

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

«ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

***Η συντήρηση σε συνδιαλλαγή με το κοινό: Διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου
και των τάσεων εξωστρέφειας της επιστημονικής κοινότητας***

Ελένη Κανελλοπούλου

A.M.: 18014

Επιβλέπων / Πρόεδρος της τριμελούς επιτροπής:

Νικόλαος-Αλέξιος Στεφανής

Αθήνα, Αύγουστος 2022

UNIVERSITY OF WEST ATTICA
SCHOOL OF APPLIED ARTS & CULTURE

DEPARTMENT OF CONSERVATION OF ANTIQUITIES AND WORKS OF ART
“CONSERVATION OF CULTURAL HERITAGE”

Diploma Thesis

***Conservation conversing with the public: Investigation of the theoretical framework
and of extroversions trends of the scientific community***

Eleni Kanellopoulou

Registration Number: 18014

Supervisor:

Nikolaos-Alexios Stefanis

Athens, August 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

«ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ»

Η συντήρηση σε συνδιαλλαγή με το κοινό: Διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου και των τάσεων εξωστρέφειας της επιστημονικής κοινότητας

Η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εξετάστηκε επιτυχώς από την κάτωθι Εξεταστική Επιτροπή:

A/α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
1.	Νικόλαος-Αλέξιος Στεφανής	Επίκουρος καθηγητής ΠΑ.Δ.Α.	
2.	Στυλιανός Δασκαλάκης	Επίτιμος προϊστάμενος Εφορείας Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών	
3.	Ελένη Κανετάκη	Επίκουρη καθηγήτρια ΠΑ.Δ.Α.	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Κανελλοπούλου Ελένη του Ξενοφώντος, με αριθμό μητρώου 18014, φοιτήτρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Συντήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» του Τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης της Σχολής Εφαρμοσμένων Τεχνών και Πολιτισμού του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....	6
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
ABSTRACT	8
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	9
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	10
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
2. Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ.....	16
2.1 Βασικές έννοιες και αναγνωρισμένες κοινωνικές αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	16
2.2 Η ανάδυση της έννοιας της «συμμετοχής του κοινού» - ο όρος του public engagement	18
2.2.1 Η συμμετοχή του κοινού στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς: δημόσια αρχαιολογία .	20
3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΙΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ.....	22
3.1 Από την κλασική αρχαιότητα έως το Διαφωτισμό	22
3.2 Από το 19^ο αιώνα έως το Χάρτη των Αθηνών (1931)	25
3.2.1 Νεοκλασική αντίληψη αποκατάστασης μνημείων - Antoine Chrysostome Quatremere de Quincy	25
3.2.2 Ολική Στυλιστική Αποκατάσταση - Eugène Emmanuel Viollet le Duc	27
3.2.3 Αγγλικές θεωρητικές προσεγγίσεις και Anti-Restoration Movement – John Ruskin και William Morris.....	29
3.2.4 Ο Camillo Boito και η «Φιλολογική Σχολή» αποκατάστασης των μνημείων (<i>Restauro Filologico</i>)	31
3.2.5 Ο Luca Beltrami και η «Ιστορική Σχολή» αποκατάστασης των μνημείων (<i>Restauro Storico</i>)..	32
3.2.6 Θεωρητικές προσεγγίσεις στις γερμανόφωνες χώρες – Alois Riegl και Max Dvořák	33
3.2.7 Ο Gustavo Giovannoni και η προστασία ιστορικών συνόλων	35
3.2.8 Ο Χάρτης των Αθηνών (1931)	36
3.3 Μεταπολεμικές θεωρητικές προσεγγίσεις.....	37
3.3.1 Η ιταλική σχολή της «Κριτικής Αποκατάστασης» (<i>Restauro Critico</i>)	37
3.3.2 Η Θεωρία της Συντήρησης - Cesare Brandi.....	39
3.3.3 Ο Διεθνής Χάρτης Αποκαταστάσεως Μνημείων και Τόπων της Βενετίας (1964)	40
3.3.4 Διεθνείς φορείς προστασίας και διεθνή κανονιστικά κείμενα.....	42
4. ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ	44
4.1 Καθιέρωση επιστημονικής συντήρησης - τάσεις και κατακτήσεις.....	44

4.2 Ανάδυση σύγχρονων προβληματισμών	46
4.2.1 Το ζήτημα της αντικειμενικότητας και οι κεντρικές αρχές της συντήρησης	47
4.2.2 Το ζήτημα των αξιών.....	49
4.3 Νέες ανθρωποκεντρικές προσεγγίσεις	50
4.4 Η συντήρηση σε συνδιαλλαγή με το κοινό - παραδείγματα και τάσεις.....	55
5. ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΤΑΣΕΩΝ ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑΣ	59
5.1 Μεθοδολογική προσέγγιση	59
5.1.1 Ερευνητικά ερωτήματα.....	59
5.1.2 Επιλογή ερευνητικής μεθόδου	60
5.1.3 Προετοιμασία και διανομή ερωτηματολογίων	62
5.1.4 Περιορισμοί	67
5.2 Αποτελέσματα έρευνας προς τους συντηρητές	68
5.2.1 Η άποψη των συντηρητών για θεωρητικά θέματα του ρόλου του επαγγέλματος.....	68
5.2.2 Η άποψη των συντηρητών για τη σχέση μεταξύ συντήρησης και κοινού.....	77
5.2.3 Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης.....	81
5.2.4 Τα σχόλια και οι σκέψεις των συντηρητών	86
5.3 Αποτελέσματα έρευνας προς επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς.....	92
5.3.1 Χαρακτηριστικά του δείγματος	92
5.3.2 Η αντίληψη του κοινού για την πολιτιστική κληρονομιά και τη σημασία της συντήρησης.....	95
5.3.3 Η αντίληψη του κοινού και τη φύση και το ρόλο του επαγγέλματος της συντήρησης.....	98
5.3.4 Συντήρηση και επισκέπτες.....	102
5.3.5 Ερωτήσεις και σχόλια των επισκεπτών	106
5.4 Σύνοψη δεδομένων και συμπεράσματα.....	113
6. ΤΕΛΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ	121
7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	126
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	129
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ - Ερευνητικά εργαλεία.....	136

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω την εκτίμηση και τις ευχαριστίες μου σε όλους όσους συνέβαλαν στην πραγματοποίησή της. Αρχικά λοιπόν, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Αλέξη Στεφανή, ο οποίος δέχτηκε να αναλάβει την επίβλεψη της διπλωματικής και επομένως τον ευχαριστώ για τη στήριξη και την εμπιστοσύνη του, αλλά και για την υπομονή και τις εύστοχες συμβουλές του σε όλες τις συζητήσεις μας. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, κ. Στέλιο Δασκαλάκη και κ. Ελένη Κανετάκη, που παρότι δεν είχαμε συστηματική επικοινωνία κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας, όταν ήρθε η ώρα, η ανταπόκρισή τους ήταν αμεσότατη και το ενδιαφέρον τους ουσιαστικό. Οφείλω επίσης να εκφράσω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μου στο Διοικητικό Συμβούλιο του ΣΣΑΕΤΤΕ, που δέχτηκε να προωθήσει τα ερωτηματολόγια προς τα μέλη του συλλόγου, καθώς επίσης και την κ. Μαρία Γιαννουλάκη, για την προώθησή τους στους φοιτητές του μεταπτυχιακού προγράμματος. Θα ήθελα φυσικά να ευχαριστήσω και τα μέλη της συντονιστικής επιτροπής του μεταπτυχιακού για την κατανόηση και την υπομονή τους σε όλες τις καθυστερήσεις που προέκυψαν κατά το διάστημα εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας. Τέλος, δε θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω την οικογένεια και όλους τους φίλους, συντηρητές και μη, για την υποστήριξη, -πρακτική και ηθική-, την υπομονή και την έμπνευση που μου προσέφεραν οι ατελείωτες συζητήσεις μας καθ' όλο το διάστημα αυτό.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρείται να διερευνηθεί το ζήτημα της εξωστρέφειας του επαγγέλματος της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, εστιάζοντας κυρίως στην επικοινωνία του έργου της προς το κοινό. Διερευνώντας την εξέλιξη του θεωρητικού πλαισίου της συντήρησης, αλλά και την άποψη τόσο της επιστημονικής κοινότητας των συντηρητών όσο και του κοινού της πολιτιστικής κληρονομιάς, αποτυπώνονται οι σύγχρονες τάσεις γύρω από το ζήτημα της εξωστρέφειας και της ευρύτερης σχέσης μεταξύ συντήρησης και κοινού. Η παρούσα εργασία επομένως αποσκοπεί να αποτελέσει ένα ενδοσκοπικό στιγμιότυπο αλλά και αφορμή για αναστοχασμό και περαιτέρω διάλογο μεταξύ των συντηρητών, σε μια προσπάθεια προσέγγισης της συντήρησης όχι μόνο ως μια επιστημονική και τεχνική διαδικασία, αλλά και ως ένα φαινόμενο θεμελιωδώς ανθρωποκεντρικό.

Σε αυτό το πλαίσιο πραγματοποιείται μία ανασκόπηση των ιστορικών θεωρητικών προσεγγίσεων της συντήρησης από το 19^ο αιώνα μέχρι και την υιοθέτηση της κλασικής θεωρητικής προσέγγισης κατά την μεταπολεμική περίοδο, η οποία σφραγίζεται με το Χάρτη της Βενετίας το 1964 και την επικράτηση της επιστημονικής μεθοδολογίας. Στη συνέχεια εξετάζονται οι σύγχρονοι θεωρητικοί προβληματισμοί που αναδύονται ήδη από τα τέλη του 20ου αιώνα γύρω από τις εδραιωμένες πλέον αρχές και πρακτικές της συντήρησης, οι οποίοι αρχικά στρέφουν τη συζήτηση προς τις πολλαπλές και συχνά αντικρουόμενες αξίες που φέρουν τα αντικείμενα συντήρησης. Η νέα αυτή συνθήκη προβληματισμού ως προς τον ευρύτερο στόχο και το σύγχρονο ρόλο της συντήρησης στην κοινωνία εξελίσσεται θεωρητικά και οδηγεί στις αρχές του 21^{ου} αιώνα σε πιο ανθρωποκεντρικές τάσεις τη συντήρηση.

Σε αυτές τις νέες τάσεις βασίστηκε και ο σχεδιασμός των δύο ερωτηματολόγιων που αφορούν τη διερεύνηση της άποψης συντηρητών και επισκεπτών πολιτιστικής κληρονομιάς γύρω από ζητήματα της μεταξύ τους σχέσης και του ευρύτερου ζητήματος της εξωστρέφειας του επαγγέλματος. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται αναλυτικά και σε συνδυασμό με τις θεωρητικές εξελίξεις γίνεται ιδιαίτερως εμφανής η επιθυμία για μια στροφή προς μια πιο εξωστρεφή στάση, ενώ συγχρόνως εντοπίζονται σημεία ενδιαφέροντος, η βαθύτερη διερεύνηση των οποίων θα μπορούσε να δημιουργήσει μια συνθήκη αυξημένου οφέλους μεταξύ συντήρησης, κοινού και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Λέξεις κλειδιά:

πολιτιστική κληρονομιά, συντήρηση, κοινό, εξωστρέφεια, επικοινωνία, εξέλιξη θεωρίας συντήρησης, ερωτηματολόγια, άποψη συντηρητών, αντίληψη κοινού

ABSTRACT

In this thesis, the issue of extroversion regarding the profession of conservation of cultural heritage is investigated, focusing mainly on the communication of conservation actions to the public. By investigating the evolution of the theoretical framework of conservation, but also the point of view of both the scientific community of conservators and the public of cultural heritage, the contemporary trends around the issue of extroversion and the wider relationship between conservation and the public are captured. The present thesis therefore aims to be an introspective snapshot, but also an occasion for reflection and further dialogue among conservators, in an effort to approach conservation, not only as a scientific and technical process, but also as a fundamentally human-centered phenomenon.

In this context, a review of the historical theoretical approaches to conservation from the 19th century until the adoption of the classical theoretical approach in the post-war period, sealed with the Charter of Venice in 1964 and the prevalence of the scientific methodological approach, is conducted. Contemporary theoretical concerns, which have emerged since the end of the 20th century related to established conservation principles and practices, are examined, emphasizing the multiple and often conflicting values carried by conservation objects. These recent concerns and reflections regarding the broader goal and the modern role of conservation in society are evolving theoretically, thus leading to more human-centered conservation trends in the 21st century.

Based on these new trends, two questionnaires were developed, concerning the opinion of both cultural heritage conservators and visitors, regarding not only the relationship between them, but also the wider issue of extroversion in the field of conservation. The questionnaire results are presented in detail and in conjunction with the theoretical developments, a desire for a shift towards a more extroverted attitude becomes particularly evident, while, at the same time, certain issues are identified, whose deeper investigation could lead to an increased benefit regarding the interrelation between conservation, public and cultural heritage.

Keywords:

cultural heritage, conservation, public, extroversion, communication, evolution of conservation theory, questionnaires, conservators' view, public's perception

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ

Εικ. 1: Τα οκτώ επίπεδα της συμμετοχής του κοινού στη «σκάλα της Arnstein». (1969, p. 217)	19
Εικ. 2: Κάποια από τα είδη δημόσιας αρχαιολογίας σύμφωνα με τον Moshenska. (2017, p. 6)	20
Εικ. 3: Απεικόνιση του Κολοσσαίου από τον Gaspar van Wittel τον 18 ^{ος} αιώνα. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 85)	26
Εικ. 4: Η πρόταση στερέωσης που έγινε δεκτή. (Jokilehto, 1986, p. 128)	26
Εικ. 5: Η στερέωση του ανατολικού άκρου το 1806-1807 από τον R. Stern. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 86)	26
Εικ. 6: Η Αψίδα του Τίτου στις αρχές του 18 ^{ου} αιώνα με τα μεταγενέστερες προσθήκες. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 87)	27
Εικ. 7: Η Αψίδα του Τίτου από ΒΔ. https://www.worldhistory.org/article/499/the-arch-of-titus-rome/ .27	
Εικ. 8: Απεικόνιση της δυτικής άποψης του Κολοσσαίου από τον Bernardo Bellotto το 1742. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 92)	27
Εικ. 9: Οι αντηρίδες, των ετών 1823-1826 στα βορειοδυτικά άκρα του εξωτερικού και του ενδιάμεσου δακτυλίου του Κολοσσαίου. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 93)	27
Εικ. 10: O Eugène Emmanuel Viollet le Duc (1814-1879).....	28
Εικ. 11: John Ruskin (1819-1900).	30
Εικ. 12: William Morris (1834-1896).	30
Εικ. 13: Camillo Boito (1836-1914). https://en.wikipedia.org/wiki/Camillo_Boito#/media/File:Camillo_Boito.jpg	31
Εικ. 14: Luca Beltrami (1854-1933). https://en.wikipedia.org/wiki/Luca_Beltrami#/media/File:Luca_Beltrami_1930.jpg	32
Εικ. 15: Georg Dehio (1850-1932).	33
Εικ. 16: Alois Riegl (1857-1905).	33
Εικ. 17: Max Dvořák (1874-1921). https://en.wikipedia.org/wiki/Max_Dvořák#/media/File:Max_Dvorak.jpg	35
Εικ. 18: Gustavo Giovannoni (1873-1947).	35
Εικ. 19: Ο χάρτης των Αθηνών.	37
Εικ. 20: Cesare Brandi (1906-1988).....	39
Εικ. 21: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.....	62
Εικ. 22: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.....	63
Εικ. 23: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.....	63
Εικ. 24: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.....	64
Εικ. 25: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.....	64
Εικ. 26: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.....	64
Εικ. 27: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.....	64
Εικ. 28: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. 65	
Εικ. 29: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. 65	
Εικ. 30: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. 66	
Εικ. 31: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. 66	
Εικ. 32: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. 66	
Εικ. 33: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. 66	
Πίνακας 1: Η προέλευση των απαντήσεων των επισκεπτών.	93

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1: Η ηλικία των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα.	68
Γράφημα 2: Το επίπεδο σπουδών των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα.	68
Γράφημα 3: Η σχέση των συντηρητών με τη θεωρία της συντήρησης.	69
Γράφημα 4: Η άποψη των συντηρητών για τη θεωρία της συντήρησης.	69
Γράφημα 5: Η αντικειμενικότητα των αποφάσεων, κατά την άποψη των συντηρητών.	70
Γράφημα 6: Η συντήρηση ως μέρος της συνεχιζόμενης βιογραφίας των αντικειμένων, κατά την άποψη των συντηρητών.	70
Γράφημα 7: Η συντήρηση ως πρακτική κοινωνικού οφέλους, κατά την άποψη των συντηρητών.	71
Γράφημα 8: Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, κατά την άποψη των συντηρητών.	71
Γράφημα 9: Βιβλιογραφική και εκπαιδευτική κάλυψη των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και ηλικιακή κατανομή των συμμετεχόντων που επέλεξαν παραπάνω από ένα παράγοντες.	72
Γράφημα 10: Η άποψη των συντηρητών για την επιρροή της κοινωνίας στη συντήρηση.	73
Γράφημα 11: Η άποψη των συντηρητών για την επιρροή της συντήρησης στην κοινωνία.	73
Γράφημα 12: Η άποψη των συντηρητών για την πρόσδοση αξιών στα αντικείμενα μέσω της κοινωνίας.	74
Γράφημα 13: Η άποψη των συντηρητών για την πρόσδοση αξίας στα αντικείμενα μέσω της συντήρησης.	74
Γράφημα 14: Η άποψη και η ηλικιακή κατανομή των συντηρητών για το όφελος μεταξύ διαφύλαξης της πολιτιστική κληρονομιάς για το μέλλον και αλληλεπίδρασης της παρούσας γενιάς με αυτή.	75
Γράφημα 15: Η άποψη των συντηρητών για το ρόλο της συντήρησης ως προς την αλληλεπίδραση του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά.	75
Γράφημα 16: Η άποψη των συντηρητών για την προσφορά της συντήρησης προς το κοινό.	76
Γράφημα 17: Η άποψη των συντηρητών για τον ευρύτερο ρόλο της συντήρησης.	76
Γράφημα 18: Η άποψη των συντηρητών για την επίδραση των επεμβάσεων συντήρησης στην αντίληψη του κοινού.	77
Γράφημα 19: Η άποψη των συντηρητών για το ενδιαφέρον του κοινού για τη συντήρηση.	77
Γράφημα 20: Η άποψη των συντηρητών για το ενδιαφέρον του κλάδου της συντήρησης προς το κοινό.	78
Γράφημα 21: Η άποψη των συντηρητών ως προς το ερευνητικό ενδιαφέρον της συντήρησης για τις ανάγκες του κοινού.	79
Γράφημα 22: Η άποψη των συντηρητών για την αντίληψη του κοινού ως προς τη συντήρηση.	79
Γράφημα 23: Η άποψη των συντηρητών για την αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση.	80
Γράφημα 24: Η επιθυμία των συντηρητών να αλλάξουν οι λανθασμένες αντιλήψεις του κοινού για τη συντήρηση.	81
Γράφημα 25: Η συναισθηματική αξία των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς στα οποία εργάζονται οι συντηρητές.	81
Γράφημα 26: Η άποψη των συντηρητών για το ενδιαφέρον των αντικειμένων στα οποία εργάζονται.	82
Γράφημα 27: Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία των στοιχείων που αποκαλύπτονται κατά τη συντήρηση για τα αντικείμενα.	82
Γράφημα 28: Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης.	83

Γράφημα 29: Η άποψη των συντηρητών για τη συμβολή της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης στην εμπειρία του κοινού.	84
Γράφημα 30: Η άποψη των συντηρητών για τη συμβολή της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης στην αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση.	84
Γράφημα 31: Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης προς το κοινό ως μέρος των στόχων της συντήρησης.	84
Γράφημα 32: Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης, ως μέρος της ευρύτερης στρατηγικής προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.	85
Γράφημα 33: Η πρόθεση των συντηρητών να επικοινωνήσουν το έργο της συντήρησης.	85
Γράφημα 34: Η θεματολογία των σκέψεων που μοιράστηκαν οι συντηρητές.	86
Γράφημα 35: Ο αριθμός απαντήσεων ανά αρχαιολογικό χώρο/μουσείο.	93
Γράφημα 36: Το ποσοστό Ελλήνων και ξένων επισκεπτών.	93
Γράφημα 37: Το φύλο των επισκεπτών.	94
Γράφημα 38: Η ηλικιακή κατανομή των επισκεπτών.	94
Γράφημα 39: Το επίπεδο σπουδών των επισκεπτών.	94
Γράφημα 40: Προηγούμενη επίσκεψη στο συγκεκριμένο χώρο/μουσείο.	95
Γράφημα 41: Αντίληψη των επισκεπτών για την πολιτιστική κληρονομιά.	95
Γράφημα 42: Αντίληψη των επισκεπτών για την πολιτιστική κληρονομιά.	96
Γράφημα 43: Συχνότητα συναισθηματικής αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς για τους επισκέπτες.	96
Γράφημα 44: Η αντίληψη του κοινού για τη σημασία της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.	97
Γράφημα 45: Το ενδιαφέρον των επισκεπτών για τη συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς.	97
Γράφημα 46: Γνώση των επισκεπτών για το επάγγελμα της συντήρησης.	97
Γράφημα 47: Η άποψη των επισκεπτών για την καλή πρακτική στη συντήρηση.	98
Γράφημα 48: Ο βαθμός εξοικείωσης των επισκεπτών με τις ηθικές αρχές που διέπουν τις επεμβάσεις συντήρησης, σύμφωνα με την άποψή τους.	99
Γράφημα 49: Η άποψη των επισκεπτών για την αντικειμενικότητα των αποφάσεων γύρω από τη συντήρηση.	99
Γράφημα 50: Συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.	100
Γράφημα 51: Η αντίληψη των επισκεπτών για τη συντήρηση.	101
Γράφημα 52: Η άποψη των επισκεπτών γύρω από τη σχέση της συντήρησης με την κοινωνία.	101
Γράφημα 53: Η άποψη των επισκεπτών γύρω από τη σχέση της συντήρησης με τα αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς.	102
Γράφημα 54: Γνώση των επισκεπτών για τα νέα στοιχεία που συχνά αποκαλύπτονται κατά τη συντήρηση.	102
Γράφημα 55: Η επίδραση της συντήρησης στην αντίληψη των επισκεπτών για αντικείμενα/μνημεία.	103
Γράφημα 56: Η δυνατότητα αναγνώρισης του έργου της συντήρησης από τους επισκέπτες.	103
Γράφημα 57: Η αντίληψη των επισκεπτών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης στο χώρο που επισκέφθηκαν.	104
Γράφημα 58: Η άποψη των επισκεπτών για τη συμβολή της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης στην εμπειρία και την κατανόσή τους.	105
Γράφημα 59: Η επιθυμία των επισκεπτών για περαιτέρω επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης.	105
Γράφημα 60: Τα είδη των ερωτήσεων των επισκεπτών προς τους συντηρητές των χώρων που επισκέφθηκαν.	106

Γράφημα 61: Το ενδιαφέρον των επισκεπτών που εξέφρασαν ερωτήσεις προς τους συντηρητές για τη συντήρηση.	106
Γράφημα 62: Η άποψη των επισκεπτών που εξέφρασαν ερώτηση προς τους συντηρητές για την επικοινωνία της συντήρησης στο χώρο που επισκέφθηκαν.	107
Γράφημα 63: Η άποψη των συντηρητών και των επισκεπτών για την αντικειμενικότητα των αποφάσεων συντήρησης.	113
Γράφημα 64: Η αντίληψη των συντηρητών και των επισκεπτών για το ρόλο της συντήρησης ως προς τα αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς.	114
Γράφημα 65: Η αντίληψη των συντηρητών και των επισκεπτών για τον κοινωνικό ρόλο της συντήρησης.	114
Γράφημα 66: Η επίδραση των επιλογών συντήρησης στην αντίληψη των επισκεπτών, κατά την άποψη των συντηρητών και των επισκεπτών.	116
Γράφημα 67: Η συναισθηματική σύνδεση των συντηρητών και των επισκεπτών για τα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς, στα οποία εργάζονται και επισκέπτονται αντίστοιχα.	117
Γράφημα 68: Η άποψη των συντηρητών και των επισκεπτών για την προβολή του έργου της συντήρησης στους χώρους που έχουν εργαστεί ή και επισκεφτεί.	117
Γράφημα 69: Η άποψη των συντηρητών και των επισκεπτών για την επίδραση της προβολής της συντήρησης στην εμπειρία των επισκεπτών.	118

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

“Why do the objects not tell their stories of conservation more? An object's history should be explained in its entirety.”

(ξένος επισκέπτης, 18-30, EAM)

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονείται στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών με τίτλο «Συντήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Το θέμα της εργασίας αφορά το ζήτημα της εξωστρέφειας του επαγγέλματος της συντήρησης και την επικοινωνία του έργου της προς το κοινό, το οποίο εξάλλου αποτελεί και τον κύριο αποδέκτη των ενεργειών της. Η εξωστρέφεια ως στάση χαρακτηρίζεται από ενεργητική συμπεριφορά και εκδηλώνεται με μια συγκέντρωση ενδιαφέροντος προς εξωτερικά θέματα. Μέσω της παρούσας διπλωματικής εργασίας επομένως επιχειρείται να προσεγγιστεί το ζήτημα της εξωστρέφειας της συντήρησης και να διερευνηθεί η σχέση μεταξύ κοινού και συντήρησης, ως ένα βήμα προς την εδραίωση μιας ουσιαστικότερης συνδιαλλαγής μεταξύ των δύο.

Η συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στη σύντομη ιστορία της ως ένας νέος, αλλά ταχύτατα εξελισσόμενος επιστημονικός κλάδος, έχει καταγράψει πολύ σημαντική πρόοδο σε όλους τους τομείς του φύσει πολύπλευρου αντικειμένου της, παρ' όλα αυτά η εξωστρέφειά της παραμένει σε μεγάλο βαθμό ένα κατά τρόπο παραμελημένο πεδίο, ακριβώς λόγω της έντονης ανάγκης για επικέντρωση σε κρίσιμα θέματα και προκλήσεις επιστημονικού και τεχνικού χαρακτήρα. Η επικέντρωση σε αυτά τα ζητήματα είναι αυτή μάλιστα που ουσιαστικά οδήγησε τη συντήρηση στην καθιέρωσή της, τόσο επιστημονικά, όσο και επαγγελματικά, και εδραίωσε τον κρίσιμο και ισοβαρή ρόλο της στην ευρύτερη διαδικασία της διαφύλαξης και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς μεταξύ των υπολοίπων ακαδημαϊκών κλάδων στον τομέα αυτό. Συγχρόνως όμως και για τους ίδιους λόγους, η συντήρηση ως κλάδος έχει διαμορφώσει μέχρι στιγμής ένα αρκετά εσωστρεφές προφίλ, με τον προσανατολισμό της έντονα στραμμένο σε ενδογενείς προκλήσεις και ελάχιστα σε εξωτερικά θέματα όπως η σχέση της με το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η ιδέα για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας προέκυψε ως αυθόρμητη επιθυμία περαιτέρω διερεύνησης του θεωρητικού υποβάθρου το οποίο πλαισιώνει ηθικά τις αποφάσεις και τις ενέργειες της συντήρησης και τις εξελίξεις στον τομέα αυτό, λόγω του βαθύτερου προσωπικού ενδιαφέροντος που ανέπτυξα για αυτή μέσω της ακαδημαϊκής κυρίως ενασχόλησής μου με τον επιστημονικό κλάδο της συντήρησης. Αφορμή και μέρος του προβληματισμού αποτέλεσε η διατήρηση εκ μέρους μου μιας διττής φύσης, αυτή της συντηρήτριας της πολιτιστικής κληρονομιάς από τη μια και αυτή του κοινού ή «καταναλωτή» όπως έχει συχνά περιγραφεί, της πολιτιστικής κληρονομιάς από την άλλη. Έτσι και ενώ με την ιδιότητα του συντηρητή, μια από τις κυρίαρχες αισθήσεις είναι αυτή του προνομίου όσον αφορά την ανθρώπινη εμπειρία με την πολιτιστική κληρονομιά, με την ιδιότητα του κοινού, η εμπειρία αυτή σμικρύνεται σε σημαντικό βαθμό, κυρίως μέσω της σχετικής απουσίας επαρκούς επικοινωνίας πληροφοριών που θα νοηματοδοτούσαν και θα συνέβαλαν κομβικά προς μια πιο ουσιαστική αλληλεπίδραση με την πολιτιστική κληρονομιά. Εκτιμώντας τις σημαντικές και τόσο πολύπλευρες προεκτάσεις του έργου της συντήρησης, αλλά και τη σημασία του ρόλου της στην ευρύτερη διαδικασία διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, θέμα της παρούσας εργασίας κρίθηκε η διερεύνηση του θεωρητικού υποβάθρου και της δυναμικής που θα μπορούσε να έχει η εξωστρέφεια και η επικοινωνία του έργου της συντήρησης από την επιστημονική κοινότητα των συντηρητών προς μια κατεύθυνση αμοιβαίου οφέλους μεταξύ πολιτιστικής κληρονομιάς, συντήρησης και ευρύτερης κοινωνίας.

Η προσπάθεια διερεύνησης αυτών των τάσεων στη συντήρηση ωθεί λοιπόν προς μια προσέγγιση της συντήρησης ως μια όχι καθαρά και μόνο επιστημονική και τεχνική διαδικασία, αλλά και ως ένα φαινόμενο, μια ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία είναι θεμελιωδώς συνδεδεμένη με τις ευρύτερες κοινωνικές αξίες και πηγάζει από την επιθυμία των ανθρώπων να διατηρήσουν τη μνήμη και την αξία, μέσω της διατήρησης της ύλης των αντικειμένων. Είναι αυτή η βαθύτερη επιθυμία της ευρύτερης κοινωνίας αυτή που νοηματοδοτεί τη συντήρηση και κινητοποιεί τη δράση της και επομένως εξαρτάται άμεσα από διαδικασίες κοινωνικής αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας. Οι κοινωνικές αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και ο κοινωνικός ρόλος της συντήρησης ειδικότερα και η επίδρασή που δύναται να έχει στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια τις συζητήσεις, με τη βιβλιογραφία γύρω από το ζήτημα να αυξάνεται ενδεικτικά. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι τάσεις που επικρατήσαν τον 20^ο αιώνα και συνεχίζουν να επικρατούν στη συντήρηση βασίζονται κυρίως στις φυσικοχημικές επιστήμες, η ανάδυση ανθρωποκεντρικών προσεγγίσεων και οι σύγχρονοι προβληματισμοί και συζητήσεις στο χώρο δημιουργούν την ανάγκη για μια πιο ενδοσκοπική ματιά, όσον αφορά τον ευρύτερο ρόλο της συντήρησης, ο οποίος σχετίζεται άμεσα και με τη μελέτη του τελικού αποδέκτη της, δηλαδή το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη σχέση της συντήρησης με αυτό.

Χωρίς να υποεκτιμάται η σημασία και η ανάγκη για έρευνα προς τα υπόλοιπα επιστημονικά και τεχνικά ζητήματα της συντήρησης, η συγκεκριμένη εργασία αποσκοπεί να αποτελέσει ένα ενδοσκοπικό στιγμιότυπο και αφορμή για περαιτέρω διάλογο μεταξύ των επαγγελματιών συντηρητών, με κύριο στόχο τον αναστοχασμό και μια προσπάθεια προσέγγισης της συντήρησης ως μια διαδικασία και ένα φαινόμενο αυτή τη φορά όχι μόνο υλικού και αντικειμενοκεντρικού χαρακτήρα, αλλά επίσης και θεμελιωδώς ανθρωποκεντρικό. Ακόμη περισσότερο, η παρούσα εργασία ευελπιστεί να κινητοποιήσει προς μια κατεύθυνση περαιτέρω διερεύνησης της σχέσης μεταξύ συντήρησης και κοινωνίας, αλλά και του αντίκτυπου που έχει ή και δύναται να έχει η μία προς την άλλη. Επιχειρώντας να προσεγγιστεί το θέμα και ως επιμέρους στόχοι της εργασίας κρίθηκαν αρχικά, η διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου στο οποίο δύναται να αναπτυχθεί και να υπάρξει οποιαδήποτε πράξη εξωστρέφειας, προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσο καλύπτεται το ζήτημα της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης προς το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς ως ηθική επιταγή, καθώς επίσης και η διερεύνηση της άποψης της επιστημονικής κοινότητας των συντηρητών, προκειμένου να δοθεί μια εικόνα και να σκιαγραφηθούν οι υπάρχουσες τάσεις στη στάση των συντηρητών γύρω από ζητήματα εξωστρέφειας και επικοινωνίας, έτσι όπως αυτά προέκυψαν από τη θεωρητική διερεύνηση. Στο ίδιο πλαίσιο, κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθεί συνοδευτικά και η άποψη του κοινού, κυρίως όσον αφορά την αντίληψή του για τη συντήρηση, όσο επίσης και για τα επιμέρους ζητήματα επικοινωνίας του έργου της συντήρησης στους χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το μέρος της εργασίας που αφορά τη θεωρητική διερεύνηση των ζητημάτων εξωστρέφειας της συντήρησης διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια. Αρχικά γίνεται μια σύντομη ανασκόπηση των βασικών εννοιών γύρω από την πολιτιστική κληρονομιά και τη συντήρησή της και διερευνάται η αναγνώριση των κοινωνικών αξιών που αυτή φέρει, καθώς επίσης και η ανάδυση των προβληματισμών γύρω από διαδικασίες «συμμετοχής του κοινού», τόσο ευρύτερα, όσο και ειδικότερα στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, απλούστερο μέρος των οποίων αποτελεί και η επικοινωνία προς το κοινό (κεφάλαιο 2). Στη συνέχεια και προκειμένου να καταστεί δυνατή η ανίχνευση του θεωρητικού πλαισίου που αφορά σύγχρονα ζητήματα εξωστρέφειας της συντήρησης, όφειλε να εξεταστεί η εξέλιξη του θεωρητικού και φιλοσοφικού υποβάθρου της συντήρησης, προκειμένου να δοθεί μια καθαρή εικόνα των τάσεων και του ρυθμού εξέλιξής τους, αλλά και των ευρύτερα καθιερωμένων προθέσεων των πρακτικών της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς ανά τα χρόνια, Το κεφάλαιο 3 επομένως αφορά την ιστορική αναδρομή στις θεωρητικές τάσεις που επικράτησαν στη συντήρηση κυρίως από το 19^ο αιώνα και έπειτα έως και το 1964 με

την υιοθέτηση του Χάρτη της Βενετίας. Τέλος και ως αποτέλεσμα της καθιέρωσης της συντήρησης και της επικράτησης των επιστημονικών μεθόδων και τεχνικών σε αυτή, οι οποίες και οδήγησαν σε μεγάλη πρόοδο και κατακτήσεις τη συντήρηση, παραθέτονται και αναλύονται οι νέοι θεωρητικοί προβληματισμοί που προέκυψαν προς τα τέλη του 20^{ου} αιώνα στη συντήρηση, και οι οποίοι σηματοδοτούν για πολλούς μια ευρύτερη χρονική στιγμή μετατόπισης παραδείγματος στην εξέλιξη της θεωρίας της συντήρησης. Έτσι, στο κεφάλαιο 4 αναδεικνύεται αρχικά η ανάδυση των αξιοκεντρικών προσεγγίσεων και ο προβληματισμός γύρω από ζητήματα καθιερωμένων ηθικών αρχών της συντήρησης, οι οποίες και οδήγησαν έπειτα και σταδιακά στις αρχές του 21^{ου} αιώνα σε πιο ανθρωποκεντρικές προσεγγίσεις στη συντήρηση, οι οποίες θέτουν τις βάσεις για περαιτέρω εξωστρέφεια και επικοινωνία του έργου της.

Σε συνέχεια της θεωρητικής διερεύνησης, το κεφάλαιο 5 αφορά τη διερεύνηση της άποψης της επιστημονικής κοινότητας των συντηρητών, σε μια προσπάθεια αξιολόγησης και αποτίμησης των σύγχρονων τάσεων στη θεωρία της συντήρησης αλλά και της επιθυμίας και πρόθεσής τους για εξωστρέφεια του επαγγέλματος. Συνοδευτικά σε αυτή, σε μια προσπάθεια διεύρυνσης του διαλόγου, διενεργείται διερεύνηση της άποψης του κοινού, ως κύριο αποδέκτη της πράξης της συντήρησης, τόσο ως προς την αντίληψή του για τη συντήρηση, όσο και ως προς το ενδιαφέρον και επιθυμία του για επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της. Σε αυτό το κεφάλαιο επομένως περιγράφεται η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε για τις δύο έρευνες, καθώς επίσης παραθέτονται τα αποτελέσματα που προέκυψαν από αυτές. Το κεφάλαιο 6 αφορά τη συνολική συζήτηση επί των θεμάτων που καλύφθηκαν μέσω της διερεύνησης τόσο των θεωρητικών τάσεων, όσο και των αντανάκλαστικών, της αντίληψης και της επιθυμίας της επιστημονικής κοινότητας των συντηρητών και αυτής του κοινού της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τέλος, στο κεφάλαιο 7 παρατίθενται τα τελικά συμπεράσματα που προέκυψαν μέσω της διπλωματικής εργασίας.

2. Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

2.1 Βασικές έννοιες και αναγνωρισμένες κοινωνικές αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως την ορίζουμε σήμερα είναι προϊόν της δυτικής σκέψης και διαμορφώθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο από το 19^ο αιώνα και έπειτα. Κατά τρόπο σταδιακό, εμπλουτίστηκε ώστε να αποτελεί μια ιδιαίτερος ευρεία έννοια, κατά την οποία, ως πολιτιστικό αγαθό νοείται πλέον πλήθος αντικειμένων και εννοιών. Περιλαμβάνει φυσικά αντικείμενα του απτού πολιτισμού, τον άυλο πολιτισμό και τη φυσική κληρονομιά, τα οποία θεωρούνται μοναδικά και αναντικατάστατα από το σύγχρονο πολιτισμό και την υπάρχουσα θεώρησή του. Η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί κληροδότημα των προηγούμενων γενεών και παραχωρείται στο μέλλον προκειμένου να επωφεληθούν οι μελλοντικές γενιές. Η φύση της έννοιας αυτής επομένως αποτελεί αμιγώς κοινωνική διεργασία, εφόσον το διακύβευμα της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί αναγνωρισμένη ευθύνη των σύγχρονων γενεών προς τις μελλοντικές. Η συμπερίληψη της άυλης φύσης στην έννοια του αντικειμένου διατήρησης με τη *Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς* από την UNESCO το 2003 (UNESCO, 2020) αποτελεί σημείο αναφοράς και ενισχύει την ιδέα της κοινωνικής αυταξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πράγματι, η πρόθεση της διατήρησης ενός φυσικού αντικειμένου εμπεριέχει τόσο τις εγγενείς αξίες που αυτό φέρει, όσο κυρίως τη νοηματοδότηση που η σύγχρονη κοινωνία του έχει προσδώσει. Έχει μάλιστα υποστηριχθεί ότι όλη η πολιτιστική κληρονομιά είναι στην πραγματικότητα άυλη, εφόσον οι αξίες που τα αντικείμενα φέρουν έχουν διαμορφωθεί μέσω των σύγχρονων κοινωνικών και πολιτιστικών αντιλήψεων (Smith, 2006, p. 3).

Η πολιτιστική κληρονομιά έχει λοιπόν δημιουργηθεί από τους ανθρώπους, για τους ανθρώπους (ICCROM, 2015, p. 2). Η διαχείρισή της αποτελεί διεπιστημονικό πεδίο και οι αποφάσεις γύρω από το περίπλοκο ζήτημα της διασαφήνισης των αξιών που φέρουν τα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν μέρος της αρμοδιότητας των ειδικών. Ως ειδικοί της πολιτιστικής κληρονομιάς ορίζονται οι επαγγελματίες διαφόρων ακαδημαϊκών κλάδων οι οποίοι έχουν εκπαιδευτεί και εξειδικευτεί σε κάποιο τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς (αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, ιστορικοί, συντηρητές, μηχανικοί κ.ά.) ή φέρουν θεσμικό ρόλο σε παγκόσμιους οργανισμούς ή κυβερνητικές θέσεις. Οι ειδικοί είναι υπεύθυνοι για τη λήψη των αποφάσεων, την ερμηνεία και την αξιολόγηση του αντικειμένου διατήρησης καθώς επίσης για τον τρόπο συντήρησης και διαχείρισής του, αποτελώντας κατά την παραδοσιακή έννοια, –και σε αντιδιαστολή με το ευρύ κοινό- τους «φέροντες τη γνώση». Σύμφωνα με τη Smith οι ειδικοί είναι αυτοί που ορίζουν και οριοθετούν την «πολιτιστική εμπειρία» των ανθρώπων μέσω των διαδικασιών της διαχείρισης και της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς (2006, p. 2). Αυτή η προσέγγιση ωστόσο -του δίπολου μεταξύ ειδικών και κοινού- έχει εμπλουτιστεί, όπως προαναφέρθηκε, με τη διεύρυνση και την αναγνώριση νέων κοινωνικών αξιών που η πολιτιστική κληρονομιά φέρει, αναδεικνύοντας έτσι μια μεταστροφή στην αντίληψη των ειδικών επιστημόνων για την κοινωνική συμμετοχή στα ζητήματα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Όπως είναι γνωστό εξάλλου, η κληρονομιά δε μπορεί να υφίσταται χωρίς τη συμμετοχή, την αλληλεπίδραση και τη στήριξη του κοινού (Council of Europe, 2009, p. 8).

Η αντίληψη των ειδικών για τη σχέση του κοινού με τα ζητήματα της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτυπώνεται διαχρονικά στα διεθνή κανονιστικά κείμενα για την προστασία και τη συντήρησή της και μέσω αυτών αναδεικνύεται και εδραιώνεται σταδιακά η σημασία της σύνδεσης μεταξύ κοινωνικού ιστού και αντικειμένου πολιτιστικής κληρονομιάς. Κάποια από τα κείμενα που διατυπώνουν με αυξανόμενη σαφήνεια τη σύνδεση του κοινού με τα αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς είναι: ο *Χάρτης για την*

Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ICOMOS το 1990, το Πλαίσιο Σύμβασης για την Κοινωνική Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ευρύτερα γνωστό ως Σύμβαση του Faro, του Συμβουλίου της Ευρώπης το 2005, ο Χάρτης για τη Ερμηνεία και την Παρουσίαση των Τόπων Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ICOMOS το 2008 και η Διακήρυξη της Φλωρεντίας για την Πολιτιστική Κληρονομιά και το Τοπίο ως Ανθρώπινες Αξίες του ICOMOS το 2014.

Νωρίτερα από αυτά, στους Χάρτες των Αθηνών και της Βενετίας (1931 και 1964 αντίστοιχα) που παραμένουν κυρίως τεχνικά κείμενα με έμφαση στην ιστορική και αισθητική αξία γίνονται αναφορές στην ανάγκη σύνδεσης των έργων αποκατάστασης με την κοινή γνώμη, τον εκπαιδευτικό ρόλο των μνημείων του παρελθόντος και στην «ενότητα των ανθρώπινων αξιών» που φέρουν τα μνημεία και πρέπει να διατηρηθούν για τις επόμενες γενιές (Sakellariadi, 2011, p. 39). Το 1972 στη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, η πολιτιστική κληρονομιά αναγνωρίζεται ως παγκόσμιο αγαθό της ανθρωπότητας (UNESCO, 1972, p. 1). Το 1979 υιοθετείται ο ιδιαίτερος επιδραστικός Χάρτης της *Burra* για την Προστασία των Τόπων Πολιτιστικής Σημασίας, ο οποίος και αναθεωρήθηκε το 1999 και το 2013, που διευρύνει την αντίληψη του αντικειμένου της πολιτιστικής κληρονομιάς, εισάγοντας τον κοινωνικό και πολιτιστικό ρόλο της κληρονομιάς και αναγνωρίζοντας τη πολιτισμική ιδιαιτερότητα των ζώντων πολιτισμών (Preamble) (Australia ICOMOS, 2013).

Η επιρροή του Χάρτη της *Burra* αποτυπώνεται στο Χάρτη για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ICOMOS το 1990, ο οποίος εδραιώνει την αντίληψη ότι το ευρύ κοινό και ιδιαίτερα οι τοπικές κοινωνίες αποτελούν «συμμέτοχο» στην προστασία και τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, εισάγοντας την έννοια της «ολοκληρωμένης προστασίας» (*integrated protection*)(Άρθρο 2):

Η ενεργή συμμετοχή του ευρύτερου κοινού πρέπει να αποτελεί μέρος των πολιτικών για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Αυτό κρίνεται απαραίτητο όπου εμπλέκεται η κληρονομιά αυτόχθονων πληθυσμών. Η συμμετοχή πρέπει να βασίζεται στην πρόσβαση στις απαραίτητες γνώσεις για τη λήψη αποφάσεων. Η παροχή πληροφοριών στο ευρύ κοινό αποτελεί επομένως σημαντικό στοιχείο στην ολοκληρωμένη προστασία.¹

Η επόμενη σύμβαση που τοποθετεί τον άνθρωπο και τις ευρύτερες ανθρώπινες αξίες στο επίκεντρο της πολιτιστικής κληρονομιάς, ως πηγή βιώσιμης ανάπτυξης και ποιότητας ζωής είναι η Σύμβαση του Faro (Preamble) (Council of Europe, 2005). Λαμβάνοντας υπόψη το δικαίωμα κάθε ανθρώπου στην πολιτιστική κληρονομιά, που απορρέει από το δικαίωμα της ελεύθερης συμμετοχής του στην πολιτιστική ζωή, όπως αυτό ορίζεται στην Παγκόσμια Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, (Άρθρο 27), (United Nations, 1948), επιτυγχάνει ένα ακόμη βήμα στην κατανόηση της σχέσης του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά (Sakellariadi, 2011, p. 41). Μεταξύ άλλων, ορίζει την «κοινότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς» (*heritage community*) ως τη μερίδα των ανθρώπων που παρουσιάζουν ενεργό ενδιαφέρον στη διατήρηση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς (Άρθρο 2), τονίζει την ανάγκη για εκτεταμένη συνεργασία μεταξύ άλλων και με το κοινό (Άρθρο 11), και δίνει έμφαση στην πρόσβαση και στην ενθάρρυνση της συμμετοχής του κοινού σε όλα τα στάδια της διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς (Άρθρο 12).

¹ Μετάφραση της γράφουσας από το πρωτότυπο: "Active participation by the general public must form part of policies for the protection of the archaeological heritage. This is essential where the heritage of indigenous peoples is involved. Participation must be based upon access to the knowledge necessary for decision-making. The provision of information to the general public is therefore an important element in integrated protection". (Άρθρο 2) (ICOMOS, 1990)

Στο *Χάρτη για τη Ερμηνεία και την Παρουσίαση των Τόπων Πολιτιστικής Κληρονομιάς* τονίζεται η σημασία της ενημέρωσης του κοινού ως απαραίτητο μέρος της ευρύτερης έννοιας της συντήρησης, αναγνωρίζοντας ότι κάθε πράξη συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι φύσει μια επικοινωνιακή πράξη (Preamble) (ICOMOS, 2008). Η ερμηνεία και η παρουσίαση είναι καθοριστικής σημασίας σε όλες της προσπάθειες συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, εφόσον μέσω αυτών αυξάνεται η εκτίμηση και η κατανόηση του κοινού για την πολιτιστική κληρονομιά, για αυτό και θα πρέπει να καταβάλλεται κάθε προσπάθεια για την επικοινωνία των αξιών και της σημασίας του χώρου της πολιτιστικής κληρονομιάς στους επισκέπτες του (Principle 1). Ο χάρτης προτρέπει για την ενημέρωση του κοινού σχετικά με τα ειδικότερα προβλήματα συντήρησης του χώρου και για την επεξηγηματική ανάδειξη των προσπαθειών που καταβάλλονται προς αυτή την κατεύθυνση (Principle 5). Αναδεικνύεται επίσης η σημασία της συνεργασίας των ειδικών με τις τοπικές κοινωνίες και ενθαρρύνεται η συμμετοχή τους (Principle 6), καθώς επίσης κρίνεται απαραίτητη η συνεχής αποτίμηση της ερμηνείας και της παρουσίασης του χώρου, στην οποία πρέπει να συμμετέχουν οι επισκέπτες και οι εκπρόσωποι των τοπικών κοινωνιών (Principle 7).

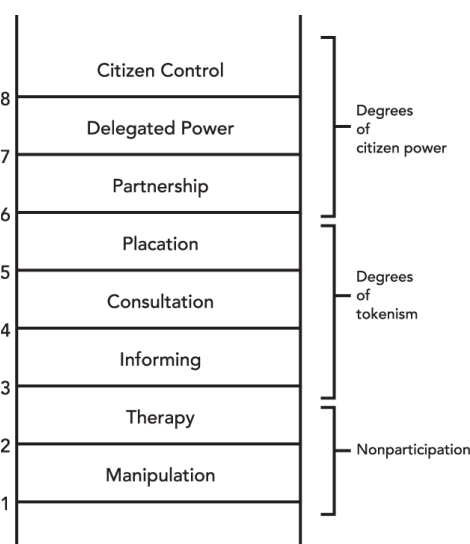
Η *Διακήρυξη της Φλωρεντίας για την Πολιτιστική Κληρονομιά και το Τοπίο ως Ανθρώπινες Αξίες* το 2014 επιστεγάει τις προϋπάρχουσες αντιλήψεις έτσι όπως αυτές έχουν εκφραστεί σε προηγούμενους χάρτες και συμβάσεις, τονίζοντας τη συνύπαρξη υλικών και άυλων αξιών στους χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς. Αναγνωρίζει ως απόλυτη ευθύνη των ειδικών να εντάξουν τον πολιτισμό και τα ζητήματα γύρω από αυτόν στην ευρύτερη κοινωνία (ICOMOS, 2014, p. 2) και εστιάζει στο ζήτημα της συμμετοχής της κοινότητας αναδεικνύοντας τις δυνατότητες και τα αμοιβαία οφέλη στη σχέση μεταξύ των τοπικών κοινωνιών και των επισκεπτών (Action 1). Αναγνωρίζει επίσης στις κοινότητες το δικαίωμα να αναγνωρίζουν αξίες που σχετίζονται με την κληρονομιά τους, προτείνοντας έτσι μια *bottom-up* προσέγγιση στα ζητήματα συντήρησης και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, με ενεργό ρόλο της κοινότητας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Action 4). Μεταξύ άλλων, ο ρόλος των ειδικών προσδιορίζεται ως αυτός που διαμεσολαβεί όταν η σχέση της κοινότητας με την πολιτιστική της κληρονομιά είναι αποσπασματική, διαδίδοντας και παρέχοντας τη γνώση (Action 4).

2.2 Η ανάδυση της έννοιας της «συμμετοχής του κοινού» - ο όρος του *public engagement*

Η ιδέα της «συμμετοχής του κοινού» αποτελεί μια αναπτυσσόμενη τάση που συναντάται όλο και πιο συχνά τα τελευταία χρόνια στους ευρύτερους τομείς της επιστήμης, της εκπαίδευσης και της έρευνας και ιδιαίτερα σε διάφορους επιστημονικούς και επαγγελματικούς κλάδους, όπως ο αστικός σχεδιασμός, τα αναπτυξιακά προγράμματα, η προστασία του περιβάλλοντος, αλλά και η διαχείριση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Η κεντρική ιδέα γύρω από κάθε είδους συμμετοχή των πολιτών (*public, civic, community*) είναι η σύνδεση του επιστημονικού έργου με την ευρύτερη κοινωνία, η διάδοση της γνώσης και η προώθηση της κοινωνικής και πολιτισμικής συμπερίληψης. Σύμφωνα με το Εθνικό Συντονιστικό Κέντρο για την Συμμετοχή του Κοινού του Ηνωμένου Βασιλείου ο όρος "*public engagement*" περιγράφει «τους μυριάδες τρόπους με τους οποίους η δραστηριότητα και τα οφέλη της ανώτατης εκπαίδευσης και της έρευνας μπορούν να μοιραστούν με το κοινό. Η συμμετοχή είναι εξ' ορισμού μια αμφίδρομη διαδικασία, που περιλαμβάνει αλληλεπίδραση και ακρόαση, με στόχο τη δημιουργία αμοιβαίου οφέλους»² (National Co-ordinating Centre for Public Engagement).

² Μετάφραση της γράφουσας από το πρωτότυπο: "*Public engagement describes the myriad of ways in which the activity and benefits of higher education and research can be shared with the public. Engagement is by definition a two-way process, involving interaction and listening, with the goal of generating mutual benefit.*"

Η εμφάνιση του όρου αυτού και οι πρώτες προσπάθειες διασαφήνισης των διαφορετικών μορφών και πλαισίων συμμετοχής του κοινού σημειώνονται ήδη κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 και συμπίπτουν με την ευρύτερη μεταστροφή του ενδιαφέροντος προς την ενεργοποίηση των πολιτών, στο πνεύμα των μεγάλων κοινωνικών μεταρρυθμίσεων της εποχής. Το 1969 η Arnstein προτείνει και αναλύει κριτικά τα διαφορετικά επίπεδα συμμετοχής του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, σε μία κλίμακα μεταξύ της μη συμμετοχής, της προσχηματικής συμμετοχής (τοκενισμός) και της γνήσιας, ενεργής συμμετοχής (εξουσίας του πολίτη), αναδεικνύοντας την περιπλοκότητα του ζητήματος (Arnstein, 1969, p. 217). Πράγματι, παρότι η συμπερίληψη των πολιτών μέσω της συμμετοχής τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων έχει ως ηθική αφετηρία την ενδυνάμωσή τους και τον εκδημοκρατισμό των διαδικασιών, η πρακτική εφαρμογή της παραμένει περίπλοκη και αρκετές κριτικές απόψεις έχουν εκφραστεί γύρω από το ζήτημα. Ενδεικτικά, προβληματισμοί γύρω και υπό την οπτική της κοινωνικής ψυχολογίας στις διαδικασίες συμμετοχής του κοινού, καθώς επίσης προβληματισμοί σχετικοί με την ανάπτυξη σχέσεων εξουσίας που ενδεχομένως υπονομεύουν την ηθικότητα του συμμετοχικού εγχειρήματος θίγονται μεταξύ άλλων στη συλλογική έκδοση με το χαρακτηριστικό τίτλο *“Participation: The new tyranny?”* (Cooke & Kothari, 2001, p. 14). Κάτι που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι η άκριτη αποδοχή της ιδέας της συμμετοχής του κοινού ως *a priori* «καλή» και ηθική, ειδικά προς τους συμμετέχοντες, αποδεικνύεται αφελής και η ίδια η διαδικασία της συμμετοχής του κοινού δε μπορεί να θεωρηθεί εκ των πραγμάτων μια εύκολη διαδικασία (Cleaver, 2001, p. 37).

Εικ. 1: Τα οκτώ επίπεδα της συμμετοχής του κοινού στη «σκάλα της Arnstein». (1969, p. 217)

Όπως γίνεται κατανοητό, οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να εφαρμοστεί η ιδέα της συμμετοχής του κοινού είναι πολυάριθμοι τόσο σε επίπεδο διαφορετικών μεθόδων, όσο και σε επίπεδο διαφορετικής σπουδαιότητας (Rowe & Frewer, 2005, p. 285). Μέρος μάλιστα των προαναφερόμενων προβληματισμών οφείλεται στην κακώς καθορισμένη μεθοδολογία της πρακτικής εφαρμογής της συμμετοχής του κοινού και των διαφορετικών μηχανισμών που δύναται να ενυπάρχουν στο πλαίσιο αυτής της έννοιας (Cooke & Kothari, 2001, p. 7). Σύμφωνα με τους Rowe & Frewer, στο ευρύτερο πεδίο της έννοιας της συμμετοχής του κοινού (*public engagement*) αναγνωρίζονται κατά διαβάθμιση τρεις διαφορετικές κατηγορίες συμμετοχής (2005, p. 254):

- i. Επικοινωνία με το κοινό (*public communication*)
- ii. Γνωμοδότηση από το κοινό (*public consultation*)
- iii. Συμμετοχή του κοινού (*public participation*)

2.2.1 Η συμμετοχή του κοινού στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς: δημόσια αρχαιολογία

Η ανάπτυξη των συζητήσεων αυτών, αλλά και το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο επηρέασαν και τον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς ήδη από τη δεκαετία του 1970. Ιδιαίτερα στις κοινωνίες με αποικιακό παρελθόν, η αρχαιολογία οδηγήθηκε σε συνεργατικές προσεγγίσεις με τους ζώντες ιθαγενείς πολιτισμούς στην Αμερική, Αυστραλία, αλλά και Αφρική, και αναπτύχθηκε αυτό που σήμερα είναι γνωστό ως «αρχαιολογία της κοινότητας» (*“community archaeology”*) (Thomas, 2017, p. 26). Το 1972 ο McGimsey πρώτος δημοσιεύει το *Public Archaeology*, το οποίο άσκησε επιρροή και στην Ευρώπη (Schadla-Hall, 1999, p. 147). Αν και ο δικός του ορισμός του *“public”* αφορούσε τις κρατικές δομές, στα πλαίσια της συνειδητοποίησης τόσο των κινδύνων που διέτρεχαν οι αρχαιολογικοί πόροι από τους αναπτυξιακούς παράγοντες, όσο και της χαμηλής επίγνωσης ή της αδιαφορίας του κοινού για αυτά τα ζητήματα, τονίζει το δημόσιο δικαίωμα της γνώσης του παρελθόντος και δίνει έμφαση στην ευθύνη των αρχαιολόγων να αναγνωρίσουν την ανάγκη ενημέρωσης και συμμετοχής του ευρύτερου κοινού στο αρχαιολογικό έργο, προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή η ανάγκη προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς (McGimsey, 1972, p. 39). Πράγματι, πέρα από τα οφέλη και τις γνώσεις που μπορεί να προσφέρει, η συμμετοχή του κοινού σε ζητήματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, ως μια σχέση αμοιβαίου οφέλους, συχνά είναι η στήριξη του κοινού που αποζητείται, ακόμη και σε όρους οικονομικής βιωσιμότητας (Koutromanou, 2015, p. 18).

Εικ. 2: Κάποια από τα είδη δημόσιας αρχαιολογίας σύμφωνα με τον Moshenska. (2017, p. 6)

Παρότι ο κλάδος της δημόσιας αρχαιολογίας έχει αναπτυχθεί αρκετά έκτοτε και η χρήση του όρου *“public”* για να περιγράψει τους δημόσιους κρατικούς φορείς έχει σταδιακά εγκαταλειφθεί, παραμένει ένα αρκετά ευρύ πεδίο, το οποίο με δυσκολία μπορεί να οριστεί σε παγκόσμιο επίπεδο, τόσο λόγω γλωσσικών δυσκολιών, όσο διότι αφορά ένα μεγάλο εύρος δραστηριοτήτων (Moshenska, 2017, p. 4). Ένας απλοποιημένος αλλά αρκετά συμπεριληπτικός ορισμός του θα μπορούσε να είναι αυτός που προτείνουν οι Matsuda και Okamura: «ένας κλάδος που εξετάζει τη σχέση μεταξύ της αρχαιολογίας και του κοινού και στη συνέχεια, επιδιώκει να τη βελτιώσει»³ (2011, p. 4). Πράγματι, η δημόσια αρχαιολογία επιδιώκει να

³ Μετάφραση της γράφουσας από το πρωτότυπο: *“...a subject that examines the relationship between archaeology and the public, and then seeks to improve it.”*.

γεφυρώσει τη σχέση μεταξύ ακαδημαϊκής κοινότητας και κοινού, μεταξύ θετικών επιστημών και ανθρωπιστικών, να εδραιώσει ένα επικοινωνιακό μοντέλο όπου η γνώση μοιράζεται προς τους πολίτες διαμορφώνοντας ένα ενημερωμένο κοινό για την πολιτιστική του κληρονομιά, είτε σε επίπεδο κοινωνίας, είτε σε επίπεδο τοπικής και ενδιαφερόμενης κοινότητας (Moshenska, 2017, p. 3). Εξάλλου έχει αποδειχθεί ότι η ανάμιξη και η διαδραστική συμμετοχή με την πολιτιστική κληρονομιά, είτε σε αρχαιολογικούς χώρους είτε σε μουσειακό περιβάλλον αποφέρει θετικά αποτελέσματα στην ευημερία της κοινωνίας (Thomas, 2017, p. 24). Ωστόσο, ίσως το σημαντικότερο επιχείρημα υπέρ της συμμετοχής του κοινού στην αρχαιολογία αλλά και στην ευρύτερη διαδικασία της διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς έγκειται στην ίδια τη φύση του τομέα αυτού: τη διεπιστημονικότητα (Wylie, 2013, p. 113).

Η ανάπτυξη της δημόσιας αρχαιολογίας και των υπόλοιπων σχετικών κλάδων της αρχαιολογίας, τις τελευταίες δύο δεκαετίες είναι αυξανόμενη και το ενδιαφέρον για αυτή τόσο μέσα στην ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και στο ενδιαφερόμενο κοινό διευρύνεται (Moshenska, 2017, p. 11). Ακόμη και σε αυστηρώς κρατικά συστήματα αρχαιολογικής διαχείρισης όπως αυτό της Ελλάδας, η ανάδυση τέτοιων προσπαθειών είναι ορατή τα τελευταία χρόνια, αναδεικνύοντας τόσο τις δυνατότητες όσο και τους περιορισμούς που προκύπτουν σε αυτά τα πλαίσια. (βλ. και: (Lekakis, 2013), (Hamilakis & Ifantidis, 2016), (Kyriakidis & Anagnostopoulos, 2017), (Carter, 2017)). Γενικά οι προσπάθειες που έχουν καταβληθεί τα τελευταία χρόνια προς την κατεύθυνση της συμμετοχής του κοινού, έχουν ωθήσει τη διενέργεια ερευνών γύρω από την αντίληψη του κοινού για το αρχαιολογικό παρελθόν αλλά και για τον ίδιο τον κλάδο της αρχαιολογίας και έχουν διαφωτίσει ιδιαίτερες πλευρές της αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως αυτό της μνήμης και των άυλων και συναισθηματικών αξιών της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς (Benson, 2018, p. 2). Σημαντικός παράγοντας για τη βελτίωση των εξωστρεφών τακτικών είναι η βαθύτερη κατανόηση της ανομοιογενούς και ετερόκλητης φύσης του κοινού, αλλά και η συστηματική ανάλυση τόσο του κοινού που ενδιαφέρεται άμεσα για την πολιτιστική κληρονομιά (ως επισκέπτες σε αρχαιολογικούς χώρους ή μουσεία), όσο επίσης και για αυτό που φαίνεται να αδιαφορεί (Moshenska, 2017, p. 12). Σύμφωνα με τις Smith και Waterton, είναι συχνά η συναισθηματική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς αυτή που αποφεύγεται ή και αγνοείται από τους ειδικούς (2009, p. 49) και συχνά ως κοινότητες ορίζονται αυτές που «αισθάνονται», ενώ ως ειδικοί αυτοί που «σκέφτονται» και «ξέρουν», πράττοντας σε μια διαδικασία αυστηρά αντικειμενική και επιστημονική (2009, p. 52).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει τελικά το γεγονός πως κατά την ίδια περίοδο που το ενδιαφέρον της αρχαιολογίας και της πολιτιστικής διαχείρισης στράφηκε προς τις κοινότητες και το ευρύ κοινό τη δεκαετία του 1970 όπως προαναφέρθηκε, ως συνέπεια της αυξανόμενης ανησυχίας για την προστασία των αρχαιολογικών πόρων, οι οποίοι κινδύνευαν από τους μεγάλους αναπτυξιακούς παράγοντες και την αδιαφορία του κόσμου, προέκυψε αναπόφευκτα και η στροφή προς μια αυστηρώς επιστημονική προσέγγιση της συντήρησης και της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς (Smith & Waterton, 2009, p. 26). Ήταν οι ίδιες συνθήκες που οδήγησαν την ηθική της συντήρησης στη διεπιστημονική και τεχνοκρατική της μορφή, ακολουθώντας ως πρακτική και διαχείριση την *top-down* λογική που κυριαρχεί έκτοτε, με την έννοια των δικαιωμάτων των μελλοντικών γενεών στην πολιτιστική κληρονομιά να θεωρείται μια αναμφισβήτητη έννοια κοινής λογικής (Smith & Waterton, 2009, p. 27). Το δίπολο μεταξύ ειδικών και κοινού επανεμφανίζεται εφόσον οι ειδικοί είναι αυτοί που κατέχουν τη γνώση και την ευθύνη να φέρουν εις πέρας το ηθικό καθήκον της κοινωνίας προς τις μελλοντικές γενιές, κατά τρόπο επιστημονικό και (θεωρητικά) αντικειμενικό (Koutromanou, 2015, p. 19).

3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΙΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Η μνημειακή προστασία όπως την ορίζουμε σήμερα αποτελεί μια διαμορφωμένη αντίληψη, η οποία σφυρηλατήθηκε μέσω της μακραίωνης ιστορίας αντιμετώπισης των μνημειακών ιστορικών καταλοίπων από τις διάφορες κοινωνίες. Παρακάτω θα εξιστορηθεί με συντομία αρχικά, η εξέλιξη των προσεγγίσεων της μνημειακής προστασίας από την Αρχαιότητα ως το 18^ο αιώνα, οι οποίες θα οδηγήσουν στην ωρίμανση και διαμόρφωση των ιδεών και των θεωριών που θα διατυπωθούν και εφαρμοστούν μετά το Διαφωτισμό σχετικά με το ζήτημα της διαφύλαξης και διατήρησης των μνημειακών καταλοίπων του παρελθόντος. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι θεωρίες που επικράτησαν από το 19^ο αιώνα έως και τη δημιουργία του πρώτου επίσημου καταστατικού κειμένου για τη μνημειακή προστασία, το Χάρτη των Αθηνών του 1931 και τέλος θα παρουσιαστούν οι μεταπολεμικές εξελίξεις στο θεωρητικό προβληματισμό γύρω από το ζήτημα αυτό.

Η εξέλιξη των θεωρητικών συζητήσεων που κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί σε αυτό το κεφάλαιο, παρότι αφορά κυρίως προβληματισμούς γύρω από την προστασία και τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής πολιτιστικής κληρονομιάς, είναι αυτή που διαμόρφωσε και το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της ηθικής και της φιλοσοφίας της συντήρησης όλων των αντικειμένων της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι αρχές του επαγγέλματος της συντήρησης, έτσι όπως αυτή γίνεται αντιληπτή σήμερα, αποτελεί το επιστέγασμα όλων αυτών των συζητήσεων γύρω από τη δεοντολογία και την πρακτική της συντήρησης και διαμορφώνουν αυτό που κατά τον Miñoz-Viñas αποτελεί την «κλασική θεωρία» της συντήρησης (2005, p. xi).

3.1 Από την κλασική αρχαιότητα έως το Διαφωτισμό

Η περίοδος της κλασικής αρχαιότητας αφορά καταρχάς μια περίοδο μεγάλης δημιουργικής δραστηριότητας, κατάσταση η οποία συχνά έρχεται σε αντίθεση με την έννοια της διατήρησης παρελθοντικών καταλοίπων. Το πλαίσιο στο οποίο συνυπήρχαν η νέα καλλιτεχνική δημιουργία και η συντήρηση παλαιότερων λειψάνων σκιαγραφείται πίσω από την αντικατάσταση ή την ενσωμάτωση των παλαιότερων στα νεότερα έργα. Τα κτίρια τα οποία είχαν υποστεί βίαιη καταστροφή αντικαθιστούνταν πάντα, συχνά με νέο σχέδιο διαφορετικό από το παλιό και σύμφωνα με τις νέες τεχνικές και καλλιτεχνικές κατακτήσεις, χρησιμοποιώντας τα παλιά αρχιτεκτονικά μέλη ως νέο οικοδομικό υλικό. Τα κατάλοιπα με ιδιαίτερο ιστορικό - συμβολικό βάρος και θρησκευτική σημασία αντιμετωπίζονταν με σεβασμό και καταβαλλόταν ιδιαίτερη φροντίδα για τη διατήρησή τους. Η ανάγκη διατήρησης παλαιότερων λατρευτικών κτιρίων επηρεάζει το σχεδιασμό των νέων δομικών κατασκευών, ο οποίος τα ενσωματώνει. Παρατηρείται δηλαδή συνολικά, αφενός ο σεβασμός, η φροντίδα και η ενσωμάτωση παλιότερων δομικών λειψάνων σε νέες κατασκευές, οι οποίες κατασκευάζονται πάνω και γύρω από αυτά και αφετέρου οι διαδοχικές αντικαταστάσεις ναών με τη χρήση των παλαιών μελών ως νέο οικοδομικό υλικό.

Κατά τα ελληνιστικά χρόνια σημειώνεται μια συνειδητή στροφή προς τα κατάλοιπα του παρελθόντος, είτε φιλολογικά με τη δημιουργία των πρώτων μεγάλων βιβλιοθηκών, είτε υλικά με τη δημιουργία των πρώτων συλλογών έργων τέχνης, καθώς επίσης αναδύεται ο αρχαιολατρικός περιηγητισμός. Η συλλεκτική δραστηριότητα που μεταδίδεται στους Ρωμαίους και κορυφώνεται στα ρωμαϊκά χρόνια οδηγεί σε συνειδητές επισκευές και αποκαταστάσεις παλαιότερων μνημείων με μια προσπάθεια απομίμησης των αρχαίων μορφολογικών και τεχνικών στοιχείων. Η προσπάθεια αυτή –η οποία αφορά αποκλειστικά τα ελληνικά κλασικά μνημεία- υποδηλώνει το θαυμασμό για τις καλλιτεχνικές, αισθητικές, αλλά και πολιτιστικές αξίες που αυτά φέρουν. Το φαινόμενο αυτό των επισκευών και των απομιμητικών αποκαταστάσεων των αρχαίων μνημείων, αλλά και το γενικότερο ενδιαφέρον γύρω από τη διατήρησή τους

οφείλεται λοιπόν στη χρηστική μεταχείρισή τους για λόγους διακόσμησης και επίδειξης και στην συλλεκτική δραστηριότητα η οποία είχε αναπτυχθεί. Παρατηρείται δηλαδή η αντιφατική σχέση μεταξύ του θαυμασμού και του ενδιαφέροντος για τα παρελθοντικά μνημεία και των φαινομένων καταστροφών και λεηλασιών για την κατάρτιση συλλογών και τη χρηστική μεταχείρισή τους.

Η κυρίαρχη πρακτική κατά την ύστερη αρχαιότητα και με τη σταθερή εξάπλωση του Χριστιανισμού ήταν η λιθολόγηση των μνημείων και η επαναχρησιμοποίηση των αρχιτεκτονικών μελών ως νέων οικοδομικών υλικών, για λόγους τόσο οικονομικούς και τεχνικούς, όσο και ιδεολογικούς. Η σχέση των χριστιανών με τα αρχαία «παγανιστικά» κατάλοιπα άλλοτε οδηγούσε στη βίαιη καταστροφή τους και άλλοτε στην επανάχρησή τους μέσω «ειρηνικής» κατάληψης. Η ενδιαφέρουσα αντίφαση που παρατηρείται την περίοδο αυτή στο ζήτημα της διαφύλαξης των αρχαίων μνημείων με τη μετατροπή των αρχαίων ναών σε εκκλησίες είναι ότι αφενός αυτά υπόκεινται ριζικές μετασκευές, αφετέρου η διάσωση και διατήρησή τους οφείλεται αρκετά στη συνέχιση της χρήσης τους.

Με την αλλαγή της κοσμοθεωρίας και την ανατροπή του ελληνορωμαϊκού πολιτιστικού οικοδομήματος, ο μεσαιωνικός άνθρωπος αδυνατεί να κατανοήσει το πολιτιστικό πλαίσιο, τα ήθη, τις ιδέες και τις αξίες που εκφράζουν τα υλικά κατάλοιπα του αρχαίου κόσμου. Συνεχίζουν να επικρατούν οι ωφελμιστικές μετασκευές των αρχαίων μνημείων, ως χώροι στέγασης, λατρείας κ.α. Τα δομικά κατάλοιπα του παρελθόντος προσεγγίζονται κατά τρόπο δεισιδαιμονικό και είτε χρησιμοποιούνται ως κατεξοχήν υλικό για την κάλυψη των νέων οικοδομικών αναγκών, είτε μεταλασσομένα σε «φυλακτά» ενσωματώνονται στις νέες κατασκευές προσλαμβάνοντας χαρακτήρα αποτροπαϊκό. Αυτού του είδους η οικειοποίηση των αρχαίων λειψάνων που παρατηρείται τόσο στο Βυζάντιο, όσο και στη Δυτική Ευρώπη, δηλώνει τη συνύπαρξη ενός είδους θαυμασμού –για την επιβλητικότητά τους– με τη δυσπιστία και τη δεισιδαιμονία.

Η περίοδος της Αναγέννησης, ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζεται από μια στροφή προς τον άνθρωπο και τη φύση, τα κλασικά γράμματα, τα ιδεώδη, τα καλλιτεχνικά πρότυπα και τις αξίες της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας. Ο αναγεννησιακός άνθρωπος αρχίζει πάλι να παρατηρεί, να θαυμάζει και να μελετάει τα φυσικά κατάλοιπα των κλασικών χρόνων, έχοντας επίγνωση ότι βιώνει νέους καιρούς και νέες προκλήσεις, στοχεύοντας στην κατάκτηση του πνευματικού τους περιεχομένου, προκειμένου να δημιουργήσει εκ νέου. Παρ' όλα αυτά στα πλαίσια της μεγάλης δημιουργικής δραστηριότητας που επικρατεί συνεχίζει να κυριαρχεί και η ωφελμιστική μεταχείριση των αρχαίων καταλοίπων. Αυτό που εμποδώνεται την περίοδο αυτή είναι η αρχιτεκτονική, η τεχνική, η αισθητική και η διδακτική αξία των μνημείων, αλλά όχι η ιστορική διάστασή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της νέας εποχής και προσέγγισης αποτελεί η θέση του Leon Battista Alberti στα μέσα του 15^{ου} αιώνα για την προστασία των αρχαίων μνημείων, στο δέκατο βιβλίο της πραγματείας του για την αρχιτεκτονική *De Re Aedificatoria*. Αναλύει τα αίτια της φθοράς τους και τοποθετεί το μεγαλύτερο βάρος στην ανθρώπινη αμέλεια και αδιαφορία, τάσσεται υπέρ της προστασίας τους και διακηρύσσει την ανάγκη συνεχούς συντήρησής τους, προτείνοντας αυτή να οργανωθεί κρατικά. Ο Alberti συμβουλεύει τους αρχιτέκτονες για επιμελή μελέτη των μνημείων, με σχεδιαστική τεκμηρίωση και καταγραφή των αναλογιών τους και επίσης θαυμάζει τη σύνδεση μεταξύ μνημείου και τοποθεσίας. Αντίστοιχες θέσεις φυσικά εκφράστηκαν κατά την Αναγέννηση από πλήθος λογίων, ποιητών και καλλιτεχνών.

Οι αναγεννησιακές τάσεις προσέγγισης των αρχαίων μνημείων είναι πολλαπλές και αρκετά αντιφατικές και θα μπορούσαν να συνοψιστούν στις εξής πέντε:

- i. Αντιμετώπιση των μνημείων ως πρότυπο προς μίμηση ή αντιγραφή
- ii. Συνέχιση της ωφελμιστικής προσέγγισης των μνημείων

- iii. Προσαρμογές των αρχαίων μνημείων στις σύγχρονες αισθητικές προτιμήσεις, προσέγγιση που θα συνεχιστεί με ένταση έως και την περίοδο του *baroque* τον 17^ο αιώνα
- iv. Πρώτες επισκευές και συντηρήσεις κυρίως σε μνημεία που εξυπηρετούσαν σύγχρονες λειτουργικές ανάγκες ή συνδέονταν άμεσα με πρωταγωνιστές του χριστιανικού δόγματος
- v. Αναγωγή των μνημείων σε αντικείμενα διανοητικής και οπτικής απόλαυσης και γέννηση της αισθησιαρχικής και ψυχολογικής προσέγγισης των αρχαίων λειψάνων (τάση για μια λατρεία των ερειπίων - *goût des ruines* -, η οποία θα κυριαρχήσει αργότερα με το Ρομαντισμό κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα και θα επηρεάσει βαθιά τις θεωρίες αποκατάστασης)

Οι παραπάνω προσεγγίσεις των αρχαίων μνημείων συνδυαστικά με τα νομοθετήματα και τα μέτρα προστασίας των κινητών αρχαιοτήτων που θεσπίζονται στην Ιταλία, την οργάνωση των πρώτων μουσείων, τις συντηρήσεις και τις δημιουργικές συμπληρώσεις αρχαίων έργων –αν και αρκετά βάνουσες-, συναποτελούν και διαγράφουν την αρχή μιας νέας αντίληψης γύρω από τα αρχαία κατάλοιπα, αυτή της προστασίας.

Οι προσεγγίσεις αυτές συνεχίζουν να υφίστανται και κατά τα μεταγενέστερα χρόνια μέχρι που σταδιακά αναδύεται θεωρητικά αλλά και έμπρακτα ο κοινωφελής χαρακτήρας των αρχαίων καταλοίπων και η ανάγκη προστασίας τους για λόγους δημοσίου συμφέροντος. Οι νέες αυτές συνειδητοποιήσεις επέρχονται τον 18^ο αιώνα, στα πλαίσια του Νεοκλασικισμού και του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Οι αυθαίρετες συμπληρώσεις γλυπτών που επικρατούσαν μέχρι εκείνη την περίοδο αναχαιτίζονται και επέρχονται σημαντικές αλλαγές, οι οποίες αφορούν την ανάδειξη και καθιέρωση της ειδικότητας του συντηρητή γλυπτών και έργων τέχνης, καθώς επίσης διατυπώνονται και οι πρώτες θεωρητικές αρχές για τον τρόπο επέμβασης σε αυτά. Ο πρώτος καλλιτέχνης που αυτοχαρακτηρίζεται συντηρητής (*restauratore*) αρχαίων γλυπτών είναι ο Bartolomeo Cavaccerri, στενός φίλος του Winckelmann. Ο Cavaccerri είναι διάσημος και δραστηριοποιείται σε όλη την Ευρώπη, εφαρμόζοντας στην πράξη τις θεωρητικές αρχές τις οποίες πρεσβεύει. Αυτές είναι:

- i. Κατάλληλη προετοιμασία του συντηρητή σε θέματα αρχαιογνωσίας και αισθητικής για την κατανόηση του θέματος και της τεχνοτροπίας
- ii. Συμπλήρωση γλυπτού μόνο εφόσον υπάρχει βεβαιότητα για το αναπαριστώμενο θέμα
- iii. Απόλυτη προσαρμογή των συμπληρωμάτων στο γλυπτό και όχι το αντίστροφο, μέσω ενδεδειγμένης στυλιστικής προμελέτης του γλυπτού
- iv. Αποφυγή παραπλάνησης και διδακτικός στόχος της συντήρησης
- v. Απόρριψη του υπερβολικού και βάνουσου καθαρισμού των επιφανειών
- vi. Αναλυτική γραπτή τεκμηρίωση της επέμβασης, με επισήμανση των νέων συμπληρώσεων

Στην εγκαθίδρυση αυτών των πρώτων θεωρητικών αρχών, καθοριστική υπήρξε η συμβολή του Johann Joachim Winckelmann, ο οποίος με το έργο του «Ιστορία της Τέχνης της Αρχαιότητας» το 1764, επιφέρει μια τεράστια αλλαγή στον τρόπο θεώρησης της αρχαίας τέχνης. Κατορθώνει να επισημάνει τη χρονολογική της αλληλουχία και πλέον εντάσσει τα αρχαία έργα για πρώτη φορά σε ένα γενικό, ιστορικό κα εξελικτικό πλαίσιο, για αυτό και θεωρείται ο πατέρας της σύγχρονης αρχαιολογίας. Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργούνται για πρώτη φορά οι συνθήκες για την απεμπλοκή των αρχαίων καταλοίπων από τη σύγχρονη δημιουργική διαδικασία, αναδεικνύεται η ανάγκη προστασίας και διαφύλαξης τους, με όσο το δυνατόν αλώβητη την αυθεντικότητά τους. Συγχρόνως μειώνονται οι ωφελμιστικές προσεγγίσεις, εγκαταλείπεται η αρχαιοδιφική και αναδύεται η αρχαιολογική επιστήμη. Την ίδια περίοδο και με την θέσπιση της ειδικότητας του συντηρητή στο Μιλάνο το 1745, αναδεικνύονται νέοι προβληματισμοί και

διατυπώνονται αρχές γύρω από τη διενέργεια μελετών, τα αίτια φθοράς, τις περιβαλλοντικές συνθήκες, τη χημική σύσταση των υλικών, την αντιστρεψιμότητα των επεμβάσεων και την αντοχή των υλικών στο χρόνο.

Ο αιώνας του Διαφωτισμού είναι ο αιώνας αποκρυστάλλωσης των νέων αντιλήψεων, μέσω της άνθησης των ιδεών και των νέων πνευματικών αναζητήσεων. Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται συνολικά από την επανεκτίμηση και τη συνειδησιακή αναβάθμιση της αξίας των αρχαίων καταλοίπων, αλλά και την αναγνώρισή τους ως αντικείμενα οικουμενικού και πανανθρώπινου ενδιαφέροντος. Αυτές οι νέες αντιλήψεις οδηγούν στη διαμόρφωση μιας συλλογικής συνείδησης προστασίας και πλέον τα μνημεία του παρελθόντος αυτονομούνται από τη σύγχρονη δημιουργική διαδικασία. Η ανάπτυξη των επιστημών, μέσω της ιστορικής ένταξης των μνημείων, οδηγεί σε μια ορθολογική, αποστασιοποιημένη θεώρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συνδυαστικά, η σημασία των αρχαίων μνημείων για την αποκρυστάλλωση της εθνικής ιδεολογίας και ταυτότητας στα υπό διαμόρφωση σύγχρονα ευρωπαϊκά κράτη συμβάλλει σημαντικά στο αίτημα για τη προστασία και διαφύλαξη τους.

3.2 Από το 19^ο αιώνα έως το Χάρτη των Αθηνών (1931)

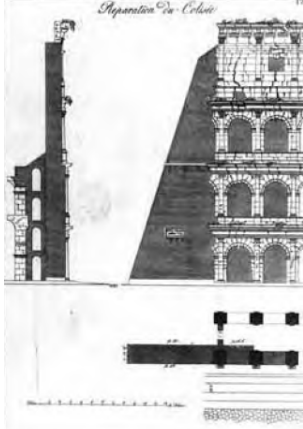
3.2.1 Νεοκλασική αντίληψη αποκατάστασης μνημείων - Antoine Chrysostome Quatremère de Quincy

Το πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα συντελούνται έργα και επεμβάσεις μεγάλης κλίμακας στα αρχαία μνημεία της Ρώμης και συνολικά τα έτη αυτά αποτελούν τη γονιμότερη περίοδο αποκατάστασης αρχαίων μνημείων του αιώνα. Οι επεμβάσεις και οι έμπρακτες εφαρμογές μνημειακής προστασίας που σημειώνονται εκεί από το 1800 έως και το 1830 περίπου, συνδυαστικά με τις θεωρητικές αντιλήψεις που επικρατούν στη Γαλλία την ίδια περίοδο, οδηγούν στην αποκρυστάλλωση και στη διάδοση μιας αντιμετώπισης ορθολογικής και συστηματικής, όσον αφορά τις αρχές και τις μεθόδους επέμβασης για την προστασία των μνημείων. Ένα πολύ σημαντικό νομοθετικό κείμενο της περιόδου αυτής είναι το Έδικτο του καρδινάλιου Passa το 1820, το οποίο επηρέασε καθοριστικά το νομοθετικό πλαίσιο πολλών ευρωπαϊκών χωρών, μεταξύ άλλων και στην Ελλάδα με το πρώτο αρχαιολογικό νόμο του 1834 (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 80). Σε αυτό υπογραμμίζεται ο δημόσιος και κοινωφελής χαρακτήρας των πολιτιστικών αγαθών και η προστασία τους πλέον ανατίθεται στο κράτος (Passa, 1820).

Σε αυτά τα πλαίσια θεσπίζονται επιτροπές και συλλογικά όργανα ελέγχου και επίβλεψης των επεμβάσεων. Κατά τη διαδικασία των επεμβάσεων γίνονταν σχολαστική εξέταση της κατάστασης διατήρησης, συντάσσονταν μελέτες επέμβασης, υπήρχε έλεγχος, προγραμματισμός και ιεράρχηση των εργασιών από την επιβλέπουσα επιτροπή, καθώς επίσης όλες οι φάσεις των επεμβάσεων τεκμηριώνονταν πρωτοφανώς (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 80). Οι εργασίες που συμβαίνουν στη Ρώμη εκείνη την περίοδο αφορούν τα σπουδαιότερα μνημεία της πόλης και είναι επεμβάσεις ανάδειξης με απομάκρυνση των επιχώσεων και αποκάλυψη όλου του ύψους των μνημείων, κατεδάφιση των μεσαιωνικών και νεότερων προσθηκών, αλλά και ένταξη των μνημείων ως κύρια κοσμητικά στοιχεία στους υπό διαμόρφωση δημόσιους χώρους της πόλης. Στα ίδια πλαίσια σημειώνονται επεμβάσεις σωστικού χαρακτήρα για τη στερέωση των μνημείων και την αντιμετώπιση της ετοιμορροπίας τους. Αυτό επιτυγχάνεται με παραδοσιακές οικοδομικές μεθόδους, εξωτερικές αντιστηρίξεις, περιδέσεις και τοιχίσσεις ετοιμορροπων τμημάτων και με κύρια υλικά τα κοινά οικονομικά τούβλα, τσιμεντοκονιάματα και σίδηρο, καθώς επίσης αντικατάσταση του μαρμάρου με οικονομικότερο λίθο (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 80). Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους επέμβασης είναι η αντιστήριξη του εξωτερικού ανατολικού άκρου του Κολοσσαίου με μια τεράστια αντηρίδα από οπτοπλινθοδομή το 1806-1807.

Εικ. 3: Απεικόνιση του Κολοσσαίου από τον Gaspar van Wittel τον 18^ος αιώνα. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 85)

Εικ. 4: Η πρόταση στερέωσης που έγινε δεκτή. (Jokilehto, 1986, p. 128)

Εικ. 5: Η στερέωση του ανατολικού άκρου το 1806-1807 από τον R. Stern. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 86)

Οι πολυμερείς επιτροπές που συστάθηκαν γύρω από το ζήτημα των αποκαταστάσεων και στις οποίες συμμετείχαν αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, εκπρόσωποι του καλλιτεχνικού και πνευματικού κόσμου, αλλά και κρατικοί αξιωματούχοι, οδήγησαν φυσικά στον εμπλουτισμό του θεωρητικού προβληματισμού για τις αποκαταστάσεις. Έτσι, επεμβάσεις της περιόδου αυτής εγείρουν αντιδράσεις από κλασικιστές αρχιτέκτονες, οι οποίοι κατακρίνουν τον παραμορφωτικό χαρακτήρα των εργασιών και απαιτούν οι αποκαταστάσεις να αναπαράγουν επακριβώς τις γραμμές των φθαρμένων μερών, ώστε οι αναλογίες του συνόλου να παραμένουν ίδιες, ώστε να λειτουργούν ως αρχιτεκτονικά πρότυπα στη νέα οικοδομική δραστηριότητα (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 87). Η νεοκλασική αυτή προσέγγιση των αποκαταστάσεων των αρχαίων μνημείων εκφράζεται επαρκώς από τον Antoine Chrysostome Quatremère de Quincy, μεγάλο κλασικιστή θεωρητικό της εποχής και προδρομική μορφή στο ζήτημα των αποκαταστάσεων, στο λήμμα “*Restaurer*” του αρχιτεκτονικού λεξικού του, το 1825.

Στην τοποθέτησή του δηλώνει ότι οι επεμβάσεις θα πρέπει να αρκούνται στην αποκατάσταση των γενικών όγκων και μερών που λείπουν με μοναδικό σκοπό τη συμπλήρωση του όλου, με τρόπο ώστε ο θεατής να μην εξαπατηθεί. Θεωρεί την αποκατάσταση μνημείων ευκολότερη από την αποκατάσταση γλυπτών, λόγω των επαναλαμβανόμενων παρόμοιων μελών, τα οποία μπορούν να αναπαραχθούν πιστά, - μέσω της παρατήρησης των διαστάσεων τους- και να συμπληρωθούν χωρίς την αλλοίωση των αρχαίων σωζόμενων τμημάτων. Διαφωνεί με την εναντίωση στις αποκαταστάσεις και τίθεται υπέρ της προληπτικής συντήρησης με μικρές εργασίες στερέωσης (Quatremère de Quincy, 1832, p. 375). Ως κατεξοχήν πρότυπο αναστήλωσης αρχαίων μνημείων ο Quatremère de Quincy ορίζει την αποκατάσταση της Αψίδας του Τίτου που πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1817-1824 από τους Stern και Valadier, όπου απομακρύνθηκαν οι νεότερες προσθήκες και τα νέα μέλη που προστέθηκαν, μετά από ακριβή παρατήρηση των σωζόμενων διαστάσεων, έφεραν απλοποιημένη απόδοση της μορφολογίας προκειμένου να διακρίνονται από τα αυθεντικά. Φυσικά, το έργο βρήκε επικριτές τους οπαδούς της ερειπειώδους εμφάνισης των μνημείων, αλλά και όσους θεώρησαν ότι ο όγκος των νέων προσθηκών κυριάρχησε έναντι των αυθεντικών (Jokilehto, 1986, p. 138).

Εικ. 6: Η Αψίδα του Τίτου στις αρχές του 18^{ου} αιώνα με τα μεταγενέστερες προσθήκες. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 87)

Εικ. 7: Η Αψίδα του Τίτου από ΒΔ.

<https://www.worldhistory.org/article/499/the-arch-of-titus-rome/>

Συνολικά, οι κλασικιστικές θέσεις του Quatremère de Quincy, αν και φέρουν επιλεκτικότητα ως προς την αξία του μνημειακού πλούτου, τονίζουν την οικουμενικότητα των πολιτιστικών αγαθών, εναντιώνονται στην απόσπαση των μνημείων από το γεωγραφικό και ιστορικό τους περιβάλλον, καθώς επίσης επισημαίνουν την αξία της συνεχούς συντήρησης και απαιτούν τη διάκριση των νέων μελών από τα αυθεντικά. Η θεώρηση αυτή επηρέασε πολλές αναστηλώσεις στην Ευρώπη αλλά και στην Ελλάδα, με το παράδειγμα της πρώτης αναστήλωσης του ναού της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη το 1834 από τους Ross, Schaubert και Hansen. Αντιστοίχως διαδίδεται και η χρήση οπτοπλίνθων κατά την Οθωνική περίοδο (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 91).

3.2.2 Ολική Στυλιστική Αποκατάσταση - Eugène Emmanuel Viollet le Duc

Η εξέλιξη των επεμβάσεων που επικράτησαν στα μνημεία της Ρώμης τα επόμενα χρόνια αποτελεί την ανάδυση της τάσης της Αρχαιολογικής Στυλιστικής Αποκατάστασης, όπου οι συμπληρώσεις πλέον έχουν χαρακτήρα μιμητικό και επιχειρούν να αποδώσουν την αρχαία μορφολογική ενότητα του μνημείου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της εξέλιξης αποτελεί η αντιστήριξη του βορειοδυτικού άκρου του Κολοσσαίου με λοξή αντηρίδα από τούβλα, όπου πλέον όμως αναπαράγεται και η αρχαία αρχιτεκτονική μορφή. Η αρχαιολογική στυλιστική αποκατάσταση θα επικρατήσει στις αποκαταστάσεις αρχαίων μνημείων στην Ευρώπη μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Παράδειγμα τέτοιου είδους επέμβασης στην Ελλάδα αποτελεί η αποκατάσταση των αναλημματικών τοίχων βορείως του βάρου του Αγρίππα, το 1878 από τον Λύσανδρο Καυταντζόγλου (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 96).

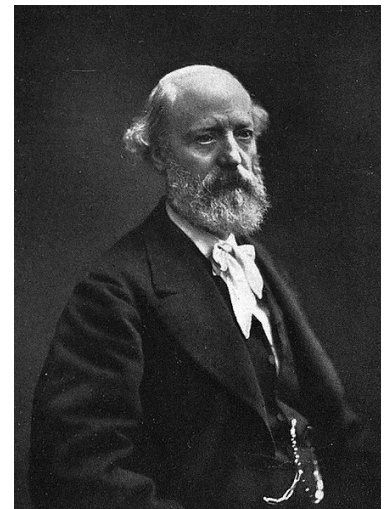
Εικ. 8: Απεικόνιση της δυτικής άποψης του Κολοσσαίου από τον Bernardo Bellotto το 1742. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 92)

Εικ. 9: Οι αντηρίδες, των ετών 1823-1826 στα βορειοδυτικά άκρα του εξωτερικού και του ενδιάμεσου δακτυλίου του Κολοσσαίου. (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 93)

Σε αυτό το πνεύμα, οι τάσεις που επικράτησαν στη Γαλλία από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα με τη δημιουργία μουσείων και αποθηκών για τη φύλαξη των κινητών έργων και των σπαραγμάτων από τα κατεστραμμένα μνημεία, η πανεθνική καταγραφή του μνημειακού πλούτου, αλλά και η παράλληλη αναγνώριση των μεσαιωνικών μνημείων δημιούργησαν τις συνθήκες και συντέλεσαν στην επέκταση του θεωρητικού υποβάθρου γύρω από τη μνημειακή προστασία. Ήδη από τη δεκαετία του 1830 αρχίζουν να στελεχώνονται επίσημες κρατικές επιτροπές και υπηρεσίες για τη διάσωση των ιστορικών μνημείων της Γαλλίας. Οι πρώτοι Γενικοί Επιθεωρητές Ιστορικών Μνημείων είναι οι Ludovic Vitet και Prosper Mérimée οι οποίοι ιδρύουν και την Υπηρεσία των Ιστορικών Μνημείων της Γαλλίας (*Service des Monuments Historiques*). Μέσω της δράσης αυτής της υπηρεσίας και ειδικότερα των απόψεων που εξέφρασε ο Mérimée γύρω από τις αναστηλωτικές επεμβάσεις των μνημείων διαμορφώθηκε το θεωρητικό υπόβαθρο του δόγματος της Ολικής Στυλιστικής Αποκατάστασης. Ο Mérimée υποστήριξε την αποκατάσταση των μνημείων υπέρ της πρότερης μορφής τους, προκειμένου να αναδειχθεί η αξία της και επίσης υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της επανάχρησης των ιστορικών μνημείων (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 98).

Η προσωπικότητα που εδραίωσε όμως, τη «σχολή» της Ολικής Στυλιστικής Αποκατάστασης ήταν ο Eugène Emmanuel Viollet le Duc. Πρόκειται για πολυδιάστατη προσωπικότητα με μεγάλο έργο από το 1840 μέχρι και το τέλος της ζωής του το 1879. Ήταν αυτοδίδακτος αρχιτέκτονας, άρτια καταρτισμένος σε ζητήματα τεχνικής φύσεως, δεινός σχεδιαστής και ευφάνταστος διακοσμητής, επιτέλεσε Γενικός Διευθυντής Επισκοπικών Κτιρίων (*Inspecteur Général des Édifices Diocésains*) από το 1848 έως και το 1874 και καθιέρωσε την επαγγελματική μορφή του αρχιτέκτονα – αναστηλωτή, μέσα από το μεγάλο αναστηλωτικό του έργο (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 99). Ένα από τα ζωτικά του ενδιαφέροντα που καθόρισαν τόσο το έργο όσο και τις θεωρίες που ανέπτυξε ήταν η μεσαιωνική αρχιτεκτονική. Αποτέλεσε βαθύ γνώστη και θαυμαστή της γοθικής αρχιτεκτονικής, για την οποία μάλιστα θεωρούσε ότι θα έπρεπε να αποτελεί τη δομική αρχή και της σύγχρονης του αρχιτεκτονικής, για την οποία επίσης έτρεφε βαθύ ενδιαφέρον. Εκτός από αναστηλωτής ιστορικών μνημείων αποτέλεσε και σύγχρονο δημιουργό αρχιτέκτονα και οι απόψεις του, που εκφράστηκαν στις «Συζητήσεις περί Αρχιτεκτονικής» (*Entretiens sur l' Architecture*) που δημοσίευσε από το 1863 έως το 1872, προϊδεάζουν για μεταγενέστερες τάσεις, αυτές της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής και της Art Nouveau στο τομέα της διακόσμησης (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 100). Ένα ακόμη στοιχείο που χαρακτήρισε το έργο του Viollet le Duc ήταν η επιλεκτικότητα ως προς τα προς αποκατάσταση μνημεία, τόσο για λόγους ιεράρχησης των επεμβάσεων, όσο και για λόγους διδακτικούς. Εμφάνισε δηλαδή ιδιαίτερη προτίμηση για την αποκατάσταση μνημείων που κατά τη γνώμη του ήταν σημαντικά ως προς την ιστορία και την αρχιτεκτονική, προκειμένου να αποτελέσουν πρότυπο για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική δημιουργία.

Εικ. 10: Ο Eugène Emmanuel Viollet le Duc (1814-1879).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eugene_viollet_le_duc.jpg

Ο Viollet le Duc με το τεράστιο αναστηλωτικό του έργο στη Γαλλία εγκαθίδρυσε, όπως προαναφέρθηκε, μια πρακτική επεμβάσεων που έμεινε γνωστή ως Ολική Στυλιστική Αποκατάσταση. Άρτια καταρτισμένος θεωρητικά και τεχνικά στο αντικείμενο του έργου του ανέλαβε την αποκατάσταση μεγάλου αριθμού μεσαιωνικών μνημείων και σταδιακά το δημιουργικό του ταπεραμέντο επικράτησε προβαίνοντας με αυτοπεποίθηση σε όλο και πιο δραστικές επεμβάσεις με στόχο τόσο τη δομική βελτίωση, όσο και την τυπολογική κάθαρση μέσω της στυλιστικής ομοιογένειας (Δελή, 2019, p. 28). Τα βασικά στοιχεία του

δόγματος που εγκαθίδρυσε δεν εκφράστηκαν σε καθαρό θεωρητικό κείμενο, αλλά θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα εξής:

- Εξονυχιστική εξέταση του μνημείου και επισήμανση αρχικών κατασκευαστικών στοιχείων.
- Καθαίρεση και ανακατασκευή ερειπωμένων μερών του μνημείου, προκειμένου να βελτιωθεί η στατική επάρκεια.
- Ανακατασκευή των μερών των μνημείων που λείπουν κατά απομίμηση είτε των σωζόμενων είτε άλλων παρεμφερών σωζόμενων της ίδιας εποχής και περιοχής.
- Καθαίρεση μεταγενέστερων φάσεων, προκειμένου να διατηρηθεί η «αρχική» στυλιστική ομοιογένεια.

Οι βασικές αρχές που ακολούθησε ο Viollet le Duc, η εμπειρία του και η θεωρία του γύρω από τις αποκαταστάσεις που εκτέλεσε περιγράφονται στο λήμμα «*Restauration*» στο δεκάτομο λεξικό «*Συστηματικό Λεξικό της Γαλλικής Αρχιτεκτονικής*» (*Dictionnaire raisonné de l' Architecture Française*) που δημοσίευσε μεταξύ 1854 και 1868. Στο λήμμα αυτό εκφράζεται η γνώμη του για την έννοια της αποκατάστασης -την οποία και θεωρεί καινοτόμα-, όχι ως συντήρηση, διατήρηση ή ανακατασκευή αλλά ως επαναφορά σε μια ολοκληρωμένη μορφή, ακόμη και αν αυτή δεν υπήρξε ποτέ (Viollet-le-Duc, 1869, p. 14). Κάθε κτίριο θα έπρεπε να αποκαθίσταται στο οικείο του στυλ τόσο σε όρους εξωτερικής εμφάνισης όσο και δομής. Στο ζήτημα των μεταγενέστερων φάσεων του μνημείου προτείνει κριτική αντιμετώπιση και γενικά συστήνει τη χρήση άριστων υλικών και ανάγκη μελέτης και τεκμηρίωσης τόσο προκαταρκτικά, όσο και σε όλες τις φάσεις των επεμβάσεων. Υποστηρίζει την επαναχρησιμοποίηση των μνημείων εφόσον θεωρεί ότι η απόδοση μιας χρήσης προσφέρει την καλύτερη διατήρησή του και τέλος προσδιορίζει αναλυτικά το ρόλο του αρχιτέκτονα αναστηλωτή, προσδίδοντάς του χαρακτήρα δημιουργού.

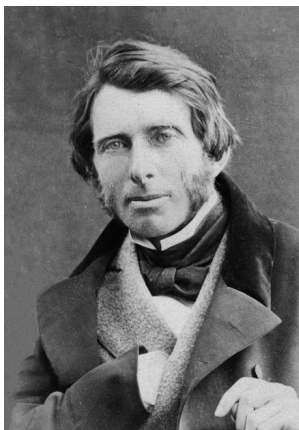
Το δόγμα της ολικής στυλιστικής αποκατάστασης εξαπλώνεται το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα σε όλη την Ευρώπη και αφορά κυρίως μεσαιωνικά μνημεία. Η αποκατάσταση σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο είναι μια επέμβαση κριτική και δημιουργική, όπου το μνημείο προσαρμόζεται στις σύγχρονες χρηστικές απαιτήσεις και διδακτικές αξιώσεις (Μαλλούχου-Τυφάνο, 2015, p. 104). Αν και αποτελεί σχολή δραστικών επεμβάσεων στα μνημεία, χωρίς προβληματισμούς για τη διάσωση του αυθεντικού και της ιστορικής στρωματογραφίας και με έναν χαρακτήρα που προσομοιάζει σε αυτόν του νέου έργου με τον αναστηλωτή-δημιουργό, το δόγμα αυτό παρουσιάζει και ορισμένες ομοιότητες με τη σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση των αποκαταστάσεων (Μαλλούχου-Τυφάνο, 2015, p. 103). Αυτές είναι η ανάγκη ενδεδειγμένης μελέτης και τεκμηρίωσης πριν τις επεμβάσεις αλλά και κατά τη διάρκειά τους, ο σεβασμός του αρχικού στατικού συστήματος του μνημείου και η χρήση άριστων υλικών και παραδοσιακών τεχνικών.

3.2.3 Αγγλικές θεωρητικές προσεγγίσεις και Anti-Restoration Movement – John Ruskin και William Morris

Ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως και περίπου το 1875, η τάση που κυριάρχησε στην Αγγλία είναι η νεογοθτική, εφόσον αναγνωρίζεται και εκεί επίσημα η μεσαιωνική αρχιτεκτονική και επικρατεί το κίνημα της Γοθικής Αναβίωσης. Οι επεμβάσεις αποκατάστασης που πραγματοποιούνται κατά αυτή την περίοδο κυρίως σε εκκλησιαστικά μνημεία στα πλαίσια του Εκκλησιολογικού Κινήματος είναι δραστικές και εκκαθαριστικού τύπου, με στόχο την επαναφορά τους σε ένα αρχικό και πρώιμο αγγλικό στυλ. Οι αποκαταστάσεις αυτές αποτελούν στην ουσία επισκευές και ανακατασκευές με καθαυτές μεταγενέστερων των γοθικών φάσεων, προκειμένου τα μνημεία να προσαρμοστούν στο βικτωριανό νεογοθτικό ρυθμό (Μαλλούχου-Τυφάνο, 2015, p. 122). Ως φυσικό επακόλουθο, αυτές οι στυλιστικές «εκκλησιολογικές» αποκαταστάσεις προκαλούν έντονο προβληματισμό γύρω από τις αρχές και τους

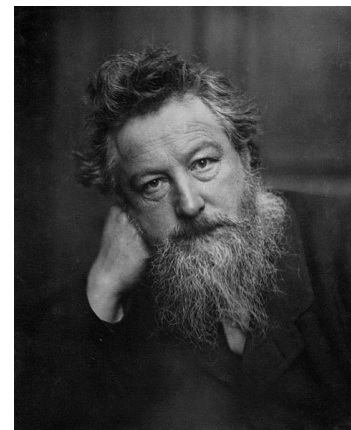
κανόνες που θα έπρεπε να διέπουν τις επεμβάσεις στα ιστορικά μνημεία. Προεξέχουσα προσωπικότητα στην ανάπτυξη του θεωρητικού προβληματισμού γύρω από την προστασία και τη διαφύλαξη των ιστορικών καταλοίπων, του οποίου οι απόψεις αποτέλεσαν προπομπό για τις σύγχρονες θεωρίες της συνολικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών στο φυσικό τους περιβάλλον, αλλά και της σχέσης μεταξύ μνημείων και μεταβαλλόμενου αστικού περιβάλλοντος, υπήρξε ο κριτικός τέχνης και αισθητικής, ποιητής, φιλόσοφος και πρώιμος κοινωνιολόγος John Ruskin (1819-1900).

Ο Ruskin εκφράζει τις απόψεις του στα έργα του *The seven lamps of architecture* του 1849 και *The stones of Venice* του 1851. Πρόκειται για ένα διαισθητικό στοχαστή με ρομαντική φύση, ο οποίος βιώνει βαρέως την εκβιομηχάνιση της χώρας του, την υποβάθμιση του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος που αυτή προκαλεί, καθώς επίσης και την κοινωνική και εργασιακή αποξένωση της εποχής του. Τα μνημεία τα προσεγγίζει με θρησκευτική ευλάβεια και θαυμάζει την αρμονική ένταξή τους στο τοπίο και το φυσικό περιβάλλον αναγνωρίζοντάς αυτά τα δύο ως ένα σύνολο άρρηκτα δεμένο (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 124). Ο Ruskin αντιλαμβάνεται την αξία των μνημείων πέρα από τα ιστορικά και αισθητικά πλαίσια και τα αναγνωρίζει ως φορείς μνήμης του παρελθόντος και ως μαρτυρίες για τις κοινωνίες που τα κατασκεύασαν και έζησαν μαζί τους (Ruskin, 1903, p. 224). Η μνήμη αυτή, κατά τον Ruskin αποτυπώνεται και διατηρείται στην ύλη των μνημείων, η οποία και θεωρεί ότι πρέπει να διατηρείται άθικτη και αυθεντική, καθώς φέρει την αξία της παλαιότητάς της (Ruskin, 1903, p. 234). Είναι κατά αυτόν τον τρόπο, ο πρώτος στοχαστής που αναγνωρίζει και υπογραμμίζει την αξία αυτή και την ανάγκη διατήρησης της επιφανειακής γήρανσης (πάτινας) (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 125). Ο Ruskin είναι ιδιαίτερα επικριτικός με τις ιστάμενες εργασίες αποκατάστασης και τις θεωρεί ριζικά αλλοιωτικές για τη μορφή και την κατάσταση διατήρησης των μνημείων. Η μόνη επιτρεπτή επέμβαση κατά τον ίδιο είναι η προληπτική και συνεχής συντήρησή τους, κάτι το οποίο αναγνωρίζει ως καθήκον εφόσον για αυτόν τα μνημεία έχουν οικουμενική αξία και όλη η ανθρωπότητα και οι μελλοντικές γενιές δικαιούνται να διδαχτούν μέσω αυτών (Ruskin, 1903, p. 245).

Εικ. 11: John Ruskin (1819-1900).

https://en.wikipedia.org/wiki/John_Ruskin#/media/File:John_Ruskin_1863.jpg

Εικ. 12: William Morris (1834-1896).

https://en.wikipedia.org/wiki/File:William_Morris_age_53.jpg

Οι απόψεις του επέφεραν μεγάλη επίδραση στους συγχρόνους του και συντέλεσαν στην ωρίμανση του προβληματισμού γύρω από τη διαχείριση τόσο του πλαστικού διακόσμου των μνημείων, όσο και των καταλοίπων από μεταγενέστερες φάσεις της αρχικής τους. Την έμπρακτη εφαρμογή των θεωρητικών απόψεων του Ruskin αναλαμβάνει ο ποιητής, ζωγράφος, designer και πρώτος μελετητής των εφαρμοσμένων τεχνών William Morris (1834-1896). Το 1877 πρωτοστατεί στην ίδρυση της «Εταιρείας για την προστασία των παλαιών κτιρίων» (*Society of the Protection of Ancient Buildings-SPAB*) και συγγράφει τη διακήρυξή της, η οποία αποτελεί το έναυσμα του Κινήματος Κατά της Αποκατάστασης (*Anti-Restoration*

Movement). Στο маниφέστο της Εταιρείας καταδικάζονται οι αυθαίρετες επεμβάσεις αποκατάστασης των τελευταίων 50 ετών, οι οποίες είναι βασισμένες σε προσωπικές αισθητικές και υποθέσεις και έχουν προκαλέσει μεγαλύτερη καταστροφή στα μνημεία από ότι όλοι οι αιώνες που πέρασαν από πάνω τους (Morris, 1877). Στο ίδιο κείμενο ο Morris τάσσεται υπέρ της διατήρησης μνημείων από όλες τις εποχές και στυλ, όπως επίσης και υπέρ της συνεχούς και προληπτικής συντήρησής τους με ήπιες επεμβάσεις και χωρίς να εμπλέκεται στις διαδικασίες αυτές η σύγχρονη δημιουργική τέχνη.

Η SPAB θα κινητοποιηθεί έντονα τα επόμενα χρόνια οργανώνοντας επιθετικές εκστρατείες για τη συντήρηση και προστασία μνημείων σε όλη την Ευρώπη. Μέσω των κινητοποιήσεων αυτών, αλλά και των δημόσιων αντιπαραθέσεων υπό την οξεία ρητορική του Morris, η επιρροή της εταιρείας ολοένα και αυξανόταν (Glendinning, 2013, p. 127). Έτσι, μέχρι το 1880 οι θέσεις του Κινήματος Κατά της Αποκατάστασης διαδόθηκαν ευρέως στην Ευρώπη και επηρέασαν τις κατά τόπους θεωρητικές προσεγγίσεις (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 126).

3.2.4 Ο Camillo Boito και η «Φιλολογική Σχολή» αποκατάστασης των μνημείων (*Restauro Filologico*)

Ο Camillo Boito (1836-1914) ήταν καθηγητής στην Ακαδημία της Βερα του Μιλάνου για 40 χρόνια, κριτικός της αρχιτεκτονικής, ποιητής, συγγραφέας και ενεργός αρχιτέκτονας. Διετέλεσε κρατικός υπάλληλος σε διάφορες επιτροπές γύρω από θέματα αρχιτεκτονικής, καλών τεχνών και παιδείας και αποτέλεσε σημαίνουσα προσωπικότητα με μεγάλη επιρροή στη διαμόρφωση της αρχιτεκτονικής και αναστηλωτικής πρακτικής στην Ιταλία (Δελή, 2019, p. 38). Υπήρξε άριστα ενημερωμένος γύρω από τις ευρωπαϊκές εξελίξεις σε αυτά τα θέματα και αν και στην αρχή της καριέρας του και στις πρώτες επεμβάσεις αποκατάστασης που εκτέλεσε ήταν οπαδός της γαλλικής ολικής στυλιστικής αποκατάστασης, το 1883, στο Δ΄ Συνέδριο Μηχανικών και Αρχιτεκτόνων στη Ρώμη διατύπωσε τις θέσεις που αναγνωρίζονται ως αποκήρυξη του δόγματος αυτού (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 127). Οι θέσεις και αρχές για τις επεμβάσεις αποκατάστασης των μνημείων που διατύπωσε ο Boito εκεί μέσω ψηφίσματος, υιοθετήθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας της Ιταλίας και είναι οι εξής:

Εικ. 13: Camillo Boito (1836-1914).

https://en.wikipedia.org/wiki/Camillo_Boito#/media/File:Camillo_Boito.jpg

- i. Απόλυτος σεβασμός των μνημείων ως τεκμήρια και φορείς ιστορίας
- ii. Διατήρηση αυθεντικότητας και αποφυγή κιβδηλοποίησης και εξαπάτησης του θεατή των μνημείων
- iii. Προτίμηση για συντήρηση και επισκευή, παρά για αποκατάσταση
- iv. Συμπληρώσεις μόνο για λόγους στατικής επάρκειας και μόνο με απόλυτη διάκριση των νέων προσθηκών από τα αυθεντικά τμήματα του μνημείου
- v. Σεβασμός προς όλες τις ιστορικές φάσεις του μνημείου και αν κατ' εξαίρεση καθαιρεθεί κάποια, να εκτίθεται σε ειδικό παρακείμενο χώρο δίπλα στο μνημείο
- vi. Ανάγκη τεκμηρίωσης όλων των φάσεων εργασιών είτε με παραδοσιακά μέσα (σχέδια, ημερολόγια κτλ) είτε με σύγχρονα (φωτογραφία)
- vii. Σήμανση της επέμβασης με αναμνηστική επιγραφή

Ο Boito επίσης κατηγοριοποίησε τα μνημεία σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με το χαρακτήρα και την αξία τους. Αντίστοιχα κατηγοριοποίησε και τα είδη των επεμβάσεων σε αυτά (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 128):

i. **Αρχαία μνημεία** με κυρίαρχη αξία την αρχαιολογική και χαρακτήρα επεμβάσεων «αρχαιολογικό» (*restauro archeologico*):

Ελάχιστες και μόνο απαραίτητες επεμβάσεις για τη στερέωσή τους, προκειμένου να μην αλλοιωθούν οι εγγενείς και εξωγενείς αξίες τους. Εάν κριθεί απαραίτητη η προσθήκη υποστηριγμάτων και ενισχυτικών δομικών στοιχείων, αυτά να είναι πλήρως διακριτά τόσο σε επίπεδο υλικού, όσο και σε επίπεδο μορφολογικό. Ο Boito δηλαδή υιοθετεί τη νεοκλασική προσέγγιση των αναστηλώσεων.

ii. **Μεσαιωνικά μνημεία** με κυρίαρχη αξία τη γραφική και χαρακτήρα επεμβάσεων «γραφικό» (*restauro pittorico*):

Προτείνει επισκευές και στερεώσεις και μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις φθοράς αντικαταστάσεις. Οι επεμβάσεις πρέπει να είναι αφανείς και διακριτικές, προκειμένου να διατηρηθεί ο γραφικός χαρακτήρας των μνημείων.

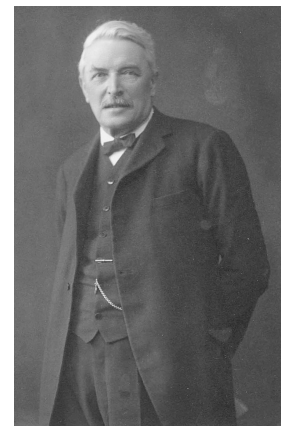
iii. **Σύγχρονα μνημεία** με κυρίαρχη αξία την αρχιτεκτονική και χαρακτήρα επεμβάσεων «αρχιτεκτονικό» (*restauro architettonico*):

Στα σύγχρονα μνημεία επιτρέπει αντικαταστάσεις και συμπληρώσεις, ακόμη και στυλιστικές, με την προϋπόθεση να είναι λεπτομερώς τεκμηριωμένες.

Η σχολή αποκαταστάσεων του Boito πήρε το όνομα της από την κριτική θεώρηση των μνημείων ως φιλολογικά τεκμήρια. Οι θέσεις που διατύπωσε αποτελούν μια προσπάθεια συνδυαστικής προσέγγισης των αντικρουόμενων τάσεων που επικρατούσαν εκείνη την εποχή και αποτέλεσαν ένα καίριο βήμα στην κατεύθυνση της επιστημονικής και κριτικής αντιμετώπισης του ζητήματος και πράγματι, μετά τις εισηγήσεις του, η Ιταλία υιοθετεί εμφανώς αυτές τις νέες αρχές στον τομέα της αποκατάστασης των μνημείων της (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 128).

3.2.5 Ο Luca Beltrami και η «Ιστορική Σχολή» αποκατάστασης των μνημείων (*Restauro Storico*)

Ο Luca Beltrami (1854-1933) αποτελεί τον εκπρόσωπο μιας ακόμη «σχολής» αποκαταστάσεων στην Ιταλία που έμεινε γνωστή ως «ιστορική σχολή». Διετέλεσε καθηγητής στο Πολυτεχνείο του Μιλάνου και ενεργός αρχιτέκτονας με μεγάλη επιρροή στη πόλη του από το 1880 και μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Δε συνέγραψε ποτέ θεωρητικό κείμενο γύρω από το ζήτημα των αποκαταστάσεων και η φιλοσοφία του κινήματος αυτού, που προσομοιάζει εκείνο του Viollet le Duc, διαφαίνεται μέσα από το εκτενές του έργο (Glendinning, 2013, p. 156). Ο Beltrami παραμένει στο χώρο των ολικών στυλιστικών αποκαταστάσεων, βασίζοντάς τες όμως πλέον σε εξαντλητική ιστορική έρευνα των αρχειακών πηγών (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 128). Η ονομασία με την οποία έμεινε γνωστό το κίνημα οφείλεται σε αυτή την παράμετρο (*restauro storico*). Ο Beltrami προβαίνει σε μεγάλες ανακατασκευές στα μνημεία, χωρίς διάκριση μεταξύ των νέων προσθηκών και των πρωτοτύπων, μόνο όμως όπου υπάρχει βεβαιότητα για τη μορφή τους. Η διάθεση του απέναντι στα μνημεία ήταν ρομαντική και επιδίωκε να αναδείξει την αλήθεια τους, αλλά μέσω των κατεδαφίσεων, ανακαινίσεων και ανακατασκευών στις οποίες προέβη -αν και καλά τεκμηριωμένες-, η ταυτότητα των μνημείων αλλοιώθηκε (Δελή, 2019, p. 40).

Εικ. 14: Luca Beltrami (1854-1933).

https://en.wikipedia.org/wiki/Luca_Beltrami#/media/File:Luca_Beltrami_1930.jpg

3.2.6 Θεωρητικές προσεγγίσεις στις γερμανόφωνες χώρες – Alois Riegl και Max Dvořák

Στις γερμανόφωνες χώρες, υπό το πρίσμα του ρομαντικού κινήματος, η προστασία των μνημείων ταυτίστηκε με τις ολικές στυλιστικές αποκαταστάσεις, παρότι οι ιδέες του *Anti-Restoration Movement* είχαν διαδοθεί και εκεί και ευρύτερος προβληματισμός γύρω από το χαρακτήρα των αποκαταστάσεων είχε εκφραστεί από πολλούς (Μαλλούχου-Tufano, 2015, π. 131). Με αφορμή μάλιστα τέτοιου είδους διαμάχες, καθιερώθηκαν ετήσιες συναντήσεις των υπευθύνων για την προστασία των μνημείων, γνωστές ως “*Tage fur Denkmalpflege*” (Ημέρες Προστασίας Μνημείων), με την πρώτη να διεξάγεται στη Δρέσδη το 1900 (Jokilehto, 1986, π. 376). Στον απόηχο αυτών των συναντήσεων διατυπώθηκαν σύγχρονες αντιλήψεις για την προστασία των μνημείων όπως συστηματική επιθεώρησή τους, διατήρηση όλων των ιστορικών φάσεων, λεπτομερής τεκμηρίωση κ.ά., παρ’ όλα αυτά οι επεμβάσεις στυλιστικών αποκαταστάσεων συνεχίστηκαν (Jokilehto, 1986, π. 376).

Η πιο ηχηρή διαμαρτυρία εκφράστηκε από το σημαντικό θεωρητικό και ιστορικό της τέχνης Georg Dehio (1850-1932) με αφορμή τη στυλιστική αποκατάσταση του κάστρου της Χαϊδελβέργης. Ο Dehio ήταν από τους πρώτους θεωρητικούς που εξέφρασε τη σημασία της πρακτικής εφαρμογής των αποκαταστάσεων από επιστήμονες-ερευνητές και όχι από ανθρώπους με δημιουργικές τάσεις και θεωρούσε τη συντήρηση εργασία πλήρους απασχόλησης κατά την οποία ο αποκαταστάτης ήταν υποχρεωμένος να εμβαθύνει στην έρευνα του για να αποκτήσει ουσιαστική επαφή με την αρχαία ύλη αυτή καθεαυτή (Δελή, 2019, π. 42). Ο ίδιος μάλιστα εκφωνεί το περίφημο «*Konservieren nicht restaurieren*» (Συντήρηση, όχι Αποκατάσταση), κατά τον εναρκτήριο λόγο του ως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου το 1905, το οποίο και έκτοτε αποτέλεσε σύνθημα των απανταχού οπαδών της συντήρησης (Μαλλούχου-Tufano, 2015, π. 131). Γενικά στις γερμανόφωνες χώρες πάντως, το βάρος των θεωρητικών συζητήσεων γύρω από την προστασία των μνημείων δόθηκε στην ανάλυση της ευρύτερης έννοιας των μνημείων και των αξιών που αυτά φέρουν, παρά σε ζητήματα τεχνικά και στην πρακτική των εφαρμογών. Σε αυτό το πνεύμα κινήθηκαν και δύο μεγάλοι θεωρητικοί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στη Βιέννη, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην διεύρυνση αυτών των προβληματισμών, ο Alois Riegl και ο Max Dvořák.

Ο Alois Riegl (1857-1905) ήταν ιστορικός της τέχνης και πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής για τη Συντήρηση των Μνημείων της Αυστρο-Ουγγρικής Αυτοκρατορίας και από αυτόν προήλθε η σημαντικότερη συμβολή των γερμανόφωνων χωρών στην εξέλιξη του θεωρητικού υποβάθρου γύρω από τη μνημειακή προστασία. Ο Riegl ήταν ενημερωμένος για τα υπάρχοντα νομοθετικά πλαίσια άλλων χωρών και επιθυμούσε να θεσμοθετήσει ένα παρόμοιο στη χώρα του (Olin, 1985, π. 177). Για να συνοδεύσει τη νομοθετική πρότασή του, συγγράφει το 1903 το κείμενο *Der moderne Denkmalkultus: seine wesen und seine Entstehung* («Η σύγχρονη λατρεία των μνημείων: η ουσία της και οι απαρχές της»), το οποίο αποτελεί την πρώτη συστηματική αξιολογική θεώρηση των εννοιών και των αντιλήψεων του όρου «μνημείο», αναφορικά με τα ζητήματα προστασίας του (Μαλλούχου-Tufano, 2015, π. 132). Ο Riegl θεωρούσε ότι η αποσαφήνιση του αντικειμενικού σκοπού των επεμβάσεων προστασίας και αποκατάστασης θα λειτουργούσε προς όφελος τόσο των μνημείων όσο και της κοινωνίας

Εικ. 15: Georg Dehio (1850-1932).
<https://www.wikidata.org/wiki/Q896685#/media/File:GeorgDehio.png>

Εικ. 16: Alois Riegl (1857-1905).
<http://glosario.ldr.webs.upv.es/postout/3375/alos-riegl>

και για αυτό στο κείμενό του αναλύσει υπό επιστημονικό πρίσμα την έννοια του μνημείου και ταξινομεί τις ενδεχομένως αντικρουόμενες αξίες που η έννοια αυτή περιλαμβάνει (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 132). Αντιπαραθέτει δηλαδή τις εγγενείς αξίες που φέρει το μνημείο με τις αξίες και της απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας και του ρόλου του μνημείου σε αυτή.

Ο Riegl εισάγει στην ανάλυση του περιεχομένου του μνημείου την πολυσύνθετη έννοια του «*Kunstwollen*» (βούληση για τέχνη), το οποίο θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως η πρόθεση του δημιουργού ενός έργου τέχνης να ενταχθεί το έργο του στις κοινωνικό – πολιτιστικές συνθήκες της εποχής, στην οποία αυτό υπάρχει (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 132). Το μνημείο για τον Riegl, -όπως και για τον Ruskin- αποτελεί αναντικατάστατο τεκμήριο ιστορίας και αντικατοπτρίζει τον κόσμο και την κοινωνία που το δημιούργησε. Μέσα από αυτή την έννοια προκύπτει η πρωταρχική αξία του μνημείου που είναι η ιστορική και η οποία εμπεριέχει όλες τις υπόλοιπες αξίες. Δίπλα σε αυτή, προκύπτει και η αξία της παλαιότητας, η οποία αφορά οτιδήποτε παλαιότερο που φέρει τα σημάδια της γήρανσης και του χρόνου και εμπεριέχει την έννοια της φυσικής πάτινας (Jokilehto, 1986, p. 379). Με αυτό τον τρόπο διευρύνεται το περιεχόμενο της έννοιας του μνημείου και περιλαμβάνει τις καλλιτεχνικές δημιουργίες όλων των παλαιότερων εποχών, χωρίς διακρίσεις μεταξύ περιόδων (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 132).

Όσον αφορά τα είδη των μνημείων ο Riegl τα διαχωρίζει σε αυτά που εξαρχής δημιουργήθηκαν με πρόθεση να λειτουργήσουν ως μνημεία, όπως τα ταφικά μνημεία («ηθελημένα μνημεία») και σε αυτά που μόνο εκ των υστέρων εκλαμβάνονται ως τέτοια από τις γενιές που ακολούθησαν λόγω της ιστορικής ή καλλιτεχνικής τους αξίας, εφόσον δεν υπήρχε τέτοια πρόθεση από τους δημιουργούς τους («αθέλητα μνημεία») (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 132). Το αξιολογικό σχήμα του Riegl διαχωρίζεται σε δύο βασικούς άξονες, στις αξίες που αφορούν και σχετίζονται με το παρελθόν και στις σύγχρονες αξίες. Οι πρώτες, τις οποίες και αποκαλεί «αξίες ενθύμησης» (Erinnerungswerte) περιλαμβάνουν την αξία της παλαιότητας (Alteswert), την ιστορική αξία (historischer Wert) και την αξία σκόπιμης ενθύμησης (gewollter Erinnerungswert) (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 132). Στις σύγχρονες αξίες (Gegenwartswerte) περιλαμβάνονται η αξία χρήσης (Gebrauchwert), η καλλιτεχνική αξία (Kunstwert), η αξία του καινούριου (Neuheitswert) και η σχετική καλλιτεχνική αξία (relativer Kunstwert) (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 133).

Κατά τον Riegl, η συνύπαρξη πολλών αξιών στο ίδιο μνημείο και η αντιφατικότητα μεταξύ τους είναι αυτή που δημιουργεί τα διλήμματα γύρω από τις επεμβάσεις προστασίας τους. Τη λύση σε αυτά τα διλήμματα την εντοπίζει στη βαθιά και συστηματική αξιολόγηση του μνημείου με βάση τα ανωτέρω τεκμήρια και την ιεράρχηση των περιεχομένων τους αξιών (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 133). Θεωρεί ότι τίποτα δε μπορεί να είναι απόλυτο και μόνο μέσω της κατά περίπτωση ανάλυσης του μνημείου και των αξιών που αυτό φέρει, αλλά και με πνεύμα συμβιβαστικό, μπορεί να οριοθετηθεί η εκάστοτε ενδεικνυόμενη λύση. Με τον Riegl λοιπόν, εισάγεται η εποχή της απροκάλυπτης και αδογματίστης κριτικής αντιμετώπισης των επεμβάσεων στα μνημεία (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 133).

Ο διάδοχος του Riegl στην Υπηρεσία των Μνημείων της Αυστροουγγαρίας Max Dvořák (1874-1921) επαναδιαπραγματεύεται στο φλογερό του μανιφέστο “*Katechismus für Denkmalpflege*” (Κατήχηση για την προστασία των μνημείων) τις θέσεις του Riegl και διακηρύσσει πλέον την αξία των μνημείων ως κοινωνικών και πολιτιστικών αγαθών (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 133). Σε αυτό το θεωρητικό κείμενο ο Dvořák διευρύνει την έννοια του μνημείου ακόμη περισσότερο, αναλύοντας τις οικονομικές, κοινωνικές,

πολιτιστικές και ηθικές πλευρές του ζητήματος της μνημειακής προστασίας και στηλιτεύει τις σύγχρονες υλιστικές και ωφελμιστικές τάσεις της κοινωνίας γύρω από τη διαχείρισή τους. Διαβλέπει μάλιστα και τους κινδύνους που ελλοχεύουν για τα μνημεία από το μαζικό τουρισμό, που είχε μόλις αρχίσει να εμφανίζεται (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 133). Για τον Dvořák, η διατήρηση της μνημειακής κληρονομιάς είναι προς το συμφέρον της κοινωνίας εφόσον η μορφωτική της αξία συμβάλλει καθοριστικά στην πνευματική αναβάθμιση των ατόμων και άρα θεωρεί χρέος των εθνών, του κλήρου και του κράτους να τη διαφυλάξουν (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 133). Ιδιαίτερα για τους καλλιτέχνες και τους αρχιτέκτονες που συνδέονται πιο άμεσα με τα πολιτιστικά αγαθά, θεωρεί ότι πρέπει να διαφυλάσσουν τα μνημεία από την υλιστική προσέγγιση εφόσον η πνευματική τους αξία είναι πολύ ανώτερη της οικονομικής. Ο Dvořák δίνει επίσης μεγάλη σημασία στη διάσωση της βιοτεχνικής κληρονομιάς, την οποία και θεωρεί αναντικατάστατη γιατί πάνω της συγκεντρώνει καλύτερα από οτιδήποτε άλλο τα τοπικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών που τη δημιούργησαν (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 133).

Εικ. 17: Max Dvořák (1874-1921).

https://en.wikipedia.org/wiki/Max_Dvořák#/media/File:Max_Dvorak.jpg

3.2.7 Ο Gustavo Giovannoni και η προστασία ιστορικών συνόλων

Ο Gustavo Giovannoni (1873-1947) είναι ο μεγάλος θεωρητικός της Ιταλίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, γύρω από ζητήματα αρχιτεκτονικής και αποκατάστασης μνημείων. Είναι αυτός που εισάγει στο θεωρητικό προβληματισμό το ζήτημα της προστασίας των ιστορικών συνόλων και της ανώνυμης αρχιτεκτονικής (Jokilehto, 1986, p. 351). Ο Giovannoni διετέλεσε Διευθυντής της Σχολής Αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου της Ρώμης από το 1927 έως το 1935 και είχε έντονη δημόσια δράση γύρω από το ζήτημα της μνημειακής αποκατάστασης κατέχοντας υψηλόβαθμες θέσεις σε επιτροπές αποκαταστάσεων και αρχαιολογικών διευθετήσεων για μεγάλο χρονικό διάστημα (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 135). Η θεωρία που ανέπτυξε ο Giovannoni είναι ενδιαφέρουσα των άκρων του Viollet le Duc και του Ruskin και συμπεριλαμβάνει στοιχεία από τη θεωρία του Boito, αντιμετωπίζοντας την αποκατάσταση των μνημείων με όρους επανένταξης στο σύγχρονο περιβάλλον, πάντα όμως με σεβασμό στην ιστορική τους αξία.

Εικ. 18: Gustavo Giovannoni (1873-1947).

<https://www.babelio.com/auteur/Gustavo-Giovannoni/140120>

Ο Giovannoni χωρίζει τα μνημεία σε «νεκρά» και «ζώντα», -διαχωρισμός που επικρατούσε ήδη εκείνη την εποχή και συνέχισε να επικρατεί έως και το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο-, δηλαδή τα αρχαία και εκείνα που χρησιμοποιούνται ή δύναται να χρησιμοποιηθούν (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 134). Τις επεμβάσεις στα μνημεία τα χωρίζει σε πέντε κατηγορίες: στερέωση, ανασύνθεση, απελευθέρωση, συμπλήρωση και ανακαίνιση. Κατά αυτό το διαχωρισμό, θεωρούσε ότι στα αρχαία μνημεία επιτρέπονται οι τρεις πρώτες κατηγορίες επέμβασης και η συμπλήρωση μόνο υπό προϋποθέσεις, ενώ για τα ζώντα, επιτρέπονται όλες, αλλά υπό κριτική προσέγγιση σε κάθε περίπτωση (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 134). Ο Giovannoni τάσσεται υπέρ της χρήσης σύγχρονων υλικών όπως το τσιμέντο σε ζώντα μνημεία, αλλά και γενικά ενέκρινε τη χρήση υλικών της σύγχρονης του χημικής βιομηχανίας για την προστασία της επιφάνειας των λίθων (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 134).

Η μεγαλύτερη συμβολή πάντως του Giovannoni στο θεωρητικό υπόβαθρο της μνημειακής προστασίας αφορά τη συστηματική αντιμετώπισή του προς την προστασία των ιστορικών αστικών συνόλων. Ο

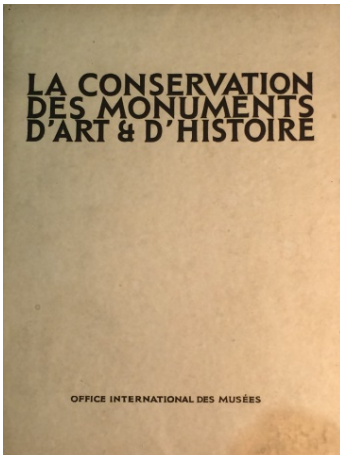
Γιοβαννονι αντιμετωπίζει τα μνημεία όχι μόνο ως μεμονωμένα σπουδαία ιστορικά τεκμήρια, αλλά και ως φορείς ευρύτερων, καλλιτεχνικών, αρχιτεκτονικών και περιβαλλοντικών αξιών. Εν μέσω της ραγδαίας, εκσυγχρονιστικής, πολεοδομικής αναδιαμόρφωσης και την εξάπλωσης της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής που επικρατούσε την εποχή εκείνη, ο Γιοβαννονι τονίζει τις αισθητικές, γραφικές, συναισθηματικές και πολιτιστικές αξίες της ανώνυμης αρχιτεκτονικής των ιστορικών αστικών πυρήνων (Μαλλούχου-Τουφάνο, 2015, p. 135). Αγώνιζεται για τη διατήρηση του παραδοσιακού ιστού των ιστορικών πόλεων και αποσκοπεί στη συνύπαρξη του παλαιού μέσω της αποκατάστασης και της συντήρησης με το νέο μέσω της δημιουργικότητας (Zucconi, 2014, p. 68). Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύσσει τη θεωρία της «Οικοδομικής Αραιώσης» (*Diradamento edilizio*), που αφορούσε την εξυγίανση και τον εκσυγχρονισμό του αστικού ιστού με τη λιγότερη πιθανή διατάραξη της γραφικότητας και της παραδοσιακής εικόνας των ιστορικών συνοικιών (Μαλλούχου-Τουφάνο, 2015, p. 135). Η θεωρία του εφαρμόστηκε επιτυχώς σε αρκετές ιταλικές πόλεις, εάν και σε ορισμένες περιπτώσεις οι επιλογές του κατηγορήθηκαν για αμφισβημία και συμβιβασμό με καταστροφικές ενέργειες προς τα μνημεία (Jokilehto, 1986, p. 356). Σε κάθε περίπτωση, ο Γιοβαννονι έπαιξε κομβικό ρόλο στην αποκρυστάλλωση της σύγχρονης θεωρίας των αποκαταστάσεων των αρχαίων και ιστορικών μνημείων και συνόλων, τόσο στην Ιταλία όσο και διεθνώς, με την ενεργή συμμετοχή του στη διατύπωση των αρχών του Χάρτη των Αθηνών το 1931 (Zucconi, 2014, p. 77).

3.2.8 Ο Χάρτης των Αθηνών (1931)

Το 1931, μεταξύ 21 και 30 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα η Διεθνής Συνδιάσκεψη των Αθηνών, οργανωμένη από το Διεθνές Γραφείο Μουσείων του Ινστιτούτου Πνευματικής Συνεργασίας της Κοινωνίας των Εθνών (International Museums Office-IMO). Στη συνδιάσκεψη αυτή, που συμμετείχαν όλοι οι κορυφαίοι ειδικοί της Ευρώπης σε ζητήματα αποκατάστασης, παρουσιάστηκε η σωρευμένη εμπειρία ενός αιώνα θεωρητικών αναζητήσεων και πρακτικών εφαρμογών γύρω από το θέμα της μνημειακής προστασίας (Μαλλούχου-Τουφάνο, 2015, p. 135). Στο πρόγραμμα της συνδιάσκεψης, εκτός από τις ανακοινώσεις των συμμετεχόντων, περιλαμβάνονταν επίσης περιήγηση και ξενάγηση σε μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους (Ακρόπολη, Μονή Δαφνίου, κ.ά.), αλλά και κρουαζιέρα στο Αιγαίο με επισκέψεις στους αρχαιολογικούς χώρους των Μυκηνών, της Δήλου, της Φαιστού και της Κνωσού στην Κρήτη (Iamandi, 1997, p. 18). Τα συμπεράσματα που εξήχθησαν μέσα από τις γόνιμες συζητήσεις και την ανταλλαγή απόψεων σε αυτή τη συνδιάσκεψη και οι αρχές που διατυπώθηκαν εκεί σχημάτισαν τον πρώτο ευρωπαϊκό καταστατικό Χάρτη Αποκατάστασης των Μνημείων της Τέχνης και της Ιστορίας, που έμεινε γνωστός ως ο Χάρτης των Αθηνών του 1931. Τα πρακτικά της συνδιάσκεψης και τα συμπεράσματά της δημοσιεύθηκαν το 1933 από το Διεθνές Γραφείο Μουσείων, υπό το τίτλο «*La conservation des monuments d'art et d'histoire*» (Iamandi, 1997, p. 17).

Οι βασικές αρχές του Χάρτη των Αθηνών είναι οι εξής:

- Οριστική εγκατάλειψη του δόγματος της ολικής στυλιστικής αποκατάστασης (Άρθρο I)
- Δίνεται βαρύτητα στην τακτική συντήρηση των μνημείων (Άρθρο I)
- Συστήνεται η «αναστήλωση» (υπό την κυριολεκτική έννοια του όρου) των αρχαίων ερειπίων (Άρθρο VI)
 - Ενθαρρύνεται η επιλογή νέων χρήσεων συμβατών με το χαρακτήρα των μνημείων κατά την αποκατάστασή τους (Άρθρο I)
 - Τονίζεται η ανάγκη προστασίας του άμεσου περιβάλλοντος των μνημείων καθώς επίσης υπογραμμίζεται το ζήτημα της τελικής διαμόρφωσης των αρχαιολογικών χώρων (Άρθρο III)
 - Καταδικάζεται η απομάκρυνση του πλαστικού διακόσμου των μνημείων (Άρθρο V)

Εικ. 19: Ο χάρτης των Αθηνών.
<https://www.abebooks.com/conservation-monuments-art-dhistoire-Office-international/30940629023/bd>

- Συστήνεται η κριτική υιοθέτηση των νέων τεχνολογιών για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων (Άρθρο IV)
- Τονίζεται η ανάγκη διεπιστημονικής συνεργασίας για την επίλυση θεμάτων όπως η διάγνωση των μηχανισμών διάβρωσης και η αντιμετώπιση των φθορών (Άρθρο V)
- Υπογραμμίζεται η ανάγκη διακρατικής συνεργασίας για τη θέσπιση του σχετικού νομοθετικού πλαισίου (Άρθρο II)
- Προτείνεται η σύσταση αρχείων τεκμηρίων, η δημοσίευση ευρετηρίων των μνημείων και η έκδοση εξειδικευμένων δημοσιεύσεων και οδηγιών (Άρθρο VII)
- Τέλος, ενθαρρύνεται η διενέργεια ειδικών προγραμμάτων εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης της νέας γενιάς στις έννοιες της προστασίας και της διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς (Άρθρο VII)

Ο Χάρτης των Αθηνών επικυρώνεται το 1932 από τη Γενική Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών, ενώ υιοθετείται από την Ιταλία σχεδόν αυτούσιο με τίτλο «Κανόνες για την Αποκατάσταση των Μνημείων». Η επιρροή του Χάρτη των Αθηνών είναι επίσης εμφανής στη διαμόρφωση της Χάρτας του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής (C.I.A.M.) της Αθήνας του 1933, όσον αφορά τα ζητήματα διαχείρισης της αστικής ιστορικής κληρονομιάς. Κατά τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στην Ιταλία διαμορφώνονται νέοι προβληματισμοί που οδηγούν στην κατάργηση της εδραιωμένης τότε ιδέας περί «νεκρών» και «ζώντων» μνημείων και την πλήρη απόρριψη της πρακτικής της απομάκρυνσης των μνημείων από το αρχικό τους περιβάλλον (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 136). Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται επίσης στην αποφυγή σκηνογραφικών διαμορφώσεων για την «αναβάθμιση» μνημείων και απαγορεύεται ρητά η ανοικοδόμηση νέων κτιρίων με τη χρήση ιστορικών ρυθμών σε ιστορικά σύνολα (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 136). Οι αρχές αυτές αποτυπώνονται το 1938 στις «Οδηγίες για την Αποκατάσταση των Μνημείων» και θα αποτελέσουν προοίμιο των προβληματισμών που θα επικρατήσουν μεταπολεμικά και σταδιακά θα οδηγήσουν στη σύνταξη του σύγχρονου *Διεθνούς Χάρτη της Συντήρησης και Αποκατάστασης των Μνημείων* της Βενετίας, του 1964 (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 136).

3.3 Μεταπολεμικές θεωρητικές προσεγγίσεις

3.3.1 Η ιταλική σχολή της «Κριτικής Αποκατάστασης» (*Restauro Critico*)

Ήδη προπολεμικά στην Ιταλία, και παρά τις διατυπωμένες αρχές που προαναφέρθηκαν, με αφορμή τα πρώτα μαζικά τουριστικά κύματα ακολουθήθηκαν αναστηλωτικές πρακτικές σκηνογραφικού και διδακτικού χαρακτήρα στα πλαίσια της επιστημονικής εκλαΐκευσης, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις της Πομπηίας και του Ηρακλείου (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 196). Κατά τη φασιστική διακυβέρνηση επίσης ακολουθήθηκαν πρακτικές που δε συνάδουν με τις θεωρητικές κατακτήσεις της εποχής, οι οποίες εξυπηρετούσαν ιδεολογικές και πολιτικές σκοπιμότητες με αποτέλεσμα να πραγματοποιηθούν δραστικές επεμβάσεις εκκαθαριστικού χαρακτήρα, ιδιαίτερα στα μνημεία της Ρώμης (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 198). Έτσι και κατά τη μεταπολεμική περίοδο, στα πλαίσια της ανοικοδόμησης της κατεστραμμένης Ευρώπης, οι επεμβάσεις αποκατάστασης του μνημειακού τοπίου της δε συμβάδισαν σε πολλές περιπτώσεις με τις επικρατούσες θεωρητικές αρχές, όπως αυτές είχαν θεσπιστεί στο Χάρτη των Αθηνών το 1931 (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 209). Οι εκτεταμένες καταστροφές σε μνημεία αλλά και στο πολεοδομικό ιστό των πόλεων δημιούργησαν την ανάγκη ποικίλων λύσεων (πιστές ανακατασκευές, στυλιστικές

αποκαταστάσεις, ολική ανοικοδόμηση κτιρίων κ.ά.) και τα πρωτόγνωρα αυτά προβλήματα οδήγησαν σε νέες θεωρητικές αναζητήσεις.

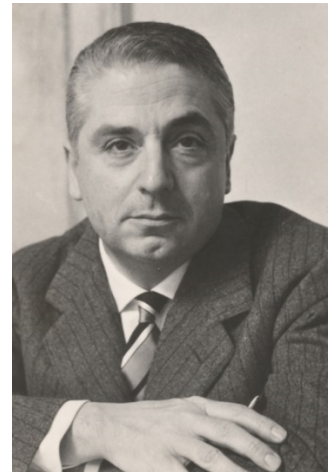
Ιδιαίτερα στην Ιταλία, μια χώρα με παράδοση στο θεωρητικό προβληματισμό γύρω από τις μνημειακές αποκαταστάσεις, έγινε εξαρχής αντιληπτό ότι οι υφιστάμενες προπολεμικές προσεγγίσεις των Boito και Gioannoni δεν εξυπηρετούσαν τις σύγχρονες ανάγκες, εφόσον καταδίκάζαν τις δραστικές επεμβάσεις λειτουργικής αποκατάστασης των μνημείων. Έτσι κατά το διάστημα 1945 – 1960 αναπτύχθηκε πλούσια θεωρητική προβληματική από ακαδημαϊκούς, αρχιτέκτονες, αναστηλωτές και εμπειρογνώμονες της UNESCO και του ICOMOS γύρω από την έννοια της αποκατάστασης, τον τρόπο και τα όρια επεμβάσεων στα μνημεία, και αναπτύχθηκαν θέσεις που γενικά έμειναν γνωστές ως σχολή της «κριτικής αποκατάστασης» (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 209). Κύριος θεωρητικός εκπρόσωπος αυτού του ρεύματος ήταν ο ιστορικός της αρχιτεκτονικής και αισθητικής Renato Bonelli. Στην προσέγγιση αυτή και σε αντίθεση με την παλαιότερη φιλολογική, η πρωτεύουσα αξία του μνημείου είναι η καλλιτεχνική, η οποία αντικατοπτρίζεται στη μορφή του (*forma*). Προτείνεται η κριτική και δημιουργική αντιμετώπιση του μνημείου (*restauro critico* και *restauro creativo*) με στόχο την επισήμανση της καλλιτεχνικής του αξίας μέσω επεμβάσεων απελευθέρωσης και ανάδειξής της (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 209). Επιδιώκεται δηλαδή η ανάδειξη της πραγματικής μορφής του μνημείου, μόνο εάν αυτό σώζεται σε ικανοποιητικό βαθμό, ενώ εάν όχι, η δημιουργική πράξη θεωρείται ανεπανάληπτη. Σε αυτό το πλαίσιο γίνονται δεκτές δημιουργικές συμπληρώσεις και απαλοιφές φάσεων που αλλοιώνουν την αρχική μορφική ενότητα του μνημείου και αυτό πλέον εντάσσεται στη σύγχρονη ζωή (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 209). Κατά τον Bonelli η κριτική και δημιουργική αποκατάσταση αποτελεί μια σύγχρονη δημιουργική διαδικασία πολύ ανώτερη μάλιστα από εκείνη της σύγχρονης αρχιτεκτονικής (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 209).

Η θεωρία αυτή επεκτείνεται και στο ζήτημα της πολεοδομικής αποκατάστασης, προσεγγίζοντάς τη με πιο σύνθετες αναλύσεις που λαμβάνουν υπόψη και άλλες αξίες πέραν της μορφικής και καλλιτεχνικής, όπως λειτουργικές, κοινωνικές, ψυχολογικές και οικονομικές και θεσπίζει γύρω από το ζήτημα αυτό τις εξής αρχές (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 209):

- Λειτουργία του ιστορικού κέντρου σε αρμονία με το γενικότερο οργανισμό της πόλης και ανάγκη αντιμετώπισης του ζητήματος μέσω ρυθμιστικού πολεοδομικού σχεδιασμού.
- Απόδοση νέων συμβατών λειτουργιών για την παρεμπόδιση της ερήμωσης και εγκατάλειψης του ιστορικού κέντρου.
- Εφαρμογή ενεργητικής μορφής προστασίας και όχι παθητικής μέσω δεσμεύσεων και απαγορεύσεων, μέσω προγραμμάτων δομικής εξυγίανσης.

3.3.2 Η Θεωρία της Συντήρησης - Cesare Brandi

Ο Cesare Brandi (1906-1988) ήταν ακαδημαϊκός καθηγητής της ιστορίας της τέχνης και των αποκαταστάσεων, κριτικός της τέχνης και υπήρξε διευθυντής του Κεντρικού Ινστιτούτου Συντήρησης της Ιταλίας (*Istituto Centrale del Restauro*) για μια εικοσαετία, από την ίδρυσή του το 1939. Η συμβολή του στο πεδίο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και ιδιαίτερα στην επιστήμη της συντήρησης είναι πολυδιάστατη και θεωρείται διεθνώς από τους πλέον εξέχοντες θεωρητικούς της συντήρησης κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Το 1963, εκδίδεται το επιδραστικότερο έργο του, η «Θεωρία της Συντήρησης» (*Teoria del Restauro*), που αποτελεί το επιστέγασμα της διδακτικής και ερευνητικής του πορείας και δράσης στο Κεντρικό Ινστιτούτο Συντήρησης της Ρώμης (Μαλλούχου-Tufano, 2015, π. 210). Η προσέγγισή του γύρω από τη θεωρία και τη μεθοδολογία των επεμβάσεων συντήρησης κινείται στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της κριτικής αποκατάστασης (Jokilehto, 1986, π. 8). Οι αρχές που διατύπωσε ο Brandi είναι αποδεκτές από τους συντηρητές έως σήμερα σε παγκόσμιο επίπεδο και εξάλλου αντανακλούνται άμεσα στο διεθνή Χάρτη της Βενετίας (Μαλλούχου-Tufano, 2015, π. 210).

Εικ. 20: Cesare Brandi (1906-1988).

<https://cantorscience.org/2010/05/11/cesare-brandi/>

Ο Brandi αναπτύσσει στη θεωρία του τους ορισμούς και τις γενικές έννοιες της συντήρησης και του έργου τέχνης και στη συνέχεια επικεντρώνεται στις πρακτικές εφαρμογές της συντήρησης των έργων τέχνης. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αν και επεκτείνεται και στο ζήτημα των αρχιτεκτονικών μνημείων, η προσέγγισή του αφορά κυρίως τα φορητά έργα τέχνης. Οι βασικοί άξονες της θεωρίας του είναι η απόρριψη της δημιουργικής συντήρησης, η επιτακτική ανάγκη διατήρησης της πάτινας του έργου τέχνης και η κριτική αντιμετώπιση της κάθε περίπτωσης. Κατά τον Brandi, οι κύριες αξίες που χαρακτηρίζουν το έργο τέχνης είναι η αισθητική και ιστορική του αξία, και η ύλη του, -την οποία αφορούν οι επεμβάσεις συντήρησης-, υποτάσσεται στον αισθητικό του χαρακτήρα (Μαλλούχου-Tufano, 2015, π. 211). Για τον Brandi οι δύο αυτές αξίες θέτουν και δύο αντίστοιχες απαιτήσεις στο χαρακτήρα των επεμβάσεων την καλλιτεχνική και την ιστορική απαίτηση, η εναρμόνιση των οποίων αποτελεί τη διαλεκτική της αποκατάστασης, αν και θεωρεί ότι αν κριθεί ζήτημα επιλογής, η αισθητική αξία υπερισχύει της ιστορικής, διότι είναι η τέχνη που προηγείται της ιστορικότητας (Jokilehto, 1986, π. 418). Η ενότητα του έργου τέχνης λοιπόν, (*unità potenziale*) διαμορφώνεται και συνίσταται από την ύλη, τον καλλιτεχνικό και ιστορικό του χαρακτήρα και η κάθε επέμβαση στο έργο οφείλει να υπηρετεί αυτή την εν δυνάμει ενότητα, χωρίς να προσβάλλει μέσω κιβδηλοποίησης ούτε την αισθητική διάσταση, ούτε τα ιστορικά ίχνη που αυτό φέρει (Jokilehto, 1986, π. 418).

Κατά τον Brandi, το κάθε έργο τέχνης περιέχει τρεις χρόνους. Ο πρώτος χρόνος είναι αυτός της στιγμής δημιουργίας του, ο δεύτερος είναι αυτός που μεσολαβεί από τη στιγμή της δημιουργίας του έως το παρόν και ο τρίτος χρόνος είναι η στιγμή του παρόντος κατά την οποία το έργο τέχνης αναγνωρίζεται ως τέτοιο. Κάθε επέμβαση συντήρησης στο έργο τέχνης οφείλει να συμβαδίζει με τον τρίτο χρόνο για να ικανοποιεί την επιταγή της ενότητας του έργου. Εάν οι επεμβάσεις γίνουν βάσει του πρώτου χρόνου, τότε συμπίπτουν με τη στιγμή της δημιουργίας του έργου τέχνης, η οποία θεωρείται μοναδική και ανεπανάληπτη και προσβάλλεται έτσι η αισθητική αξία του έργου. Σε περίπτωση που η προσέγγιση της επέμβασης βασίζεται στο δεύτερο χρόνο προσβάλλεται η ιστορική αξία του έργου, εφόσον αυθαίρετα θίγεται η διαχρονική πορεία του έργου. Ο τρίτος χρόνος είναι ο μόνη προσέγγιση που ικανοποιεί και τις δύο απαιτήσεις – αισθητική και ιστορική-, και οι επεμβάσεις συντήρησης και αποκατάστασης έτσι διαφυλάσσουν όλες τις

προσθήκες που διαχρονικά διαμόρφωσαν τον αισθητικό και ιστορικό χαρακτήρα του έργου τέχνης. Η υλική υπόσταση της διαχρονικής πορείας του έργου είναι αυτή της πάτινας και για αυτό οφείλει να διατηρείται κατά τις επεμβάσεις συντήρησης και αποκατάστασης, είτε αυτή είναι ανθρωπογενής, οπότε θεωρείται αισθητικό χαρακτηριστικό, είτε είναι φυσική, οπότε και είναι ιστορικό χαρακτηριστικό του έργου τέχνης. Κατά τον Brandi, σε κάθε επέμβαση πρέπει να αφήνονται μάρτυρες της κατάστασης του έργου τέχνης πριν από την επέμβαση (Μαλλούχου-Tufano, 2015, p. 211).

Όσον αφορά το ζήτημα της αποκατάστασης των αρχιτεκτονικών μνημείων, ο Brandi θεωρεί ότι ισχύουν οι ίδιες γενικές αρχές της θεωρίας της συντήρησης των φορητών έργων τέχνης κατά την ιστορική και αισθητική απαίτηση. Θεωρεί τα αρχιτεκτονικά μνημεία αδιάρρηκτα συνδεδεμένα με το χώρο στον οποίο βρίσκονται και αυτή η «χωροεπίδραση», όπως την αποκαλεί, αποτελεί λειτουργία της ίδιας της δομής του μνημείου (Brandi, 2001, p. 101). Για το λόγο αυτό, θεωρεί ότι η αποκατάσταση ενός μνημείου συνεπάγεται την αποκατάσταση και του περιβάλλοντος χώρου του, προκειμένου να διατηρηθεί αυτή η σχέση συνύπαρξης. Πέρα από την επιταγή της διατήρησης του μνημείου στην ιστορική του τοποθεσία, ο Brandi υπογραμμίζει το ζήτημα της αυθεντικότητας του μνημείου και δε συμερίζεται την ιδέα της αντικατάστασής του με αντίγραφα, προκειμένου να προστατευθεί (Brandi, 2001, p. 103). Το ζήτημα της συμπλήρωσης ελλειπόντων μελών του μνημείου, θεωρεί ότι κρίνεται από το κατά πόσο τα μέρη που λείπουν μπορούν να θεωρηθούν μνημεία (έργα τέχνης) από μόνα τους. Εάν όχι, τότε επιτρέπεται η ανασύνθεσή τους, γιατί παρότι πλαστά, εξυπηρετούν την ανασυγκρότηση της ολότητας του μνημείου. Εάν όμως αυτά τα στοιχεία μπορούν να θεωρηθούν αυτόνομα έργα τέχνης, τότε απορρίπτεται πλήρως η ιδέα της ανασύνθεσής τους (Brandi, 2001, p. 105).

Η θεωρία του Brandi άσκησε μεγάλη επιρροή στη διεθνή κοινότητα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και αποτέλεσε τη βάση για το Χάρτη της Βενετίας, του κύριου έως σήμερα καταστατικού κειμένου για τις επεμβάσεις και τα όρια της συντήρησης.

3.3.3 Ο Διεθνής Χάρτης Αποκαταστάσεως Μνημείων και Τόπων της Βενετίας (1964)

Το Μάιο του 1964 διοργανώθηκε στη Βενετία το 2^ο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών Ιστορικών Μνημείων, στο οποίο συμμετείχαν πάνω από 500 ειδικοί στο ζήτημα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, εκπροσωπώντας 61 χώρες από Ευρώπη, Αμερική, Ασία, Αφρική και Αυστραλία, αλλά και από διεθνείς οργανισμούς όπως η UNESCO, το ICCROM, το ICOM, κ.ά. Τα αποτελέσματα του συνεδρίου αυτού αποτέλεσαν το Χάρτη της Βενετίας, ο οποίος είναι έως σήμερα το κύριο διεθνές πλαίσιο αρχών επεμβάσεων στα μνημεία. Η επιρροή του ήταν πολύ ευρύτερη από αυτή του πρότερου Χάρτη των Αθηνών του 1931 και αντανάκλαται άμεσα σε νομοθετικά πλαίσια πολλών χωρών. Μέρος της επιρροής του οφείλεται επίσης στο Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS), που ιδρύθηκε επίσης σε αυτό το συνέδριο και έκτοτε έχει υιοθετήσει το Χάρτη της Βενετίας ως τις γενικές και ηθικές κατευθυντήριες αρχές του στο ζήτημα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς (Jokilehto, 1986, p. 421). Στο χάρτη καθορίζονται οι βασικές αρχές και έννοιες της συντήρησης των μνημείων ως εξής:

Ορισμοί (Άρθρα 1-3):

- Προσδιορισμός του ιστορικού μνημείου ως αντικείμενο προστασίας: μνημεία τέχνης και ιστορίας, αλλά και ανώνυμα και ταπεινά μνημεία, οικιστικά σύνολα, φυσικοί και ιστορικοί τόποι.
- Υπογραμμίζεται το ζήτημα της διεπιστημονικότητας στο πλαίσιο της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

- Ο στόχος της αποκατάστασης των μνημείων είναι η διαφύλαξη των αισθητικών και ιστορικών χαρακτηριστικών που αυτά φέρουν.

Συντήρηση (Άρθρα 4-8):

- Έμφαση στην προληπτική και συνεχή συντήρηση.
- Σύσταση για επανάχρηση παλαιών κτιρίων ως μέσο διευκόλυνσης της συντήρησής τους, υπό την προϋπόθεση η νέα χρήση να είναι συμβατή με το μνημείο.
- Διατήρηση του περιβάλλοντος των μνημείων.
- Αποτροπή απόσπασης και μεταφοράς των μνημείων, παρά μόνο ως τελευταία λύση σε εξαιρετική περίπτωση που δικαιολογείται σε εθνικό ή παγκόσμιο επίπεδο.
- Αποτροπή απόσπασης του πλαστικού διακόσμου των μνημείων, παρά μόνο ως έσχατη ανάγκη διατήρησής του.

Αποκατάσταση (Άρθρα 9-13):

- Η αποκατάσταση ορίζεται ως ιδιαιτέρως εξειδικευμένη επέμβαση, η οποία έχει στόχο τη διαφύλαξη των αισθητικών και ιστορικών αξιών που φέρει το μνημείο με σεβασμό στο αυθεντικό υλικό και οφείλει να σταματά στο σημείο όπου ξεκινάει η εικασία. Κάθε νέα προσθήκη πρέπει να είναι διακριτή και να φέρει τη σφραγίδα της εποχής της, καθώς επίσης κρίνεται απαραίτητη η προκαταρκτική σύνταξη αρχαιολογικής μελέτης.
- Προτείνεται η χρήση νέων υλικών και τεχνολογιών μόνο υπό την προϋπόθεση ότι οι ιστορικές τεχνικές κρίνονται ανεπαρκείς και η αποτελεσματικότητα των νέων έχει αποδειχθεί επιστημονικά και εμπειρικά.
- Ανάγκη διατήρησης όλων των ιστορικών φάσεων του μνημείου, εφόσον ο στόχος της αποκατάστασης δεν είναι η στυλιστική του ενότητα. Η κατ' εξαίρεση απομάκρυνση και αφαίρεση μεταγενέστερων προσθηκών/στρωμάτων επιτρέπεται μόνο στην περίπτωση όπου η υποκείμενη σύνθεση είναι μεγάλης ιστορικής, αισθητικής και αρχαιολογικής σημασίας, ενώ η μεταγενέστερη φάση μικρού ενδιαφέροντος. Σε κάθε περίπτωση τονίζεται ότι το ζήτημα μιας τέτοιας απόφασης οφείλει να αξιολογείται συλλογικά και όχι μόνο από τον επικεφαλής της συγκεκριμένης επέμβασης.
- Η αποκατάσταση ελλειπόντων μελών οφείλει να είναι αρμονική προς το μνημείο και συγχρόνως διακριτή από το αυθεντικό χωρίς να προσβάλλει την καλλιτεχνική και ιστορική αξία του μνημείου.
- Αποτροπή νέων προσθηκών παρά μόνο εάν είναι συμβατές με τη σύνθεση, το γενικότερο πλαίσιο και το περιβάλλον του μνημείου.

Ιστορικοί τόποι (Άρθρο 14):

- Οι ιστορικοί τόποι θα πρέπει να αποκαθίστανται με τις προαναφερόμενες αρχές και κατά τρόπο ώστε να αναδεικνύεται και να διαφυλάσσεται η ακεραιότητά τους.

Ανασκαφές (Άρθρο 15):

- Η διενέργεια των ανασκαφών οφείλει να γίνεται βάσει των αρχών της Διεθνούς Συμβάσεως του Νέου Δελχί (1956) της UNESCO.
- Ανάγκη διευθέτησης των ανασκαφέντων μνημείων με επεμβάσεις συντήρησης και προστασίας
- Σύσταση για λήψη πρωτοβουλιών για την αύξηση της αναγνωσιμότητας του μνημείου.
- Ρητή καταδίκη κάθε απόπειρας ανακατασκευής του μνημείου.

- Αποδοχή αναστηλωτικών επεμβάσεων, με τις απολύτως αναγκαίες και διακριτές συμπληρώσεις, προς αποκατάσταση της μορφικής ενότητας του μνημείου.

Δημοσίευση (Άρθρο 16):

- Επιταγή για λεπτομερή τεκμηρίωση κάθε επέμβασης. Τα αρχεία αυτά οφείλουν να κατατίθενται στους δημόσιους φορείς και να είναι προσβάσιμα από τους ερευνητές. Συστήνεται η δημοσίευση των αρχείων αυτών.

3.3.4 Διεθνείς φορείς προστασίας και διεθνή κανονιστικά κείμενα

Από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά, η αντίληψη της προστασίας και της αποκατάστασης της μνημειακής κληρονομιάς διαδίδεται πέρα από τον ευρωπαϊκό χώρο και σταδιακά διεθνοποιείται. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε η ίδρυση διεθνών οργανισμών και εκπαιδευτικών φορέων με κύριο στόχο τη μέριμνα για τη διαφύλαξη της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω εκστρατειών για τη διάσωση και την αναγνώριση μνημείων, την επαγρύπνηση για την προστασία τους και με την έκδοση αλληπάλληλων κανονιστικών κειμένων για το ζήτημα (Μαλλούχου-Τυφανο, 2015, π. 215). Μερικοί τέτοιοι οργανισμοί που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη μνημειακή προστασία είναι οι εξής:

- UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Μορφωτικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών): ιδρύεται το 1945
- ICOM – International Council of Museums (Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων: ιδρύεται το 1946
- Council of Europe (Συμβούλιο της Ευρώπης): ιδρύεται το 1949
- ICCROM - International Centre for the Study of the Preservation and the Restoration of Cultural Property (Διεθνές Κέντρο Μελέτης Διατήρησης και Αποκατάστασης Πολιτιστικών Αγαθών): ιδρύεται το 1956
- ICOMOS – International Council of Monuments and Sites (Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών): ιδρύεται το 1964

Τα κανονιστικά κείμενα που εκδίδονται μεταπολεμικά και ιδιαίτερα μετά το Χάρτη της Βενετίας, όπως προαναφέρθηκε, είναι πολυάριθμα και αφορούν τόσο την εξειδίκευση του αντικειμένου της μνημειακής προστασίας όσο και τη διεύρυνση της θεωρητικής προσέγγισης σύμφωνα με τους σύγχρονους προβληματισμούς και εξελίξεις. Τα κείμενα αυτά ποικίλλουν σε βαρύτητα –από οδηγίες και συστάσεις έως διακηρύξεις, χάρτες αρχών και συμβάσεις- και οι τίτλοι τους είναι ενδεικτικοί της διεύρυνσης αυτής της θεματολογίας. Παρακάτω αναφέρονται επιλεκτικά κάποια τέτοια κείμενα με διεθνή αναγνώριση.

Συστάσεις, οδηγίες, διακηρύξεις:

- *Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations* (Συστάσεις για τις Διεθνείς Αρχές των Αρχαιολογικών Ανασκαφών), UNESCO, 1956.
- *Recommendation Concerning the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites* (Συστάσεις για την Προστασία του Κάλλους και του Χαρακτήρα Τοπίων και Τόπων), UNESCO 1962.
- *Recommendation Concerning the Protection at National Level of the Cultural and Natural Heritage* (Συστάσεις για την Προστασία σε Εθνικό Επίπεδο της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς), UNESCO 1972
- *Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas* (Συστάσεις για την Προστασία και τον Σύγχρονο Ρόλο των Ιστορικών Χώρων), UNESCO, 1976.

- *The Declaration of Dresden* (Διακήρυξη της Δρέσδης για την Ανοικοδόμηση Μνημείων κατεστραμμένων από τον Πόλεμο), ICOMOS, 1982
- *Nara Document on Authenticity* (Διακήρυξη της Nara για την Αυθεντικότητα, σε σχέση με τη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς), ICOMOS-ICCROM-UNESCO, 1994.
- *Universal Declaration on Cultural Diversity* (Οικουμενική Διακήρυξη της Πολιτισμικής Ποικιλότητας), UNESCO, 2001.
- *Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place* (Διακήρυξη του Québec για τη Διαφύλαξη του Πνεύματος του Τόπου (*genius loci*)), ICOMOS, 2008.
- *The Paris Declaration on Heritage as a Driver of Development* (Διακήρυξη Παρισίων για την Πολιτιστική Κληρονομιά ως Προωθητική Δύναμη για Ανάπτυξη), ICOMOS, 2011.
- *The Florence Declaration on Heritage and Landscape as Human Values* (Διακήρυξη Φλωρεντίας για την Πολιτιστική Κληρονομιά και το Τοπίο ως Ανθρώπινες Αξίες), ICOMOS, 2014.

Χάρτες:

- *The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance (the Burra Charter)* (αναθεωρημένος). Ο Χάρτης του ICOMOS Αυστραλίας για την Προστασία των Τόπων Πολιτιστικής Σημασίας (Χάρτης Burra), ICOMOS, Burra 1999.
- *Charter for the Protection and Management of the Archeological Heritage* (Χάρτης για την προστασία και τη διαχείριση της αρχαιολογικής πολιτιστικής κληρονομιάς), ICOMOS 1990.
- *Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage* (Χάρτης για την Προστασία και τη Διαχείριση της Υποβρύχιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς), ICOMOS, Sofia 1996.
- *Charter on the use of Ancient Places of Performance* (Χάρτης για τη Χρήση των Αρχαίων Χώρων Θέασης και Ακρόασης), European Network of Ancient Places of Performance, Verona, 1997.
- *Charter on the Built Vernacular Heritage* (Χάρτης για την Ανώνυμη Δομημένη Πολιτιστική Κληρονομιά), ICOMOS, 1999.
- *Charter - Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage* (Συστάσεις για την Ανάλυση, Συντήρηση και Δομική Αποκατάσταση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς), ICOMOS, 2003.
- *Charter on Cultural Routes*, (Χάρτης για τους Πολιτιστικούς Δρόμους), ICOMOS, 2008.
- *Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites* (Χάρτης για τη Ερμηνεία και την Παρουσίαση των Τόπων Πολιτιστικής Κληρονομιάς), ICOMOS, 2008.

Συμβάσεις:

- *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* (Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς), UNESCO, 1972.
- *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe* (Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης, Συμβούλιο της Ευρώπης), Γρανάδα, 1985.
- *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* (Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς), UNESCO 2003.
- *The Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* (Πλαίσιο Σύμβασης για την Κοινωνική Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς), Συμβούλιο της Ευρώπης, Faro 2005.

4. ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

4.1 Καθιέρωση επιστημονικής συντήρησης - τάσεις και κατακτήσεις

Το επάγγελμα της συντήρησης, πλέον αναγνωρίζεται ως ένας διακριτός επιστημονικός κλάδος μεταξύ των σχετιζόμενων κλάδων στον ευρύτερο τομέα της προστασίας και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς και μεγάλο μέρος της καθιέρωσής του οφείλεται στο ρόλο που έχουν παίξει οι φυσικές επιστήμες στην ανάπτυξή του. Ενώ, οι σημερινές αντιλήψεις, οι κώδικες ηθικής και δεοντολογίας, η θεωρία και η φιλοσοφία του επαγγέλματος αποτελούν το επιστέγασμα της ζύμωσης όλων των θεωρητικών προσεγγίσεων που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο και οι οποίες, όπως έγινε φανερό διατυπώθηκαν και διαμορφώθηκαν κυρίως από εκπροσώπους της αρχιτεκτονικής και των ανθρωπιστικών επιστημών (*soft sciences*), η μεγαλύτερη συνδρομή σε αυτό που πλέον αποτελεί την ευρέως αποδεκτή προσέγγιση της συντήρησης είναι αυτή των φυσικών επιστημών, όπως η επιστήμη των υλικών, η χημεία, η φυσική και η βιολογία (*hard sciences*). Η επιστημονική συντήρηση αποτελεί περισσότερο μια κριτική στάση προς τις πρότερες πρακτικές συντήρησης, παρά μια νέα θεωρία της συντήρησης (Muñoz Viñas, 2005, p. 6).

Αν και η επιστημονική προσέγγιση κυριάρχησε και καθιερώθηκε στη μεθοδολογία της συντήρησης των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς κυρίως μεταπολεμικά, ήδη από την περίοδο του 1930 ήταν εμφανής η μεταστροφή του ενδιαφέροντος προς την επιστημονική συντήρηση (Clavir, 1998, p. 2). Δείγματα αυτής της μεταστροφής είναι εμφανή και στο Χάρτη των Αθηνών του 1931 και σκιαγραφούν το ευρύτερο πνεύμα της εποχής εκείνης, όπου η αξία της επιστήμης και η χρήση των μεθόδων της ως εργαλείο αδιαμφισβήτητης και αντικειμενικής κατανόησης της ύλης και της φύσης έχει πλέον πλήρως αναγνωριστεί. (Clavir, 1998, p. 3). Φυσικά και πριν από αυτή την περίοδο υπάρχουν μεμονωμένα παραδείγματα αρκετών επιστημόνων που εργάστηκαν για την επίλυση προβλημάτων συντήρησης κυρίως αρχαιολογικών αντικειμένων (Caldararo, 1987, p. 86), με το κυριότερο αυτών να αποτελεί ο χημικός Friedrich Rathgen (1862-1942), ο οποίος αποτέλεσε το διευθυντή του πρώτου Χημικού Εργαστηρίου των Βασιλικών Μουσείων του Βερολίνου από το έτος ίδρυσής του το 1888 έως και το 1927 (Gilberg, 1987, p. 106). Αντίστοιχα πρώιμα παραδείγματα επιστημόνων που ασχολήθηκαν με ζητήματα συντήρησης αρχαιοτήτων στην Ελλάδα είναι ο Xavier Landerer, αλλά και ο Όθων Ρουσόπουλος (Δελή, 2019, pp. 103, 132). Οι αυξημένες απαιτήσεις και η άσχημη κατάσταση διατήρησης πολλών αντικειμένων, σε συνδυασμό με το ευρύτερο κλίμα της αναγνώρισης των επιστημονικών μεθόδων και την ανεπάρκεια των προηγούμενων εμπειρικών μεθόδων συντήρησης, οι οποίες θεωρήθηκαν τουλάχιστον παρωχημένες, οδήγησαν αρχικά στην αναγνώριση της ανάγκης διεπιστημονικής συνεργασίας κατά τη δεκαετία του 1930, και αργότερα στην καθιέρωση της επιστημονικής προσέγγισης της συντήρησης ως την καλύτερη μέθοδο αντιμετώπισης των προβλημάτων της (Muñoz Viñas, 2005, p. 70).

Έκτοτε και σταδιακά, η συντήρηση αποτέλεσε αντικείμενο πανεπιστημιακών σπουδών και τα πλαίσια του επαγγέλματος περιλαμβάνουν όχι μόνο τη διαδικασία της επέμβασης πάνω στα αντικείμενα, αλλά επίσης κάθε ερευνητική πράξη που οδηγεί στην κατανόηση των φυσικοχημικών ιδιοτήτων των υλικών και των μηχανισμών φθοράς τους. Μόνο μέσω της επιστημονικής προσέγγισης και μεθοδολογίας κρίνεται εφικτή και επιτυχής η διατήρηση της φυσικής ακεραιότητας του αντικειμένου και παράγεται νέα γνώση επί των μηνυμάτων που αυτό φέρει (ICOM, 1984). Η επίδραση των φυσικών επιστημών στη συντήρηση αποτελεί από τους σημαντικότερους παράγοντες στη διαμόρφωση του επαγγέλματος και δεν είναι υπερβολή να ειπωθεί ότι μέσω της εξέλιξης αυτής, το επάγγελμα της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει ωφεληθεί σε μεγάλο βαθμό τόσο σε τεχνικό επίπεδο, όσο και σε κοινωνικό (Muñoz Viñas, 2005, p. 71) (van Saaze, 2013, p. 37). Παρ' όλα αυτά, εξετάζοντας κανείς την εξέλιξη των θεωρητικών και

φιλοσοφικών προβληματισμών γύρω από τη συντήρηση, γίνεται φανερό η υποχώρηση των συζητήσεων αυτών χάριν της ανάπτυξης της επιστημονικής συντήρησης και η αντικατάστασή τους με συζητήσεις επί τεχνικών και επιστημονικών ζητημάτων, όπως η απώλεια υλικού, η συμβατότητα των υλικών, η αντιστρεψιμότητα, κ.ά. (Muñoz Viñas, 2005, p. 79).

Ένας λόγος στον οποίο οφείλεται το γεγονός αυτό φυσικά είναι ότι η επιστημονική συντήρηση ασχολείται πρωταρχικά με την *ύλη* και τις ιδιότητές της και όχι με τις *ιδέες*. Αν και η επιστημονική μεθοδολογία και οι ερευνητικές πρακτικές που εφαρμόζονται, βασίζονται και εξορμούν από το προϋπάρχον θεωρητικό και φιλοσοφικό πλαίσιο, αυτό αντιμετωπίζεται ως ένα εδραιωμένο και σταθερό υπόβαθρο, ενώ πλέον ο επιστημονικός παράγοντας είναι αυτός που προσφέρει τη βεβαιότητα της αντικειμενικότητας. Η καθιέρωση της επιστημονικής συντήρησης σε συνδυασμό με το θεωρητικό πλαίσιο που εισήγαγε ο Brandt, το οποίο δίνει έμφαση στην ιστορική και αισθητική αξία που ενυπάρχουν στην ύλη των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτέλεσαν την ειδοποιό διαφορά με τις πρότερες πρακτικές συντήρησης και διαμόρφωσαν το πλέον επικρατές ακαδημαϊκό και επαγγελματικό πλαίσιο της συντήρησης, ιδίως στις χώρες του δυτικού κόσμου. Σύμφωνα με τον Dykstra η εδραίωση της επιστημονικής μεθοδολογίας στον τομέα της συντήρησης και η ανάπτυξη των αναλυτικών μεθόδων προσέφερε ενός είδους ανακούφιση από τη σύγχυση και την κριτική που προκαλούνταν από τις πρότερες αυθαίρετες επιλογές στη συντήρηση (1996, p. 200). Πράγματι, με τη συνεισφορά των φυσικών επιστημών στη συντήρηση διαμορφώθηκε η σύγχρονη εικόνα του συντηρητή, η οποία περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας και τα οποία προκύπτουν έμμεσα από τη βεβαιότητα που προσφέρει το θετικιστικό ιδεολογικό πλαίσιο (Villers, 2004, p. 3).

Το ενδιαφέρον της συντήρησης έτσι στράφηκε σε ζητήματα όπως η αντιστρεψιμότητα, η ελάχιστη επέμβαση, η μη επεμβατική εφαρμογή, δίνοντας ιδιαίτερη βάση στην αυθεντικότητα της ύλης (van Saaze, 2013, p. 42). Στο ίδιο πλαίσιο αναπτύχθηκε και ο τομέας της προληπτικής συντήρησης, ο οποίος προϋποθέτει την ελάχιστη επέμβαση και επικεντρώνεται στη ρύθμιση των περιβαλλοντικών παραγόντων για τη διατήρηση των αντικειμένων. Σύμφωνα με την Clavir οι δύο βασικές αρχές που κυριαρχούν στη συντήρηση είναι α) η ανάγκη να διατηρηθεί η φυσική ακεραιότητα του αντικειμένου (συνεπώς και οι υπόλοιπες αξίες που αυτό φέρει) και β) η ιδέα ότι ο ορθότερος τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι μέσω της επιστημονικής προσέγγισης (1998, p. 6). Για την επιστημονική συντήρηση δηλαδή η ακεραιότητα του αντικειμένου έγκειται στην ακεραιότητα της ύλης του. Παρότι βέβαια η ιδέα αυτή δεν είναι απαραίτητη ούτε σύγχρονη, ούτε βασισμένη σε επιστημονικά τεκμήρια, η διατήρηση της υλικής φύσης και των αυθεντικών στοιχείων ενός αντικειμένου αποτελούν κεντρικό στόχο των επεμβάσεων συντήρησης, και η ευλαβική προσπάθεια μελέτης και διατήρησής τους, ακόμη και όταν αυτά δε μπορούν να γίνουν φυσικώς αντιληπτά, είναι αυτό που ο Muñoz Viñas, μεταξύ άλλων, ονομάζει «υλικό φετιχισμό» (2005, p. 86).

Η επιστημονική συντήρηση δε βασίζεται σε υποκειμενικές αισθήσεις ή εντυπώσεις, αλλά σε γεγονότα και ακριβείς μετρήσεις. Με τη συμβολή της επιστήμης στη συντήρηση έχει αναπτυχθεί ένα πλήθος πολύτιμων μεθόδων, τεχνικών και εργαλείων, η χρήση των οποίων οδήγησε τη συντήρηση σε μεγάλες κατακτήσεις, τόσο τεχνικά όσο και σε επίπεδο επαγγελματικής και διεπιστημονικής καθιέρωσης. Οι τεχνικές και αναλυτικές μέθοδοι επέτρεψαν την ανίχνευση μεταγενέστερων ή μη αυθεντικών στοιχείων στα αντικείμενα, οι δοκιμές επιταχυνόμενης γήρανσης προβλέπουν τη φθορά τόσο των αυθεντικών υλικών, όσο και των υλικών συντήρησης, η χημεία και η επιστήμη των υλικών έχουν προσφέρει την κατανόηση της παθολογίας και των μηχανισμών φθοράς και επομένως συντελούν στη πρόληψή της (Sully, 2015, p. 295). Τα αποτελέσματα της επιστημονικής συντήρησης συνεπώς κρίνονται πιο επιτυχή, πιο αντιστρεπτά, πιο αντικειμενικά και αμερόληπτα και λιγότερο αμφιλεγόμενα (Muñoz Viñas, 2005, p. 89). Η επιστημονική

συντήρηση λοιπόν αντικατέστησε την υποκειμενική κρίση και καθιέρωσε, αλλά και αποκατέστησε το επάγγελμα της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς (Pye & Sully, 2007, p. 19).

4.2 Ανάδυση σύγχρονων προβληματισμών

Η συντήρηση ως μια επιστημονική, αντικειμενική και ουδέτερη διαδικασία αντικατέστησε τις πρότερες πρακτικές που βασιζόνταν κατά πολύ σε υποκειμενικά και αισθητικά κυρίως κριτήρια και επικράτησε από το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα σταδιακά. Κατά το διάστημα αυτό, όπως προαναφέρθηκε, παρουσιάζεται μια εκθετική ανάπτυξη στην πρακτική και στις τεχνικές της συντήρησης σε αντιδιαστολή με τις εξελίξεις στη θεωρία της συντήρησης, κάτι το οποίο αλλάζει με την ανάδυση νέων προβληματισμών περίπου στις αρχές του 21^{ου} αιώνα (Pye & Sully, 2007, p. 29). Ήδη από τη δεκαετία του 1990 και στα πλαίσια των μεγάλων κοινωνικοπολιτικών αλλαγών, με τα φαινόμενα της παγκοσμιοποίησης και της πολυπολιτισμικότητας να παίζουν κυρίαρχο ρόλο στη συζήτηση, μεγάλη ήταν και η επιρροή που ασκήθηκε σε πολλούς τομείς της πολιτιστικής κληρονομιάς και συνεπώς και στην πρακτική και στη θεωρία της συντήρησης (Sully, 2015, p. 295). Η αποκλειστική εξουσία των ειδικών της πολιτιστικής κληρονομιάς στη λήψη αποφάσεων γύρω από τη συντήρηση αμφισβητήθηκε από αρκετές κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες και πλέον παρουσιάζεται μια αυξανόμενη αποδοχή της συμπερίληψης διαφορετικών απόψεων από την επικρατούσα επιστημονική προσέγγιση. Για κάποιες ενδιαφερόμενες κοινότητες, όπως για παράδειγμα οι ιθαγενείς, η επιστημονική προσέγγιση της συντήρησης που εστιάζει στην υλική σταθεροποίηση του αντικειμένου έρχεται σε αντίθεση με την αντίληψη και τις πεποιθήσεις τους για τη διατήρηση των πολιτιστικών τους αντικειμένων (Pye & Sully, 2007, p. 24). Κατά αυτό το διάστημα συνεπώς, παρατηρείται μια διεύρυνση του θεωρητικού και πρακτικού πλαισίου της συντήρησης αντικειμένων πολιτιστικής κληρονομιάς και δημιουργείται μια συνθήκη προβληματισμού σχετικά με τους στόχους της συντήρησης, αλλά και αναζήτησης του οφέλους της συντήρησης πέρα από τα στενά πλαίσια της υλικής διατήρησης των αντικειμένων.

Παρότι λοιπόν η διατήρηση της ύλης των αντικειμένων και η φυσική σταθεροποίησή τους παραμένει απαραίτητο και κρίσιμο στοιχείο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για τη συντήρησή τους, πλέον παρουσιάζεται αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη πολιτιστική σημασία (*cultural significance*) των αντικειμένων συντήρησης (Sully, 2015, p. 295). Ο όρος «πολιτιστική σημασία» χρησιμοποιείται για να συμπεριλάβει τις πολλαπλές αξίες που φέρουν τα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς και οι οποίες, ήδη από την εποχή του Riegl έχουν ταξινομηθεί σε διάφορες κατηγορίες όπως αισθητική, ιστορική, θρησκευτική, πολιτική, οικονομική κ.ά. (Avrami, et al., 2000, p. 8). Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα παρατηρούνται αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η πρότερη, -κατά τον Kirby Talley Jr.- «διδασκαμιακή ευλάβεια» (1997, p. 277) στην επιστημονική βεβαιότητα, που προκύπτει από την τεχνική κατανόηση της υλικής φύσης των αντικειμένων και ο στόχος και το ενδιαφέρον της διαδικασίας της συντήρησης στρέφεται προς τη διατήρηση των άυλων αξιών, οι οποίες πλέον γίνονται αντικείμενο επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης με ανοίκεια πολιτιστικά συστήματα (Sully, 2015, p. 295). Η συντήρηση, αντί να αποτελεί μια ουδέτερη διαδικασία που διεξάγεται οριακά εκτός του ιστορικού φάσματος, αποτελεί ουσιαστικά μέρος της συνεχιζόμενης βιογραφίας του αντικειμένου κατά τον ίδιο τρόπο που αποτελούν μέρος αυτής οι μεταγενέστερες προσθήκες και οι πρότερες επεμβάσεις (Avrami, 2009, p. 183). Οι νέοι αυτοί προβληματισμοί οδηγούν ως αποτέλεσμα ωρίμανσης του επαγγέλματος στην επανεξέταση των κεντρικών αξόνων και ηθικών αρχών της συντήρησης, όπως η «ακεραιότητα του αντικειμένου», η «αντιστρεψιμότητα» και η «ελάχιστη επέμβαση» (Sully, 2015, p. 298) (Sease, 1998, p. 112).

Η συντήρηση των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς ως αυτόνομος κλάδος απομακρύνθηκε και εν μέρει απομονώθηκε από την ευρύτερη διεπιστημονική έννοια της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα στάδια εμπλοκής των διαφορετικών ακαδημαϊκών κλάδων παραμένουν αρκετά διακριτά

ως στάδια, με τις επεμβάσεις συντήρησης να είναι αρκετά απομονωμένες και να επικεντρώνονται αυστηρά στην υλική φύση των αντικειμένων (Avrami, et al., 2000, p. 3). Όμως με τις αλλαγές που επέρχονται στην κοινωνία επηρεάζεται και αλλάζει και ο ρόλος και η δυναμική της συντήρησης στην κοινωνία και ενώ για τις αποφάσεις γύρω από τις επεμβάσεις συντήρησης δε λαμβάνονται αποκλειστικά υπόψη μόνο η κατάσταση διατήρησης και η παθολογία των αντικειμένων, αλλά και άλλοι παράγοντες όπως αφενός η ευρύτερη διαχείριση και διαθεσιμότητα των πόρων και αφετέρου η πολιτιστική σημασία και κοινωνική νοηματοδότηση των αντικειμένων, ωστόσο παρατηρείται μια δυσανάλογη επικέντρωση μόνο στην πρώτη κατηγορία προκλήσεων και έλλειψη συνεκτικού σώματος γνώσης και έρευνας που να απευθύνεται και να ενσωματώνει στο σύνολό τους τις προκλήσεις της συντήρησης των αντικειμένων (Avrami, et al., 2000, p. 5). Σε αυτό το σημείο δηλαδή γίνεται κατανοητό ότι η συντήρηση, -ιδιαίτερα στα πλαίσια της μεταμοντέρνας κοινωνίας όπου η ίδια η πολιτιστική κληρονομιά δε γίνεται αντιληπτή ως μια στατική συλλογή αντικειμένων με διασφαλισμένο νόημα αλλά ως ένα εξίσου εξελισσόμενο φαινόμενο όσο και η κοινωνία η οποία την προσλαμβάνει ως τέτοια-, αποτελεί μια κοινωνική πρακτική και όχι μόνο ένα αυτόνομο, αυστηρώς επιστημονικό εγχείρημα (Avrami, et al., 2000, p. 7). Ο κοινωνικός της ρόλος θα όφειλε να επανεξεταστεί εφόσον αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας, η οποία τόσο τη διαμορφώνει, όσο και διαμορφώνεται από αυτή και με την οποία οφείλει να παραμείνει συναφής και να καθίσταται προσιτή.

4.2.1 Το ζήτημα της αντικειμενικότητας και οι κεντρικές αρχές της συντήρησης

Ο στόχος των επεμβάσεων συντήρησης –έτσι όπως προκύπτει από τα προαναφερόμενα κλασικά θεωρητικά πλαίσια της συντήρησης- είναι να αποκαλύψει και να διατηρήσει την «αληθινή» ή την αυθεντική κατάσταση του αντικειμένου. Για το λόγο αυτό εξάλλου, η διαδικασία της συντήρησης έχει περιγραφεί κριτικά από πολλούς ως «επέμβαση επιβολής της αλήθειας» (“*truth-enforcement operation*”). Η συντήρηση δηλαδή ως έννοια προσλαμβάνεται ως μια ηθική υποχρέωση τόσο αποκατάστασης της αλήθειας και της αυθεντικότητας, όσο και αποφυγής παραπλάνησης και με γνώμονα τους κεντρικούς άξονες της δεοντολογίας του επαγγέλματος (όπως π.χ. η ελάχιστη επέμβαση ή η αντιστρεψιμότητα) αναζητείται η φυσική «αλήθεια» του αντικειμένου της συντήρησης (Jokilehto, 2009, p. 81). Για τη θεωρία του Brandi για παράδειγμα, αυτή η *αλήθεια* είναι στενά συνδεδεμένη με την αισθητική αξία του αντικειμένου, ενώ για την επιστημονική συντήρηση, η *αλήθεια* δε προσεγγίζεται ούτε αισθητικά, ούτε συναισθηματικά, παρά μόνο μέσω της αντικειμενικής και επιστημονικά τεκμηριωμένης υλικής προσέγγισης (Muñoz Viñas, 2005, p. 92).

Η συντήρηση των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς ως διαδικασία ανέκαθεν αποτελούσε όμως μια παρέμβαση, η οποία μεταβάλλει και τροποποιεί το αντικείμενο προς μια «καλύτερη» ή πιο επιθυμητή κατάσταση. Παρ’ όλα αυτά, αυτή η επιθυμητή κατάσταση στην οποία προσέρχεται το αντικείμενο μετά τη συντήρησή του παραμένει περισσότερο πολιτισμική συνθήκη, παρά αντικειμενική αλήθεια και παρότι το αντικείμενο μπορεί να θεωρηθεί βελτιωμένο από πολλές απόψεις, η ίδια η απόφαση για το τι είναι ή όχι επιθυμητό δε μπορεί να χαρακτηριστεί αντικειμενική. Επομένως, η επιστημονική προσέγγιση συντελεί επικουρικά στην κατανόηση των επιμέρους ιστορικών και τεχνικών πληροφοριών που φέρει το αντικείμενο, ενώ η απόφαση για τη συντήρησή του παραμένει υποκειμενική. Το οξύμωρο που δημιουργείται μεταξύ της αντικειμενικότητας της επιστήμης και της υποκειμενικότητας επί της λήψης αποφάσεων δημιουργεί ένα αποτέλεσμα που κατά τον Τουρνικιώτη, σχετικά με τη συντήρηση και αποκατάσταση μνημείων πιο συγκεκριμένα, περιγράφεται ως ένα «*επιστημονικό ερείπιο (...)* μια σύγχρονη κατασκευή, της οποίας η τελική μορφή μπορεί να μην υπήρξε ποτέ στο παρελθόν ως ορατή μορφή (...), αλλά αποτελεί την πληρέστερη δυνατή απόδοση της γνώσης μας για την αρχική του μορφή και για την ιστορία του, στα όρια του πρωτότυπου υλικού και της σημερινής μας επιστήμης» (2010, p. 23).

Κατά μία άποψη, υποστηρίζεται ότι η ηθική και η θεωρία της συντήρησης έχει εξελιχθεί και συνεχίζει να εξελίσσεται κυρίως μέσω δημόσιων συζητήσεων και αντιπαραθέσεων όπως αυτές που κυριαρχούσαν για παράδειγμα το 19^ο αιώνα, οι οποίες καταδεικνύουν συγχρόνως ότι η συντήρηση σαν δραστηριότητα μπορεί να θεωρηθεί αρκετά συγκρουσιακή. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν αποτελεί έκπληξη ότι υπό το φόβο της σύγκρουσης, της απώλειας φήμης ή και του πιθανού σκανδάλου, οι συντηρητές αποφεύγουν και αποθαρρύνονται να μοιραστούν είτε την αβεβαιότητά τους, είτε τα πιθανά λάθη κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και κατά την επέμβαση (van Saaze, 2013, p. 43). Γίνεται εμφανές δηλαδή ότι στην προσπάθεια καθιέρωσης και αναγνώρισης της συντήρησης ως διακριτό και σεβαστό επαγγελματικό κλάδο δεν προσφέρεται ιδιαίτερο περιθώριο για την έκφραση αβεβαιότητας ή ανησυχίας και τα πιθανά λάθη συχνά αγνοούνται ή αποσιωπούνται εν είδει ταμπού (Brajer, 2009). Ενώ η αβεβαιότητα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αναπόσπαστο κομμάτι της συντήρησης, τόσο σε επίπεδο γνώσης και ωρίμανσης, όσο και σε πρακτικό επίπεδο, φαίνεται ότι αυτό που κυριαρχεί και τείνει να χαρακτηρίζει τη συντήρηση είναι μια αίσθηση γενικού ελέγχου (van Saaze, 2013, p. 46).

Η θεωρία της συντήρησης και οι κώδικες ηθικής και δεοντολογίας, οι οποίοι διαμορφώνονται μέσω των συζητήσεων, των συνεδρίων και της αυξανόμενης βιβλιογραφίας, αποτελούν τις αξίες, τα πρότυπα και τους στόχους του επαγγέλματος και καθοδηγούν τις αποφάσεις και την πρακτική της συντήρησης (Sease, 1998, p. 98), παρότι όπως φαίνεται από την ιστορία της συντήρησης συχνά στη σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης παρατηρούνται αντιθέσεις (van Saaze, 2013, p. 47). Μία από τις κεντρικές αρχές που καθοδηγούν τη συντήρηση, όπως έχει προαναφερθεί, είναι η ανάγκη να διατηρηθεί το αντικείμενο στην «ακεραιότητά» του, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα αυθεντικά υλικά μέρη, τα οποία αποτελούν τα τεκμήρια της προέλευσης και της αρχικής κατάστασής του, και φέρουν τις πιθανές πληροφορίες για την τεχνολογία κατασκευής του (Ashley-Smith, 1982, p. 2). Στη συντήρηση η έννοια της «αυθεντικότητας» συνήθως ταυτίζεται με την ακεραιότητα του πρωτότυπου υλικού του αντικειμένου, αν και συχνά δημιουργούνται διλήμματα διατήρησης μεταξύ «εννοιολογικής ακεραιότητας» και «υλικής ακεραιότητας». Η αυθεντικότητα των αντικειμένων μπορεί να οριστεί δηλαδή και πέρα από την υλική του υπόσταση, σε κάθε στάδιο της «ζωής» του αντικειμένου, ακόμη και μέσα από τις αναπαραστάσεις του ή τη σχέση που σημειώνει με την περιβάλλουσα σε αυτό κοινότητα (Wharton, 2005, p. 200). Η κατανόηση γύρω από το ζήτημα του ορισμού και της αποτίμησης της αυθεντικότητας διευρύνθηκε ιδιαίτερα μετά τη διακήρυξη της Nara για την αυθεντικότητα (*Nara Document on Authenticity*), με την οποία αναγνωρίζονται και συμπεριλαμβάνονται διαφορετικές πολιτιστικές παραδόσεις ως προς την αντίληψη της αυθεντικότητας και της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO, ICCROM, ICOMOS, 1994), (Sully, 2015, p. 302). Κατά συνέπεια, οι έννοιες των «άυλων αξιών» και της «εννοιολογικής ακεραιότητας» των αντικείμενων σταδιακά συμπεριλήφθηκαν στους κώδικες δεοντολογίας του επαγγέλματος (Sease, 1998, p. 102).

Στενά συνδεδεμένες με τις αρχές της «ακεραιότητας» και της «αυθεντικότητας» της επιστημονικής συντήρησης είναι οι αρχές της «ελάχιστης επέμβασης» (*minimal intervention*) και της «αντιστρεψιμότητας» (*reversibility*). Η αρχή της ελάχιστης επέμβασης αντιπροσωπεύει μια στάση ορθολογικής συγκράτησης, η οποία συνέβαλε στην εικόνα του σύγχρονου συντηρητή ως αμερόληπτου και της συνολικής προσέγγισης της συντήρησης ως αντικειμενική. Η συνειδητοποίηση της συντήρησης ως μια διαδικασία εξελισσόμενης πολιτιστικής φύσης, που εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να είναι αντικειμενική και αμερόληπτη, οδηγεί στην ανάγκη ωρίμανσης της συγκεκριμένης στάσης, με κατεύθυνση τη βελτίωση της ερμηνείας, τη διαπραγμάτευση και την επικοινωνία των επεμβάσεων της συντήρησης (Villers, 2004, p. 8). Η έννοια της αντιστρεψιμότητας, αποτελούσε για χρόνια μια από τις βασικές αρχές της συντήρησης και ως έννοια αποτελεί έμμεση νύξη και αποδοχή της πιθανότητας λάθους κατά τη διαδικασία της συντήρησης, της ενδεχόμενης ανάγκης να αντιστραφούν στο μέλλον επιλογές και αποφάσεις του παρελθόντος και της

πιθανότητας των υλικών που χρησιμοποιούνται να αποδειχθούν ανεπαρκή ή καταστρεπτικά (Brajer, 2009). Με τα χρόνια η αντιστρεψιμότητα (*reversibility*) αποδείχθηκε περισσότερο μύθος παρά πραγματικότητα, η οποία μπορούσε να παρέχει βάση για τη λήψη αποφάσεων στη συντήρηση και προτάθηκε η αντικατάσταση του όρου με την «επανεκατεργασία» (*retreatability*) (Appelbaum, 1987, p. 67), (Sease, 1998, p. 104), (Lowenthal, 2000, p. 20), (Sully, 2015, p. 298). Η επανεξέταση των κεντρικών αρχών της συντήρησης αποδεικνύει την ωρίμανση του επαγγέλματος, η οποία ωθεί στην εγκατάλειψη κάποιων επαγγελματικών μύθων που επιβιώνουν έως και σήμερα και τη συνειδητοποίηση ότι η συντήρηση στην πραγματικότητα επηρεάζει και επεμβαίνει ενεργά στα αντικείμενα. Κατά τη μεταμοντέρνα εποχή συνεπώς, το αφήγημα της αντικειμενικότητας της επιστημονικής συντήρησης και της ουδετερότητας των επεμβάσεων αμφισβητείται ευθέως.

4.2.2 Το ζήτημα των αξιών

Ενώ οι αξίες αποτελούσαν ανέκαθεν καθοριστικό παράγοντα για τη συντήρηση των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς, στις αρχές του 21^{ου} αιώνα αναπτύχθηκαν πολλές συζητήσεις γύρω από το ζήτημα των αξιών και της νοηματοδότησης των αντικειμένων στα πλαίσια της σύγχρονης μεταμοντέρνας κοινωνίας, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο σύγχρονος ρόλος της συντήρησης στην κοινωνία και της ικανότητάς της να ενδυναμώσει την πολιτιστική ζωή της κοινωνίας. Όπως προαναφέρθηκε, ο όρος που χρησιμοποιείται για να συμπεριλάβει το σύνολο των αξιών που δύναται να φέρει ένα αντικείμενο είναι η *πολιτιστική σημασία* του αντικειμένου. Η αναγνώριση και η κατηγοριοποίηση των αξιών λειτουργεί ως ένα εργαλείο και ως ένα μέσο, προκειμένου να ληφθούν αποφάσεις για τον τρόπο που αρμόζει να διατηρηθούν αυτές οι αξίες μέσω της συντήρησης της υλικής φύσης των αντικειμένων που τις φέρουν. Στις ενδογενείς αξίες που φέρει ένα αντικείμενο προστίθενται αξίες ακριβώς τη στιγμή που αυτό ορίζεται ως *κληρονομιά*, η οποία αξίζει να μνημονευτεί διότι αντιπροσωπεύει κάτι σημαντικό από το παρελθόν για τις παρούσες γενιές, το οποίο πρέπει να μεταφερθεί και να διατηρηθεί για τις μελλοντικές. Οι διαφορετικές αξίες που ενυπάρχουν όμως σε ένα αντικείμενο και οι διαφορετικοί τρόποι «αξιολόγησής» του οδηγούν σε διαφορετικές προσεγγίσεις στις επεμβάσεις συντήρησης (Avrami, et al., 2000, p. 8).

Έτσι, ενώ οι επεμβάσεις συντήρησης αποτελούν ένα τεχνικό στάδιο στην ευρύτερη διαδικασία διατήρησης ενός αντικειμένου στο οποίο έχει ήδη προσδοθεί αξία και οφείλουν να διαφυλάξουν και να μη παραλλάξουν τις υπάρχουσες αξίες, εντούτοις η ίδια η διαδικασία συντήρησης της ύλης αφενός προσφέρει στην ερμηνεία των αξιών αυτών και επηρεάζει το πώς το αντικείμενο γίνεται αντιληπτό και κατανοητό και αφετέρου μέσω της συντήρησης, προστίθεται αξία στο αντικείμενο (Avrami, et al., 2000, p. 8). Παρά τις κεντρικές αρχές που καθοδηγούν το επάγγελμα (ελάχιστη επέμβαση, αντιστρεψιμότητα, αυθεντικότητα κ.ά.), κάθε επέμβαση συντήρησης στην πραγματικότητα δίνει προτεραιότητα σε κάποια από τις ερμηνείες ή τις αξίες του αντικειμένου και επηρεάζει το πώς το κοινό και οι επισκέπτες θα βιώσουν εν τέλει την εμπειρία ή θα ερμηνεύσουν την αξία των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς (Avrami, et al., 2000, p. 9). Η ανάλυση των αξιών και της πολιτιστικής σημασίας των αντικειμένων αποτελούν ουσιαστικά την ανάλυση των ιστοριών που γίνονται αντικείμενο αφήγησης μέσω των αντικειμένων και οι αποφάσεις λοιπόν γύρω από τη συντήρησή τους συνήθως αντανακλούν την πεποίθηση των υπεύθυνων και των ειδικών για τις αξίες που ενυπάρχουν στα αντικείμενα. Η πολιτιστική κληρονομιά όμως φύσει ατροφεί στην απουσία της στήριξης από την κοινωνία και η ίδια η διαχείρισή της βρίσκεται σε επισφαλή θέση όταν ορίζεται και διευθύνεται μόνο από επίλεκτες ομάδες ειδικών, ενώ η πλειοψηφία της κοινωνίας αγνοεί το συμβολικό διακύβευμα της συντήρησής της (Lowenthal, 2000, p. 23). Για το λόγο αυτό, σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση είναι η προαγωγή της σχέσης μεταξύ ακαδημαϊκής κοινότητας και ευρύτερης κοινωνίας, εφόσον η αποτίμηση της πολιτιστικής σημασίας ιδανικά αποτελεί προϊόν διαπραγματεύσεως

τόσο μεταξύ των διάφορων ακαδημαϊκών κλάδων όσο και μεταξύ των ενδιαφερόμενων κοινοτήτων (Avrami, et al., 2000, p. 9)

Η αποτίμηση της πολιτιστικής σημασίας προσφέρει και συμπληρώνει την τεκμηρίωση της κατάστασης διατήρησης του αντικειμένου που προηγείται της συντήρησής του, αλλά συνήθως η αποτίμηση αυτή πραγματοποιείται εκ των προτέρων από άλλους σχετιζόμενους κλάδους (αρχαιολόγους, ιστορικούς, αρχιτέκτονες κ.ά.) και δεν είναι αυτούσια ενσωματωμένη στην πρακτική της συντήρησης. Με το γνωστικό υπόβαθρο και τις ερευνητικές προθέσεις του κλάδου της συντήρησης τελείως στραμμένες σε ζητήματα της ύλης και της κατάστασης διατήρησης, η εκπαίδευση των συντηρητών δεν περιέχει εκπαίδευση για την αποτίμηση σύνθετων εννοιών και αξιών και εξάσκηση γύρω από τη διαδικασία της αποτίμησης της πολιτιστικής σημασίας και της διαπραγμάτευσης σχετικά με τη λήψη των αποφάσεων (Avrami, et al., 2000, p. 9). Αυτό κυρίως οφείλεται στο ότι η συντήρηση ακόμη θεωρείται κυρίως τεχνική και όχι τόσο κοινωνική διαδικασία και η οποία σαν επιστήμη –εάν και πολύπλευρη-, δεν έχει λάβει ιδιαίτερη συνεισφορά από τις θεωρητικές και ανθρωπιστικές επιστήμες και παρότι προωθείται ένας σχεδιασμός των επεμβάσεων συντήρησης με γνώμονα τις αξίες του αντικειμένου, λίγα είναι γνωστά για τη λειτουργία και το ρόλο της συντήρησης στην κοινωνία. Με τους νέους θεωρητικούς προβληματισμούς να στρέφονται προς την ανάγκη συμμετοχής του κοινού και των ενδιαφερόμενων μερών (*stakeholders*) στη συζήτηση για τη πολιτιστική σημασία των αντικειμένων οφείλει επίσης να αναγνωριστεί η δυσκολία που προκύπτει λόγω της ετερογενούς φύσης των ενδιαφερόμενων μερών.

Η διαχείριση των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος για τις μελλοντικές γενιές, τα οποία φέρουν αθροιστικά τις ιστορίες τόσο του παρελθόντος, όσο και του παρόντος, αποτελεί την ουσία της συντήρησης των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς και η συμφωνία ή η κατανόηση μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών είναι κρίσιμης σημασίας για τη στρατηγική διαχείριση και το σχεδιασμό διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Για το λόγο αυτό είναι προς το συμφέρον των συντηρητών να συμπεριληφθεί ως κοινή πρακτική η διαμεσολάβησή τους προς αυτή την κατεύθυνση προκειμένου να διευκολυνθεί η κατανόηση μεταξύ των πιθανώς αντικρουόμενων οπτικών στο ζήτημα των αξιών των αντικειμένων (Avrami, et al., 2000, p. 10). Προκειμένου η συντήρηση να καταφέρει να συνδεθεί καλύτερα με το σύγχρονο κοινωνικό της ρόλο, οφείλει να αναγνωρίσει την εγγενή ρευστότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία αποτελεί ένα μεταβλητό και εξελισσόμενο σύνολο διαδικασιών και αξιών και να υιοθετήσει ισορροπημένα τόσο τις παροντικές ανάγκες των σύγχρονων γενεών, όσο και την ηθική ευθύνη που φέρει για τις μελλοντικές (Avrami, et al., 2000, p. 10). Πρακτικά, οι νέοι αυτοί θεωρητικοί προβληματισμοί προσφέρουν το πλεονέκτημα της βελτίωσης της σχέσης των ενδιαφερόμενων κοινοτήτων με τη πολιτιστική τους κληρονομιά και τη φροντίδα για τη διατήρησή της, ενώ οι πληροφορίες που παράγονται από την εστίαση της επιστημονικής συντήρησης στην ύλη των αντικειμένων μπορούν να αποτελέσουν το σημείο εκκίνησης ενός ωφέλιμου διαλόγου μεταξύ ειδικών και κοινού σχετικά με την πολιτιστική σημασία των αντικείμενων και τον ανάλογο σχεδιασμό των επεμβάσεων (Sully, 2015, p. 305).

4.3 Νέες ανθρωποκεντρικές προσεγγίσεις

Κάθε αλλαγή και εξέλιξη στη θεωρία και την πρακτική της συντήρησης αντανακλά μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος όσον αφορά το στόχο της διαδικασίας της συντήρησης αντικειμένων πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία συνήθως έρχεται να καλύψει ένα πρότερο κενό στη διαδικασία. Έτσι από τις αρχικές, μη επιστημονικές ή αυθαίρετες προσεγγίσεις, η συντήρηση οδηγείται στην αυστηρώς επιστημονική προσέγγιση, η οποία επικεντρώνεται κυρίως στην υλική φύση των αντικειμένων και από εκεί, όπως έγινε ήδη φανερό, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στις αξίες που φέρει η πολιτιστική κληρονομιά. Η αλλαγή αυτή συνηγορεί για την εξέλιξη της πρακτικής της συντήρησης από μια εξειδικευμένη τεχνική διαδικασία με

στόχο την υλική διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε ένα μηχανισμό δημιουργίας και αναδημιουργίας πολιτισμού (Sully, 2015, p. 293), κρίσιμο στοιχείο του οποίου αποτελεί η κοινωνική συμμετοχή και η ενεργοποίηση του κοινού. Η διερεύνηση και αποτίμηση της πολιτιστικής σημασίας απαιτεί κατανόηση όλων των ενδιαφερόμενων μερών και αυτό απαιτεί επικοινωνία και συζήτηση με τα ενδιαφερόμενα μέρη (φορείς, τοπικές κοινότητες ή και επισκέπτες) (Emerick, 2014, p. 237). Σύμφωνα με τον Sully, η συντήρηση παρέχει έναν καταλύτη για τη διερεύνηση και την αποκάλυψη της φύσης των κοινωνικών σχέσεων που συνδέουν τους ανθρώπους τόσο με το παρελθόν τους, όσο και με το μέλλον τους και το εγγενές αυτό χαρακτηριστικό της συντήρησης, με τη σειρά του, ωθεί προς μια επανεξέταση των στόχων της διαδικασίας της συντήρησης, αυτή τη φορά όμως ως προς την επίδρασή της στους ανθρώπους, παρά ως προς τη διατήρηση της φυσικής ακεραιότητας των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος (2015, p. 293). Παρέχεται έτσι μια ευκαιρία να εξεταστεί πώς οι τρέχουσες πρακτικές της συντήρησης επηρεάζονται, αλλά και πώς επηρεάζουν τις σχέσεις που περιβάλλουν τη μακρόχρονη χρήση και φροντίδα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το αποτέλεσμα της συντήρησης δηλαδή κατά αυτή την έννοια δεν είναι τόσο το συντηρημένο αντικείμενο, όσο τα κοινωνικά δίκτυα μεταξύ των ανθρώπων και των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα οποία και ουσιαστικά *δημιουργούν* το νόημα των αντικειμένων και την ανάγκη διατήρησής τους στο μέλλον (Sully, 2015, p. 294).

Ενώ η ιδέα της διεπιστημονικότητας ως επικοινωνιακός διάλογος και συνεργασία μεταξύ τόσο των ειδικών, όσο και των λοιπών ενδιαφερόμενων μερών αποτελεί επιθυμητό και απαραίτητο στοιχείο στη σύγχρονη θεώρηση της συντήρησης, εκτός από τις προκλήσεις που αφορούν την αναγνώριση και τη διαμόρφωση του επαγγέλματος, οι νέες προκλήσεις που αντιμετωπίζει το επάγγελμα της συντήρησης στις αρχές του 21^{ου} αιώνα αφορούν και σχετίζονται με την κοινωνική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς και την ανάγκη στενότερης συνεργασίας με το κοινό (Pye, 2001, p. 56). Η ανάγκη αυτή γίνεται εμφανής και μέσω της προαναφερθείσας σύμβασης για την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς για την κοινωνία στο Faro το 2005, όπου δίνεται έμφαση στο δημόσιο προβληματισμό και συζήτηση σχετικά με τις ευκαιρίες και τις προκλήσεις που αντιπροσωπεύει και αντιμετωπίζει η πολιτιστική κληρονομιά για την κοινωνία. Όπως έχει προαναφερθεί επίσης, είναι η εκτίμηση των ανθρώπων αυτή που καθορίζει ποια αντικείμενα θα αναγνωριστούν ως *κληρονομιά*, η οποία αξίζει να διαφυλαχτεί και η ίδια η πράξη της συντήρησής τους αποτελεί μια φυσική έκφραση της κοινωνικά καθορισμένης αξίας τους. Κατά αυτή την έννοια, οι ρίζες της συντήρησης εντοπίζονται στην έννοια της κοινωνικής δράσης, στόχος της οποίας είναι η διαχείριση της φθοράς και της *αλλαγής* των αντικειμένων που εκτιμούνται από την κοινωνία. Σύμφωνα με τους Jones & Holden στην επιδραστική τους δημοσίευση "*It's a material world: caring for the public realm*", είναι προς το συμφέρον της συντήρησης το γεγονός ότι η αξία που χαίρουν τα αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς είναι κοινωνικά κυμαινόμενη και όχι αντικειμενική καθώς έτσι η συντήρηση αφορά την ανανέωση και την υπενθύμιση του πολιτισμού και της κληρονομιάς με τρόπους που αντανάκλουν και συμβάλλουν στις αξίες της κοινωνίας, αποτελώντας ουσιαστικά μια δήλωση των αξιών αυτών προς την κοινότητα και μια δήλωση από το παρόν προς το μέλλον (2008, p. 27).

Οι θεωρητικές αρχές που διέπουν και καθοδηγούν τη συντήρηση παρουσιάζονται ηθικά ουδέτερες, αλλά το αποτέλεσμα της πρακτικής εφαρμογής τους εξαρτάται από κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες και συχνά ο ίδιος στόχος (π.χ. η διατήρηση της αυθεντικότητας) μπορεί να οδηγήσει σε πολύ διαφορετικές επιλογές κατά τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων (Eastop, 2018, p. 94). Θέτοντας το ζήτημα της προσδιόδοιμης πολιτιστικής σημασίας των αντικειμένων και τη διαφορετικότητα στην ιεράρχηση των αξιών, γίνεται εμφανές ότι οι διαδικασίες που συμπεριλαμβάνουν τη γνώμη μη ειδικών για τη νοηματοδότηση των αντικειμένων από τις κοινωνίες που σχετίζονται με αυτά συχνά οδηγούν σε μια επανεξέταση και επαναδιαπραγμάτευση των ηθικών αρχών της συντήρησης αλλά συγχρόνως και σε μία

δυναμική πολιτιστική διαδικασία με στενότερη συνεργασία των συντηρητών με τις κοινότητες και επομένως στη βελτίωση των σχέσεών τους με τα αντικείμενα της πολιτιστικής τους κληρονομιάς (Wharton, 2008, p. 165). Οι τρόποι με τους οποίους οι ιστορίες των ανθρώπων σχετίζονται και διασταυρώνονται με τα αντικείμενα ή τους χώρους, τα οποία εν τέλει γίνονται αντιληπτά ως κληρονομιά, δημιουργούν την ερμηνεία και τη νοηματοδότηση των αντικειμένων αυτών, έτσι όπως αυτή προκύπτει διαχρονικά από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων με αυτά και επομένως διαμορφώνουν τη *βιογραφία* των αντικειμένων, η οποία προφανώς είναι στενά συνδεδεμένη με τις διαμορφωμένες αξίες των κοινωνιών (Korytoff, 1986, p. 67). Κατά αυτή την έννοια, η αναγνώριση των αντικειμένων ως πολιτιστική κληρονομιά, ως μέρος δηλαδή μιας *συλλογής*, η οποία φέρει ιδιαίτερη σημασία και οφείλει να διατηρηθεί για το μέλλον, αντιπροσωπεύει για τα αντικείμενα μια τερματική φάση στη βιογραφία τους (Macdonald, 2006, p. 82).

Είναι ασφαλές να ειπωθεί ότι αν και υπάρχει εμφανής και συνειδητή προσπάθεια να συνδεθεί το κοινό με την αρχαιολογία και την πολιτιστική κληρονομιά, συγχρόνως παρατηρείται αρκετά πιο περιορισμένη προσπάθεια να έρθει το κοινό σε επαφή με τον τομέα της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε μεγάλο βαθμό αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι συντηρητές ως επαγγελματίες και ως επιστημονική κοινότητα εμφανίζονται αρκετά εσωστρεφείς και συνεχίζουν να είναι επικεντρωμένοι στα υλικά και τις προκλήσεις που παρουσιάζει τόσο η παθολογία των αντικειμένων, όσο επίσης και η προσπάθεια να μεταφερθεί και να προστατευθεί ο επαγγελματισμός τους μεταξύ των υπολοίπων συνεργαζόμενων ακαδημαϊκών κλάδων (Jones, 2002, p. 20). Οι συντηρητές έχουν καταφέρει να δημιουργήσουν ένα σημαντικό σύνολο βιβλιογραφίας σχετικά με τις επιστημονικές και τεχνικές προκλήσεις του επαγγέλματος, συγχρόνως όμως παρατηρείται μια παράλληλη βιβλιογραφία, η οποία εκφράζει την ανησυχία γύρω από τη αναποτελεσματικότητα των συντηρητών στην επικοινωνία των θεμάτων συντήρησης προς άλλες επιστημονικές κοινότητες και φυσικά προς το κοινό (Brooks, 2008, p. 1136). Συνήθως η συντήρηση τείνει να αποτελεί μια «αόρατη» διαδικασία, η οποία πραγματοποιείται κεκλεισμένων θυρών και χωρίς την παραμικρή προβολή των προκλήσεων και των επιτευγμάτων της διαδικασίας, με τα αντικείμενα να παραδίδονται έτοιμα και «τέλεια» (κατά την πολιτισμικά αποδεκτή κατάσταση τη δεδομένη χρονική στιγμή δηλαδή) μπροστά στο κοινό.

Αν και η διακριτικότητα της επέμβασης συχνά απαιτείται προκειμένου να απολαύσει και να κατανοήσει κανείς το αντικείμενο, παράλληλα αγνοώντας τη διαδικασία της συντήρησης, ως ένα μέρος της βιογραφίας των αντικειμένων, δημιουργείται μια ψευδαίσθηση στο κοινό και τους επισκέπτες, οι οποίοι στερούνται μια θεμελιώδη κατανόηση της φύσης των αντικειμένων, των υλικών και της υποβάθμισής τους και της διαδικασίας ερμηνείας τους, η οποία θα όφειλε να αποτελεί μέρος του διαλόγου με τον επισκέπτη, όσο και η ερμηνεία του αρχαιολόγου ή του επιμελητή (Brooks, 2008, p. 1137). Σύμφωνα με τη Brooks, ένας από τους λόγους που οι συντηρητές τείνουν να είναι «αόρατοι» μπορεί να εντοπιστεί στη φύση της εκπαίδευσής τους, η οποία ωθεί στην ανάπτυξη δεξιοτήτων μιας «αόρατης δημιουργικότητας», στα πλαίσια του σεβασμού του αντικειμένου και της ελαχιστοποίησης του αντίκτυπου των επεμβάσεων συντήρησης σε αυτό (Brooks, 2008, p. 1137). Παρότι λοιπόν έχει συζητηθεί και υποστηριχτεί αρκετά η σημασία της σύνδεσης του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά και τη συντήρησή της κατά την ευρεία έννοια, λίγη προσπάθεια έχει προσανατολιστεί προς τη σημασία της προσέγγισης του κοινού από την πλευρά των συντηρητών. Μάλιστα φαίνεται πως αρκετοί συντηρητές δεν επιθυμούν ή δεν έχουν πειστεί πλήρως ότι έχουν κάτι ενδιαφέρον να παρουσιάσουν κοινοποιώντας ή επικοινωνώντας τη δουλειά τους σε

άτομα εκτός του κλάδου τους και όπως το θέτει ο Schadla-Hall, «...υπάρχει μια αποτυχία εκ μέρους των συντηρητών να κάνουν το επάγγελμά τους αρκετά σέξι!»⁴ (Jones, 2002, p. 20).

Εξερευνώντας αυτή τη στάση, γίνεται φανερό ότι η συντήρηση συχνά ανήκει ή γίνεται αντιληπτή ως η πλευρά της αντίθεσης σε πολλά ζητήματα που αφορούν τη κοινωνική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη διαχείρισή της προς τους επισκέπτες, όπως για παράδειγμα αυτό της πρόσβασης (Jones, 2002, p. 20). Η ανησυχία που αφορά την ασφάλεια και τον περιορισμό της περαιτέρω φθοράς των αντικειμένων έρχεται σε αντίθεση με το κοινωνικό όφελος της «πρόσβασης» σε αντικείμενα και χώρους της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η συνθήκη αυτή, ως παράλληλη ανάγκη για παροχή μεγαλύτερης πρόσβασης στην πολιτιστική κληρονομιά στους ανθρώπους του παρόντος και για τη διασφάλιση της διατήρησής τους για τις γενιές του μέλλοντος, δημιουργεί μια ένταση μεταξύ οφελών και σχηματίζει ένα ενδιαφέρον παράδοξο που έχει περιγραφεί ως *Conservation's "Catch-22"* (UCL - Institute of Archaeology, 2009):

- Η πρόσβαση σε αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς αποφέρει κοινωνικό όφελος
- Η μεγαλύτερη πρόσβαση αποφέρει μεγαλύτερο κοινωνικό όφελος
- Η μεγαλύτερη πρόσβαση αποφέρει μεγαλύτερη φθορά
- Η μεγαλύτερη φθορά αποφέρει μειωμένο κοινωνικό όφελος

Παρ' όλα αυτά, η συντήρηση αναγνωρίζεται και ως κοινωνική πρακτική και σε αυτό το πλαίσιο οφείλει να εξισορροπηθεί τόσο η επαγγελματική ευθύνη για τα αντικείμενα, όσο και η κοινωνική ευθύνη απέναντι σε όσους ενδιαφέρονται για την πολιτιστική κληρονομιά (Pye, 2008, p. 163). Έχει μάλιστα υποστηριχτεί ότι η κοινωνία μπορεί να ωφεληθεί από τη συντήρηση όχι μόνο ως επάγγελμα αλλά και ως γενική στάση, προσφέροντας ένα παράδειγμα ευρύτερου κοινωνικού ήθους *φροντίδας* (Jones & Holden, 2008, p. 16). Η συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς βασίζεται στην πεποίθηση ότι η φροντίδα για τον υλικό κόσμο έχει σημασία, και αυτό γιατί επικοινωνεί τις αξίες του παρελθόντος, επιτρέπει τη διαπραγματεύση μεταξύ των αξιών στο παρόν και την αναγνώριση των πραγμάτων που ως κοινωνία θεωρούμε ότι θα είναι σημαντικά στο μέλλον. Σύμφωνα με τους Jones & Holden, οι οποίοι επιχειρηματολογούν υπέρ της ανάγκης ένταξης του κοινού στις προσπάθειες συντήρησης του υλικού πολιτισμού, επικοινωνώντας τη σημασία αυτής της –εγγενούς στη συντήρηση– στάσης φροντίδας προς τον υλικό κόσμο που περιβάλλει τις σύγχρονες κοινωνίες μας, παράγεται συγχρόνως μια σειρά κοινωνικών οφελών, παρέχοντας το παράδειγμα της νοοτροπίας και του ήθους μιας βιώσιμης κοινωνίας που φροντίζει και επισκευάζει, αντί να αντικαθιστά τα αντικείμενα, που σέβεται τους δημοσίους χώρους αλλά και το φυσικό περιβάλλον, μια νοοτροπία δηλαδή ιδιαιτέρως αναγκαία ακόμη και κατά τις σύγχρονες προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής (2008, p. 95). Σε κάθε περίπτωση, προκειμένου η συντήρηση να καταφέρει να παρέχει ένα παράδειγμα ακόμη και τέτοιου είδους στην κοινωνία, χρειάζεται να καταφέρει πρωταρχικά μια αποτελεσματική επικοινωνία με το κοινό και να καταβάλλει ένα σημαντικό μέρος της προσπάθειάς της προς αυτή την κατεύθυνση (Jones & Holden, 2008, p. 59).

Όπως προαναφέρθηκε όμως, το σχετικά χαμηλό προφίλ που διατηρεί το επάγγελμα της συντήρησης εμποδίζει την ικανότητά της να παράγει εμφανή κοινωνικό αντίκτυπο και για αυτό δημιουργείται η ανάγκη καλύτερης ανάδειξης της σύνδεσης του έργου της συντήρησης με τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτιστικές αξίες. Προκειμένου να αναδειχθεί το προφίλ του επαγγέλματος και των αξιών που προσφέρει στην

⁴ Μετάφραση της γράφουσας από το πρωτότυπο: “...there is a failure on the part of conservators to make their profession sexy enough!”.

κοινωνία, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν αφενός οι λανθασμένες κοινωνικές αντιλήψεις γύρω από τη συντήρηση και αφετέρου η χαμηλή επαγγελματική θέση της συντήρησης μεταξύ των υπόλοιπων επαγγελματιών στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η συντήρηση δε βρίσκεται ψηλά στο κοινωνικό και πολιτικό φαντασιακό και συνήθως ο κόσμος αντικρίζει τους καρπούς του έργου της συντήρησης, χωρίς να είναι σε θέση να αντιληφθεί το μέγεθος της προσπάθειας, εφόσον σπάνια έρχεται σε επαφή με καθεαυτό το έργο. Συχνά επίσης, αυτό γίνεται αντιληπτό ως μια αμιγώς τεχνική διαδικασία, η οποία μάλιστα είναι ελάχιστα κατανοητή, καθώς επίσης συνήθως έργα εξαιρετικής αποτελεσματικότητας της επιστήμης της συντήρησης περνούν απαρατήρητα στη δημόσια σφαίρα (Jones & Holden, 2008, p. 61). Προκειμένου να επιτευχθεί ευρύτερη επίγνωση της σημασίας της συντήρησης οφείλει να γίνει αντιληπτό πως το έργο της αφορά τόσο τη διαρκή φροντίδα των αντικειμένων, όσο επίσης και την ανακάλυψη νέων πληροφοριών γύρω από αυτά.

Κατά τον Jones, σε μια συζήτηση σχετικά με την κρίση του επαγγέλματος της συντήρησης, που οργανώθηκε από το IIC, μεγάλο μέρος του προβλήματος που αφορά είτε τις λανθασμένες αντιλήψεις γύρω από τη συντήρηση, είτε τη χαμηλή της απήχηση στη δημόσια σφαίρα και στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς ειδικότερα, οφείλεται στη δυσκολία ή την αδιαφορία των συντηρητών να επικοινωνήσουν με προσιτό τρόπο την ενδιαφέρουσα πλευρά του έργου της συντήρησης των αντικειμένων και των ενδιαφερουσών ιστοριών που προκύπτουν από αυτό (Cocks & Jones, 2010). Το κοινό μπορεί να μην ενδιαφέρεται για τις αμιγώς επιστημονικές ή χημικές λεπτομέρειες, αλλά ενδιαφέρεται για την ουσία της διαδικασίας και οι συντηρητές δεν είναι επαρκώς εκπαιδευμένοι να αναγνωρίζουν την αξία των ιστοριών αυτών, όσον αφορά την απήχηση τους στη δημόσια σφαίρα ή ακόμη και στα δημοφιλή μέσα ενημέρωσης. Η ανάπτυξη επικοινωνιακών δεξιοτήτων ως μέρος της εκπαίδευσης των συντηρητών θεωρείται αναγκαία προς αυτή την κατεύθυνση και βασίζεται στην εκ βαθέως επίγνωση της σημασίας της συντήρησης και στην κατανόηση του γεγονότος ότι κάθε πράξη συντήρησης, όπως η μελέτη των υλικών και των ιστορικών τεχνικών κατασκευής και οι επεμβάσεις εμπεριέχουν ιστορίες, επισυναπτόμενες με τα αντικείμενα, τα οποία θεωρητικά επιστρέφονται συντηρημένα προκειμένου οι ιστορίες αυτές να *χρησιμοποιηθούν* από τις αντίστοιχες ενδιαφερόμενες κοινότητες. Πρακτικά δηλαδή, κάθε πράξη συντήρησης αποτελεί μια συνεχή επικοινωνία από και προς την ευρύτερη κοινωνία.

Κατά αντίστοιχο τρόπο το πρόβλημα αυτό αντανακλάται και στη συνήθη απουσία των συντηρητών από θέσεις ισχύος σε πολιτιστικές υπηρεσίες και ιδρύματα (Brooks, 2008, p. 1137), γεγονός που επίσης εν μέρει οφείλεται στην αποποίηση των συντηρητών από ζητήματα που αφορούν την ευρύτερη απήχηση των αρχαιολογικών και πολιτιστικών χώρων και μουσείων στο ευρύ κοινό (Jones, 2002, p. 21). Κατά τη Jones, η επικοινωνία των ειδικών γνώσεων και της τεχνογνωσίας των συντηρητών, λαμβάνοντας υπόψη τη θεμελιώδη πρόθεση της συντήρησης και το ρόλο της στην κοινωνία, θα όφειλε να αποτελεί σημαντικό μέρος του στρατηγικού σχεδιασμού της συντήρησης (2002, p. 21) και θα καθιστούσε το επάγγελμα παρόν και προσιτό, συμβαδίζοντας με τη σύγχρονη πραγματικότητα που ορίζεται από συνεχείς εξελίξεις και αμφισβητήσεις της συμβατικότητας (Jones & Holden, 2008, p. 69). Προτείνεται λοιπόν η επικέντρωση και η επικοινωνία της προσφοράς της συντήρησης στην κατανόηση και ευχαρίστηση των αντικειμένων καθώς επίσης και στον ενθουσιασμό και την ευχαρίστηση που οι ίδιοι οι συντηρητές αισθάνονται κατά την σχολαστική εργασία τους με τα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς (Jones, 2002, p. 22). Είναι όμως ασφαλές να ειπωθεί σε αυτό το σημείο ότι ελάχιστο από το ενδιαφέρον της ερευνητικής δραστηριότητας των συντηρητών έχει επικεντρωθεί προς την αναζήτηση των αναγκών του κοινού και των επισκεπτών από τη συντήρηση, οι οποίοι φυσικά αποτελούν εξέχον «ενδιαφερόμενο μέρος» της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς επίσης και στον τρόπο με τον οποίο οι αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση των αντικειμένων ή μνημείων τους επηρεάζουν.

Στα σύγχρονα πλαίσια, ο ρόλος των επαγγελματιών που εργάζονται στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, μεταξύ αυτών και οι συντηρητές, σταδιακά εξελίσσεται και από απλά «κατέχοντες τη γνώση», καλούνται να ενεργήσουν ως οδηγοί και διαμεσολαβητές αυτής της γνώσης, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη και στην ουσία παράγεται προκειμένου να επικοινωνηθεί με το ευρύ κοινό, το οποίο ασχολείται και ενδιαφέρεται για την πολιτιστική κληρονομιά (Sully, 2015, p. 309). Σε αυτό το πλαίσιο δεν παραγκωνίζεται η σημασία της επιστημονικής τεχνογνωσίας, είναι μάλιστα ακριβώς η επιστημονική εξειδίκευση η οποία είναι ζωτικής σημασίας και εγγενής στις διαδικασίες συμμετοχής του κοινού, προκειμένου να κεντρίσει το ενδιαφέρον της δημόσιας σφαίρας και να διευκολύνει τη μετάδοση των αξιών της πολιτιστικής κληρονομιάς προς το κοινό. Η συμμετοχή του κοινού, η συνεργασία και ιδιαίτερα η επικοινωνία προς αυτό, η οποία αποτελεί μάλιστα το πρώτο και απλούστερο στάδιο στις συμμετοχικές διαδικασίες, συνδέονται με τη σύγχρονη ιδέα της συμπερίληψης, την ανάδυση της ατομικότητας και της μεταβαλλόμενης σχέσης της κοινωνίας με την εξειδίκευση και την επιστήμη. Είναι μάλιστα η επιστημονική εξειδίκευση αυτή που παρέχει τη λογική της κοινωνικής συμμετοχής (Jones & Holden, 2008, p. 73). Τα οφέλη που σχετίζονται με την αλληλεπίδραση με την πολιτιστική κληρονομιά, από την εκπαίδευση ως την αύξηση της ευημερίας και την ικανοποίηση των αισθημάτων συμπερίληψης είναι αποδεδειγμένα και οι αξίες και το έργο της συντήρησης προσφέρουν σε μεγάλο βαθμό προς αυτή την κατεύθυνση και αξίζει να επικοινωνηθούν επαρκέστερα (Saunders, 2014, p. 10). Οι δεξιότητες επικοινωνίας των αξιών της συντήρησης θα όφειλαν να αποτελούν ισάξιο μέρος της εκπαίδευσής των συντηρητών, η οποία αφορά τη βελτίωση των πρακτικών της, προκειμένου αυτές να συνδεθούν πιο αποτελεσματικά με τις ευρύτερες κοινωνικές ανάγκες, εφόσον εκ των πραγμάτων πρόκειται για μια αλληλοσυνδεδεμένη αλυσίδα όπου το δημόσιο ενδιαφέρον αναδεικνύει τη σημασία της συντήρησης και αυτή με τη σειρά της αντανακλά τη σημασία των αξιών της πολιτιστικής κληρονομιάς πάλι πίσω στην κοινωνία.

4.4 Η συντήρηση σε συνδιαλλαγή με το κοινό - παραδείγματα και τάσεις

Οι σύγχρονοι αυτοί προβληματισμοί και η ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας υπέρ μιας πιο ανθρωποκεντρικής προσέγγισης στη συντήρηση, σύμφωνα με πολλούς αποτελούν συνολικά - και κατά την επιστημολογική θεωρία που εισήγαγε ο Thomas Kuhn το 1962- μια *μετατόπιση παραδείγματος* (“*paradigm shift*”) στη θεωρία και την πρακτική της επιστήμης της συντήρησης. Η αίσθηση κρίσης στη συντήρηση που διαφαίνεται από τους προαναφερόμενους προβληματισμούς, ο προσανατολισμός προς τις άυλες αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς, η συνειδητοποίηση του σύγχρονου κοινωνικού ρόλου της συντήρησης και της υποκειμενικής φύσης των πρακτικών της σηματοδοτούν μια μεταβατική περίοδο, η οποία για τον Araoz προσομοιάζει την εξερευνητική περίοδο του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, όπου οι κλασικοί θεωρητικοί της συντήρησης (βλ. Κεφάλαιο 3) πειραματίστηκαν με κάθε λογής αντιφατικές προσεγγίσεις πριν επικρατήσει η επιστημονική προσέγγιση μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα (2011, p. 59) και από την οποία σταδιακά θα αναδυθεί μια νέα «παράδοση», ένα νέο *παραδείγμα*, το οποίο και εν τέλει θα υιοθετηθεί και θα επικρατήσει (Scott, 2015, p. 6). Τέτοιου είδους διαδικασίες δε μπορούν να θεωρηθούν ασυνήθιστες ή σπάνιες, αλλά μάλλον φυσιολογικές διαδικασίες εξέλιξης των επιστημονικών κλάδων.

Είναι προφανές ότι η προσέγγιση του κοινού δεν αποτελούσε πάντα στόχο των συντηρητών και πιθανότατα μάλιστα, είναι ακόμη συζητήσιμο αν θεωρείται αποδεκτή στο παρόν αυτή η στόχευση. Ο ρόλος των συντηρητών στην τάση κοινωνικής συμπερίληψης και συμμετοχής και εκδημοκράτησης των διαδικασιών που έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες στον ευρύτερο τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς σχετίζεται άμεσα με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, η οποία είναι φύσει διεπιστημονική και καθοριστική του τρόπου ερμηνείας, πρόσβασης και χρήσης των αντικειμένων με αποτέλεσμα οι συντηρητές να είναι σε θέση να διευκολύνουν ή και να ενεργοποιούν τέτοιου είδους διαδικασίες

προσέγγισης του κοινού (Peters, 2020, p. 7). Η συντήρηση είναι σε θέση δηλαδή να μεσολαβήσει μεταξύ των διαφόρων παραγόντων κατά τις διαδικασίες, να ενδυναμώσει τις κοινότητες, να δώσει φωνή σε πολλαπλές αφηγήσεις, και να διαπραγματευτεί τελικά την αλλαγή ως αναπόφευκτη (Walter, 2014, p. 646). Σε αυτό το πλαίσιο ο Sully καλεί για ένα επαναπροσδιορισμό της αποτίμησης των αποτελεσμάτων της συντήρησης, αυτή τη φορά συμπεριλαμβάνοντας την επίδραση που φέρουν στη ζωή των ανθρώπων (2015, p. 309), προκειμένου η συντήρηση να γίνεται αντιληπτή όχι απλά ως μια καθαρά τεχνική προσπάθεια, αλλά και ως μια καίρια πολιτιστική διαδικασία (Scott, 2015, p. 10).

Όπως ίσως έχει γίνει ήδη κατανοητό, η στροφή προς πιο συμμετοχικές διαδικασίες στη συντήρηση έχει αναπτυχθεί εντονότερα στις κοινωνίες με αποικιακό παρελθόν, όπου οι συντηρητές αντιμετώπιζαν το περίπλοκο ζήτημα των ανοίκειων πολιτιστικών παραδόσεων των ιθαγενών πληθυσμών. Παρά τις προκλήσεις, έχει φανεί ότι ήδη από τη δεκαετία το 1990 οι συντηρητές επιδίωκαν τη συνεργασία και τη συμμετοχή των ιθαγενών κοινοτήτων στη λήψη αποφάσεων, διαδικασία της οποίας τα αποτελέσματα συχνά έρχονται σε σύγκρουση με τα δυτικά δεοντολογικά πρότυπα και επομένως φέρνουν στο προσκήνιο της προσπάθειας της συντήρησης τις ανθρώπινες σχέσεις (Peters, 2020, p. 10). Τα παραδείγματα τέτοιων συνεργασιών είναι πολλά και εκτείνονται σε μεγάλο γεωγραφικό εύρος, από τη βόρεια και τη νότια Αμερική, την Αφρική, την Ασία και την Αυστραλία (βλ. ενδεικτικά: (Johnson, et al., 2005), (Delgado Vieira, et al., 2017), (Salomon & Peters, 2009), (Deisser & Eastop, 2008), (Wijesuriya, 2000), (Warrack, (2007) 2012), (Agnew, et al., 2015) κ.ά.). Φυσικά αυτές οι συμμετοχικές διαδικασίες που προϋποθέτουν στενή συνεργασία με τις διάφορες ενδιαφερόμενες κοινότητες ενέχουν πολλές προκλήσεις και απαιτούν ιδιαίτερη προετοιμασία και προσοχή προκειμένου τόσο να ακουστούν όλες οι απόψεις όσο και οι τελικές αποφάσεις να είναι συναινετικές και ικανοποιητικές για όλους. Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργείται ένας ωφέλιμος διάλογος που δεν αποσκοπεί απλά στην έκφραση της εκάστοτε άποψης, αλλά επιδιώκει τη βαθύτερη αλληλεπίδραση και την κριτική σκέψη με στόχο τη διατύπωση των προβληματισμών και μια συζήτηση, η οποία πρακτικά μεταμορφώνει και ενδυναμώνει όλους τους συμμετέχοντες (Peters, 2020, p. 18). Τέτοιου είδους συμμετοχικά εγχειρήματα δηλαδή, προϋποθέτουν και βασίζονται στην προθυμία επανεκτίμησης των καθιερωμένων θέσεων και απόψεων.

Με την αντίστοιχη πρόθεση διαλόγου, βαθύτερης κατανόησης και γνωριμίας, αρκετά είναι και τα μουσειακά εγχειρήματα προσέγγισης του κοινού και γνωριμίας του με τη συντήρηση τις τελευταίες δεκαετίες. Στην πραγματικότητα, η γνωριμία του κοινού με τη συντήρηση μπορεί να είναι τόσο σκόπιμη, όσο και τυχαία και μπορεί να ποικίλλει από ειδικές εκθέσεις έως επιδείξεις εργασιών συντήρησης, αλλά επίσης και μέσω τηλεοπτικών προγραμμάτων⁵ (Pye & Sully, 2007, p. 21). Μια από τις πρώτες εκθέσεις σχετικά με τις αρχές και τις εργασίες συντήρησης οργανώθηκε το 1993 από το J. Paul Getty Museum, υπό τον τίτλο *Preserving the Past*, προκειμένου το κοινό να ενημερωθεί για τις ηθικές αρχές και τις προκλήσεις που συχνά αντιμετωπίζουν οι συντηρητές, και να αναδειχθούν οι επιστημονικές μέθοδοι εξέτασης, οι επεμβάσεις και η σημασία της προληπτικής συντήρησης. Κατά τη διάρκεια της έκθεσης, διεξάχθηκε μια ανεπίσημη έρευνα σε 125 επισκέπτες και 38 συνεντεύξεις, από τις οποίες τα συμπεράσματα έδειξαν ιδιαίτερο ενθουσιασμό και περιέργεια εκ μέρους των επισκεπτών: «Από τους 38 επισκέπτες που ρωτήθηκαν, οι περισσότεροι ήταν σε θέση να συζητήσουν τουλάχιστον μία από τις αρχές συντήρησης που τονίστηκαν στην έκθεση με εντυπωσιακή ακρίβεια. Όλοι εξέφρασαν την επιθυμία να δουν περισσότερες

⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι έντονη είναι επίσης η δημοσιότητα σχετικά με τη συντήρηση σε περιπτώσεις απειλούμενων ή κατεστραμμένων πολιτιστικών χώρων και αντικειμένων εξαιτίας π.χ. πολεμικών συγκρούσεων ή φυσικών καταστροφών, καθώς επίσης και σε περιπτώσεις ιδιαίτερα ανεπιτυχούς συντήρησης έργων τέχνης, όπως αυτή της τοιχογραφίας *Ecce Homo*.

εκθέσεις σαν αυτή σχετικά με όλες τις πτυχές του κλάδου της συντήρησης»⁶ (Podany & Lansing Maish, 1993, p. 107).

Έκτοτε πολλά ακόμη διαδραστικά εγχειρήματα έχουν οργανωθεί από μουσεία και πολιτιστικά ιδρύματα με αρκετούς διαφορετικούς τρόπους αλληλεπίδρασης, προκειμένου να επικοινωνηθεί και να προβληθεί το έργο της συντήρησης προς το κοινό, παρ' όλα αυτά κατά τη Williams το ζήτημα της εξωστρέφειας της συντήρησης παραμένει ακόμη περιορισμένο στη βιβλιογραφία και στις συζητήσεις μεταξύ των συντηρητών⁷ (2013, p. ix). Είναι πάντως αλήθεια ότι η πλειοψηφία των προσπαθειών συμμετοχής των επισκεπτών που έχουν γίνει, κυρίως προσανατολίζεται προς την γνωριμία του κοινού μέσω παρακολούθησης με την πρακτική της συντήρησης και προς την ανάδειξη και την ερμηνεία των αντικειμένων που υπόκεινται επεμβάσεις συντήρησης, και όχι τόσο προς την ανάδειξη και τη γνωριμία με τις ηθικές προεκτάσεις και το θεωρητικό και δεοντολογικό υπόβαθρο που διέπει τις επεμβάσεις αυτές. Επίσης αν και η πλειοψηφία των εντυπώσεων που έχουν καταγραφεί φαίνεται ιδιαιτέρως θετική ή και ενθουσιώδης εκ μέρους των επισκεπτών, παραμένει περιορισμένη η ερευνητική αποτίμηση και αξιολόγηση αυτών των εγχειρημάτων όσον αφορά την επίδρασή τους στο κοινό και στην αντίληψή του προς τη συντήρηση. Παρακάτω αναφέρονται ενδεικτικά οι πιο συχνοί τρόποι προσέγγισης του κοινού και αλληλεπίδρασης μεταξύ αυτού και των συντηρητών.

Τρόποι επικοινωνίας και προβολής	Τρόποι αυξημένης συμμετοχής
<ul style="list-style-type: none"> • Τυχαία παρατήρηση <i>in situ</i> επεμβάσεων συντήρησης • Παρουσίαση επεμβάσεων συντήρησης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης • Οπτικοακουστικό εποπτικό υλικό, πίνακες πληροφοριών (πόστερ), φωτογραφίες, βίντεο με επεμβάσεις συντήρησης • Δημόσιες διαλέξεις, ημερίδες και εκδηλώσεις παρουσίασης του έργου της συντήρησης • Εκθέσεις σχετικά με τις τεχνικές και την πρακτική της συντήρησης • Επίδειξη και παρουσίαση <i>in situ</i> επεμβάσεων συντήρησης ή βίντεο ζωντανής αναμετάδοσης επεμβάσεων συντήρησης, ανοιχτά ή επισκέψιμα εργαστήρια • Πρόσκληση αλληλεπίδρασης μεταξύ κοινού και συντηρητών μέσω ερωτήσεων 	<ul style="list-style-type: none"> • Συμμετοχικές δραστηριότητες σε επισκέψιμα εργαστήρια, χειρισμός αντικειμένων και εργαστήρια συντήρησης • Ενεργή συμμετοχή σε επεμβάσεις συντήρησης ή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων στα πλαίσια εκπαιδευτικών προγραμμάτων, εθελοντισμού και γνωμοδότησης από την ενδιαφερόμενη κοινότητα

Όπως γίνεται φανερό, παρότι ακόμη η τάση της εξωστρέφειας στη συντήρηση δεν έχει εδραιωθεί και είναι φαινόμενο υπό εξέλιξη, έχει ήδη σημειωθεί σημαντική προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση. Είναι αλήθεια ότι στην Ελλάδα, ο μέσος επισκέπτης ενός μουσείου ή ενός αρχαιολογικού χώρου, δηλαδή αυτός

⁶ Μετάφραση της γράφουσας από το πρωτότυπο: "Of the 38 visitors interviewed, most were able to discuss at least one of the principles of conservation highlighted in the exhibition with impressive accuracy. All expressed the desire to see more exhibits like this one on all facets of the conservation field."

⁷ Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση περιπτώσεων επικοινωνίας της συντήρησης και διαφόρων συμμετοχικών εγχειρημάτων βλ. τη συλλογική έκδοση, επιμέλειας Williams, *The Public Face of Conservation*. Για μια συνοπτική και ενδιαφέρουσα παρουσίαση θα πρότεινα: (Koutromanou, 2015, pp. 33-49).

που απλά επισκέπτεται το χώρο, χωρίς ιδιαίτερη περαιτέρω ανάμιξη και εξοικείωση (όπως π.χ. χωρίς να παρακολουθεί τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης του χώρου κ.τ.λ.), ο οποίος φυσικά αποτελεί και την πλειοψηφία των επισκεπτών, από τις παραπάνω κατηγορίες επικοινωνίας της συντήρησης ενίοτε και όχι συστηματικά έρχεται σε επαφή με τις εξής: τυχαία παρακολούθηση, οπτικοακουστικό υλικό (πόστερ, φωτογραφίες, βίντεο), και παρακολούθηση επεμβάσεων μέσω βίντεο ζωντανής κυρίως αναμετάδοσης. Η τελευταία αυτή κατηγορία παραπέμπει φυσικά στη συντήρηση των Καρυάτιδων με λέιζερ στο Μουσείο Ακρόπολης σε συνεργασία με το ΙΤΕ, όπου και δημιουργήθηκε «ανοιχτό» εργαστήριο συντήρησης στον εκθεσιακό χώρο του μουσείου, φέρνοντας τους επισκέπτες σε άμεση επαφή με εφαρμογές των λέιζερ στη συντήρηση. Για το λόγο αυτό μάλιστα το εγχείρημα τιμήθηκε το 2012 με το Διεθνές Βραβείο Keck (Πουλή, 2012).

Όσον αφορά τη συνηθέστερη μεταξύ των άλλων -αλλά όχι απαραίτητα συχνή ή καθιερωμένη- πρακτική επικοινωνίας και προβολής του έργου της συντήρησης με πίνακες πληροφοριών ή φωτογραφίες που συνοδεύουν κάποιους αρχαιολογικούς χώρους ή εκθέματα μουσείων αν και γίνεται αντιληπτή γενικά ως πολύ θετική, διακρίνεται μια επιλεκτικότητα και φαίνεται ότι η χρήση τους αντιμετωπίζεται περισσότερο με μια παραχωρητική διάθεση, αν όχι διστακτικότητα (Papida, 2009, p. 92) (Παπαδοπούλου, 2017, pp. 85-86). Η αίσθηση ότι το κοινό θα ενδιαφερόταν για τη συντήρηση των αντικειμένων ή των μνημείων περισσότερο αν του παρεχόταν το ανάλογο επικοινωνιακό ερέθισμα επιβεβαιώνεται τόσο μέσω των αποριών που φαίνεται να εκφράζουν (Παπαδοπούλου, 2017, p. 90), όσο επίσης από την τάση των επισκεπτών να σταθούν περισσότερο σε αντικείμενα με σχετικό με τη συντήρηση εποπτικό υλικό, που φαίνεται ότι τους ωθεί να εξετάσουν υπό διαφορετικό πρίσμα την υλικότητα των αντικειμένων, να ανακαλύψουν τις εργασίες που έχουν προηγηθεί, να ενθουσιαστούν ή και να απογοητευτούν, να σχολιάσουν και σε κάθε περίπτωση να καταγραφεί ως ερέθισμα που θα θυμούνται περισσότερο (Papida, 2009, p. 104). Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και η έρευνα κοινού που διεξήχθη το 2007 για την αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης, όπου η πλειοψηφία των επισκεπτών φαίνεται να είναι ενήμερη των στόχων των επεμβάσεων και να έχει θετική γνώμη υπέρ αυτών, ενώ αρκετοί εξέφρασαν την επιθυμία τους για πληρέστερο εποπτικό υλικό με πληροφορίες σχετικά με τις εργασίες αναστήλωσης (Μαλλούχου-Tufano & Πετροπούλου, 2007, p. 18).

Είναι αλήθεια ότι η επικοινωνία των επεμβάσεων και της νοοτροπίας της συντήρησης προς το κοινό και η ανάπτυξη του αντίστοιχου ερεθίσματος, ακόμη και μέσω των συνηθισμένων πλην θεαματικών «πριν» και «μετά» φωτογραφιών, εύκολα μπορεί να προκαλέσει εντύπωση και το δυναμικό ενδιαφέρον των επισκεπτών. Αν και έχουν ήδη γίνει αρκετές προσπάθειες προς την επικοινωνία του έργου των συντηρητών αλλά και την εκπλήρωση των κοινωνικών ευθυνών της συντήρησης, ακόμη η εξωστρέφεια του κλάδου δε μπορεί να θεωρηθεί ως καθιερωμένη ή πλήρως αποδεκτή. Είναι φυσικά ανάγκη να διεξαχθεί περισσότερη έρευνα προς αυτή την κατεύθυνση, για την ανάπτυξη των επικοινωνιακών μεθόδων, την αποτίμηση των επεμβάσεων υπό κοινωνικούς όρους κατανόησης και τη γενικότερη αντίληψη του κοινού για το ρόλο της συντήρησης στην πολιτιστική κληρονομιά και επομένως στην κοινωνία. Η εξωστρέφεια της συντήρησης φαίνεται να είναι αποτέλεσμα της ωρίμανσης του κλάδου και εξυπηρετεί τόσο το επαγγελματικά συμφέροντα της συντήρησης, όσο και το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς για το οποίο εξάλλου φέρεται να εργάζεται σχολαστικά.

5. ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΤΑΣΕΩΝ ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑΣ

Σε συνέχεια της ανάλυσης του προϋπάρχοντος θεωρητικού πλαισίου, το παρόν κεφάλαιο αποτελεί το ερευνητικό μέρος της παρούσας εργασίας, το οποίο αποσκοπεί στη διερεύνηση της άποψης των συντηρητών για ζητήματα εξωστρέφειας του επαγγέλματος και επικοινωνίας του έργου της συντήρησης, ενώ επίσης επιδιώκεται να διερευνηθεί συνοδευτικά, η αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς. Στη συνέχεια λοιπόν εξετάζεται το μεθοδολογικό υπόβαθρο της έρευνας, διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα και η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων και παρουσιάζεται η διαδικασία κατασκευής και διανομής των ερευνητικών οργάνων. Τέλος, παρατίθενται τα αποτελέσματα των ερευνών και τα συμπεράσματα που εξάγονται μέσα από αυτά.

5.1 Μεθοδολογική προσέγγιση

Ανατρέχοντας στο θεωρητικό πλαίσιο που έχει ήδη διερευνηθεί στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, γίνεται φανερό ότι το ζήτημα της εξωστρέφειας του επαγγέλματος της συντήρησης και της επικοινωνίας του έργου της προς το κοινό αποτελεί ένα πολυδιάστατο θέμα που σχετίζεται άμεσα με τις εξελίξεις του θεωρητικού υποβάθρου της συντήρησης και συγχρόνως αποτελεί μια σύγχρονη επιταγή, ως βασικό μέρος των ανθρωποκεντρικών θεωρητικών τάσεων που έχουν επικρατήσει τελευταία. Είναι σαφές σε αυτό το σημείο ότι αν και οι τάσεις στο θεωρητικό πλαίσιο ωθούν προς την κατεύθυνση της εξωστρέφειας και τον επαναπροσδιορισμό των στόχων της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και των επιμέρους ηθικών αρχών της σε σχέση με τη σύγχρονη κοινωνία και καλούν προς έναν αναστοχασμό του κοινωνικού αντίκτυπου της συντήρησης, ακόμη όπως είναι λογικό, αποτελούν κυρίως θεωρία και όχι πράξη. Σε συνέχεια της διερεύνησης του θεωρητικού πλαισίου, στόχος της παρούσας εργασίας έχει οριστεί η διερεύνηση της άποψης των συντηρητών γύρω από τα ανωτέρω ζητήματα, έτσι όπως αυτά έχουν προκύψει από το θεωρητικό πλαίσιο, καθώς επίσης και αυτή του κοινού, προκειμένου να διερευνηθεί η αντίληψή του για τη συντήρηση και η άποψη του για το ζήτημα της επικοινωνίας του έργου της.

5.1.1 Ερευνητικά ερωτήματα

Μέσω της συγκεκριμένης έρευνας επιχειρείται να απαντηθούν δύο κύρια ερευνητικά ερωτήματα, το πρώτο εκ των οποίων αφορά τους συντηρητές πολιτιστικής κληρονομιάς:

→ ***Ποια είναι η στάση των συντηρητών απέναντι σε ζητήματα εξωστρέφειας του επαγγέλματος και επικοινωνίας του έργου της συντήρησης προς το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς;***

Το συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα επιχειρείται να απαντηθεί μέσω της διερεύνησης της άποψης των συντηρητών σε μια σειρά από επιμέρους ερωτήματα τα οποία στοιχειοθετούν ερευνητικά υποερωτήματα, όπως τα εξής:

- *Πώς αντιλαμβάνονται τη θεωρία της συντήρησης;*
- *Πώς αντιλαμβάνονται τον ευρύτερο ρόλο της συντήρησης σε ζητήματα της πολιτιστικής κληρονομιάς;*
- *Πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι τα αντικείμενα και μνημεία στα οποία καλούνται να εργαστούν;*
- *Ποια είναι η άποψη τους για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης; (εάν θεωρούν ότι υπάρχει εξωστρέφεια και εάν θεωρούν σκόπιμο να καταβληθεί προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση)*

Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας αφορά το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς:

→ ***Ποια είναι η αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση αντικειμένων και μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς και την επικοινωνία του έργου της;***

Σε αυτό το σημείο οφείλει να τονιστεί ότι η χρήση της λέξης «κοινό» της πολιτιστικής κληρονομιάς χρησιμοποιείται στα πλαίσια της παρούσας εργασίας για να περιγράψει συνολικά και κατά σύμβαση, μια οντότητα που σε καμία περίπτωση δε μπορεί να θεωρηθεί ομοιογενής και είναι προφανές ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν τη στάση της προς τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, είτε θετικά, είτε αρνητικά, μπορούν να είναι πολυπληθείς και ανεξάρτητοι της ενημέρωσής της για τα ζητήματα συντήρησης. Ο όρος «κοινό» περιορίζεται επί της παρούσης για να περιγράψει πιο συγκεκριμένα τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι περιορίζεται η ανομοιογενής φύση αυτού του πλήθους. Σε κάθε περίπτωση, η ουσιαστική συνδιαλλαγή μεταξύ κοινού και επιστημονικών κοινοτήτων, όπως αυτή του κλάδου της συντήρησης, εξαρτάται άμεσα τόσο από το επίπεδο ενδιαφέροντος του κοινού, όσο επίσης και από την ικανή ενημέρωσή του, διπλή προϋπόθεση, η οποία αποτελεί και τη μεγαλύτερη πρόκληση της επιστημονικής κοινότητας, όσον αφορά τα ζητήματα επικοινωνίας του έργου της (Brooks, 2011, p. 234). Προκειμένου λοιπόν να απαντηθεί το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, χρειάζεται να διερευνηθούν τα εξής υποερωτήματα:

- *Πώς αντιλαμβάνεται το κοινό την πολιτιστική κληρονομιά και τη σημασία της συντήρησής της;*
- *Τους προκαλεί ενδιαφέρον η συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς;*
- *Τι γνωρίζουν για τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς;*
- *Πώς αντιλαμβάνονται τη συντήρηση σε σχέση με την εμπειρία τους ως επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς;*
- *Ποια είναι η γνώμη τους για την επικοινωνία της συντήρησης, στους χώρους τους οποίους επισκέπτονται;*

5.1.2 Επιλογή ερευνητικής μεθόδου

Όπως έχει γίνει κατανοητό μέχρι στιγμής ήδη από τη διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου, οι προβληματισμοί που εκφράζονται μέσω των συγκεκριμένων θεωρητικών ζητημάτων της συντήρησης και επομένως και μέσω των ερευνητικών ερωτημάτων όπως αυτά διατυπώνονται παραπάνω, δε μπορούν να χαρακτηριστούν απλοί ή μονοσήμαντοι. Είναι προφανές ότι η προσπάθεια ολιστικής απάντησής τους, λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα τέτοιου είδους προβληματισμών, προϋποθέτει τη μελέτη και κατανόηση σύνθετων κοινωνικών μηχανισμών και υποκειμενικών παραμέτρων, οι οποίες δύνανται να επηρεάζουν ανθρώπινες συμπεριφορές, στάσεις, αντιλήψεις και απόψεις και οι οποίες σε αυτό το χρόνο δεν ανήκουν στους ερευνητικούς στόχους της παρούσας διπλωματικής εργασίας τόσο για λόγους έκτασης, όσο και δυνατότητας εμβάθυνσης. Ο κύριος σκοπός του συγκεκριμένου ερευνητικού εγχειρήματος είναι να παρέχει μια πρώτη εικόνα και να σκιαγραφήσει, μέσω της προσπάθειας απάντησης των ερωτημάτων αυτών, τις υπάρχουσες τάσεις γύρω από τα συγκεκριμένα ζητήματα, τόσο στην επιστημονική κοινότητα των συντηρητών, όσο και σε αυτή του κοινού της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο στόχος λοιπόν είναι να εμπλουτιστεί η συζήτηση σε σχέση με την εξωστρέφεια, πέρα από τα στενά πλαίσια της θεωρητικής διερεύνησης, προκειμένου αφενός να αξιολογηθούν οι θεωρητικοί προβληματισμοί και η επιρροή τους, αλλά και να εντοπιστούν τυχόν φαινόμενα τα οποία θα μπορούσαν να προσφέρουν μια βάση και μια κατεύθυνση σε μελλοντικά ερευνητικά εγχειρήματα.

Για το λόγο αυτό και προκειμένου να εξερευνηθούν οι απόψεις τόσο των συντηρητών, όσο και του κοινού και να αποτιμηθεί ο βαθμός γενικής συμφωνίας τους –αυτοτελώς σε κάθε ομάδα, αλλά και συγκριτικά μεταξύ τους-, με το θεωρητικό πλαίσιο και τους σύγχρονους προβληματισμούς που αφορούν το ζήτημα της επικοινωνίας της συντήρησης, επιλέχθηκε η χρήση δομημένων ερωτηματολογίων. Οι ερωτήσεις των ερωτηματολογίων αποζητούν τη γνώμη των συμμετεχόντων σε μια σειρά από θέματα που αφορούν τα ανωτέρω ερευνητικά ερωτήματα ευθέως ή εμμέσως. Χρησιμοποιήθηκαν ερωτήσεις κλειστού τύπου για λόγους διευκόλυνσης των συμμετεχόντων και μείωσης του απαιτούμενου χρόνου συμπλήρωσής των ερωτηματολογίων και τα αποτελέσματα θα παρουσιαστούν με τη χρήση στατιστικών μεθόδων, προκειμένου να δοθεί η γενική εικόνα των αναζητούμενων τάσεων. Και στα δύο ερωτηματολόγια δόθηκε η επιλογή σε όσους συμμετέχοντες είχαν την επιθυμία, το χρόνο ή/και το ενδιαφέρον να μοιραστούν τη σκέψη τους σε προαιρετική ερώτηση ανοιχτού τύπου και οι απαντήσεις των συγκεκριμένων ερωτήσεων θα διερευνηθούν ποιοτικά.

Φυσικά, οι ανθρώπινες συμπεριφορές και απόψεις αναγνωρίζονται ως ρευστές, δυναμικές και συγκυριακά κυμαινόμενες και δεν υποστηρίζεται η άποψη ότι ως συλλογισμοί που καλούνται να εκφραστούν μέσω δομημένων και σταθμισμένων εργαλείων συλλογής δεδομένων, όπως οι ερωτήσεις κλειστού τύπου, αποτελούν κάτι στατικό, το οποίο δύναται να εξηγηθεί πλήρως με τρόπο άκαμπτο και δομικό, οπότε και οφείλει να σημειωθεί ότι αντίστοιχη είναι και η ερμηνευτική αντιμετώπισή τους, χωρίς να αποτελεί πρόθεση της παρούσας έρευνας η βαθύτερη διερεύνηση της συλλογιστικής διαδικασίας πίσω από τις απαντήσεις. Τέτοιου είδους διερεύνηση, θα επιτυγχάνονταν ορθότερα με ποιοτικές μεθόδους διερεύνησης, όπως για παράδειγμα στοχευμένες συνεντεύξεις, οι οποίες θα μπορούσαν να αντλήσουν στοιχεία από αποτελέσματα ποσοτικών ερευνών, προκειμένου να εντοπίσουν και να εμβαθύνουν σε σημεία ενδιαφέροντος (Mason, 1994, p. 101). Ακριβώς επειδή στόχος της παρούσας εργασίας αποτελεί η απόδοση μια γενικής και πρώτης εικόνας λοιπόν, κρίθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθούν ποσοτικά ερευνητικά εργαλεία.

Παρ' όλα αυτά, αξίζει να αναφερθεί ότι η υποκείμενη φιλοσοφία του συγκεκριμένου ερευνητικού εγχειρήματος παραμένει μικτή (King, et al., 1994, p. 5) και ενώ στυλιστικά και μεθοδολογικά παρουσιάζει σημαντικά ποσοτικά χαρακτηριστικά (απαγωγική σχέση μεταξύ θεωρίας και ερευνητικών υποθέσεων, θεμελιώδης ρόλος της βιβλιογραφίας, δομημένος και κλειστός ερευνητικός σχεδιασμός, κανονικοποιημένα ερευνητικά εργαλεία, στατιστική συστηματοποίηση αποτελεσμάτων), συγχρόνως διατηρεί έναν ποιοτικό τρόπο σκέψης (αναγνώριση της υποκειμενικής ανταπόκρισης και του αναστοχασμού των υποκειμένων, περιορισμένη εστίαση σε ζητήματα αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος και αντικειμενικότητας των δεδομένων, διερευνητική αναζήτηση τόσο προτύπων, όσο και ιδιαιτεροτήτων, αποφυγή αξίωσης γενικεύσεων και ανεύρεσης νόμων) (Ισαρη & Πουρκός, 2015, pp. 30-33). Εξετάζοντας τη βιβλιογραφία σχετικά με την ερευνητική μεθοδολογία, γίνεται αντιληπτό ότι συχνά ερευνητικοί σχεδιασμοί επικρίνονται είτε για έλλειψη αυστηρών επιστημονικών μεθόδων (ποιοτικές έρευνες), είτε για έλλειψη συνάφειας και αποσύνδεση με τον πραγματικό κόσμο και την περιπλοκότητα των κοινωνικών φαινομένων (ποσοτικές έρευνες). Συγχρόνως όμως, η αυστηρή διάκριση μεταξύ ποσοτικής και ποιοτικής ερευνητικής μεθοδολογίας αμφισβητείται, καθώς συχνά τα όρια μεταξύ τους αλληλεπικαλύπτονται και αναγνωρίζεται ότι συνήθως κάθε ερευνητικό εγχείρημα περιλαμβάνει τόσο επαγωγική, όσο και απαγωγική συλλογιστική και τρόπο εξαγωγής συμπερασμάτων, και επομένως η όποια διαφορά μεταξύ ποιοτικών ή ποσοτικών μεθόδων τελικά ορίζεται είτε ως στυλιστική, είτε ως θέμα βαθμού (King, et al., 1994, p. 4), (Cooper, et al., 2012, p. 6).

5.1.3 Προετοιμασία και διανομή ερωτηματολογίων

Όπως προαναφέρθηκε, δημιουργήθηκαν δύο ερωτηματολόγια, τα οποία απευθύνονταν: α) σε συντηρητές πολιτιστικής κληρονομιάς και β) σε κοινό/επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι ερωτήσεις και των δύο ερωτηματολογίων δημιουργήθηκαν βασιζόμενες στη μελέτη και διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου που αναλύθηκε στο Κεφάλαιο 4 και αντιπροσωπεύουν σημεία της βιβλιογραφίας τα οποία κρίθηκαν άξια διερεύνησης ως προς τον προβληματισμό τον οποίο μετέφεραν, τόσο από άποψη αποδοχής τους, όσο και από άποψη ενημέρωσης των ενδιαφερόμενων ομάδων. Επίσης, μέρος του στόχου ήταν να διερευνηθεί η συνολική αντίληψη επί θεμάτων εξωστρέφειας της συντήρησης, αλλά και η πιθανή προθυμία των συντηρητών και επιθυμία του κοινού να επικοινωνηθεί το έργο της συντήρησης. Κατόπιν επικοινωνίας με την Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, αποφασίστηκε ότι η διαδικασία έγκρισης της συγκεκριμένης έρευνας δεν κρίνεται απαραίτητη, διότι η συμμετοχή είναι ανώνυμη και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να γίνει ταυτοποίηση των συμμετεχόντων και δε τίγονται ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα. Φυσικά, η συμμετοχή στην έρευνα είναι προαιρετική και υπήρχε η δυνατότητα να εγκαταλειφθεί η συμπλήρωση οποιαδήποτε στιγμή. Τα δεδομένα θα παραμείνουν εμπιστευτικά και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας. Παρακάτω, θα παρουσιαστεί με συντομία, ο σχεδιασμός και η διαδικασία διανομής των δύο ερωτηματολογίων. Τα ερωτηματολόγια βρίσκονται ολόκληρα στο Παράρτημα.

Ερωτηματολόγιο προς συντηρητές

Το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε διαδικτυακά και χρησιμοποιήθηκε για το σκοπό αυτό η πλατφόρμα Google Forms. Βάσει δοκιμαστικών συμμετοχών, ο απαιτούμενος χρόνος συμπλήρωσής του υπολογίστηκε περίπου στα δέκα λεπτά. Το ερωτηματολόγιο συνοδεύεται από εισαγωγικό κείμενο, το οποίο ενημέρωνε τους ενδιαφερόμενους για το πλαίσιο και το σκοπό της έρευνας, καθώς επίσης για τη δυνατότητα εγκατάλειψης της συμπλήρωσης και για την τήρηση της ανωνυμίας και της εχεμύθειας των δεδομένων που θα συλλεχθούν. Διαρθρώθηκε σε τέσσερις ενότητες, εκ των οποίων οι δύο πρώτες αφορούσαν τη διερεύνηση της άποψης και της στάσης των συντηρητών γύρω από θέματα θεωρίας της συντήρησης και του ευρύτερου ρόλου της σε ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς. Η τρίτη ενότητα επικεντρώθηκε στη διερεύνηση της αντιλαμβανόμενης σχέσης μεταξύ συντήρησης και κοινού, ενώ η τέταρτη εστιάζει πλέον στο ζήτημα της επικοινωνίας της συντήρησης προς το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Αναλυτικότερα, στην πρώτη ενότητα περιλαμβάνονται ερωτήσεις για τη σημασία της θεωρίας στη λήψη αποφάσεων, την αντίληψη τους ως προς τη δυναμική της θεωρίας, την άποψή τους για την αντικειμενικότητα των αποφάσεων και το ρόλο της συντήρησης τόσο προς τα αντικείμενα, όσο και προς το κοινωνικό σύνολο, καθώς επίσης και τους παράγοντες που επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων. Οι ερωτήσεις δομήθηκαν με κλίμακες διάταξης, τύπου Likert, αλλά και κλίμακες απλής και πολλαπλής επιλογής. Στις κλίμακες απλής και πολλαπλής επιλογής, πέρα από τις προτεινόμενες απαντήσεις δόθηκε η επιλογή «Άλλο», προκειμένου οι ερωτώμενοι να προσθέσουν κάποια προσωπική επιλογή. Ενδεικτικά:

4. Αντιλαμβάνεστε τη διαδικασία της συντήρησης ως μέρος της συνεχιζόμενης «βιογραφίας» του αντικειμένου/μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς; *

Εικ. 21: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.

6α. Ποιοι από τους εξής παράγοντες επηρεάζουν κατά τη γνώμη σας τη διαδικασία λήψης αποφάσεων για το σχεδιασμό των επεμβάσεων συντήρησης; *

(μπορείτε να συμπληρώσετε περισσότερα από ένα πεδία)

- Κατάσταση διατήρησης και παθολογία
- Ευρύτερη διαχείριση και διαθεσιμότητα πόρων
- Πολιτιστική σημασία* και κοινωνική νοηματοδότηση
- Όλοι οι παραπάνω
- Άλλο...

Εικ. 22: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.

Η δεύτερη ενότητα αποτελείται από οχτώ καταφατικές φράσεις, στις οποίες οι συμμετέχοντες καλούνται να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους, χρησιμοποιώντας κλίμακα Likert. Οι φράσεις αυτές θα μπορούσαν να περιγραφούν ως τέσσερα ζεύγη αντιστροφής, τα οποία σχηματίζουν γνωστά βιβλιογραφικά συμπεράσματα ή προβληματισμούς, όπως για παράδειγμα ότι η συντήρηση διαμορφώνεται μέσω της εκάστοτε χρονικής δυναμικής και των κοινωνιών στις οποίες συμβαίνει και με τρόπο αντίστοιχο διαμορφώνει την κοινωνία (Anrami, et al., 2000, p. 3), αλλά και ότι η συντήρηση αφενός επεμβαίνει σε αντικείμενα στα οποία έχει ήδη προσδοθεί αξία και αφετέρου μέσω της συντήρησης προστίθεται αξία σε αυτά (Anrami, et al., 2000, p. 8). Το τρίτο ζεύγος προτάσεων αντιπαραβάλλει την άποψη ότι η συντήρηση προωθεί την αλληλεπίδραση του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά με το παράδοξο το οποίο έχει περιγραφεί ως *Conservation's "Catch-22"*. Το τέταρτο αντιφατικό ζεύγος σχηματίζεται με την παράθεση της άποψης ότι η συντήρηση δεν έχει κάτι να προσφέρει στο κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς πέρα από τη μέριμνα για την υλική διατήρησή της, με τη φράση που παραπέμπει στη ρήση του Philiprot (1986) ότι η συντήρηση θα έπρεπε να γίνεται κατανοητή όχι απλά ως μια τεχνική προσπάθεια, αλλά ως μια καίρια πολιτιστική διαδικασία (Jokilehto, 2011, p. 84).

γ. Η συντήρηση επεμβαίνει σε αντικείμενα στα οποία έχει ήδη προσδοθεί αξία από την κοινωνία. *

	1	2	3	4	5	
Συμφωνώ απόλυτα	☐	☐	☐	☐	☐	Διαφωνώ απόλυτα

δ. Η συντήρηση προσθέτει αξία στα αντικείμενα/μνημεία. *

	1	2	3	4	5	
Συμφωνώ απόλυτα	☐	☐	☐	☐	☐	Διαφωνώ απόλυτα

Εικ. 23: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.

Η τρίτη ενότητα ερωτήσεων εστιάζει σε ζητήματα σχέσης μεταξύ συντηρητών και κοινού έτσι όπως την αντιλαμβάνονται οι συντηρητές, όπως εάν θεωρούν ότι οι επεμβάσεις συντήρησης επηρεάζουν την αντίληψη του κοινού, εάν το κοινό ενδιαφέρεται για τη συντήρηση, αλλά και το ανάποδο, καθώς επίσης και πώς το κοινό αντιλαμβάνεται τη συντήρηση, κατά τη γνώμη των συντηρητών.

11. Θεωρείτε ότι οι ανάγκες του κοινού αποτελούν μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας των συντηρητών; *

	1	2	3	4	5	
Απόλυτα	☐	☐	☐	☐	☐	Καθόλου

Εικ. 24: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.

13. Θεωρείτε ότι το κοινό αντιλαμβάνεται τη συντήρηση ως: *

- Διακριτό επιστημονικό κλάδο
- Τεχνικό επάγγελμα
- Καλλιτεχνική διαδικασία
- Δε γνωρίζουν ότι το επάγγελμα υπάρχει
- Άλλο...

Εικ. 25: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.

Η τελευταία ενότητα περιλαμβάνει δύο ερωτήσεις σχετικά με την οπτική των συντηρητών απέναντι στα αντικείμενα και μνημεία στα οποία εργάζονται και κυρίως επικεντρώνεται στο ζήτημα της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης προς το κοινό, διερευνώντας τη γνώμη των συντηρητών τόσο ως προς την υφιστάμενη κατάσταση, όσο και ως προς τη σκοπιμότητα πιθανής εξωστρέφειας. Η τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου είναι ανοιχτού τύπου και καλεί τους συμμετέχοντες να μοιραστούν όποια σκέψη θέλουν γύρω από τα αντίστοιχα ζητήματα. Τα στοιχεία δημογραφικού τύπου που επιλέχθηκε να ζητηθούν είναι η ηλικιακή ομάδα και το επίπεδο σπουδών των συμμετεχόντων. Επιλέχθηκε εκτός από πτυχιούχους συντήρησης και πρόσκληση συμμετοχής φοιτητών συντήρησης, καθώς κρίθηκε ενδιαφέρον να διερευνηθεί και η δική τους άποψη.

17. Θεωρείτε ότι οι ενδιαφέρουσες πληροφορίες, που συχνά αποκαλύπτονται κατά τη συντήρηση για τα αντικείμενα, επικοινωνούνται/προβάλλονται προς το κοινό; *

	1	2	3	4	5	
Απόλυτα	☐	☐	☐	☐	☐	Καθόλου

Εικ. 26: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.

19. Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην εμπειρία και κατανόηση του κοινού για τα αντικείμενα/μνημεία/χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς; *

	1	2	3	4	5	
Απόλυτα	☐	☐	☐	☐	☐	Καθόλου

Εικ. 27: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους συντηρητές.

Όπως προαναφέρθηκε το ερωτηματολόγιο μοιράστηκε διαδικτυακά και η πλατφόρμα έμεινε ανοιχτή για χρονικό διάστημα περίπου ενός μήνα (από 14/03/2022 έως 11/04/2022). Προωθήθηκε αρχικά μέσω της γραμματείας του ΠΜΣ «Συντήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» του ΠΑ.Δ.Α. στους φοιτητές του

προγράμματος και στη συνέχεια ο Σύλλογος Συντηρητών Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ΣΣΑΕΤΤΕ) προθυμοποιήθηκε να προωθήσει το ερωτηματολόγιο στα μέλη του μέσω e-mail, καθώς επίσης και να το αναρτήσει στη σελίδα του Συλλόγου στο Facebook. Τέλος, επιλέχθηκε να αναρτηθεί στη φοιτητική σελίδα του τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης, «Φοιτητικά Ζητήματα ΣΑΕΤ», στο Facebook, όπου συμμετέχουν κυρίως οι φοιτητές του τμήματος, αλλά και αρκετοί απόφοιτοι.

Ερωτηματολόγιο προς κοινό/επισκέπτες

Το ερωτηματολόγιο προς το κοινό διανεμήθηκε δια ζώσης σε επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς και τα βασικά κριτήρια για τη συμμετοχή στην έρευνα, πέρα από τη συγκατάθεσή τους, ήταν οι συμμετέχοντες να έχουν μόλις ολοκληρώσει την επίσκεψή τους σε κάποιο χώρο και φυσικά να είναι σε θέση να κατανοούν το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου. Για το λόγο αυτό το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε και στα αγγλικά. Συνοδευόταν από εισαγωγικό σημείωμα, το οποίο ενημέρωνε τους συμμετέχοντες για το πλαίσιο και τους σκοπούς της έρευνας, καθώς επίσης για τη διασφάλιση και τη χρήση των δεδομένων που θα συλλεχθούν. Ο χρόνος που απαιτούνταν για τη συμπλήρωσή του υπολογίστηκε στα πέντε λεπτά. Η διάρθρωση του ερωτηματολογίου, αν και όχι εμφανής στην έντυπη μορφή του, χωρίζονταν νοηματικά σε τρεις ενότητες.

Η πρώτη αφορούσε εισαγωγικές ερωτήσεις σχετικά με το εάν έχουν επισκεφτεί ξανά το συγκεκριμένο χώρο, πώς αντιλαμβάνονται γενικά την πολιτιστική κληρονομιά και τη σημασία της διατήρησής της, καθώς επίσης και εάν τους προκαλεί ενδιαφέρον η συντήρηση των αντικειμένων και μνημείων στους χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς που επισκέπτονται. Οι ερωτήσεις ήταν διατυπωμένες με τη χρήση κλίμακας τύπου Likert, αλλά και ερωτήσεις απλής επιλογής με προτεινόμενες απαντήσεις. Για παράδειγμα:

3. Θεωρείτε καθήκον της παρούσας γενιάς να διατηρήσει και να διαφυλάξει την πολιτιστική κληρονομιά για τις μελλοντικές γενιές;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

Εικ. 28: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς.

6. Σας προκαλεί ενδιαφέρον η συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς που επισκέπτεστε;

Δε μου προκαλεί καθόλου ενδιαφέρον, δε με αφορά
 Θα ενδιαφερόμουν περισσότερο, αν ήξερα παραπάνω πράγματα για τη συντήρηση
 Μου προκαλεί μεγάλο ενδιαφέρον
 Έχω επαγγελματικό ενδιαφέρον στη συντήρηση

Άλλο: _____

Εικ. 29: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η δεύτερη νοηματική ενότητα διερευνά κυρίως τη γνώση των συμμετεχόντων για τη συντήρηση, καθώς και την αντίληψή τους για τη φύση και το ρόλο της. Αφού οι συμμετέχοντες ερωτώνται εάν γνωρίζουν τη διακριτή φύση του επαγγέλματος της συντήρησης, στη συνέχεια καλούνται να απαντήσουν μια σειρά ερωτήσεων αποσαφήνισης. Μία από αυτές αποτελεί ερώτηση που έχει ήδη χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενη έρευνα κοινού απευθυνόμενη σε επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς (Koutromanου, 2015, p. 136) και η οποία καλεί τους συμμετέχοντες να επιλέξουν μεταξύ μιας ενδεικτικής λίστας ενεργειών για το τι συνιστά, κατά τη γνώμη τους, μια καλή πρακτική συντήρησης. Κρίθηκε σκόπιμο να παρέχεται η συγκεκριμένη λίστα επιλογών, προκειμένου να δοθεί στους συμμετέχοντες ένα ενδεικτικό πλαίσιο ενεργειών, οι οποίες είτε δύνανται να σχετίζονται με τη συντήρηση ή και έχουν σχετιστεί ιστορικά. Φυσικά προστέθηκε η επιλογή «Άλλο», καλώντας τους συμμετέχοντες να παραθέσουν όποια προσωπική τους άποψη δεν καλύπτονταν από την ανωτέρω λίστα. Στη συνέχεια, οι ερωτήσεις αυτής της ενότητας

καλούν τους ερωτώμενους να δηλώσουν το βαθμό εξοικείωσής τους με τις ηθικές αρχές που διέπουν τη συντήρηση, την άποψή τους γύρω από τη λήψη αποφάσεων και την αντικειμενικότητα, αλλά και πως αντιλαμβάνονται οι ίδιοι το επάγγελμα και το ρόλο του ως προς την κοινωνία.

8. Κατά τη γνώμη σας, τι συνιστά μια καλή πρακτική συντήρησης; (Επιλέξτε όσες απαντήσεις ισχύουν)

- Καταγραφή και τεκμηρίωση της κατάστασης διατήρησης
- Καθαρισμός
- Συμπλήρωση ελλειπόντων μερών για την καλύτερη κατανόηση των αντικειμένων/μνημείων
- Συμπλήρωση ελλειπόντων μερών για αισθητικούς λόγους
- Σταθεροποίηση της κατάστασης διατήρησης
- Προληπτικά μέτρα για τον περιορισμό της περαιτέρω φθοράς
- Αποκατάσταση των αντικειμένων/μνημείων στην αρχική τους μορφή
- Αποτίμηση των αξιών που φέρουν τα αντικείμενα/μνημεία (ιστορική, αισθητική, κ.ά.)
- Ενημέρωση του κοινού
- Συμμετοχή του κοινού

Άλλο: _____

Εικ. 30: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς.

12. Κατά τη γνώμη σας, η συντήρηση αποτελεί:

- Διακριτό επιστημονικό κλάδο
- Τεχνικό επάγγελμα
- Καλλιτεχνική διαδικασία

Άλλο: _____

Εικ. 31: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η τελευταία νοηματική ενότητα περιλαμβάνει ερωτήσεις που αφορούν την ικανότητα των επισκεπτών να αναγνωρίσουν τις επεμβάσεις και το έργο της συντήρησης, το βαθμό επίδρασής του στην αντίληψή τους, εάν θεωρούν ότι η συντήρηση επικοινωνείται επαρκώς στο χώρο που επισκέφθηκαν, αλλά και εάν θα επιθυμούσαν επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης. Τέλος, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν εάν επιθυμούσαν να ρωτήσουν κάτι τους συντηρητές του χώρου σε ανοιχτή προαιρετική ερώτηση. Μια ακόμη ερώτηση ανοιχτού τύπου τους καλούσε να προσθέσουν όποια άλλη σκέψη ήθελαν.

15. Θεωρείτε ότι οι επεμβάσεις συντήρησης επιδρούν/μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψή σας για τα αντικείμενα/μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς;

- Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

Εικ. 32: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς.

21α. Θα θέλατε να ρωτήσετε κάτι τους συντηρητές του χώρου;

- Ναι Όχι

21β. Αν ναι, τι θα θέλατε να ρωτήσετε;

Εικ. 33: Απόσπασμα από το ερωτηματολόγιο προς τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς.

Τα δημογραφικά στοιχεία που ζητήθηκαν από τους συμμετέχοντες ήταν η ηλικία, το φύλο, το επίπεδο σπουδών και εάν είναι κάτοικοι Αθηνών ή επισκέπτες, προκειμένου να διερευνηθεί ενδεχόμενη σύνδεση μεταξύ των ενδιαφερόντων τους και της έννοιας της «τοπικότητας», η οποία πέρα από τη σύνδεση με ζητήματα ταυτότητας και αισθήματα ένταξης των υποκειμένων, έχει θεωρηθεί σημαντικός παράγοντας στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν και αντιλαμβάνονται την πολιτιστική κληρονομιά και τα ζητήματα που την αφορούν (Smith, 2006, p. 77).

Όπως προαναφέρθηκε τα ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν δια ζώσης και η κύρια προϋπόθεση συμμετοχής σε αυτά ήταν να έχει μόλις ολοκληρωθεί η επίσκεψη των συμμετεχόντων σε κάποιο χώρο πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν από δύο αρχαιολογικούς χώρους: α) ο αρχαιολογικός χώρος της Αρχαίας Αγοράς - Αρείου Πάγου, β) ο αρχαιολογικός χώρος Νότιας Κλιτύς Ακρόπολης Αθηνών και δύο μουσεία: γ) το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και δ) το Μουσείο Ακρόπολης. Οι τέσσερις χώροι που επιλέχθηκαν ενδεικτικά είναι όλοι αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και γίνονται αντιληπτοί ως ιδιαίτερα δημοφιλείς και κεντρικοί προορισμοί επίσκεψης. Ενώ δεν αποτελεί στόχο της παρούσας έρευνας η αποκόμιση συμπερασμάτων και η σύνδεση των δεδομένων με τους χώρους προέλευσης των ερωτηματολογίων, ωστόσο δόθηκε σημασία στην ισορροπημένη αντιπροσώπηση των απαντήσεων και η υποκείμενη λογική επιλογής τους, πέρα από τη πολυσύχναστη φύση τους, βασίζεται σε μια εννοιολογική ισορροπία μεταξύ των χώρων αυτών, ως συμβολικά δίπολα: διαμορφωμένου χώρου (Αρχαία Αγορά) / εν εξελίξει εργασιών (Νότια Κλιτύς, περιλαμβανομένης της Ακρόπολης Αθηνών), κλασικής (ΕΑΜ)/ σύγχρονης μουσειολογικής προσέγγισης (Μουσείο Ακρόπολης). Παρ' όλα αυτά τα δεδομένα θα αντιμετωπιστούν ως σύνολο και όχι ως επιμέρους δεδομένα του κάθε αρχαιολογικού χώρου/μουσείου. Η διανομή των ερωτηματολογίων έλαβε χώρα κατά την έξοδο των επισκεπτών από τους ανωτέρω χώρους, όπου και προηγούνταν συνοπτική προφορική ενημέρωση σχετικά με το πλαίσιο και το θέμα της έρευνας. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τις εξής ημερομηνίες: 22, 24 και 27 Μαρτίου 2022.

5.1.4 Περιορισμοί

Η επιλογή της ερευνητικής μεθοδολογίας εμπεριέχει συνήθως κάποιους ενδογενείς περιορισμούς. Η ποσοτική προσέγγιση επεξεργασίας των αποτελεσμάτων της έρευνας, αν και εξυπηρετεί τους ευρύτερους στόχους της παρούσας εργασίας, να παρέχει δηλαδή μια γενική εικόνα των ερευνομένων τάσεων, συνήθως δεν είναι σε θέση να παρέχει πληροφορίες εμβάθυνσης και ακριβούς ερμηνείας των αιτιών που διαμορφώνουν τις συγκεκριμένες απαντήσεις. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω του σχεδιαστικού περιορισμού που επιβάλλουν οι ερωτήσεις κλειστού τύπου. Για λόγους έκτασης της εργασίας, δε συμπεριλήφθηκε διερεύνηση της αντίληψης και της άποψης συναφών και συνεργαζόμενων ακαδημαϊκών κλάδων για το ρόλο της συντήρησης και τη σημασία επικοινωνίας του έργου της. Μια τέτοιου είδους διερεύνηση ωστόσο θα συνέβαλε με ενδιαφέρον τρόπο στη συζήτηση γύρω από την εξωστρέφεια του επαγγέλματος και τη σχέση της με τον παράγοντα της διεπιστημονικότητας.

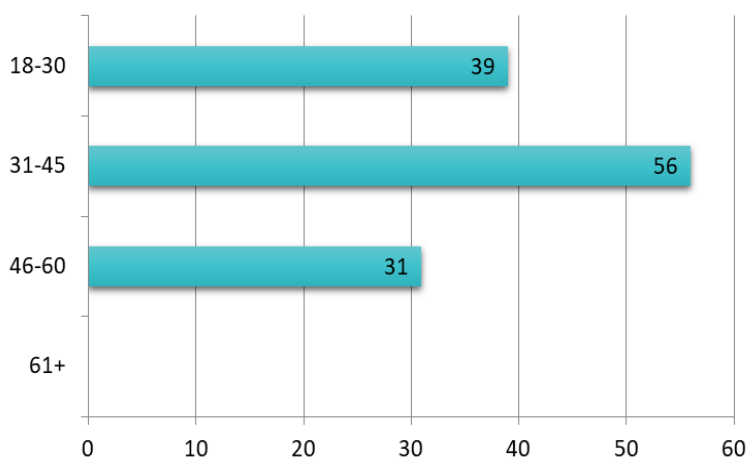
Ένας περιορισμός που προκύπτει επίσης από τη μεθοδολογική επιλογή της διαδικτυακής διανομής των ερωτηματολογίων προς τους συντηρητές αφορά την έλλειψη δυνατότητας ελέγχου του δείγματος. Αν και το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου είναι αρκετά εξειδικευμένο, επειδή δεν είναι εφικτό να ελεγχθεί με ακρίβεια η επαγγελματική ταυτότητα των συμμετεχόντων, δόθηκε σημασία στην ασφαλή διανομή του ερωτηματολογίου, -σε φορείς και ιστοτόπους που συμμετέχουν και αφορούν μόνο συντηρητές αρχαιοτήτων και έργων τέχνης. Ωστόσο, το γεγονός αυτό περιόρισε αρκετά το μέγεθος του δείγματος.

Όσον αφορά την έρευνα που απευθυνόταν στο κοινό/επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς, και οι τέσσερις χώροι ήταν αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και επομένως ενδέχεται να παρουσιάζονται διαφοροποιήσεις σε χώρους άλλης φύσης και περιεχομένου. Το δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας, όπως έχει αναφερθεί ξανά, αφορά το κοινό ως επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς και επομένως δεν επιχειρείται γενίκευση των ευρημάτων σε όρους ευρύτερου ή εν δυνάμει κοινού πολιτιστικής κληρονομιάς, εφόσον οι συμμετέχοντες ως επισκέπτες, εκπροσωπούν ένα πλήθος, το οποίο επισκεπτόμενο κάποιον χώρο έχει ήδη επιδείξει ενδιαφέρον για αυτόν. Προκειμένου να ελεγχθεί πρότερη γνώση, αντίληψη ή και ενδιαφέρον για τη συντήρηση, χρησιμοποιήθηκε ως μέρος απάντησης του ερωτηματολογίου η επιλογή «Έχω επαγγελματικό ενδιαφέρον στη συντήρηση», ως παράμετρος σύνδεσης. Τέλος, οι επισκέπτες

προσεγγίστηκαν τυχαίως και αδιακρίτως και αξίζει να σημειωθεί ότι στην έρευνα δεν συμπεριλήφθηκαν παιδιά μικρής ηλικίας και όσα ανήλικα άτομα έχουν συμμετάσχει, είναι παιδιά εφηβικής ηλικίας.

5.2 Αποτελέσματα έρευνας προς τους συντηρητές

Στην έρευνα συμμετείχαν 126 συντηρητές. Τα δημογραφικά στοιχεία που ζητήθηκαν ήταν η ηλικία και το επίπεδο σπουδών. Η ηλικιακή ομάδα με τη μεγαλύτερη συμμετοχή ήταν αυτή των 31-45 ετών αποτελώντας το 44,4% του δείγματος, το 31% ανήκε στην ομάδα των 18-30 ετών, ενώ το 24,6% των συμμετεχόντων ήταν συντηρητές από 46-60 ετών. Κανένας μεγαλύτερος των 60 ετών συντηρητής δε συμμετείχε στην έρευνα. Αντίστοιχα, παραπάνω από τους μισούς συμμετέχοντες (67) έχουν μεταπτυχιακό, 43 από αυτούς είναι κάτοχοι του βασικού τίτλου σπουδών, ενώ 7 έχουν διδακτορικό τίτλο. Μικρή είναι επίσης η εκπροσώπηση των φοιτητών (9 συμμετέχοντες).

Γράφημα 1: Η ηλικία των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα.

Γράφημα 2: Το επίπεδο σπουδών των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα.

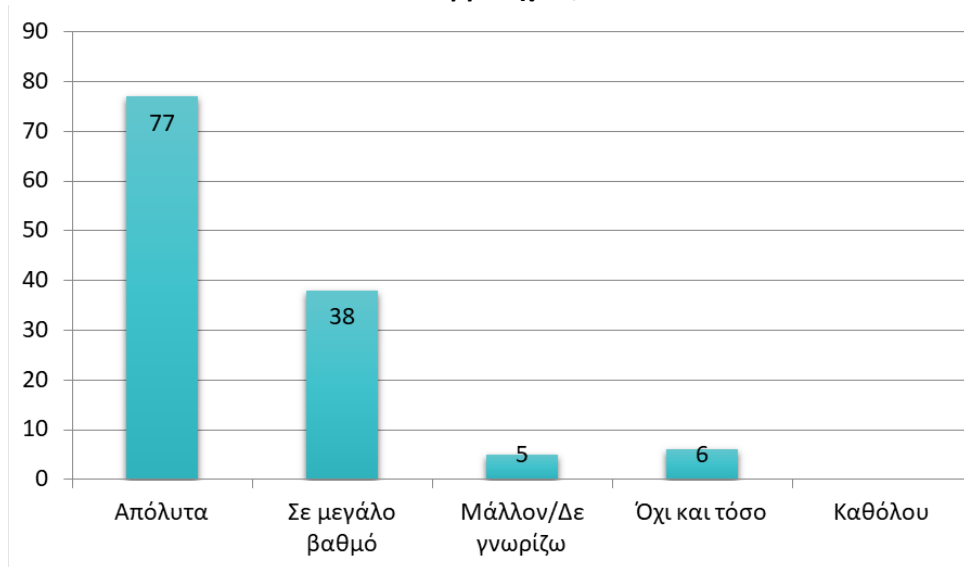
Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας που απευθύνθηκε σε συντηρητές πολιτιστικής κληρονομιάς. Όπως αναφέρθηκε, η πλατφόρμα που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων είναι η Google Forms. Επειδή σε πολλές από τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου (ολόκληρη η φόρμα βρίσκεται στο Παράρτημα) χρησιμοποιήθηκε πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert, αξίζει να αναφερθεί, ότι η πλατφόρμα Google Forms δε δίνει τη δυνατότητα χαρακτηρισμού των ενδιάμεσων σημείων της κλίμακας. Στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων και την περιγραφή των γραφημάτων που ακολουθεί έχει επιλεγεί, κυρίως για λόγους αναγνωσιμότητας των γραφημάτων, ο ποιοτικός χαρακτηρισμός «Μάλλον/Δε γνωρίζω» για το κεντρικό σημείο της πενταβάθμιας κλίμακας. Αν και θεωρητικά το ενδιάμεσο αυτό σημείο προσφέρεται ως επιλογή «ουδετερότητας» (Chyung, et al., 2017, p. 16), μεταξύ ευνοϊκής («Απόλυτα») και δυσμενούς («Καθόλου») στάσης των συμμετεχόντων στο υπό διερεύνηση φαινόμενο, συχνά η συγκεκριμένη επιλογή χρησιμοποιείται και ερμηνεύεται από τους συμμετέχοντες σε έρευνες με διαφορετικό τρόπο από αυτόν της ουδετερότητας. Το ζήτημα αυτό τονίζεται διότι λαμβάνεται υπόψη ερμηνευτικά κατά την εξαγωγή των συμπερασμάτων που ακολουθεί την παρουσίαση των αποτελεσμάτων.

5.2.1 Η άποψη των συντηρητών για θεωρητικά θέματα του ρόλου του επαγγέλματος

Οι πρώτες ερωτήσεις που κλήθηκαν να απαντήσουν οι συμμετέχοντες αφορούσαν τη σχέση τους και την άποψή τους για τη θεωρία της συντήρησης και τους γενικούς ηθικούς άξονές της. Η μεγάλη πλειοψηφία των συντηρητών (91,3%) δήλωσαν ότι οι ηθικές αρχές και κεντρικοί άξονες της συντήρησης τους καθοδηγούν απόλυτα ή και σε μεγάλο βαθμό κατά το σχεδιασμό και την εκπόνηση των επεμβάσεων

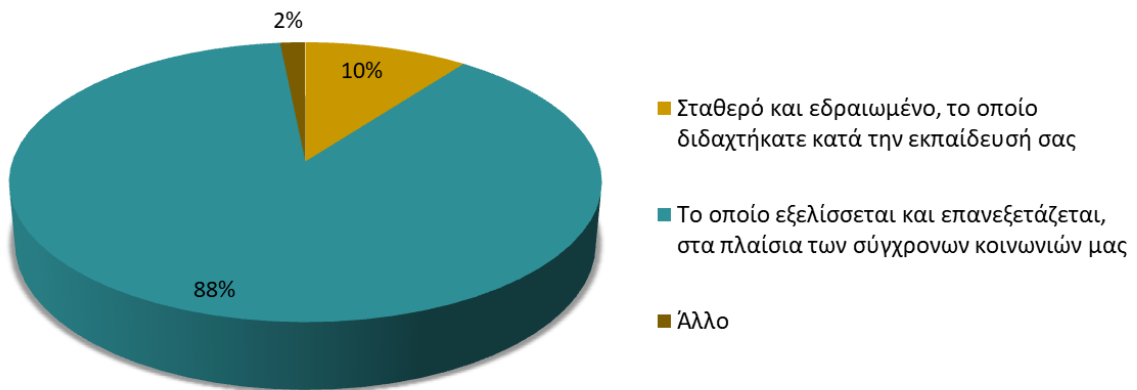
συντήρησης στις οποίες συμμετέχουν. Ένα 4% διατηρεί ουδέτερη στάση, ενώ το 4,8% δηλώνει ότι καθοδηγείται σε μικρό βαθμό από τη θεωρία της συντήρησης. Όταν ρωτήθηκαν πώς αντιλαμβάνονται τη θεωρία της συντήρησης, προκειμένου να διερευνηθεί η άποψη των συντηρητών για τη δυναμική της θεωρίας, η μεγάλη πλειοψηφία (111 από τους συμμετέχοντες) δήλωσε ότι την αντιλαμβάνεται ως κάτι εξελισσόμενο, το οποίο επανεξετάζεται, ενώ 13 άτομα την αντιλαμβάνονται ως κάτι σταθερό και εδραιωμένο.

Οι γενικές ηθικές αρχές και οι κεντρικοί άξονες της θεωρίας της συντήρησης λαμβάνονται υπόψη ή/και σας καθοδηγούν κατά το σχεδιασμό και την εκπόνηση των επεμβάσεων συντήρησης, στις οποίες συμμετέχετε;

Γράφημα 3: Η σχέση των συντηρητών με τη θεωρία της συντήρησης.

Αντιλαμβάνεστε τη θεωρία της συντήρησης και τους κεντρικούς άξονές της ως κάτι:

Γράφημα 4: Η άποψη των συντηρητών για τη θεωρία της συντήρησης.

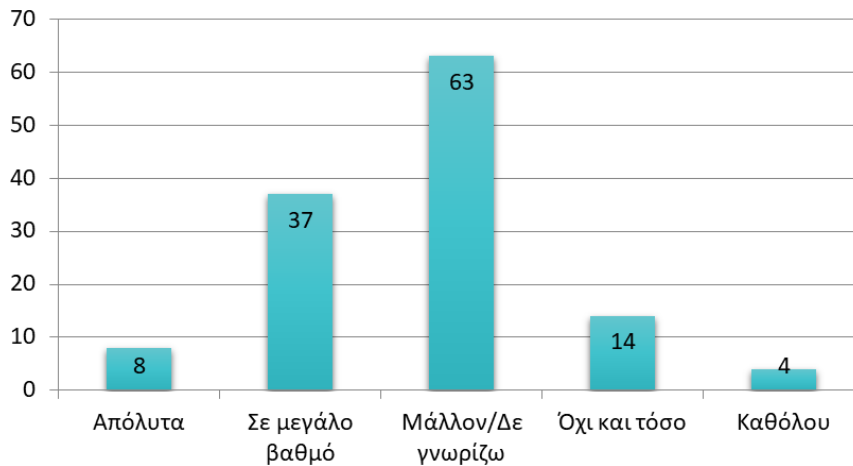
Κάποιοι συμμετέχοντες πρόσθεσαν τη δική τους άποψη, η οποία συνδυάζει τις δύο προτεινόμενες επιλογές και όπως το θέτει ένας από αυτούς:

Γενικά αντιλαμβάνεσαι τη θεωρία της συντήρησης ως κάτι σταθερό και εδραιωμένο, εντούτοις υπάρχουν ορισμένες πτυχές που θα πρέπει να επανεξετάζονται και να εξελίσσονται βάσει των σύγχρονων απαιτήσεων και αντιλήψεων.

(συντηρητής, 31-45)

Όσον αφορά την αντικειμενικότητα των αποφάσεων συντήρησης, οι μισοί από τους συντηρητές που συμμετείχαν επέδειξαν αβεβαιότητα, τοποθετούμενοι στο κέντρο. Από τους υπόλοιπους μισούς, η πλειοψηφία των συντηρητών (35,7%) αντιλαμβάνεται τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αντικειμενικές σε μεγάλο βαθμό ή και απόλυτα, ενώ το 14,3% θεωρεί ότι δεν είναι αντικειμενικές.

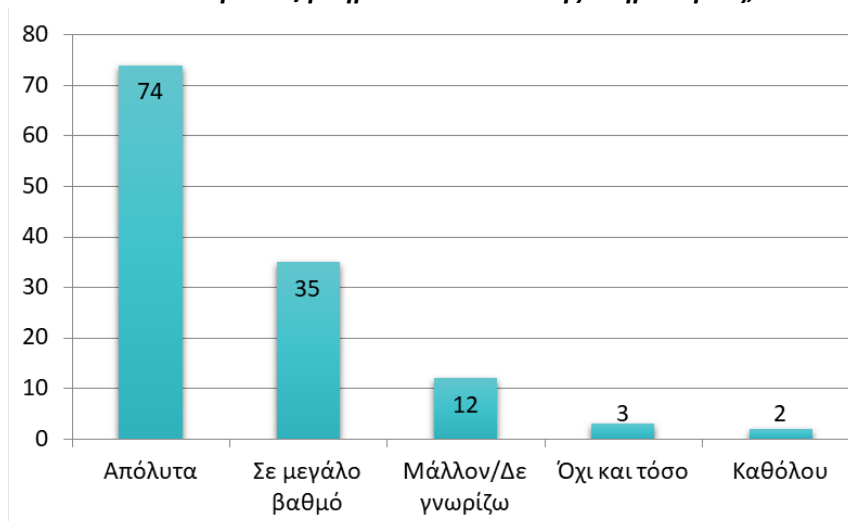
Αντιλαμβάνεστε τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς ως αντικειμενικές;

Γράφημα 5: Η αντικειμενικότητα των αποφάσεων, κατά την άποψη των συντηρητών.

Όσον αφορά το ρόλο της συντήρησης σε σχέση με τα αντικείμενα και μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ένα μεγάλο ποσοστό (58,7%) των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα συμφωνεί απόλυτα ότι η διαδικασία της συντήρησης αποτελεί μέρος της συνεχιζόμενης βιογραφίας τους. Το 27,8% την αντιλαμβάνεται σε μεγάλο βαθμό ως μέρος της συνεχιζόμενης βιογραφίας των αντικειμένων, ενώ ένα 13,5% δεν είναι τόσο βέβαιο ή διαφωνεί.

Αντιλαμβάνετε τη διαδικασία της συντήρησης ως μέρος της συνεχιζόμενης «βιογραφίας» του αντικειμένου/μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς;

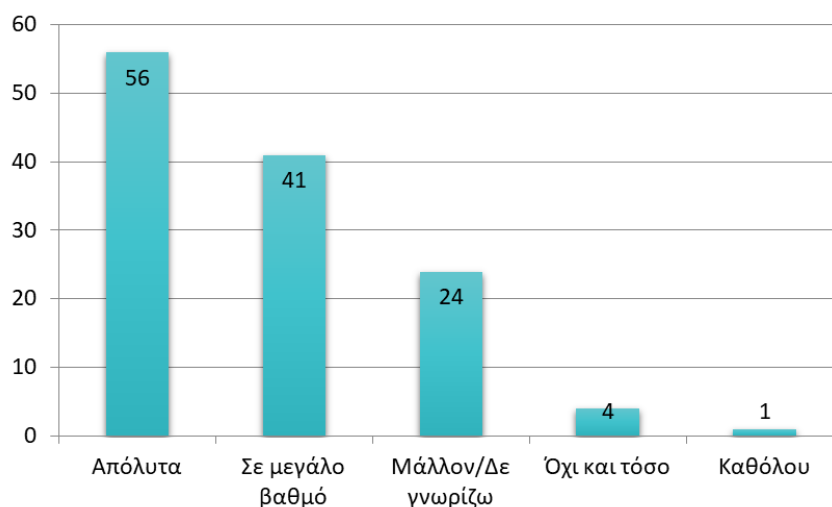

Γράφημα 6: Η συντήρηση ως μέρος της συνεχιζόμενης βιογραφίας των αντικειμένων, κατά την άποψη των συντηρητών.

Ενώ όπως φάνηκε στο Γράφημα 6, το 86,5% αντιλαμβάνεται ως σημαντική τη σχέση της συντήρησης με τα αντικείμενα (ως μέρος της συνεχιζόμενης βιογραφίας τους δηλαδή), όσον αφορά το ρόλο και τη σχέση της συντήρησης με την ευρύτερη κοινωνία, το ποσοστό των συντηρητών που αντιλαμβάνονται τη συντήρηση ως πρακτική κοινωνικού οφέλους απόλυτα ή και σε μεγάλο βαθμό, αν και συνεχίζει να αποτελεί

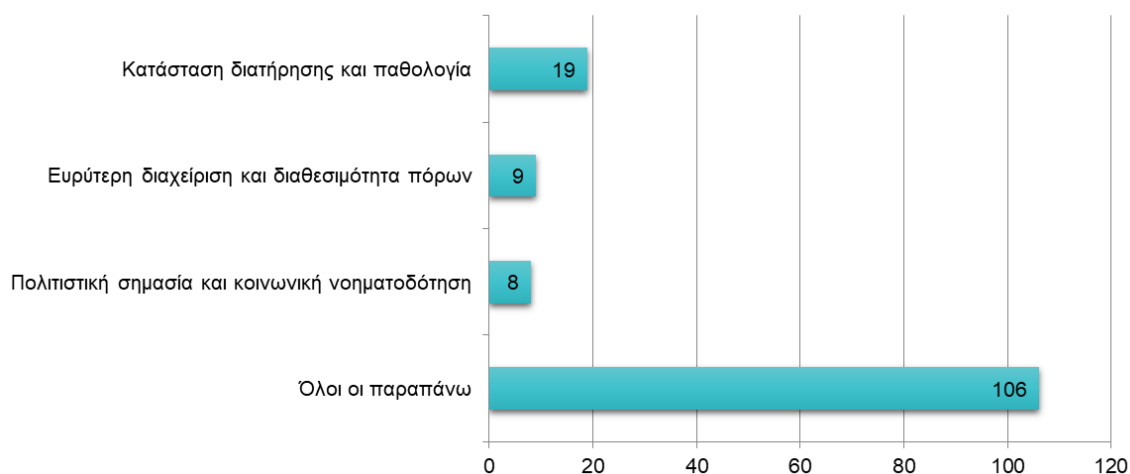
πλειοψηφία, παρουσιάζεται μειωμένο (76,9%). Αντίστοιχα, αυξημένο παρουσιάζεται το ποσοστό που δείχνει αβεβαιότητα ή και διαφωνεί με την κοινωνική προέκταση της συντήρησης (23%).

Αντιλαμβάνεστε τη συντήρηση ως πρακτική κοινωνικού οφέλους/κοινωνική πρακτική και λειτούργημα;

Γράφημα 7: Η συντήρηση ως πρακτική κοινωνικού οφέλους, κατά την άποψη των συντηρητών.

Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να επιλέξουν ποιοι παράγοντες επηρεάζουν κατά τη γνώμη τους τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, μεταξύ τριών επιλογών που αντικατοπτρίζουν τα τρία κυριότερα «μέτωπα» με τα οποία συνήθως έρχονται αντιμέτωποι οι συντηρητές (Angrami, et al., 2000, p. 5). Οι συμμετέχοντες μπορούσαν να διαλέξουν παραπάνω από μία απάντηση και επομένως στο γράφημα που ακολουθεί τα αποτελέσματα δεν αθροίζονται στο σύνολο των συμμετεχόντων. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 8, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων συμφωνεί ότι και οι τρεις παράγοντες που παραθέτονται επηρεάζουν τις αποφάσεις συντήρησης.

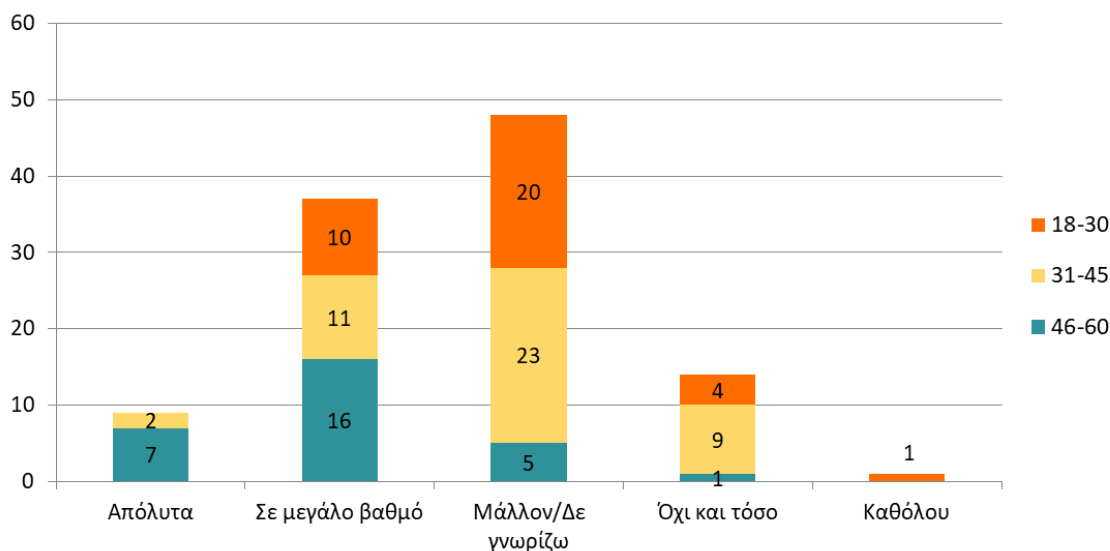

Γράφημα 8: Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, κατά την άποψη των συντηρητών.

Άλλοι παράγοντες που επέλεξαν να επισημάνουν οι συμμετέχοντες, όπως η επιθυμία του ιδιοκτήτη εφόσον το αντικείμενο ανήκει σε ιδιωτική συλλογή, ο διαθέσιμος χρόνος, η συνολική συνοχή μεταξύ αντικειμένων που αποτελούν σύνολο, οικονομική σημασία, μελλοντική χρήση και πρόσβαση κ.ά. θα μπορούσαν να συγκαταλέγονται στις κατηγορίες της «Ευρύτερης διαχείρισης και διαθεσιμότητας πόρων» και της «Πολιτιστικής σημασίας και κοινωνικής νοηματοδότησης».

Το 42,2% όσων από τους συμμετέχοντες είχαν επιλέξει παραπάνω από έναν από τους αναφερόμενους παράγοντες θεωρεί ότι υπάρχει συνεκτικό σώμα γνώσης ή και ότι η εκπαίδευσή τους καλύπτει όλους τους επιλεγμένους παράγοντες, ένα 44% δηλώνει αβέβαιο, ενώ μόνο το 13,7% θεωρεί ότι δεν καλύπτονται ισάξια όλοι οι προαναφερόμενοι παράγοντες που επηρεάζουν τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση είτε μέσω της βιβλιογραφίας, είτε μέσω της εκπαίδευσής τους.

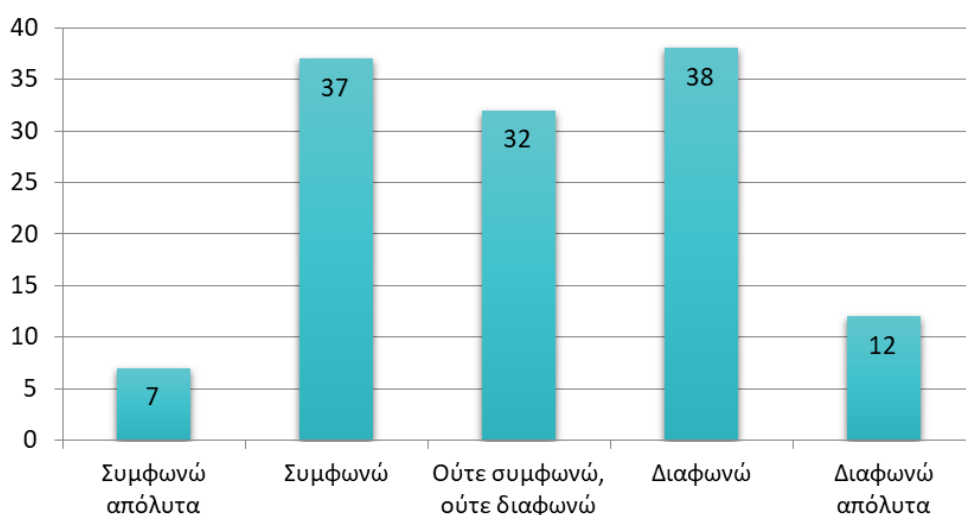
Θεωρείτε ότι υπάρχει συνεκτικό σώμα γνώσης ή/και ότι η εκπαίδευσή σας καλύπτει όλους τους παραπάνω παράγοντες;

Γράφημα 9: Βιβλιογραφική και εκπαιδευτική κάλυψη των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και ηλικιακή κατανομή των συμμετεχόντων που επέλεξαν παραπάνω από ένα παράγοντες.

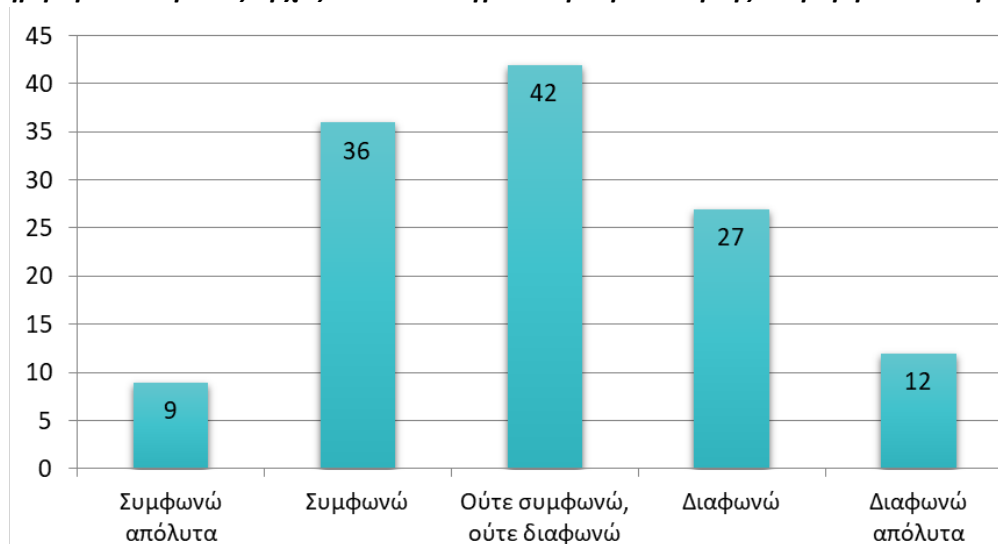
Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεγάλη διχογνωμία που παρατηρείται στις απαντήσεις των συμμετεχόντων όταν κλήθηκαν να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους με τη φράση «Οι ηθικές αρχές που καθοδηγούν την πρακτική της συντήρησης διαμορφώνονται μέσω της κοινωνίας». Το ένα τέταρτο περίπου των συμμετεχόντων δηλώνει ότι ούτε συμφωνεί, ούτε διαφωνεί, το 35% συμφωνεί ή και συμφωνεί απόλυτα, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό, περίπου το 40% φέρεται να διαφωνεί ή και να διαφωνεί απόλυτα. Παρατηρείται δηλαδή ότι ένα ελαφρώς μεγαλύτερο και σημαντικό ποσοστό των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα δεν θεωρεί ότι στη διαμόρφωση των ηθικών αρχών που καθοδηγούν τη συντήρηση υφίστανται κοινωνικές προεκτάσεις, ούτε εντοπίζει κάποια σύνδεση μεταξύ των θεωρητικών αρχών που έχουν επικρατήσει και της ευρύτερης κοινωνίας. Αντίστοιχα ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι απαντήσεις που αφορούν το βαθμό συμφωνίας με τη φράση «Η συντήρηση και οι ηθικές αρχές που καθοδηγούν την πρακτική της διαμορφώνουν την κοινωνία», η οποία ουσιαστικά αντιστρέφει το βάρος της «διαμόρφωσης», αυτή τη φορά από τη συντήρηση προς την κοινωνία, όπου αν και παρατηρείται αύξηση στο ποσοστό (περίπου το ένα τρίτο) αυτών που ούτε συμφωνούν ούτε διαφωνούν, ελαφρώς μεγαλύτερο είναι το ποσοστό όσων φαίνεται να συμφωνούν ή και να συμφωνούν απόλυτα (περίπου το 35%), από αυτό όσων διαφωνούν ή και διαφωνούν απόλυτα (περίπου το 30%). Από αυτό το ζεύγος απαντήσεων προκύπτει αφενός μια ελαφριά τάση των συντηρητών να θεωρούν ότι η κοινωνία δε παίζει ρόλο στη διαμόρφωση της συντήρησης και των ηθικών αρχών που την καθοδηγούν, αλλά ότι η συντήρηση παίζει κάποιο ρόλο στην ευρύτερη κοινωνία και αφετέρου ότι το ζήτημα αυτό μπορεί να θεωρηθεί αρκετά αμφιλεγόμενο, λαμβάνοντας υπόψη την ένταση της διχογνωμίας.

Οι ηθικές αρχές που καθοδηγούν την πρακτική της συντήρησης διαμορφώνονται μέσω της κοινωνίας.

Γράφημα 10: Η άποψη των συντηρητών για την επιρροή της κοινωνίας στη συντήρηση.

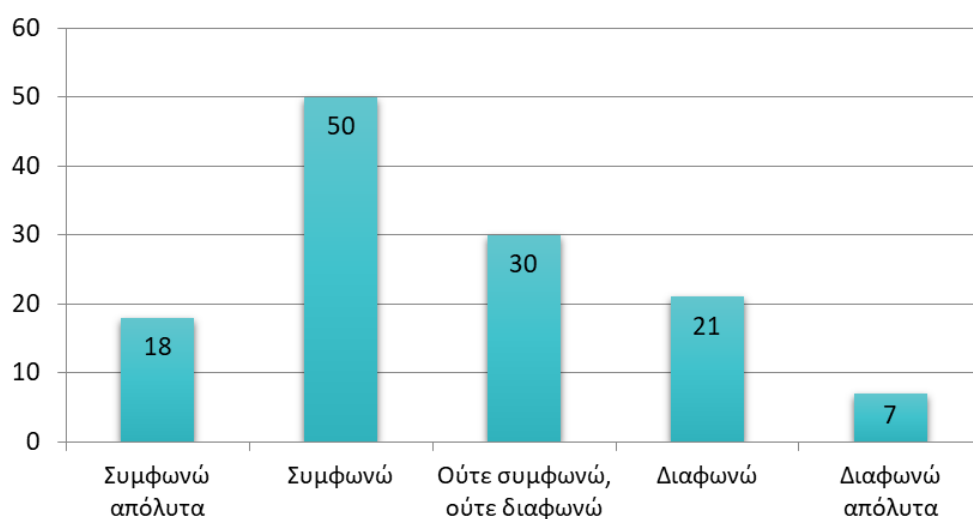
Η συντήρηση και οι ηθικές αρχές που καθοδηγούν την πρακτική της διαμορφώνουν την κοινωνία.

Γράφημα 11: Η άποψη των συντηρητών για την επιρροή της συντήρησης στην κοινωνία.

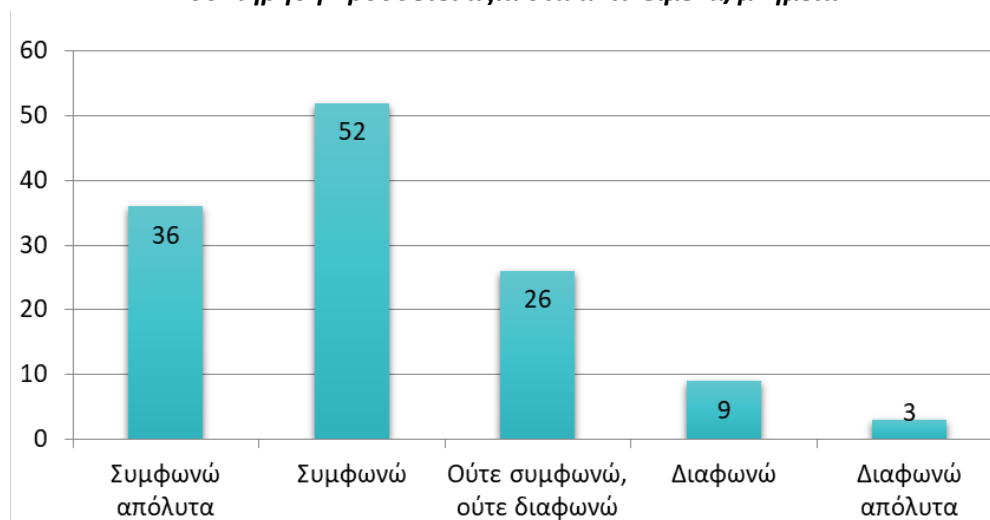
Το επόμενο ζεύγος φράσεων, στο οποίο κλήθηκαν οι συμμετέχοντες να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους αφορούσε το ζήτημα των αξιών. Όπως παρατηρείται η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (54%) συμφωνεί ή και συμφωνεί απόλυτα με τη φράση «*Η συντήρηση επεμβαίνει σε αντικείμενα στα οποία έχει ήδη προσδοθεί αξία από την κοινωνία*». Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι ένα σημαντικό ποσοστό (περίπου το 24%), δηλώνει ότι ούτε συμφωνεί, ούτε διαφωνεί, ενώ ένα αντίστοιχο ποσοστό (περίπου 22%), δηλώνει ότι διαφωνεί ή και ότι διαφωνεί απόλυτα. Παρ' όλα αυτά, όσον αφορά το εάν μέσω της συντήρησης προσδίδεται αξία στα αντικείμενα, φαίνεται ότι η μεγάλη πλειοψηφία (69,9%) συμφωνεί ή και συμφωνεί απόλυτα, ένα 20% ούτε συμφωνεί, ούτε διαφωνεί και μόλις το 9,5% διαφωνεί ή και διαφωνεί απόλυτα με τη φράση «*Η συντήρηση προσθέτει αξία στα αντικείμενα/μνημεία*». Συνολικά δηλαδή παρατηρείται ότι αν και η πλειοψηφία των συμμετεχόντων συντηρητών συμφωνεί και με τις δύο φράσεις, ένα σημαντικό ποσοστό φαίνεται να διαφωνεί με το γεγονός ότι τα αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς, τα οποία καλούνται να συντηρηθούν, φέρουν αξίες, οι οποίες έχουν ήδη προσδοθεί μέσω της κοινωνίας.

Η συντήρηση επεμβαίνει σε αντικείμενα στα οποία έχει ήδη προσδοθεί αξία από την κοινωνία.

Γράφημα 12: Η άποψη των συντηρητών για την πρόσδοξη αξιών στα αντικείμενα μέσω της κοινωνίας.

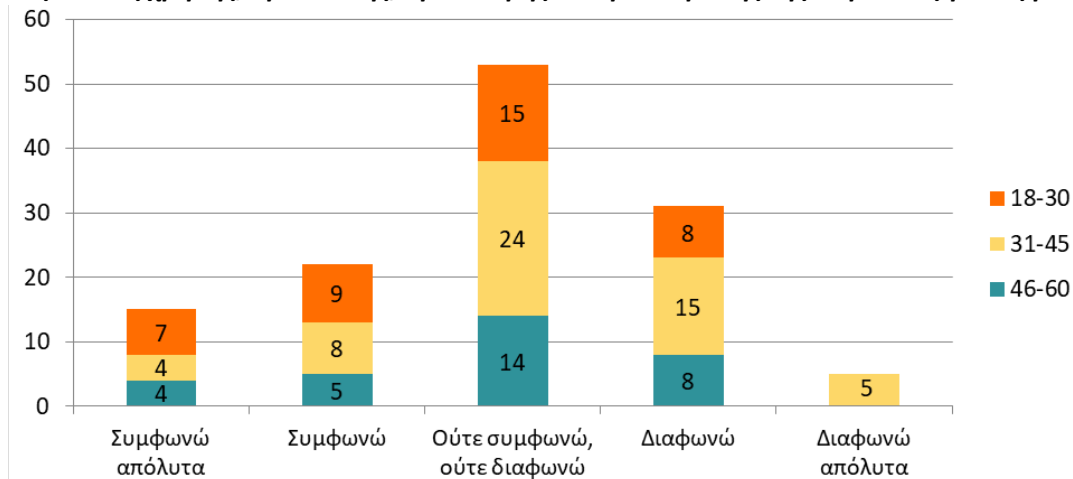
Η συντήρηση προσθέτει αξία στα αντικείμενα/μνημεία.

Γράφημα 13: Η άποψη των συντηρητών για την πρόσδοξη αξίας στα αντικείμενα μέσω της συντήρησης.

Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν επίσης να τοποθετηθούν όσον αφορά τη φράση «*Η μέριμνα για να διαφυλαχτούν τα αντικείμενα για τις μελλοντικές γενιές υπερκεράζει το κοινωνικό όφελος όποιας χρήσης/πρόσβασης/αμεσότερης αλληλεπίδρασης της παρούσας γενιάς με αυτά*». Ένα μεγάλο ποσοστό, περίπου το 42%, διατηρεί ουδέτερη στάση ως προς αυτή την άποψη, ενώ το υπόλοιπο 58% φαίνεται αρκετά ισομοιρασμένο μεταξύ των δύο άκρων. Έτσι, 37 από τους συμμετέχοντες συμφωνούν ή και συμφωνούν απόλυτα ότι η ανάγκη διαφύλαξης των αντικειμένων για τις μελλοντικές γενιές είναι σημαντικότερη από την αμεσότερη αλληλεπίδραση της παρούσας γενιάς με αυτά, ενώ 36 συμμετέχοντες διαφωνούν ή και διαφωνούν απόλυτα με αυτή την άποψη. Η φράση που παρατέθηκε φυσικά παραπέμπει στο παράδοξο που έχει περιγραφεί και ως *Conservation's "Catch-22"* και πέρα από αυτούς που δείχνουν να μην έχουν αποκρυσταλλώσει κάποια άποψη ως προς το θέμα, αρκετά έντονη, δεδομένης της διχογνωμίας που παρατηρείται, φαίνεται να είναι η τοποθέτηση των συντηρητών υπέρ της μιας ή της άλλης πλευράς του παραδόξου.

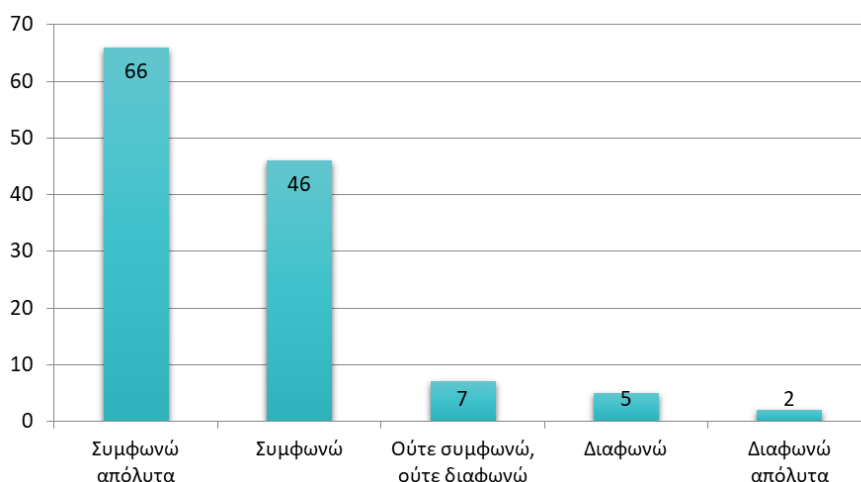
Η μέριμνα για να διαφυλαχτούν τα αντικείμενα για τις μελλοντικές γενιές υπερκεράζει το κοινωνικό όφελος όποιας χρήσης/πρόσβασης/αμεσότερης αλληλεπίδρασης της παρούσας γενιάς με αυτά.

Γράφημα 14: Η άποψη και η ηλικιακή κατανομή των συντηρητών για το όφελος μεταξύ διαφύλαξης της πολιτιστική κληρονομιάς για το μέλλον και αλληλεπίδρασης της παρούσας γενιάς με αυτή.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει πάντως, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 14, ότι η πλειοψηφία των ατόμων που συμφωνούν με τη φράση που παρατίθεται ανήκουν στη νέα γενιά συντηρητών (ηλικιακή ομάδα των 18-30), ενώ η πλειοψηφία των ατόμων που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 31-45 είναι κυρίως αυτοί που θεωρούν ότι το κοινωνικό όφελος από την αμεσότερη αλληλεπίδραση του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά δεν είναι λιγότερο σημαντικό από την ανάγκη διαφύλαξης των αντικειμένων για τις μελλοντικές γενιές. Παρά τη διχογνωμία που παρουσιάστηκε σε αυτό το θέμα, η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων (περίπου το 89%) και συμφωνούν ή και συμφωνούν απόλυτα με τη φράση «*Η συντήρηση συμβάλλει και προωθεί την αλληλεπίδραση του κοινού/επισκεπτών με την πολιτιστική κληρονομιά*» και μόνο 14 άτομα δήλωσαν ουδετερότητα ή και διαφωνία ως προς αυτή την άποψη. Συνολικά δηλαδή, σκιαγραφείται μια συνθήκη αναντιστοιχίας ως προς την άποψη των συντηρητών για το ρόλο που διατηρεί η συντήρηση στο ζήτημα της αλληλεπίδρασης του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά, κυρίως εκείνων οι οποίοι αντιλαμβάνονται τη μέριμνα για τη διαφύλαξη των αντικειμένων για το μέλλον, ως αρκετά σημαντικότερη από το όποιο κοινωνικό όφελος αμεσότερης αλληλεπίδρασης της παρούσας γενιάς με αυτά.

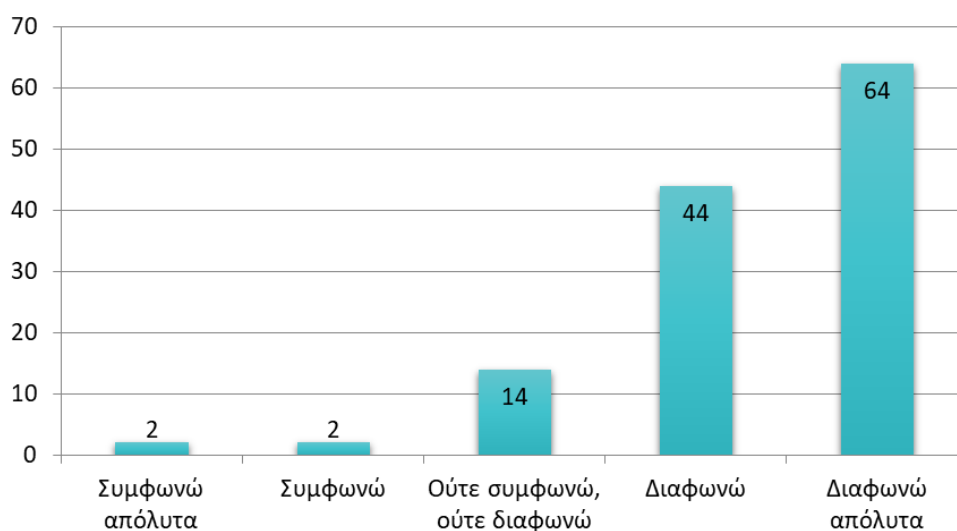
Η συντήρηση συμβάλλει και προωθεί την αλληλεπίδραση του κοινού/επισκεπτών με την πολιτιστική κληρονομιά.

Γράφημα 15: Η άποψη των συντηρητών για το ρόλο της συντήρησης ως προς την αλληλεπίδραση του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά.

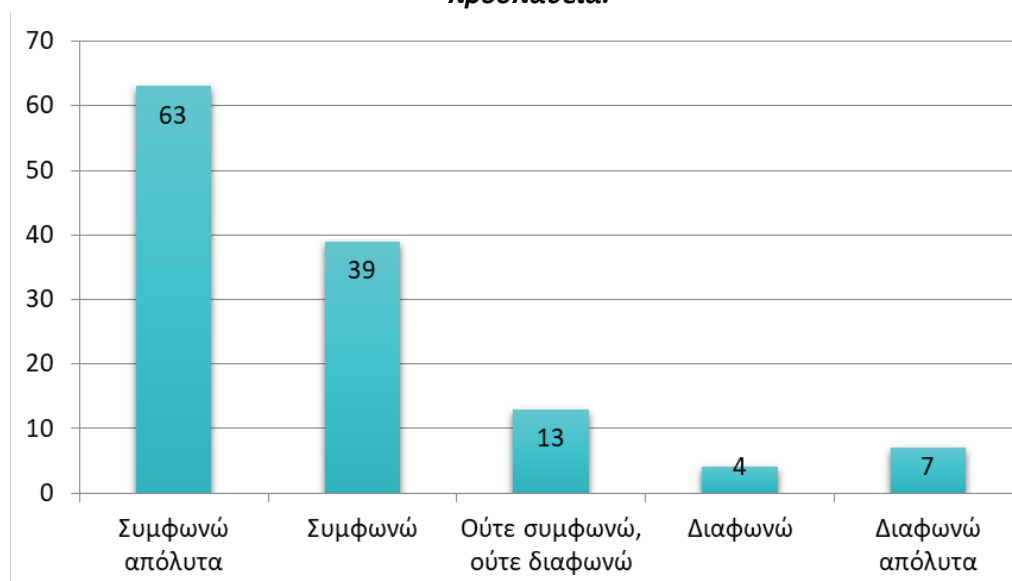
Αντίστοιχα, έντονη ήταν η διαφωνία που παρατηρήθηκε ως προς τη φράση «*Η συντήρηση δεν έχει να προσφέρει κάτι στο κοινό/επισκέπτες, πέρα από τη μέριμνα για την υλική διατήρηση των αντικειμένων/μνημείων*». Το 85,7% των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα διαφωνούν ή και διαφωνούν απόλυτα, ενώ το 11,1% διατηρεί ουδέτερη στάση προς το θέμα αυτό. Μόλις το 3,2% φαίνεται να συμφωνεί ή και να συμφωνεί απόλυτα. Η αντίστοιχη αυτοπεποίθηση διακρίνεται και επιβεβαιώνεται από τη συμφωνία της μεγάλης πλειοψηφίας των συντηρητών (περίπου 81%) με τη φράση «*Η συντήρηση αποτελεί μια καίρια πολιτιστική διαδικασία και όχι απλά μια επιστημονική και τεχνική προσπάθεια*». Ως προς αυτή τη φράση πάντως, το 10% ούτε συμφωνεί, ούτε διαφωνεί, ενώ ένα 9% περίπου διαφωνεί ή και διαφωνεί απόλυτα.

Η συντήρηση δεν έχει να προσφέρει κάτι στο κοινό/επισκέπτες, πέρα από τη μέριμνα για την υλική διατήρηση των αντικειμένων/μνημείων.

Γράφημα 16: Η άποψη των συντηρητών για την προσφορά της συντήρησης προς το κοινό.

Η συντήρηση αποτελεί μια καίρια πολιτιστική διαδικασία και όχι απλά μια επιστημονική και τεχνική προσπάθεια.

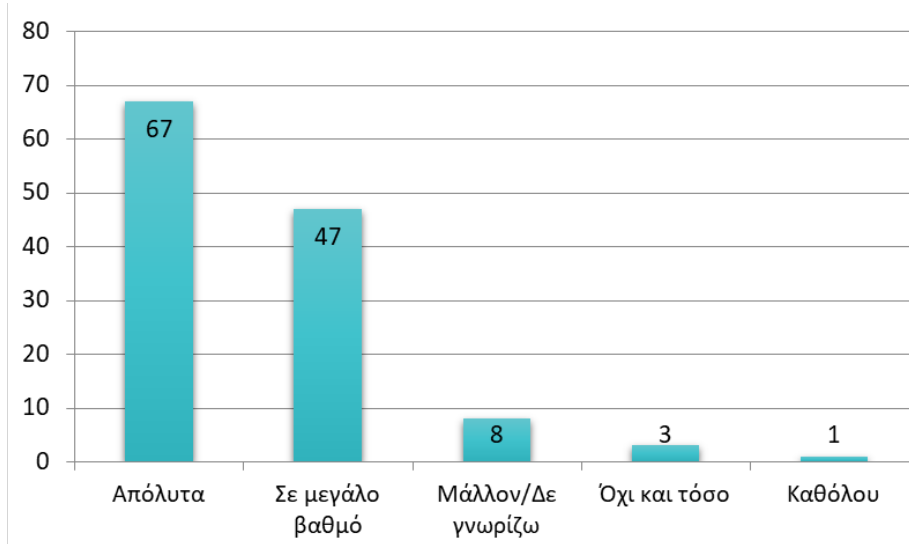

Γράφημα 17: Η άποψη των συντηρητών για τον ευρύτερο ρόλο της συντήρησης.

5.2.2 Η άποψη των συντηρητών για τη σχέση μεταξύ συντήρησης και κοινού

Κατά την άποψη της πλειοψηφίας των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα (53,2%), οι επεμβάσεις συντήρησης μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη του κοινού για τα αντικείμενα και μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το 37,3% θεωρεί ότι μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη του κοινού σε μεγάλο βαθμό, ενώ το 6,3% εκφράζει μια αβεβαιότητα. Το 3,2% θεωρεί ότι οι επεμβάσεις συντήρησης δεν έχουν κάποια επίδραση στην αντίληψη του κοινού.

Θεωρείτε ότι οι επεμβάσεις συντήρησης επιδρούν/μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη του κοινού/επισκεπτών για τα αντικείμενα και μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς;

Γράφημα 18: Η άποψη των συντηρητών για την επίδραση των επεμβάσεων συντήρησης στην αντίληψη του κοινού.

Όταν οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν εάν κατά τη γνώμη τους η συντήρηση προκαλεί ενδιαφέρον στο κοινό/επισκέπτες, η μεγάλη πλειοψηφία (79 από τους συμμετέχοντες) δήλωσε ότι «θα τους προκαλούσε περισσότερο ενδιαφέρον, εάν ήξεραν παραπάνω πράγματα για τη συντήρηση», ενώ 43 από τους συμμετέχοντες θεωρούν ότι η συντήρηση «προκαλεί μεγάλο ενδιαφέρον» στο κοινό και τους επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. Κανένας από τους συμμετέχοντες δε θεωρεί ότι η συντήρηση δεν προκαλεί ενδιαφέρον στο κοινό.

Θεωρείτε ότι η συντήρηση προκαλεί ενδιαφέρον στο κοινό/επισκέπτες των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς;

Γράφημα 19: Η άποψη των συντηρητών για το ενδιαφέρον του κοινού για τη συντήρηση.

Κάποιοι από τους συμμετέχοντες προσέθεσαν τις εξής απόψεις:

Τους προκαλεί αρκετό ενδιαφέρον, και θα τους προκαλούσε παραπάνω αν υπήρχε περισσότερη εξωστρέφεια στον κλάδο.

(συντηρητής, 31-45)

Σε κάποιους ίσως. Όχι σε όλους.

(συντηρητής, 31-45)

Γενικά τους προκαλεί ενδιαφέρον, μεγάλο ενδιαφέρον νομίζω ότι δεν προκαλεί σε τόσο κόσμο ώστε να ενδιαφερθεί να μάθει παραπάνω.

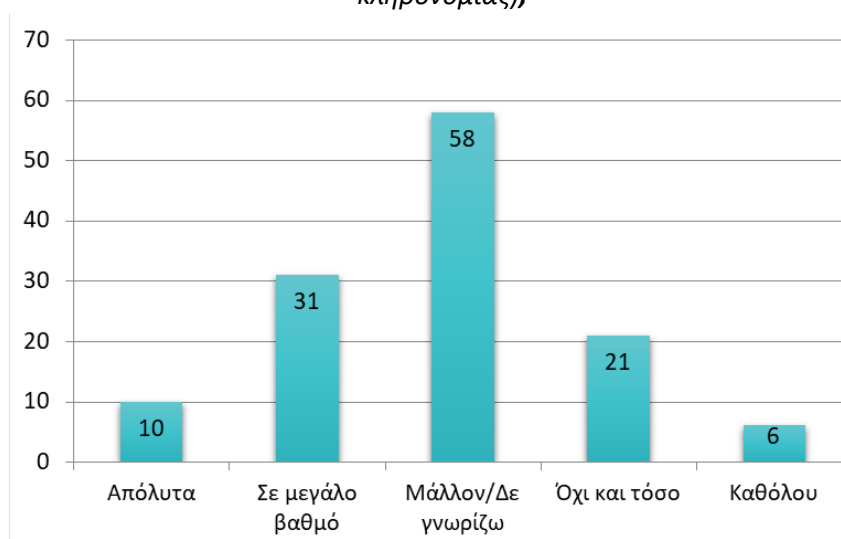
(φοιτητής συντήρησης, 18-30)

Ναι, μόνο όμως όταν τους δίνεται πρόσβαση ή/και γνωρίζουν ότι διενεργούνται έργα συντήρησης για κάποιο συγκεκριμένο έργο.

(συντηρητής, 18-30)

Όσον αφορά το ενδιαφέρον από πλευράς συντήρησης προς το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς, το 41% των συμμετεχόντων συντηρητών θεωρεί ότι η συντήρηση, ως επιστημονικός και επαγγελματικός κλάδος «ενδιαφέρεται» για την επίδραση των επιλογών της στο κοινό απόλυτα ή και σε μεγάλο βαθμό. Το μεγαλύτερο ποσοστό ωστόσο (46%) δεν θεωρεί ότι η συντήρηση ενδιαφέρεται, ούτε ότι αδιαφορεί, ενώ το 21,5% θεωρεί ότι ο κλάδος της συντήρησης ενδιαφέρεται λίγο ή και καθόλου για την επίδραση των επιλογών της στο κοινό.

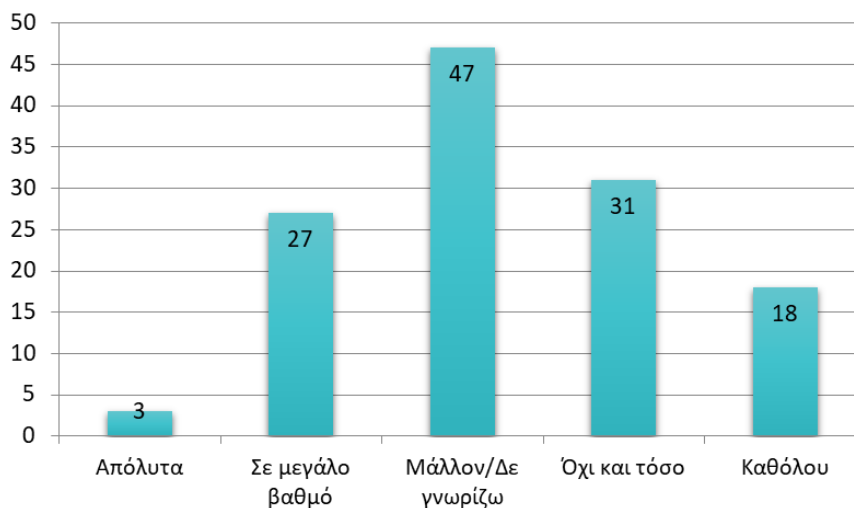
Θεωρείτε ότι η συντήρηση (ως επιστημονικός και επαγγελματικός κλάδος) ενδιαφέρεται για την επίδραση των επιλογών της στο κοινό/επισκέπτες (ως μείζον ενδιαφερόμενο μέρος σε ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς);

Γράφημα 20: Η άποψη των συντηρητών για το ενδιαφέρον του κλάδου της συντήρησης προς το κοινό.

Στην ερώτηση που συγκεκριμενοποιεί το ενδιαφέρον του κλάδου προς το κοινό ως προς την ερευνητική του δραστηριότητα ωστόσο, παρατηρείται ότι αυξάνεται το ποσοστό (38,9%) όσων θεωρούν ότι η ερευνητική δραστηριότητα των συντηρητών επικεντρώνεται σε μικρό βαθμό ή και καθόλου προς τις «ανάγκες» του κοινού. Το 37,3% παραμένει αβέβαιο, ενώ το 23,8% θεωρεί ότι οι «ανάγκες» του κοινού αποτελούν μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας των συντηρητών σε μεγάλο ή και απόλυτο βαθμό. Λόγω της μετατόπισης που παρατηρείται προς τα δεξιά («καθόλου»), δημιουργείται μια εντύπωση, πως για κάποιο ποσοστό του δείγματος οι ανάγκες του κοινού λαμβάνονται υπόψη, αλλά συγχρόνως δε χρήζουν ερευνητικής διερεύνησης από πλευράς των συντηρητών.

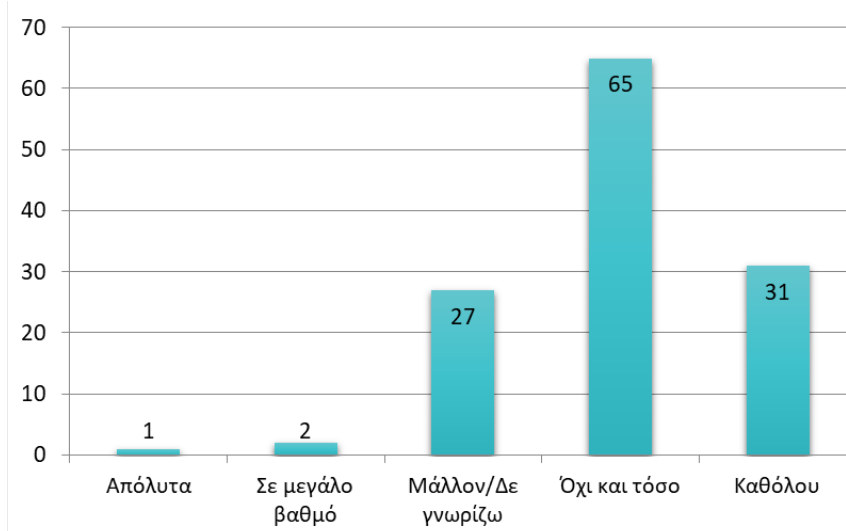
Θεωρείτε ότι οι ανάγκες του κοινού αποτελούν μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας των συντηρητών;

Γράφημα 21: Η άποψη των συντηρητών ως προς το ερευνητικό ενδιαφέρον της συντήρησης για τις ανάγκες του κοινού.

Κατά την άποψη της πλειοψηφίας των συντηρητών (76,2%) η αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση δεν είναι ορθή. Το 21,4% δηλώνει αβέβαιο, ενώ μόλις το 2,4% θεωρεί ότι η αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

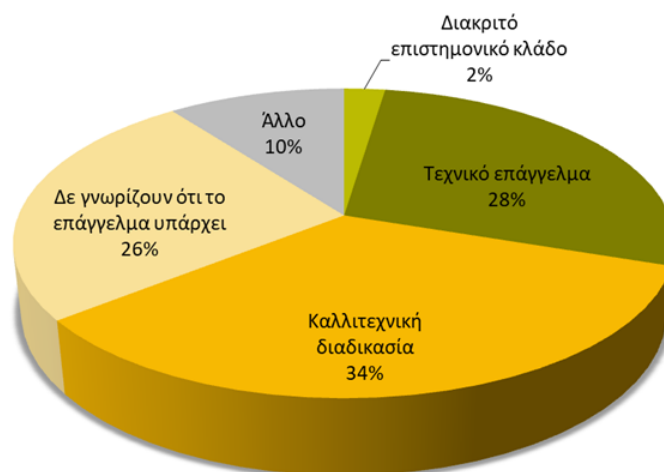
Θεωρείτε ότι η αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση είναι ορθή/ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα;

Γράφημα 22: Η άποψη των συντηρητών για την αντίληψη του κοινού ως προς τη συντήρηση.

Η άποψη των συντηρητών για τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το κοινό τη συντήρηση κυμαίνεται μεταξύ καλλιτεχνικής διαδικασίας (43 συμμετέχοντες), τεχνικού επαγγέλματος (35 συμμετέχοντες), αλλά αρκετοί επίσης είναι οι συμμετέχοντες (32) που θεωρούν ότι το κοινό δε γνωρίζει ότι το επάγγελμα υπάρχει. Ελάχιστοι από τους συντηρητές (3) που συμμετείχαν στην έρευνα θεωρούν ότι το κοινό αντιλαμβάνεται τη συντήρηση ως διακριτό επιστημονικό κλάδο. Κάποιοι θεωρούν ότι το κοινό αντιλαμβάνεται τη συντήρηση ως συνδυασμό των προαναφερθέντων, ενώ αρκετοί είναι αυτοί που θίγουν τη σύγχυση που επικρατεί με το επάγγελμα της αρχαιολογίας. Κάποιοι ωστόσο θεωρούν ότι η λανθασμένη αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση ως τεχνικό και καλλιτεχνικό επάγγελμα επικρατεί και σε μέλη άλλων επιστημονικών και συνεργαζόμενων κλάδων.

Θεωρείτε ότι το κοινό αντιλαμβάνεται τη συντήρηση ως:

Γράφημα 23: Η άποψη των συντηρητών για την αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση.

Κάποιες από τις ανοιχτές απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες παραθέτονται παρακάτω.

Δεν έχουν πλήρη ενημέρωση και θεωρούν ότι είναι τα τρία πρώτα μαζί. Αλλά όχι τόσο επιστημονικά..

(συντηρητής, 31-45)

Κάτι μεταξύ καλλιτεχνικής διαδικασίας και τεχνικού επαγγέλματος.

(συντηρητής, 46-60)

Άλλοτε δεν γνωρίζουν καθόλου τι είναι και πως προσδιορίζομαστε έστω ως τίτλος, άλλοτε γνωρίζουν ελάχιστα σε σχέση με την πληροφορία που θα έπρεπε να έχει γίνει κοινή γνώση.

(συντηρητής, 31-45)

Το ευρύ κοινό σήμερα την αντιλαμβάνεται ως κάτι μεταξύ τεχνικού επαγγέλματος και καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Δυστυχώς όμως παρόμοιες αντιλήψεις επικρατούν και μεταξύ ανθρώπων από συναφείς ή/και μη συναφείς κλάδους της επιστημονικής κοινότητας.

(συντηρητής, 46-60)

Όλα τα παραπάνω και την συγχέουν με την αρχαιολογία.

(συντηρητής, 31-45)

Μέρος της αρχαιολογίας.

(συντηρητής, 46-60)

Παρακλάδι της αρχαιολογίας, μάλλον τεχνικό, με καλλιτεχνική διάσταση..

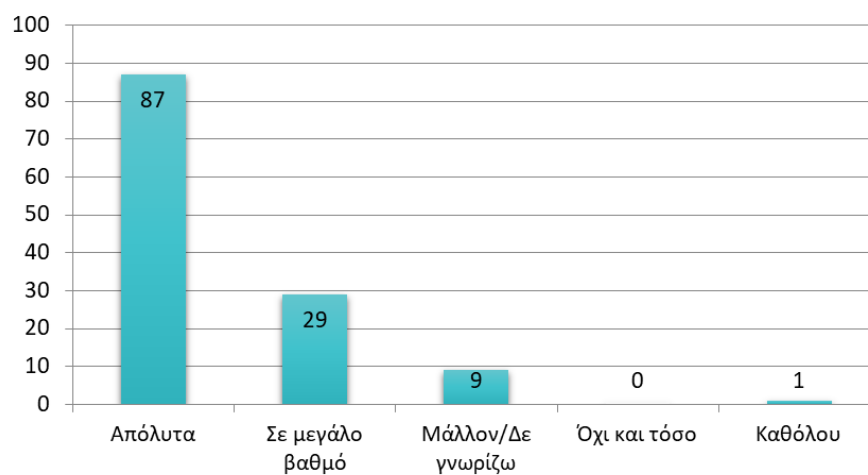
(συντηρητής, 18-30)

Κάποιοι έχουν ακούσει για το επάγγελμα του συντηρητή, αλλά οι περισσότεροι νομίζουν ότι η συντήρηση είναι δουλειά του αρχαιολόγου, ή ότι η συντήρηση είναι οι καθαρισμοί με τα βουρτσάκια που βλέπουν να κάνουν οι εργάτες στις ανασκαφές.

(συντηρητής, 31-45)

Η μεγάλη πλειοψηφία των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα (το 92% περίπου) δηλώνει ότι θα επιθυμούσαν να αλλάξουν οι όποιες λανθασμένες αντιλήψεις του κοινού για τη συντήρηση. Οι υπόλοιποι συμμετέχοντες, περίπου το 8% δηλαδή, δεν αισθάνεται αντίστοιχη επιθυμία ή και δε θέλει.

Θα θέλατε οι όποιες λανθασμένες αντιλήψεις του κοινού για τη συντήρηση να αλλάξουν;

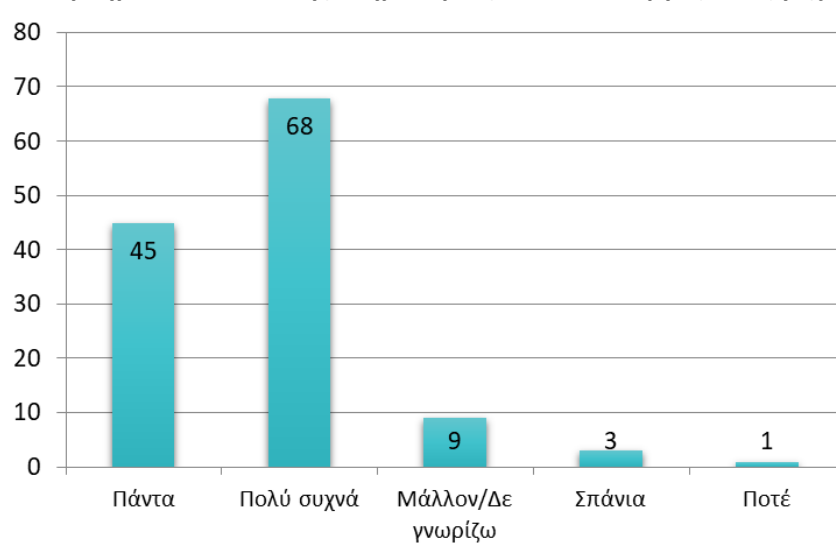

Γράφημα 24: Η επιθυμία των συντηρητών να αλλάξουν οι λανθασμένες αντιλήψεις του κοινού για τη συντήρηση.

5.2.3 Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης

Μια από τις ερωτήσεις που κλήθηκαν να απαντήσουν οι συντηρητές που συμμετείχαν στην έρευνα αφορούσε τη συναισθηματική τους σύνδεση με τα αντικείμενα ή μνημεία τα οποία καλούνται να συντηρήσουν. Έχει υποστηριχτεί ότι είναι συχνά η φύση του επιστημονικού έργου των επαγγελματιών που εργάζονται στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, που αποκρύπτει ή αγνοεί τη συναισθηματική αξία που φέρουν τα αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς (Smith & Waterton, 2009, p. 52) και όπως έχει αναφερθεί ήδη, είναι οι «μη ειδικές» κοινότητες αυτές που νιώθουν κατά την εμπειρία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ οι κοινότητες των «ειδικών» είναι αυτές που ξέρουν ή σκέφτονται, πράττοντας σε ένα αντικειμενικό και επιστημονικό πλαίσιο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επομένως ότι η πλειοψηφία των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα (89,7%) δηλώνουν ότι πάντα ή και πολύ συχνά αισθάνονται αισθήματα θαυμασμού ή συγκίνησης και έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για τα αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς στα οποία εργάζονται. Το 7,1% διατηρεί ουδέτερη στάση ως προς αυτό το θέμα, ενώ μόλις το 3,2% δηλώνει ότι σπάνια ή και ποτέ δε βιώνει αντίστοιχα αισθήματα.

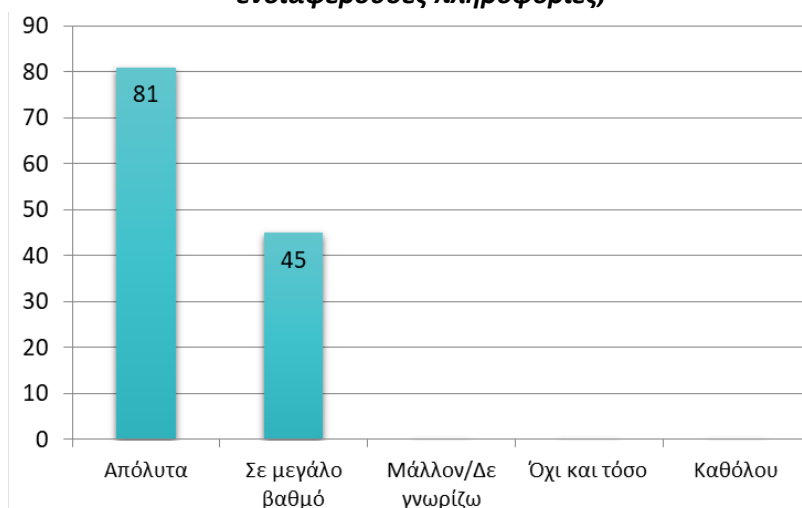
Πόσο συχνά βιώνετε αισθήματα θαυμασμού/συγκίνησης ή έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για αντικείμενα και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς στα οποία εργάζεστε (ή έχετε εργαστεί);

Γράφημα 25: Η συναισθηματική αξία των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς στα οποία εργάζονται οι συντηρητές.

Αντίστοιχα, οι συντηρητές ρωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι τα αντικείμενα στα οποία εργάζονται φέρουν ενδιαφέρουσες ιστορίες, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η αναγνώριση εκ μέρους των συντηρητών του βαθύτερου αφηγηματικού ενδιαφέροντος των αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς. Αξιοσημείωτη λοιπόν παρουσιάζεται η ομοφωνία σε αυτή την ερώτηση με όλους τους συμμετέχοντες στην έρευνα να θεωρούν ότι τα αντικείμενα στα οποία εργάζονται φέρουν ωραίες και ενδιαφέρουσες πληροφορίες.

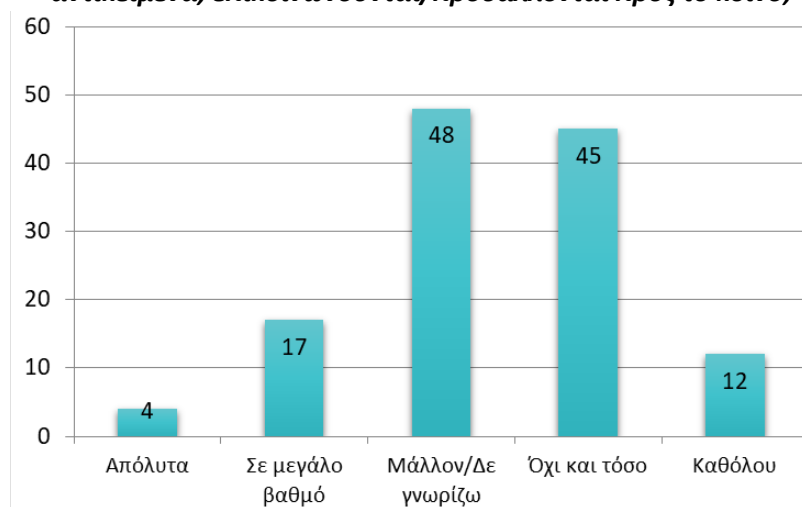
Θεωρείτε ότι τα αντικείμενα/μνημεία στα οποία έχετε εργαστεί φέρουν ωραίες ιστορίες ή/και ενδιαφέρουσες πληροφορίες;

Γράφημα 26: Η άποψη των συντηρητών για το ενδιαφέρον των αντικειμένων στα οποία εργάζονται.

Όσον αφορά την υφιστάμενη κατάσταση της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι προβάλλονται και επικοινωνούνται οι ενδιαφέρουσες πληροφορίες που συχνά αποκαλύπτονται για τα αντικείμενα κατά τη διαδικασία της συντήρησης. Το 38,1% των συμμετεχόντων δείχνει αβέβαιο ή δεν παίρνει θέση προς το ερώτημα, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι το 16,7% θεωρεί ότι οι πληροφορίες αυτές προβάλλονται σε μεγάλο βαθμό ή και απόλυτα. Η μεγάλη πλειοψηφία ωστόσο (45,2%), θεωρεί ότι αυτές οι πληροφορίες επικοινωνούνται σε μικρό βαθμό ή και καθόλου.

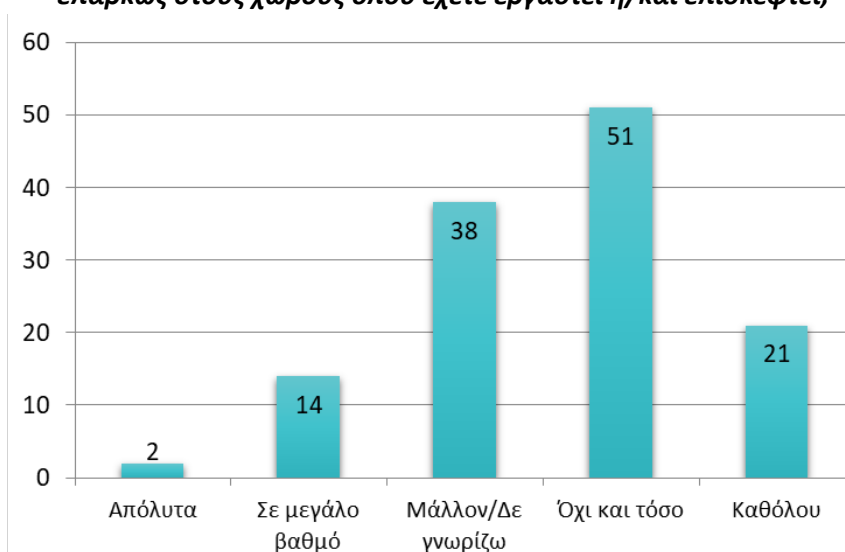
Θεωρείτε ότι οι ενδιαφέρουσες πληροφορίες, που συχνά αποκαλύπτονται κατά τη συντήρηση για τα αντικείμενα, επικοινωνούνται/προβάλλονται προς το κοινό;

Γράφημα 27: Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία των στοιχείων που αποκαλύπτονται κατά τη συντήρηση για τα αντικείμενα.

Στη συνέχεια, οι συντηρητές ρωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι προβάλλεται προς το κοινό το ευρύτερο έργο της συντήρησης, το οποίο περιλαμβάνει τόσο τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η συντήρηση, όσο και τα «επιτεύγματά» της. Σύμφωνα με τους Jones & Holden, το μεγαλύτερο μέρος του έργου των συντηρητών, το οποίο συγχρόνως είναι και το σημαντικότερο, εργασίες ρουτίνας όπως η μέριμνα για την πρόληψη και τον περιορισμό της περαιτέρω φθοράς των αντικειμένων, είναι αυτό που περνάει πραγματικά απαρατήρητο στη δημόσια σφαίρα (2008, p. 61). Σε αυτό το ερώτημα παρατηρείται ότι το ποσοστό τόσο όσων θεωρούν ότι το έργο της συντήρησης επικοινωνείται επαρκώς, όσο και αυτών που εκφράζουν αβεβαιότητα μειώνεται σε σχέση με την προηγούμενη ερώτηση. Το 30% περίπου συνεχίζει να διατηρεί ουδέτερη στάση και το 13% περίπου συνεχίζει να θεωρεί ότι το ευρύτερο έργο της συντήρησης προβάλλεται επαρκώς. Συνολικά, η πλειοψηφία των συντηρητών (~57,%) θεωρεί ότι το έργο της συντήρησης δεν επικοινωνείται επαρκώς στους χώρους όπου έχει εργαστεί ή και επισκεφτεί.

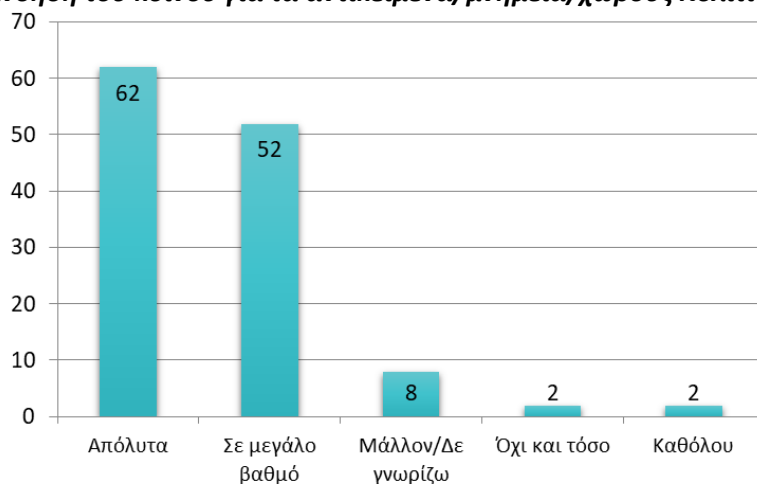
Θεωρείτε ότι το έργο της συντήρησης (οι προκλήσεις και τα επιτεύγματα) επικοινωνούνται/προβάλλονται επαρκώς στους χώρους όπου έχετε εργαστεί ή/και επισκεφτεί;

Γράφημα 28: Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης.

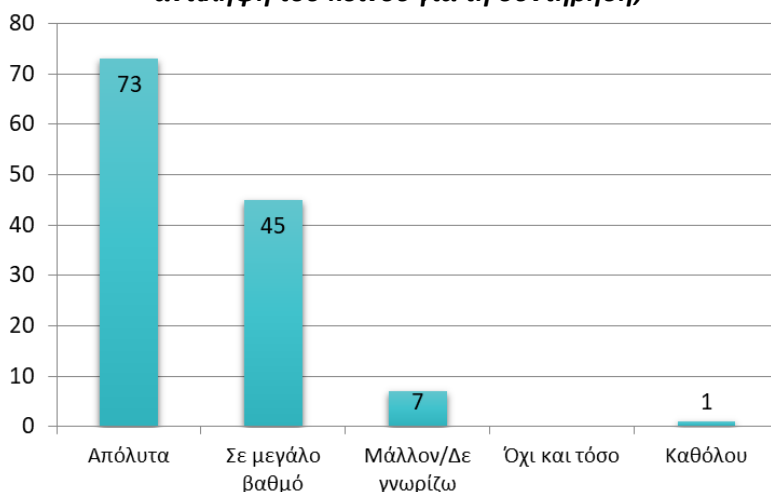
Η επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε απόλυτα ή και σε μεγάλο βαθμό στην εμπειρία και κατανόηση του κοινού για τα αντικείμενα και μνημεία των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς τους οποίους επισκέπτονται, κατά την άποψη της μεγάλης πλειοψηφίας (90,5%) των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα. Το 6,3% εκφράζει μια αβεβαιότητα, ενώ μόλις το 3,2% θεωρεί ότι η επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης δεν θα συνέβαλε με κάποιο τρόπο στην εμπειρία του κοινού στους χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς. Αντίστοιχα, το 93,6% των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα, θεωρούν ότι η επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην αντίληψη του κοινού για το επάγγελμα της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το υπόλοιπο 6,4% δηλώνει αβέβαιο ή και θεωρεί ότι η επαρκέστερη επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης δε θα συνέβαλε στην αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση. Τα ποσοστά ουδετερότητας ή και διαφωνίας ωστόσο, αυξάνονται στο ένα τέταρτο περίπου των συμμετεχόντων, όταν ρωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι η επικοινωνία του έργου της συντήρησης θα όφειλε να αποτελεί μέρος των επιστημονικών και επαγγελματικών στόχων της συντήρησης. Η πλειοψηφία ωστόσο (75,4%) θεωρεί ότι η επικοινωνία του έργου της συντήρησης θα όφειλε να αποτελεί μέρος των στόχων της συντήρησης απόλυτα ή και σε μεγάλο βαθμό.

Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην εμπειρία και κατανόηση του κοινού για τα αντικείμενα/μνημεία/χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς;

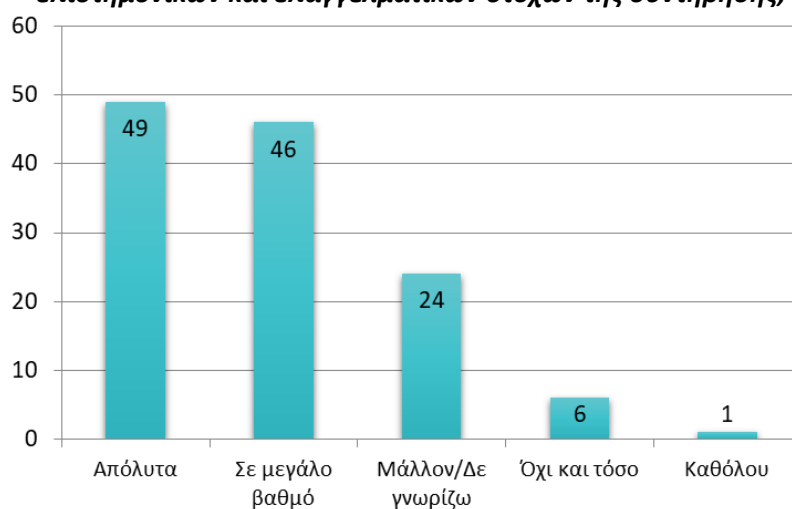
Γράφημα 29: Η άποψη των συντηρητών για τη συμβολή της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης στην εμπειρία του κοινού.

Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση;

Γράφημα 30: Η άποψη των συντηρητών για τη συμβολή της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης στην αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση.

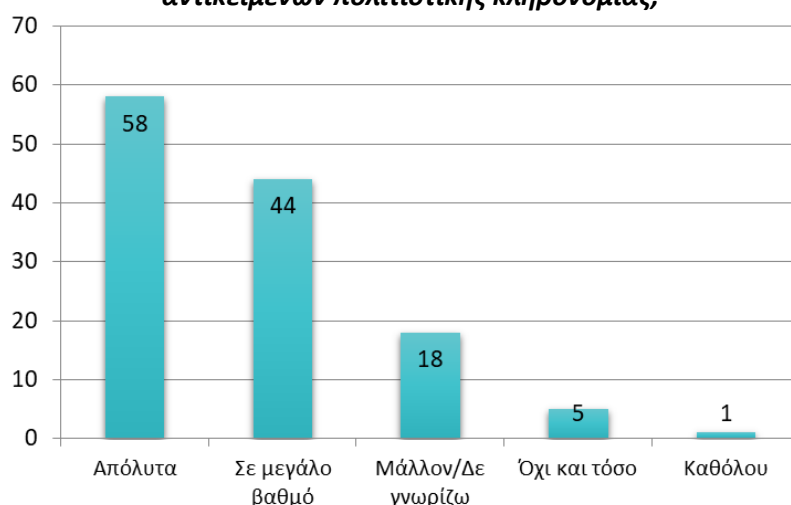
Θεωρείτε ότι η επικοινωνία του έργου της συντήρησης προς το κοινό θα όφειλε να αποτελεί μέρος των επιστημονικών και επαγγελματικών στόχων της συντήρησης;

Γράφημα 31: Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης προς το κοινό ως μέρος των στόχων της συντήρησης.

Σε συνέχεια των ερωτήσεων που αφορούσαν την άποψη των συντηρητών για τη σκοπιμότητα της επικοινωνίας και προβολής του έργου της συντήρησης, το 80,9% των συμμετεχόντων θεωρεί ότι η επαρκέστερη προβολή θα συνέβαλε στην ευρύτερη στρατηγική προστασίας και διατήρησης των αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς. Η έννοια της «ενσωματωμένης» προστασίας εξάλλου εισάγεται και στο Άρθρο 2 του Χάρτη για την Προστασία και Διαχείριση της Αρχαιολογικής Πολιτιστικής κληρονομιάς, όπου τονίζεται η σημασία της παροχής πληροφοριών προς το ευρύ κοινό (ICOMOS, 1990). Το 14,3% των συντηρητών διατηρεί μια αβεβαιότητα ως προς αυτό το θέμα, ενώ το 4,8% θεωρεί ότι η επικοινωνία του έργου τη συντήρησης προς το ευρύ κοινό θα συνέβαλε λίγο ή και καθόλου ως ευρύτερη πολιτική για την προστασία και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς.

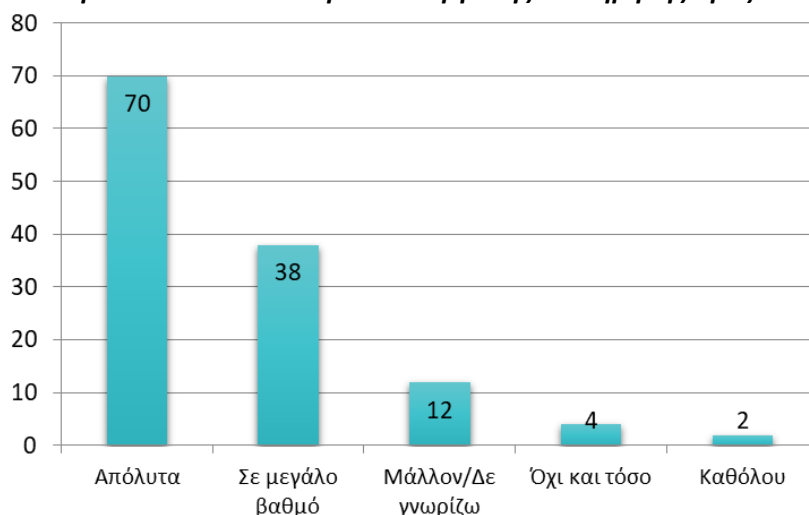
Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης προς το κοινό θα μπορούσε να συμβάλει προς την ευρύτερη στρατηγική της ενσωματωμένης προστασίας και διατήρησης των αντικειμένων πολιτιστικής κληρονομιάς;

Γράφημα 32: Η άποψη των συντηρητών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης, ως μέρος της ευρύτερης στρατηγικής προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Τέλος, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (~86%) δηλώνει διατεθειμένη απόλυτα ή και σε μεγάλο βαθμό να επικοινωνήσει το έργο της συντήρησης προς το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς. Περίπου το 9,5% διατηρεί ουδέτερη στάση, ενώ το 4,5% περίπου δηλώνει ότι δεν θα επιθυμούσε να επικοινωνήσει το έργο της συντήρησης.

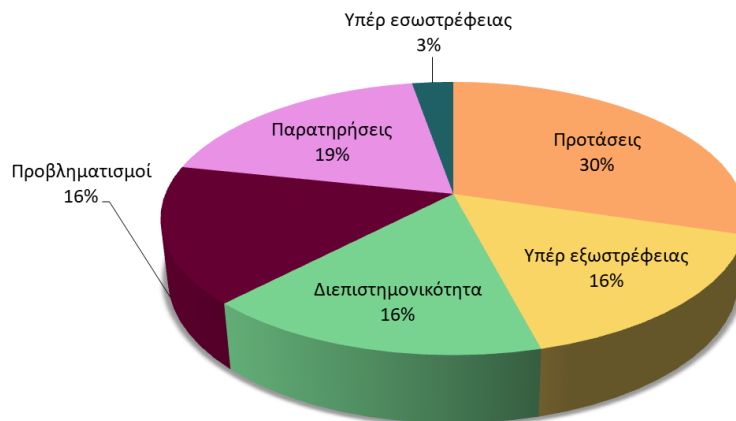
Θα ήσασταν διατεθειμένοι να επικοινωνήσετε το έργο της συντήρησης προς το κοινό/επισκέπτες;

Γράφημα 33: Η πρόθεση των συντηρητών να επικοινωνήσουν το έργο της συντήρησης.

5.2.4 Τα σχόλια και οι σκέψεις των συντηρητών

Η τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου παρότρυνε τους συμμετέχοντες να μοιραστούν τυχόν σκέψεις σχετικά με το ζήτημα της εξωστρέφειας του επαγγέλματος και την επικοινωνία του έργου της συντήρησης προς το κοινό. Τα σχόλια που προέκυψαν προέρχονται από 32 από τους συμμετέχοντες στην έρευνα και παρουσιάζουν αρκετό ενδιαφέρον, καλύπτοντας μια σειρά από θέματα, όπως φαίνεται και στο γράφημα που ακολουθεί. Στη συνέχεια θα παρατεθούν τα σχόλια των συντηρητών, όπως αυτά εκφράστηκαν από τους ίδιους.

Γράφημα 34: Η θεματολογία των σκέψεων που μοιράστηκαν οι συντηρητές.

Η συνολική εικόνα των σκέψεων που μοιράστηκαν οι συντηρητές δείχνει μια θετικά προσκείμενη στάση προς το θέμα της εξωστρέφειας, με την πλειοψηφία των συμμετεχόντων να παραθέτουν προτάσεις για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης και να τάσσονται υπέρ της εξωστρέφειας του επαγγέλματος. Κάποιοι από τους συμμετέχοντες θέλησαν επίσης να επισημάνουν προβληματισμούς, τονίζοντας την περιπλοκότητα και τις δυσκολίες ενός πιθανού επικοινωνιακού εγχειρήματος και εφιστώντας την προσοχή σε λεπτότερα σημεία της διαδικασίας, ενώ αρκετοί επίσης αναφέρθηκαν σε ζητήματα που αφορούν την επικοινωνία του έργου της συντήρησης τα οποία σχετίζονται με τους συνεργαζόμενους ακαδημαϊκούς κλάδους, θίγοντας έτσι το θέμα της διεπιστημονικότητας. Ένας από τους συμμετέχοντες εξέφρασε την επιθυμία του να διατηρηθεί η εσωστρέφεια του επαγγέλματος ή τουλάχιστον η προσπάθεια επικοινωνίας του έργου της συντήρησης να μην αποτελεί υποχρέωση του συντηρητή.

Θα προτιμούσα να διατηρηθεί η εσωστρέφεια του επαγγέλματος από τους συντηρητές και να αναλάβει την εξωστρέφεια και προβολή προς το κοινό, κάποιος άλλος ώστε να αναδειχθεί το επάγγελμα χωρίς να είναι υποχρέωση του συντηρητή.

(φοιτητής συντήρησης, 18-30)

Πράγματι, η ανησυχία που αφορά το χρόνο, αλλά και το ήδη πολύπλευρο και ιδιαίτερα απαιτητικό διεπιστημονικής φύσης υπόβαθρο που καλείται να κατέχει ο σύγχρονος συντηρητής, είναι υπαρκτή. Έχει μάλιστα υποστηριχτεί ότι το πλήθος των δεξιοτήτων που καλείται να καλύψει η εκπαίδευση των συντηρητών, και επομένως οι επαγγελματίες συντηρητές εργασιακά, αγγίζει τα όρια του μη ρεαλιστικού, σε έναν κλάδο, ο οποίος εξελίσσεται με ταχύτατους ρυθμούς σε αντιστοιχία με τις σύγχρονες κοινωνικές, τεχνολογικές και επιστημονικές εξελίξεις (Cather, 2000, p. 10). Οι επικοινωνιακές δεξιότητες αλλά και η οικειότητα με τη θεωρία και τις ερευνητικές εξελίξεις στους τομείς των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, αν και κρίνονται αναγκαίες βάσει των σύγχρονων επιταγών (Pyg & Sully, 2007, p. 30), έρχονται να προστεθούν σε μια μακρά λίστα δεξιοτήτων και γνώσεων που καλούνται να αναπτύξουν οι συντηρητές

κατά τον 21^ο αιώνα. Η ανησυχία που αφορά τη διαχείριση του χρόνου και τον ορισμό των προτεραιοτήτων κατά τη συντήρηση εκφράζεται και από τον συμμετέχοντα που παρατίθεται παρακάτω.

Η επικοινωνία του έργου του συντηρητή έχει ενδιαφέρον αλλά και δυσκολίες. Η συντήρηση έχει στόχο το μνημείο. Αν η διαδικασία μπορεί να επικοινωνηθεί, καλώς. Δεν μπορεί η επικοινωνία να είναι το βασικό μέλημα. Ο χρόνος του συντηρητή είναι πολύτιμος και οφείλει να επενδύεται κυρίως στο μνημείο. Πρέπει να υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στην επέμβαση και την επικοινωνία της επέμβασης. Να μη γίνεται το ένα σε βάρος του άλλου.

(συντηρητής, 46-60)

Ωστόσο, το ζήτημα της ισορροπίας μεταξύ έργου της συντήρησης και επικοινωνίας του τίγεται και από έναν ακόμη συμμετέχοντα, ο οποίος τονίζει τη σημασία της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης, η οποία θα όφειλε να γίνεται συντονισμένα και με στρατηγική, υπενθυμίζοντας ότι ο τελικός αποδέκτης κάθε πράξης συντήρησης είναι το μελλοντικό, αλλά και το παρόν κοινό.

Η εξωστρέφεια του επαγγέλματος και η επικοινωνία του έργου της συντήρησης είναι απαραίτητη και θα πρέπει να γίνεται συστηματικά και με στρατηγική. Δεν θα πρέπει όμως να γίνεται αυτοσκοπός και να παραγκωνίζονται οι αρχές και η ηθική της συντήρησης. Η ισορροπία είναι πολύ σημαντική και ο συντηρητής θα πρέπει παράλληλα να έχει στο πίσω μέρος του μυαλού του ότι η πράξη της συντήρησης έχει ως τελικό αποδέκτη το μελλοντικό αλλά και το παρόν κοινό.

(συντηρητής, 31-45)

Κάποιοι άλλοι από τους συμμετέχοντες διαπιστώνουν ή και εκφράζουν ένα παράπονο για την εσωστρέφεια που επικρατεί στον κλάδο:

Όταν οι επαγγελματίες του κλάδου ανοίξουν τη ματιά τους προς τα έξω και δεν παραμένουν "μικροί και εσωστρεφείς", ίσως ο κλάδος να έχει κάποια ελπίδα να κοινωνηθεί και το έργο μας και να προασπιστεί το επάγγελμα γενικά..

(συντηρητής, 31-45)

Ο κλάδος είναι υπερβολικά εσωστρεφής..

(συντηρητής, 31-45)

Ένας από τους συμμετέχοντες παρατηρεί ότι το έργο της συντήρησης στην Ελλάδα επικοινωνείται κυρίως κατά τις Ευρωπαϊκές Ημέρες Συντήρησης», μια πρωτοβουλία της ECCO (*European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations*), η οποία συνδιοργανώνεται κάθε χρόνο στην Ελλάδα από τη Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΔΣΑΝΜ), το Σύλλογο Συντηρητών Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ΣΣΑΕΤΤΕ) και το ελληνικό τμήμα του ICOM, με στόχο την ανάδειξη της συμβολής της συντήρησης στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη γνωριμία του κοινού με την αθέατη πλευρά του επαγγέλματος του συντηρητή.

Η συντήρηση στην Ελλάδα προβάλλεται κυρίως μέσω των Ευρωπαϊκών Ημερών Συντήρησης που συνδιοργανώνεται στην Ελλάδα από το ΣΣΑΕΤΤΕ. Στο εξωτερικό, έχω δει σε εκθέσεις δίπλα από το αντικείμενο να υπάρχουν φωτογραφίες, γραπτές πληροφορίες, και ακόμα και βίντεο σχετικά με τις εργασίες συντήρησης.

(συντηρητής, 31-45)

Αρκετοί από τους συντηρητές που επέλεξαν να μοιραστούν τις σκέψεις τους προτείνουν τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να προβληθεί το έργο της συντήρησης προς το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μερικές από τις προτάσεις των συμμετεχόντων αφορούν στη διανομή έντυπου ενημερωτικού υλικού, οπτικοακουστικά μέσα, ετήσιες παρουσιάσεις των εργασιών συντήρησης, εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά και ενήλικες, ημέρες ανοιχτών εργαστηρίων, αλλά και εκθέσεις που να προβάλλουν την αθέατη πλευρά της συντήρησης και διαδραστικά σεμινάρια με ιστορικές τεχνικές κατασκευής. Άλλες ιδιαίτερες ιδέες αφορούν τη χρήση («θυσία») επιλεγμένων αντικειμένων από τους επισκέπτες ως εκπαιδευτικό βιωματικό μέσο ανάδειξης της σημασίας της συντήρησης, αλλά και η εκπαίδευση εθελοντικών ομάδων για την αντιμετώπιση εκτάκτων περιστατικών.

Θα μπορούσε κατά την επίσκεψη του το κοινό στον κάθε χώρο, εκτός από το ενημερωτικό φυλλάδιο για το ιστορικό περιεχόμενο του μνημείου να λαμβάνει και ένα φυλλάδιο με τις εργασίες συντήρησης, αναστήλωσης, αποκατάστασης κλπ. που γίνονται εκείνη την χρονική περίοδο στο κάθε αρχαιολογικό χώρο, εκκλησία, κλπ. έτσι ώστε να ενημερωθεί περαιτέρω για το τι είναι η συντήρηση. Επιτέλους !!

(συντηρητής, 18-30)

Θα έπρεπε στους χώρους των μουσείων να προβάλλονται και μικρά βίντεο από την διαδικασία συντήρησης κάποιων αντικειμένων, και φωτογραφίες το που και πως βρέθηκαν στις προθήκες.

(συντηρητής, 46-60)

Τακτικές ετήσιες παρουσιάσεις των εργασιών Συντήρησης εντός του φορέα και προς το κοινό.

(συντηρητής, 46-60)

Εκπαιδευτικά προγράμματα και προβολή, συμμετοχή σε συνέδρια, ενημερωτικές πλατφόρμες κλπ, για το έργο συντήρησης σε κάθε επίπεδο.

(συντηρητής, 46-60)

Στοχευμένα εκπαιδευτικά προγράμματα σε συνεργασία με τις αρμόδιες εκπαιδευτικές διευθύνσεις του Υπουργείου Παιδείας. Ένταξη προγραμμάτων "πολιτιστικής παιδείας" στο διδακτικό πρόγραμμα Δημοτικού και Γυμνασίου.

(συντηρητής, 46-60)

Ημέρες ανοιχτές για το κοινό σε εργαστήρια συντήρησης, ημερίδες για το κοινό αλλά και συναφών επιστημονικών κλάδων.

(συντηρητής, 31-45)

Να γίνονται εκθέσεις που να περιλαμβάνουν διαδικασίες συντήρησης και τελικό αποτέλεσμα και όχι μόνο το έργο απλά ολοκληρωμένο.

(συντηρητής, 31-45)

Πιο διαδραστικό μουσείο, live projects με τεχνικές που χάνονται.

(φοιτητής συντήρησης, 18-30)

Θα μπορούσε ένα συντηρημένο αρχαίο αντικείμενο να 'θυσιάζεται' σε κάθε μουσείο στα χέρια των επισκεπτών, να επανασυντηρείται και να προβάλλεται η σημαντικότητα της συντήρησης.

(συντηρητής, 31-45)

Θα πρέπει να δημιουργηθούν εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά και ενήλικες βασισμένα στη συντήρηση ώστε να καλλιεργηθεί η εξωστρέφεια του επαγγέλματος. Επίσης, καλό θα είναι να προχωρήσουν στην υλοποίηση, σκέψεις (και καθηγητών του ΠΑΔΑ) αναφορικά με την "εκπαίδευση" μελών μικρών κοινωνικών συνόλων για την εθελοντική αντιμετώπιση εκτάκτων περιστατικών και τη διάσωση συλλογών. Με αυτό τον τρόπο επικοινωνείται το επάγγελμά του συντηρητή και η κοινωνία αναγνωρίζει την αξία και σημασία της προστασίας.

(συντηρητής, 31-45)

Αρκετοί ήταν επίσης οι συνάδελφοι, οι οποίοι είτε δήλωσαν την επιθυμία τους για έναν πιο εξωστρεφή κλάδο, είτε αναφέρθηκαν στο όφελος που απορρέει από την επικοινωνία του έργου της συντήρησης τόσο, προς το επάγγελμα και τους συντηρητές συγκεκριμένα, όσο φυσικά και προς το κοινό και την πολιτιστική κληρονομιά γενικότερα. Ένας από τους συμμετέχοντες επισημαίνει μάλιστα το ρόλο που παίζει η διεπιστημονική φύση της συντήρησης σε ζητήματα όχι μόνο επικοινωνίας του έργου της συντήρησης, αλλά και ως εργαλείο υπέρ μιας ευρύτερης σύνδεσης του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά ή όπως το θέτει ο Sully εξάλλου για το σύγχρονο ρόλο του συντηρητή, ως «διαμεσολαβητή» που διευκολύνει και ενεργοποιεί τη σχέση μεταξύ ανθρώπων και πολιτιστικής κληρονομιάς (2015, p. 309).

Θα θέλαμε να υπάρχει επικοινωνία για το έργο της συντήρησης προς το κοινό.

(συντηρητής, 18-30)

Δεν υπάρχει αρκετή επικοινωνία της συντήρησης των έργων με το κοινό. Πιστεύω θα μπορούσαν να γίνουν πολλές αλλαγές οι οποίες με σωστό σχεδιασμό θα ήταν επωφελείς για τα έργα/αντικείμενα και τους χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και για τη δουλειά των συντηρητών. Η ανάδειξη της συντήρησης θα ήταν επίσης ωφέλιμη και για τα ιδρύματα/φορείς που ασχολούνται με τη συντήρηση και την ανάδειξη έργων τέχνης και αρχαιολογικών ευρημάτων.

(φοιτητής συντήρησης, 18-30)

Η επαφή του κόσμου με το έργο της συντήρησης θα τόνιζε την σημαντικότητα της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

(συντηρητής, 18-30)

Είναι πολύ σημαντική η κατανόηση του αντικειμένου της δουλειάς μας από το ευρύ κοινό. Ανήκουμε σε έναν αθέατο κλάδο που συμβάλλει σημαντικά στην ανάδειξη της πολιτιστικής/ιστορικής/καλλιτεχνικής αξίας των διαφόρων μνημείων και τεκμηρίων. Η προβολή του κλάδου και η αποδοχή της αξίας του επαγγέλματος είναι κάτι που αξίζει να προσπαθήσουμε και θα βοηθήσει εμάς τους ίδιους σαν επαγγελματίες αλλά και την διατήρηση της ιστορίας και του πολιτισμού.

(συντηρητής, 31-45)

Οι συντηρητές/-ήτριες θα έπρεπε να εμπλακούν περισσότερο στον τομέα της επικοινωνίας και των εκπαιδευτικών προγραμμάτων καθώς ο διεπιστημονικός χαρακτήρας της συντήρησης προσφέρεται ως εργαλείο ερμηνείας της πολιτιστικής κληρονομιάς για κοινό με διαφορετικές γνώσεις και ενδιαφέροντα.

(συντηρητής, 46-60)

Μερίδα των συμμετεχόντων εξέφρασε κάποιους προβληματισμούς που αφορούν τις προσπάθειες εξωστρέφειας του επαγγέλματος και επεσήμανε σημαντικές πτυχές και πιθανές δυσκολίες που παρουσιάζονται κατά τις ενδεχόμενες διαδικασίες επικοινωνίας του έργου της συντήρησης. Επισημαίνεται

λοιπόν η ανάγκη να τονιστεί η επιστημονική φύση της συντήρησης, αλλά και η ανάγκη βαθύτερης διερεύνησης των αναγκών τόσο του κοινού, όσο και του επαγγέλματος και στοχευμένου σχεδιασμού των επικοινωνιακών εγχειρημάτων προκειμένου να ανταποκρίνονται στις ανάγκες αυτές και να τροφοδοτούν ένα αμφίδρομο ενδιαφέρον. Η επισήμανση αυτή, πέρα από την ανάγκη βαθύτερης διερεύνησης της σχέσης κοινού/πολιτιστικής κληρονομιάς και κοινού/συντήρησης για το σχεδιασμό των προσπαθειών προβολής και ανάδειξης της συντήρησης, παραπέμπει επίσης στις σύγχρονες μουσειολογικές τάσεις, οι οποίες στοχεύουν όχι μόνο στην παθητική ανταπόκριση στο ενδιαφέρον του κοινού, αλλά μετατοπίζουν πλέον τη στόχευσή των πολιτιστικών ιδρυμάτων και φορέων στην πρόκληση του ενδιαφέροντός του (Pyg & Sully, 2007, p. 25). Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια άλλη σκέψη που εκφράστηκε, η οποία αφορά την ανάγκη ενημέρωσης και «προετοιμασίας» του κοινού σε θέματα που αφορούν τη συντήρηση και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, ώστε το κοινό να εισαχθεί στις αρχές και τις πρακτικές της συντήρησης, προκειμένου αυτές να γίνουν αποδεκτές και επομένως να αντιμετωπιστούν μεροληπτικά φαινόμενα.

Περισσότερη έμφαση στο γεγονός ότι πρόκειται για επιστήμη και όχι τεχνικής φύσεως επάγγελμα.

(συντηρητής, 31-45)

Θεωρώ πως με την πάροδο του χρόνου τα πράγματα συνεχώς βελτιώνονται σχετικά με την εξωστρέφεια του επαγγέλματος, τουλάχιστον όσον αφορά τα θέματα της ενημέρωσης του κοινού από τους συντηρητές, αλλά μια ουσιαστική επικοινωνία του έργου της συντήρησης προαπαιτεί και την αμφίδρομη ανταπόκριση ενδιαφέροντος (κοινού-συντήρησης), βάσει αναζήτησης των πραγματικών αναγκών, τόσο του κλάδου όσο και του κοινού, υπό τη διαμόρφωση των εκάστοτε κοινωνικό-πολιτικό-οικονομικών συνθηκών, που επηρεάζουν τον πολιτιστικό τομέα.

(συντηρητής, 46-60)

Θεωρώ ότι η εξωστρέφεια των αρχών, της φιλοσοφίας και των πρακτικών της συντήρησης μπορεί να γεννήσει πολλά ερωτήματα στο κοινό. Ενδεχομένως να χρειαστούν χρόνια για να γίνουν αποδεκτές οι αρχές της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς και επίσης θα ήταν σημαντικό ο θεατής να αντιμετωπίζει το έργο της συντήρησης με αμεροληψία και να μην επηρεάζεται από προσωπικές πεποιθήσεις (καλλιτεχνικές, θρησκευτικές κ.ά.)

(συντηρητής, 18-30)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης σχόλιο, όπου θίγεται το ζήτημα της δυσκολίας χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τους συντηρητές ως άμεση προβολή και επικοινωνία του έργου της συντήρησης, λόγω της ισχύουσας αρχαιολογικής νομοθεσίας. Άλλο σχόλιο αναφέρεται στην ανάγκη ιδιαίτερης προσοχής στις πληροφορίες που προβάλλονται μέσω των προσπαθειών ανάδειξης του έργου της συντήρησης προκειμένου να αποφευχθούν περιστατικά οικειοποίησης των τεχνικών της συντήρησης από μη επαγγελματίες συντηρητές και διευκόλυνσης μη επιστημονικών μεθόδων συντήρησης από ανειδίκευτα άτομα. Μία ακόμη σημαντική επισήμανση αφορά την ανάγκη αποτίμησης των προσπαθειών εξωστρέφειας της συντήρησης, προκειμένου να αποφευχθούν υπεραπλουστεύσεις και διαστρεβλώσεις του έργου της συντήρησης.

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης θα μπορούσαν να παίξουν πολύ σημαντικό ρόλο στην άμεση προβολή του έργου των συντηρητών, αλλά με τις ισχύουσες νομοθεσίες περί προστασίας των αρχαιοτήτων δεν υπάρχει η ελευθερία απ' τους εργαζόμενους των φορέων του υπουργείου πολιτισμού να δημοσιεύουν στο διαδίκτυο φωτογραφικό υλικό χωρίς ειδικές άδειες.

(συντηρητής, 18-30)

Η επιλογή του τρόπου προβολής του επαγγέλματος του συντηρητή και των επεμβάσεων που πραγματοποιεί χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή. Δίνοντας παραπάνω πληροφορίες από όσο θα έπρεπε, υπάρχει ο κίνδυνος υπερενθουσιώδεις φιλότεχνοι να προσπαθήσουν να αντιγράψουν τεχνικές που έχουν δει και να "συντηρήσουν" αντικείμενα, με καταστροφικές συνέπειες.

(συντηρητής, 31-45)

Χρειάζεται προσοχή το θέμα της προβολής, ήδη έχουν γίνει αρκετές κινήσεις εντυπωσιασμού (πχ βίντεο τύπου time lapse) που διαστρεβλώνουν την εικόνα της συντήρησης προς τα έξω. Θα έπρεπε να υπάρχει ερωματολόγιο που να αξιολογεί την εμπειρία του κοινού στις προσπάθειες εξωστρέφειας, αν το μήνυμα που νομίζουμε ότι περνάμε είναι πράγματι το ίδιο που αντιλαμβάνεται το κοινό.

(συντηρητής, 31-45)

Μια ακόμη ανησυχία που εκφράστηκε από συντηρητή που συμμετείχε στην έρευνα θίγει την ανάγκη η συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς να προβάλλεται και να αναδεικνύεται από τα μέλη του επιστημονικού και επαγγελματικού κλάδου της συντήρησης αρχαιοτήτων και έργων τέχνης και όχι από επαγγελματίες άλλων ακαδημαϊκών και επαγγελματικών κλάδων.

Η συντήρηση δεν είναι εργασία που μπορεί να διδαχθεί σε ένα ΙΕΚ, θεωρητικά και σε καμία περίπτωση οι απόφοιτοι δεν μπορούν να προβάλλονται ως συντηρητές στο κοινό. Οι θεωρητικοί μουσειολόγοι και άλλοι, δεν συμβάλλουν στην προβολή της συντήρησης των έργων, πάρα μονάχα των εαυτών τους σε σχέση με τα έργα που διαχειρίζονται! Ευχαριστώ για την ευκαιρία να συμμετάσχω στην έρευνα!

(συντηρητής, 46-60)

Πολλοί ήταν επίσης οι συμμετέχοντες που αναφέρθηκαν στο θέμα της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης θίγοντας τη σχέση μεταξύ συντήρησης και συναφών και συνεργαζόμενων επαγγελμάτων. Κάποιοι από αυτούς κρίνουν ότι το επάγγελμα της συντήρησης επισκιάζεται από τους συναφείς κλάδους στην αντίληψη του κοινού και ότι παρά τις προσπάθειες εξωστρέφειας συνεχίζει να επικρατεί σύγχυση στο ευρύ κοινό μεταξύ συντήρησης και συνεργαζόμενων επαγγελμάτων. Μέσα από τα σχόλια τονίζεται επίσης η ανάγκη εκπαίδευσης των συνεργαζόμενων επαγγελματιών για το ρόλο της συντήρησης και τους όρους της μεταξύ τους συνεργασίας και γίνεται αναφορά στη διεπιστημονικότητα, αναδεικνύοντας τη σημασία που έχει για την εξωστρέφεια η ευρύτερη κατάρτιση και συνομιλία μεταξύ όλων των επαγγελμάτων στο χώρο του πολιτισμού. Σε άλλο σχόλιο επισημαίνεται η αύξηση της προβολής της συντήρησης τουλάχιστον προς επαγγελματίες στον τομέα του πολιτισμού, μέσω της αύξησης των διαδικτυακών διαλέξεων από πολιτιστικούς φορείς που οργανώθηκαν τελευταία και ειδικότερα στο εξωτερικό. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ωστόσο σχόλιο που θίγει την ανάγκη αναγνώρισης και ευρύτερης και ουσιαστικότερης συμμετοχής του επαγγέλματος της συντήρησης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στα πολιτιστικά ζητήματα, θέμα που σχετίζεται άμεσα με την εξωστρέφεια του επαγγέλματος. Όπως έχει υποστηριχθεί, συχνά στην πράξη η ιδέα της διεπιστημονικότητας δεν επιτυγχάνεται ακριβώς, με την ευρύτερη διαδικασία της διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς να παραλληλίζεται με μια γραμμική αλληλουχία διακριτών σταδίων, με αυτό των επεμβάσεων συντήρησης να παραμένει αρκετά απομονωμένο και χωρίς ιδιαίτερη και ουσιαστική αλληλεπίδραση με τα υπόλοιπα επιστημονικά στάδια (Avrami, et al., 2000, p. 3), ή όπως το θέτει ο συμμετέχοντας στην έρευνα ως απλά «εκτελεστικό και διαδικαστικό» στάδιο.

Θεωρώ ότι άλλα επαγγέλματα επισκιάζουν το επάγγελμα του συντηρητή στην αντίληψη του κοινού.

(συντηρητής, 18-30)

Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες για την επικοινωνία έργων συντήρησης, παρόλα αυτά το ευρύ κοινό εξακολουθεί να δυσκολεύεται να διακρίνει το επάγγελμα του συντηρητή από τα "συγγενικά" επαγγέλματα (αρχαιολόγου, αρχιτέκτονα, εικαστικού κ.λπ.). Οφείλει η επιστημονική μας κοινότητα να κάνει πιο "ορατό" και "ελκυστικό" το επιστημονικό πεδίο της συντήρησης, προς όφελος της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, των συντηρητών και του κοινού.

(συντηρητής, 46-60)

Πολύ σημαντικό είναι οι φοιτητές αρχαιολογίας να μαθαίνουν τι είναι το επάγγελμα του συντηρητή, και με ποιους τρόπους συνεργάζονται συντηρητές και αρχαιολόγοι, πού ξεκινά και πού σταματά ο ρόλος του καθενός.

(συντηρητής, 31-45)

Η εξωστρέφεια... και η επικοινωνία... έχουν άμεση σχέση με την καλλιέργεια κι την επιστημονική κατάρτιση όλων των επαγγελματιών στον χώρο του πολιτισμού (συντηρητές, αρχαιολόγοι, μηχανικοί, εργάτες κλπ). Η συνεργασία των επαγγελματιών αυτών (διεπιστημονικότητα) και η μεταξύ τους συνομιλία είναι απαραίτητη.

(συντηρητής, 31-45)

Οι διαδικτυακές διαλέξεις που διοργανώνονται τη τελευταία διετία (κυρίως σε χώρες του εξωτερικού) και αναρτώνται μόνιμα σε αντίστοιχες σελίδες εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και πολιτισμικών φορέων, θεωρώ ότι έχουν δώσει τη δυνατότητα τουλάχιστον σε επαγγελματίες από διαφορετικές ειδικότητες στον τομέα του πολιτισμού να γνωρίσουν καλύτερα το έργο της συντήρησης.

(συντηρητής, 18-30)

Τα τελευταία χρόνια πολλοί συνάδελφοι κάνουν αξιόλογες προσπάθειες προβολής της συντήρησης. Ωστόσο μοιάζει περισσότερο σαν να επιζητούμε επιβεβαίωση από το κοινό ότι αυτό που κάνουμε είναι αξιόλογο. Θεωρώ ότι είναι ώρα να δουλέψουμε την εξωστρέφεια προς τον βασικό μας εργοδότη, το ΥΠΠΟΑ. Να πείσουμε για την αξία του έργου μας και ο κλάδος να έχει ουσιαστική συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και όχι μόνο στο εκτελεστικό, διαδικαστικό κομμάτι.

(συντηρητής, 31-45)

Τέλος, μια τελευταία και λιτή εμπειρική διαπίστωση για την εξωστρέφεια και την επικοινωνία της συντήρησης από έναν από τους συμμετέχοντες συντηρητές είναι η εξής:

Όσες φορές το έχω κάνει χαίρει μεγάλης αποδοχής σε όλα τα κοινά.

(συντηρητής, 31-45)

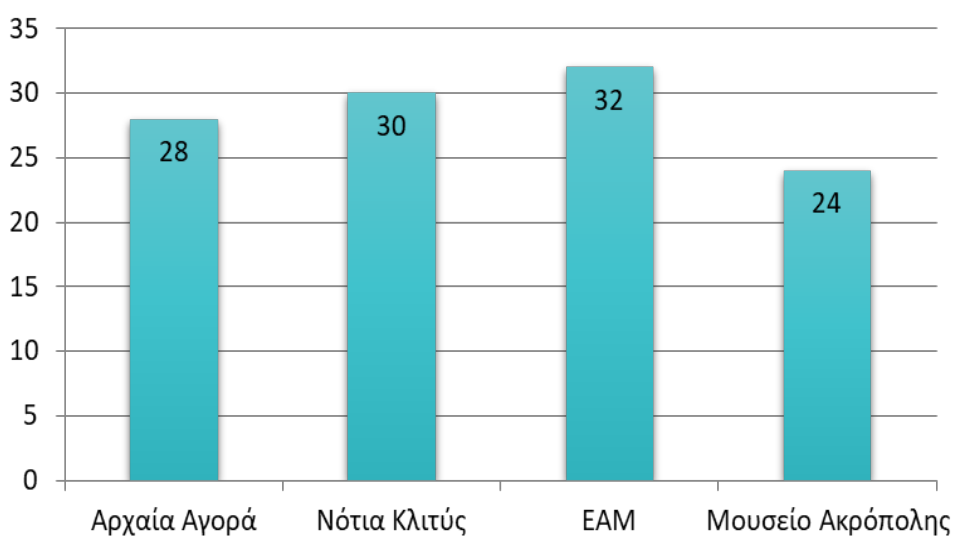
5.3 Αποτελέσματα έρευνας προς επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα των δεδομένων που συλλέχθηκαν από την έρευνα που απευθυνόταν στο κοινό/επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς.

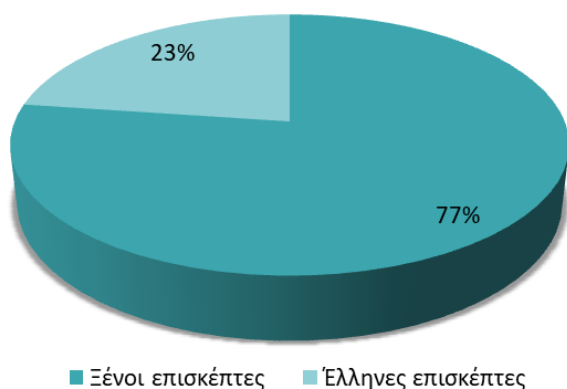
5.3.1 Χαρακτηριστικά του δείγματος

Η προσέγγιση των επισκεπτών για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων (η φόρμα των ερωτηματολογίων βρίσκεται στο Παράρτημα) έγινε κατά την έξοδό τους από τους χώρους που επιλέχθηκαν για να διεξαχθεί η έρευνα και περιελάμβανε συνοπτική ενημέρωσή τους για το πλαίσιο και τους στόχους της έρευνας. Η μεγάλη πλειοψηφία των ατόμων που ρωτήθηκαν, συμφώνησαν να συμμετέχουν, ενώ όσοι

αρνήθηκαν επικαλέστηκαν λόγους βιασύνης ή κούρασης. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων απαιτούσε περίπου πέντε λεπτά, αν και ως οπτική παρατήρηση αξίζει να αναφερθεί ότι αρκετοί ήταν οι συμμετέχοντες που πήραν το χρόνο τους ή και ανέπτυξαν συζητήσεις επί των ερωτήσεων με τη παρέα τους. Οι γενικές αντιδράσεις ήταν θετικές, οι περισσότεροι δήλωσαν ότι τους άρεσε και τους φάνηκε ενδιαφέρον γιατί τους έκανε «να σκεφτούν ξανά την επίσκεψή τους από διαφορετική οπτική», ενώ κάποιιοι σχολίασαν ότι χρειάστηκε να διαβάσουν δεύτερη φορά κάποιες ερωτήσεις, προτού απαντήσουν. Συνολικά η συλλογή των ερωτηματολογίων κρίθηκε εύκολη, αφού και στους τέσσερις χώρους, σε διάστημα περίπου δύο ωρών συλλέχθηκαν περίπου 30 ερωτηματολόγια. Ο συνολικός αριθμός των απαντήσεων που συλλέχθηκαν είναι 114 και μόνο το 23% των απαντήσεων προέρχεται από Έλληνες επισκέπτες. Η προέλευση των αποτελεσμάτων επομένως διαμορφώνεται ως εξής:

Γράφημα 35: Ο αριθμός απαντήσεων ανά αρχαιολογικό χώρο/μουσείο.

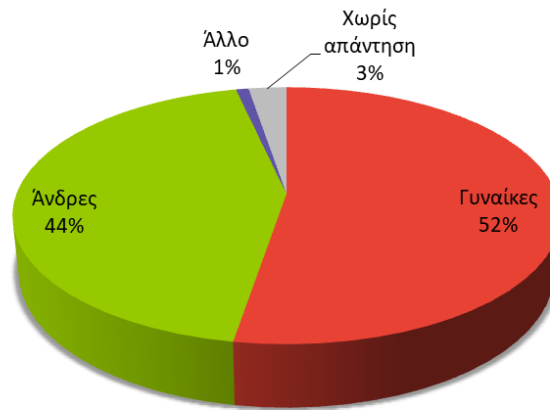

Γράφημα 36: Το ποσοστό Ελλήνων και ξένων επισκεπτών.

	Ξένοι επισκέπτες	Έλληνες επισκέπτες	Σύνολο:
Αρχαία Αγορά	25	3	28
Νότια Κλιτύς	27	3	30
ΕΑΜ	23	9	32
Μουσείο Ακρόπολης	13	11	24
Σύνολο:	88	26	114

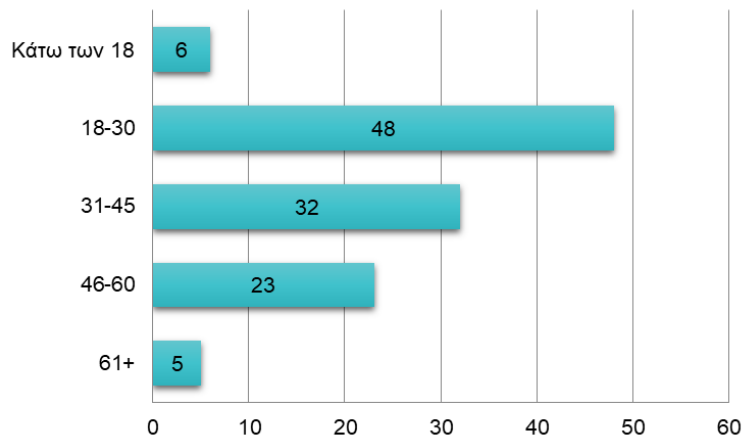
Πίνακας 1: Η προέλευση των απαντήσεων των επισκεπτών.

Παρατηρείται ακόμη ότι αν και η αντιπροσώπευση των Ελλήνων επισκεπτών ήταν ήδη μικρή, ακόμη λιγότεροι (10%) είναι αυτοί που είναι κάτοικοι Αθηνών. Όσον αφορά το φύλο των συμμετεχόντων παρατηρείται μια σχετική ισορροπία μεταξύ ανδρών και γυναικών, με ελαφρώς μεγαλύτερο πλήθος γυναικών, όπως φαίνεται στο παρακάτω γράφημα.

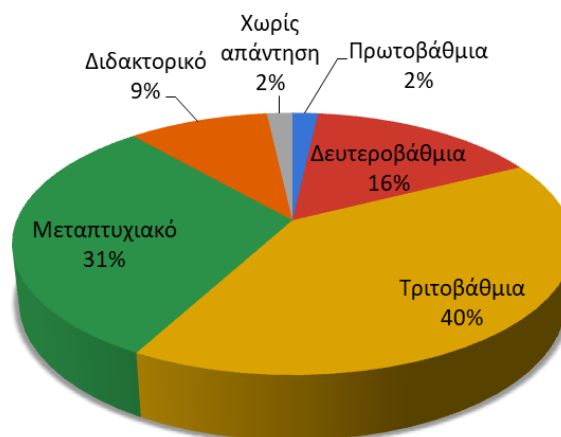
Γράφημα 37: Το φύλο των επισκεπτών.

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (42,1%) είναι νεαροί ενήλικες ηλικίας 18-30 ετών, ενώ η αμέσως επόμενη ηλικιακή ομάδα είναι αυτή των 31-40 ετών, σε ποσοστό 28,1%. Η ηλικιακή αντιπροσώπευση των συμμετεχόντων φαίνεται λεπτομερέστερα στο γράφημα που ακολουθεί.

Γράφημα 38: Η ηλικιακή κατανομή των επισκεπτών.

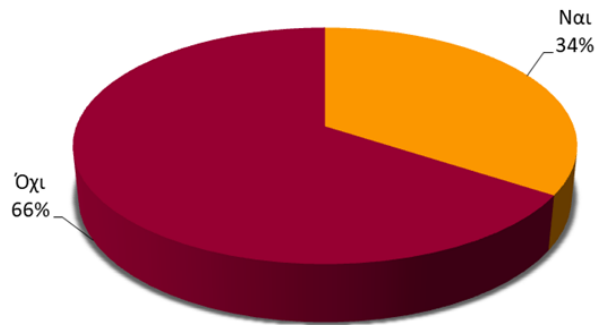
Όπως προαναφέρθηκε, ο σχεδιασμός του ερωτηματολογίου δεν απευθυνόταν σε παιδιά μικρής ηλικίας και τα ανήλικα άτομα που περιλαμβάνονται στο δείγμα (5,3%) συμμετείχαν με τη συγκατάθεση των ίδιων και των συνοδών τους και ήταν όλα εφηβικής ηλικίας. Από τους συμμετέχοντες ζητήθηκε επίσης να συμπληρώσουν το επίπεδο σπουδών τους, και όπως φαίνεται παρακάτω, η πλειοψηφία (46 συμμετέχοντες) έχει ολοκληρώσει τη τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ μεγάλο ποσοστό (35 συμμετέχοντες) έχει ολοκληρώσει και μεταπτυχιακή εκπαίδευση.

Γράφημα 39: Το επίπεδο σπουδών των επισκεπτών.

Τέλος, οι 39 από τους 114 συμμετέχοντες δήλωσαν ότι δεν είναι η πρώτη φορά που επισκέπτονται το συγκεκριμένο χώρο ή μουσείο.

Έχετε επισκεφτεί ξανά το συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο/μουσείο;

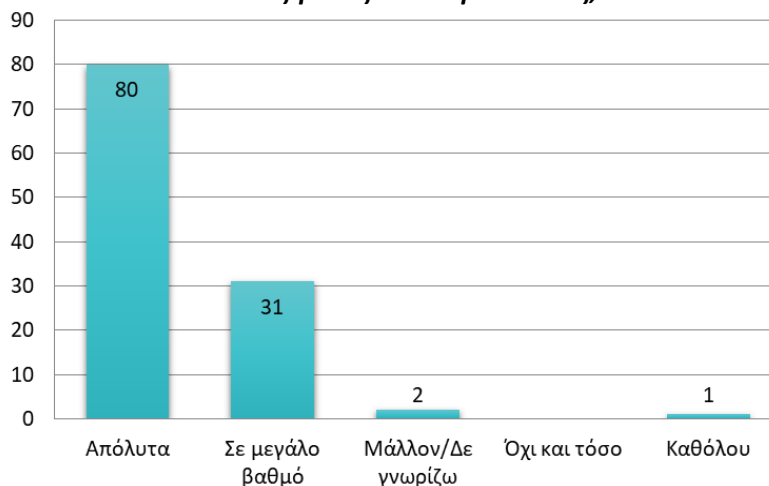

Γράφημα 40: Προηγούμενη επίσκεψη στο συγκεκριμένο χώρο/μουσείο.

5.3.2 Η αντίληψη του κοινού για την πολιτιστική κληρονομιά και τη σημασία της συντήρησης

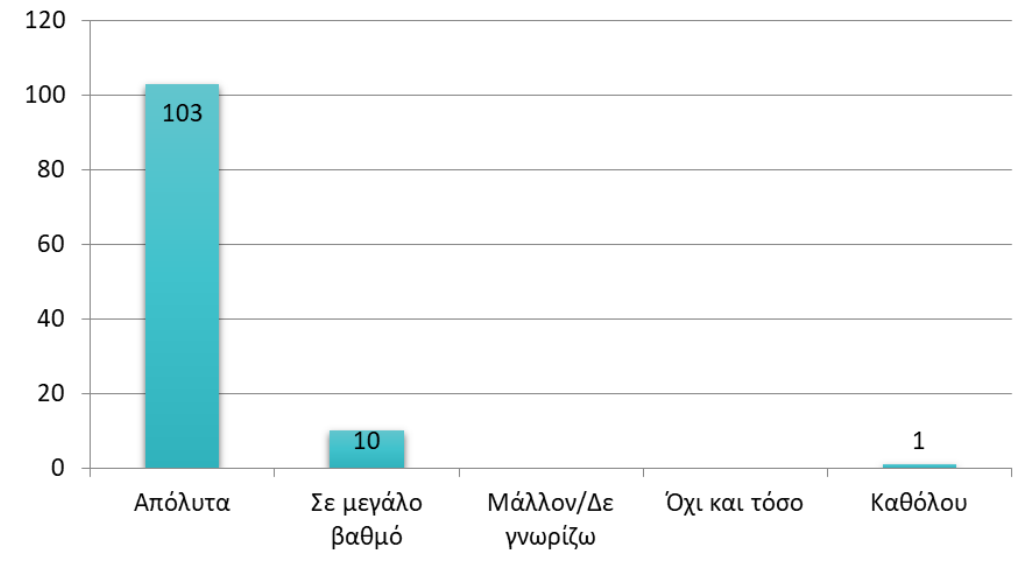
Οι πρώτες ερωτήσεις που κλήθηκαν να απαντήσουν οι συμμετέχοντες αφορούσαν την άποψη τους γύρω από τη θεμελιώδη θεώρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία γίνεται αντιληπτή ως κληροδότημα από τις παλαιότερες γενιές και επομένως αποτελεί καθήκον της παρούσας γενιάς να τη διαφυλάξει και να τη συντηρήσει για τις μελλοντικές. Η θεώρηση αυτή φυσικά αποτελεί και θεμελιώδη αιτία της πράξης της συντήρησης και στόχος των ερωτήσεων αυτών, πέρα από την πρόθεση να εισάγει τους συμμετέχοντες στο θέμα της έρευνας, ήταν, αν όχι να επαληθεύσει, να διερευνήσει το βαθμό συμφωνίας τους με αυτή την κοινώς αποδεκτή θεώρηση. Τα αποτελέσματα της ερώτησης που αφορούν το πρώτο σκέλος της θεώρησης δείχνουν ότι η μεγάλη πλειοψηφία (70,2%) συμφωνεί απόλυτα ότι η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί κοινό κτήμα της παρούσας γενιάς από τις γενιές του παρελθόντος και το 27,2% την αντιλαμβάνεται κατά αυτό τον τρόπο σε μεγάλο βαθμό. Όσον αφορά το καθήκον της παρούσας γενιάς να διαφυλάξει την πολιτιστική κληρονομιά για τις μελλοντικές γενιές, ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό (90,4%) συμφωνεί απόλυτα με αυτό, ενώ το υπόλοιπο 8,8% συμφωνεί σε μεγάλο βαθμό. Αντίστοιχα το 62,3% δήλωσε ότι πολύ συχνά αισθάνεται θαυμασμό/συγκίνηση ή βιώνει έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για αντικείμενα και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, τα οποία επισκέπτεται, ενώ το 27,2% «πάντα». Ένα 7% δηλώνει αβεβαιότητα, ενώ 4 άτομα σπάνια αισθάνονται κάποιο αντίστοιχο συναίσθημα.

Αντιλαμβάνεστε την πολιτιστική κληρονομιά ως κοινό κτήμα όλων μας, κληρονομιά της παρούσας γενιάς από τις γενιές του παρελθόντος;

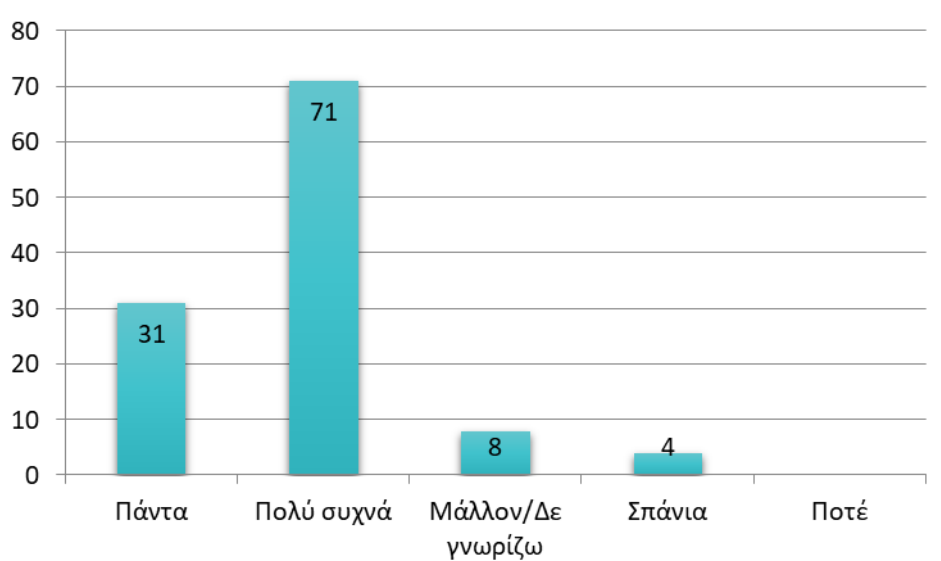
Γράφημα 41: Αντίληψη των επισκεπτών για την πολιτιστική κληρονομιά.

Θεωρείτε καθήκον της παρούσας γενιάς να διατηρήσει και να διαφυλάξει την πολιτιστική κληρονομιά για τις μελλοντικές γενιές;

Γράφημα 42: Αντίληψη των επισκεπτών για την πολιτιστική κληρονομιά.

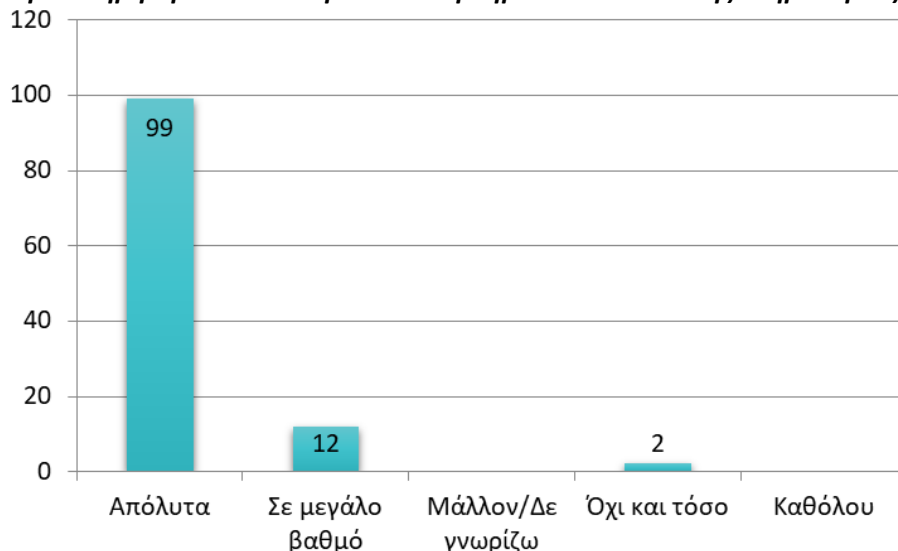
Πόσο συχνά βιώνετε αισθήματα θαυμασμού/συγκίνησης ή έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για αντικείμενα και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς που επισκέπτεστε;

Γράφημα 43: Συχνότητα συναισθηματικής αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς για τους επισκέπτες.

Μεγάλη ομοφωνία παρουσιάζεται επίσης στο ζήτημα της σημασίας της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, με το 87,6% να αντιλαμβάνεται τη συντήρηση σημαντική με απόλυτο τρόπο, ενώ το 10,6% σε μεγάλο βαθμό. Μόλις 2 άτομα δε θεωρούν τη συντήρηση τόσο σημαντική. Όσον αφορά το ενδιαφέρον του κοινού για τη συντήρηση, 54 άτομα δήλωσαν ότι τους προκαλεί μεγάλο ενδιαφέρον η συντήρηση των αντικειμένων ή μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς, τα οποία επισκέπτονται, ενώ 53 άτομα δήλωσαν ότι θα τους προκαλούσε μεγαλύτερο ενδιαφέρον εάν γνώριζαν περισσότερα πράγματα για αυτή. Σε 6 επισκέπτες δεν προκαλεί καθόλου ενδιαφέρον, ενώ ένας από τους επισκέπτες του δείγματος δήλωσε ότι έχει «επαγγελματικό ενδιαφέρον» στη συντήρηση.

Θεωρείτε τη συντήρηση των αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς σημαντική;

Γράφημα 44: Η αντίληψη του κοινού για τη σημασία της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

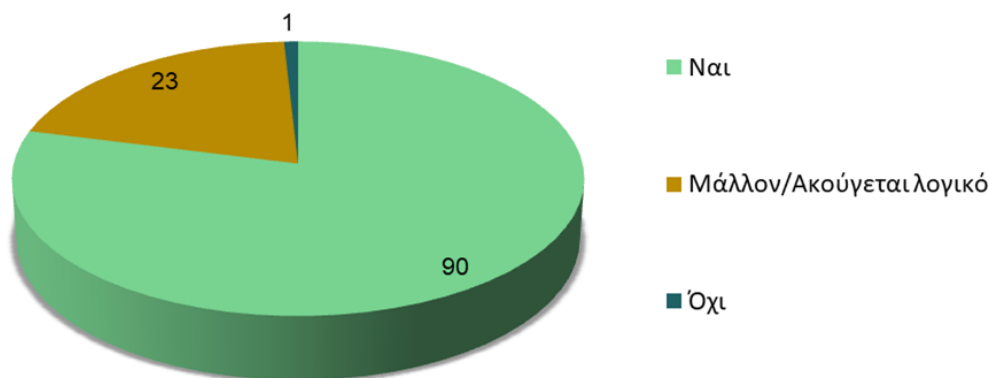
Σας προκαλεί ενδιαφέρον η συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς, τα οποία επισκέπτεστε;

Γράφημα 45: Το ενδιαφέρον των επισκεπτών για τη συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς.

Τέλος, όταν οι επισκέπτες ρωτήθηκαν εάν γνωρίζουν ότι η συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί διακριτό επάγγελμα και οι εργασίες εκτελούνται από επαγγελματίες συντηρητές, η μεγάλη πλειοψηφία (78,9%) απάντησε ότι το γνωρίζει, ενώ το 20,2% θεώρησε ότι «του ακούγεται λογικό». Μόνο ένας από τους συμμετέχοντες δήλωσε ότι δεν το γνώριζε.

Γνωρίζετε ότι η συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί συγκεκριμένο επάγγελμα και οι εργασίες εκτελούνται από επαγγελματίες συντηρητές;

Γράφημα 46: Γνώση των επισκεπτών για το επάγγελμα της συντήρησης.

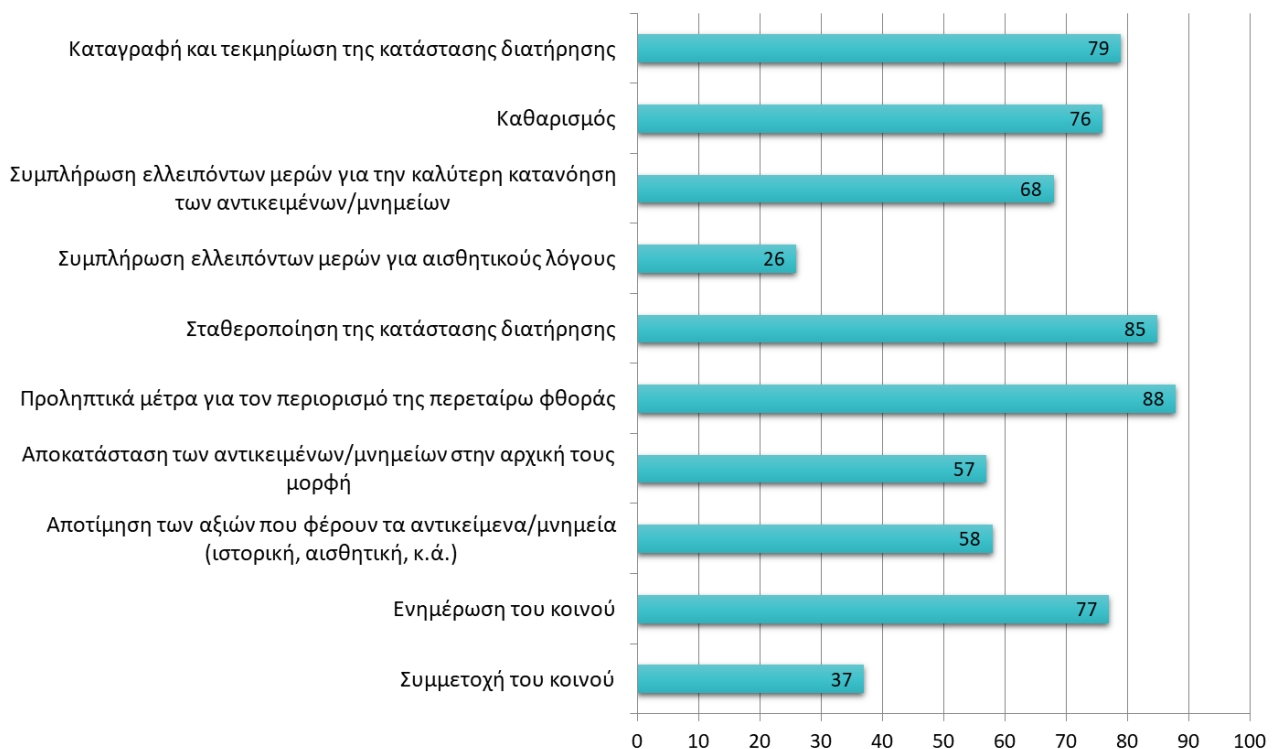
5.3.3 Η αντίληψη του κοινού και τη φύση και το ρόλο του επαγγέλματος της συντήρησης

Προκειμένου να διερευνηθεί η άποψη των συμμετεχόντων για τη συντήρηση και την πρακτική της, τους τέθηκε κλειστή ερώτηση, η οποία τους καλούσε να δηλώσουν τι συνιστά για αυτούς μια καλή πρακτική συντήρησης. Μπορούσαν να επιλέξουν από μια σειρά επιλογών, όσες από αυτές θεωρούσαν ότι συνιστούν καλή πρακτική και επομένως ο αριθμός των επιλογών δεν αθροίζεται στο σύνολο των 114 απαντήσεων. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων κρίνουν ως καλή πρακτική τα προληπτικά μέτρα για τον περιορισμό της περαιτέρω φθορά (88 συμμετέχοντες), τη σταθεροποίηση της κατάστασης διατήρησης (85 συμμετέχοντες), την καταγραφή και τεκμηρίωση της κατάστασης (79 συμμετέχοντες), την ενημέρωση του κοινού (77 συμμετέχοντες) και τον καθαρισμό (76 συμμετέχοντες). Στο σύνολο των 114 ατόμων, οι 68 επέλεξαν την επιλογή «Συμπλήρωση ελλειπόντων μερών για την καλύτερη κατανόηση των αντικειμένων/μνημείων», ενώ αρκετοί επίσης θεωρούν μέρος της καλής πρακτικής την αποτίμηση των αξιών που φέρουν τα αντικείμενα (58 συμμετέχοντες) και την αποκατάσταση των αντικειμένων τους στην αρχική τους μορφή (57 συμμετέχοντες). Ενώ όπως φαίνεται αρκετοί ήταν αυτοί που επέλεξαν την ενημέρωση του κοινού ως μέρος καλής πρακτικής, σημαντικά λιγότεροι (37 συμμετέχοντες) θεωρούν καλή πρακτική τη «συμμετοχή του κοινού», ενώ η επιλογή που συναντήθηκε σπανιότερα (26 συμμετέχοντες) είναι η «συμπλήρωση ελλειπόντων μερών για αισθητικούς λόγους». Αξίζει να αναφερθεί ότι κάποιοι από τους συμμετέχοντες επέδειξαν κάποια αβεβαιότητα ή σκεπτικισμό σχετικά με την συμπλήρωση για αισθητικούς λόγους και την αποκατάσταση στην αρχική μορφή, τοποθετώντας <?> και <~> δίπλα από τις λέξεις «αισθητικούς» και «αρχική μορφή», ενώ ως επιλογές είχαν συμπεριληφθεί στην απάντησή τους. Ένας από τους συμμετέχοντες δεν επέλεξε καμία από τις προτεινόμενες απαντήσεις και πρόσθεσε το εξής:

Να μη γίνονται συμπληρώσεις κατά φαντασίαν.

(άνδρας, 61+, Μουσείο Ακρόπολης)

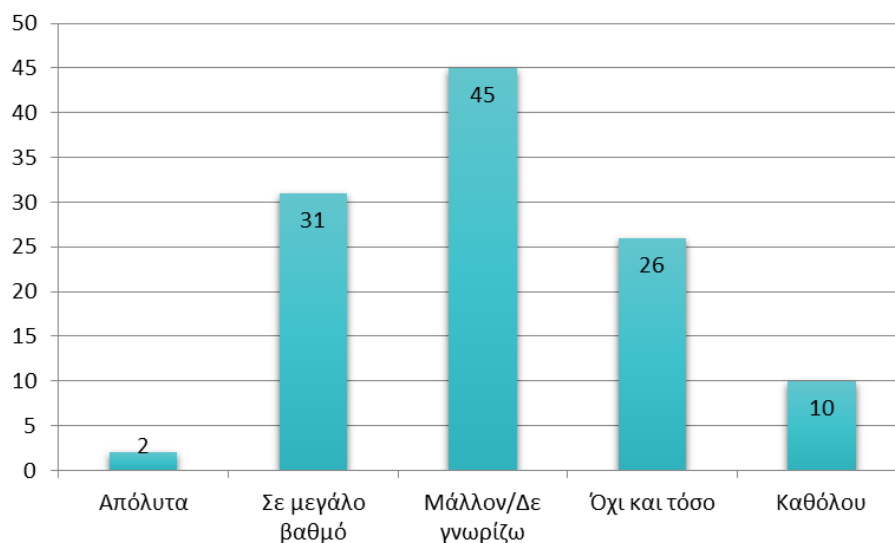
Κατά τη γνώμη σας, τι συνιστά μια καλή πρακτική συντήρησης; (Επιλέξτε όσες απαντήσεις ισχύουν)

Γράφημα 47: Η άποψη των επισκεπτών για την καλή πρακτική στη συντήρηση.

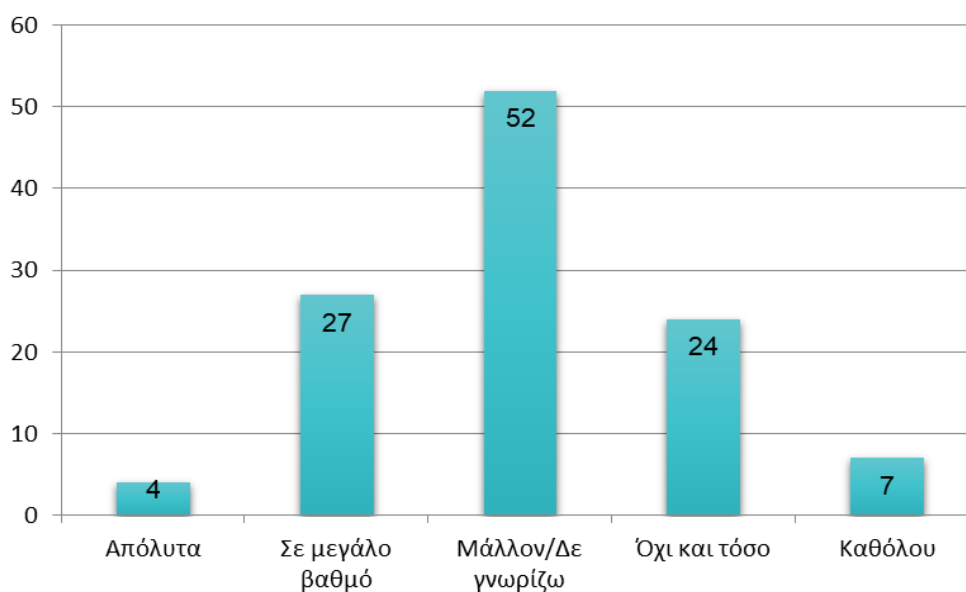
Όσον αφορά την εξοικείωσή τους με τις ηθικές αρχές που διέπουν τις επεμβάσεις συντήρησης, η πλειοψηφία των επισκεπτών (39,5%) παρουσιάζει αβεβαιότητα, το 22,8% θεωρεί ότι δεν έχει και τόση εξοικείωση, ενώ 10 από τους συμμετέχοντες δηλώνουν ότι δεν έχουν καθόλου. Το 27,2% παρ' όλα αυτά δηλώνει μεγάλο βαθμό εξοικείωσης με τις ηθικές αρχές και 2 άτομα δηλώνουν απόλυτα εξοικειωμένοι. Όσον αφορά την αντικειμενικότητα των αποφάσεων γύρω από τη συντήρηση, αντίστοιχο πλειοψηφικό ποσοστό (45,6%) δηλώνει αβεβαιότητα, ενώ οι υπόλοιποι συμμετέχοντες είναι διαμοιρασμένοι, ώστε ένα 27,2% αντιλαμβάνεται τις αποφάσεις ως αντικειμενικές σε μεγάλο ή απόλυτο βαθμό, ενώ το άλλο 27,2% τις αντιλαμβάνεται αντικειμενικές σε μικρό βαθμό ή και καθόλου.

Θεωρείτε ότι είστε εξοικειωμένοι με τις ηθικές αρχές που διέπουν τις επεμβάσεις συντήρησης;

Γράφημα 48: Ο βαθμός εξοικείωσης των επισκεπτών με τις ηθικές αρχές που διέπουν τις επεμβάσεις συντήρησης, σύμφωνα με την άποψή τους.

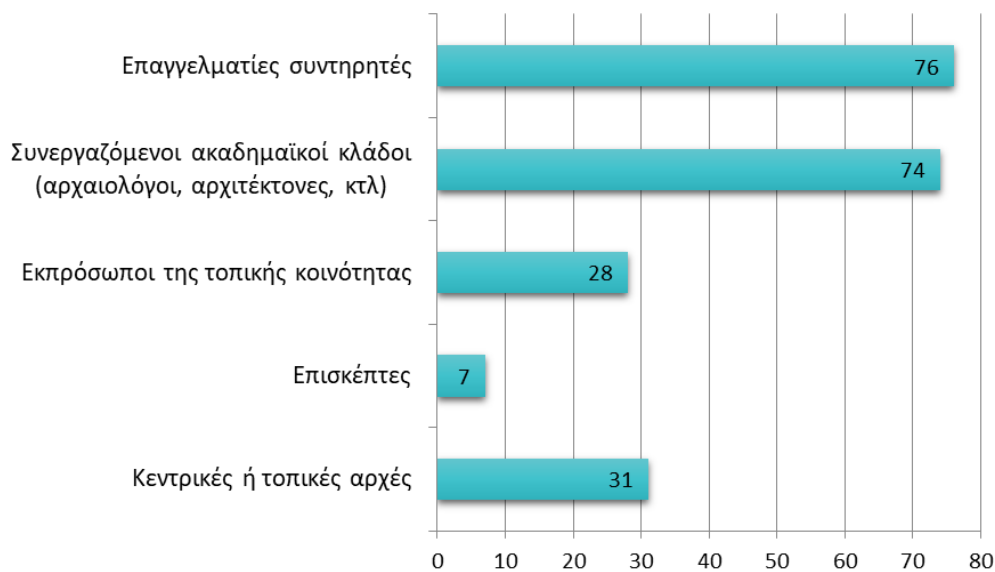
Αντιλαμβάνεστε τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αντικειμενικές;

Γράφημα 49: Η άποψη των επισκεπτών για την αντικειμενικότητα των αποφάσεων γύρω από τη συντήρηση.

Η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων (70,2%) αντιλαμβάνεται τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης και το ποσοστό αυτό κλήθηκε να επιλέξει ποιοι κατά την άποψή του οφείλουν να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Οι περισσότεροι από τους επισκέπτες θεωρούν ότι επαγγελματίες συντηρητές (76 συμμετέχοντες) και συναφείς ακαδημαϊκοί κλάδοι (74 συμμετέχοντες) οφείλουν κυρίως να συμμετέχουν. Σημαντικά λιγότεροι επέλεξαν ότι οφείλουν να συμμετέχουν οι κεντρικές ή τοπικές αρχές (31 συμμετέχοντες), ενώ 28 από αυτούς θεωρούν ότι οφείλουν να συμμετέχουν και εκπρόσωποι της τοπικής κοινότητας. Μόλις 7 από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ότι οφείλουν να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και οι επισκέπτες.

Ποιοι θεωρείτε ότι οφείλουν να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων; (Επιλέξτε όσες απαντήσεις ισχύουν)

Γράφημα 50: Συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Το γεγονός ότι η λιγότερη δημοφιλής απάντηση σε αυτό το ερώτημα ήταν οι «επισκέπτες» έρχεται σε αναλογία με την άποψη των επισκεπτών όσον αφορά τον τρόπο που αντιλαμβάνονται την καλή πρακτική της συντήρησης και όπου εκφράζεται εμφανώς η προτίμησή τους να ενημερωθούν, παρά να συμμετέχουν (Γράφημα 47). Το ζήτημα της συμμετοχής έχει συζητηθεί αρκετά, με το Άρθρο 12 της Σύμβασης του Faro να τονίζει τη σημασία της ενθάρρυνσης όλων να συμμετέχουν στις διαδικασίες ευρύτερης διαχείρισης και συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς (Council of Europe, 2005), Παρ' όλα αυτά συχνά αποτελεί σημαντική πρόκληση η διασαφήνιση και ο ορισμός, τόσο ποιοτικά, όσο και ποσοτικά, των ομάδων που αποτελούν όντως ενδιαφερόμενα μέρη και έχει υποστηριχτεί ότι το δικαίωμα του κοινού να υποβάλλει τη γνώμη του έρχεται σε αναλογία με το βαθμό της ευρύτερης συμμετοχής του και εξαρτάται από την επίδραση που έχουν πάνω του οι αποφάσεις της συντήρησης (Muñoz Viñas, 2005, p. 161). Μια ακόμη ενδιαφέρουσα παρατήρηση, όπως εκφράστηκε από συμμετέχοντα στην έρευνα, είναι ότι η συμμετοχή των επισκεπτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων περιπλέκεται περισσότερο, αν ληφθεί υπόψη ότι οι αποφάσεις συντήρησης συχνά μπορούν να επηρεάζουν και ποιοι είναι τελικά οι επισκέπτες ενός χώρου.

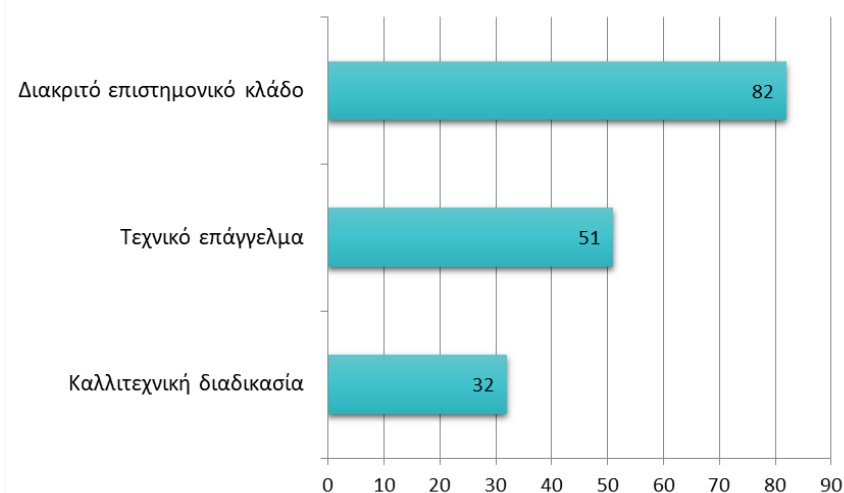
One could consult with visitors but conservation decisions also influence what kind of visitor comes & how they perceive/behave.⁸

(άνδρας, 31-45, Νότια Κλιτύς)

⁸ «Θα μπορούσε κανείς να συμβουλευτεί τους επισκέπτες, αλλά οι αποφάσεις συντήρησης επηρεάζουν επίσης το είδος του επισκέπτη που έρχεται και το πώς αυτοί αντιλαμβάνονται/συμπεριφέρονται.»

Όσον αφορά την αντίληψή τους για τη φύση του επαγγέλματος, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν τι αποτελεί κατά τη γνώμη τους η συντήρηση και η δημοφιλέστερη απάντηση μεταξύ τους ήταν ο διακριτός επιστημονικός κλάδος (71,7%). Το 44,2%, των συμμετεχόντων δήλωσε ότι την αντιλαμβάνεται ως τεχνικό επάγγελμα, ενώ το 27,4% ως καλλιτεχνική διαδικασία. Οι απαντήσεις σε αυτή την ερώτηση δεν αθροίζονται στο σύνολο του δείγματος γιατί πολλοί από τους συμμετέχοντες επέλεξαν παραπάνω από μια απάντηση. Στο επόμενο διάγραμμα φαίνονται λεπτομερέστερα οι απαντήσεις των επισκεπτών.

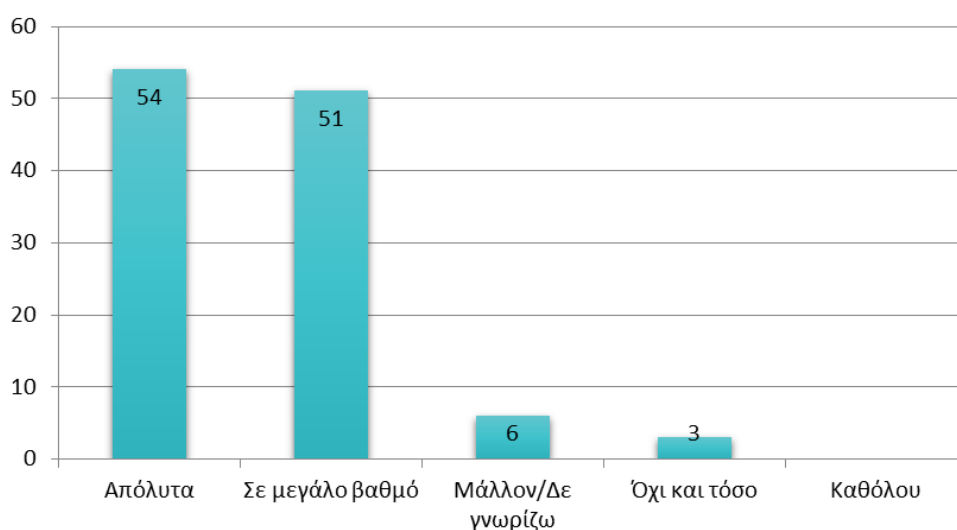
Κατά τη γνώμη σας, η συντήρηση αποτελεί:

Γράφημα 51: Η αντίληψη των επισκεπτών για τη συντήρηση.

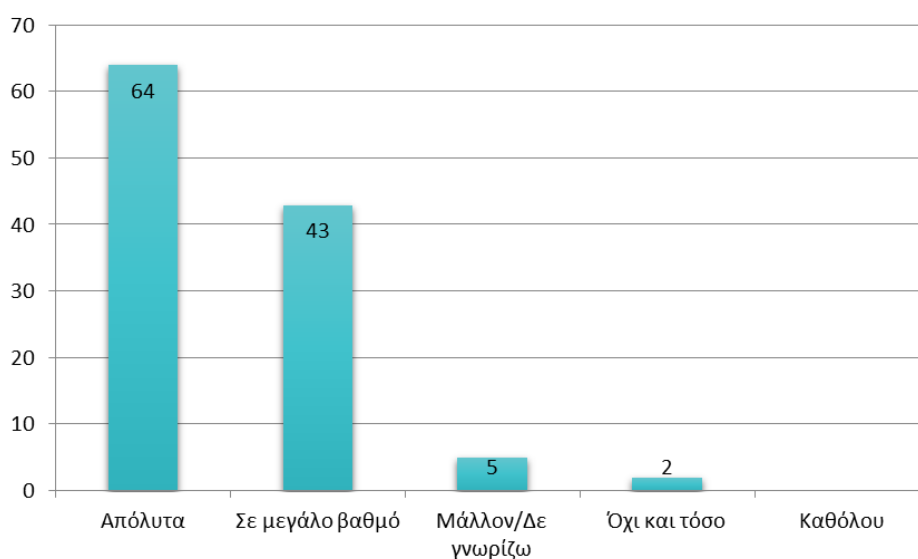
Προκειμένου να διερευνηθεί η άποψη των επισκεπτών όσον αφορά τη σχέση της συντήρησης με την κοινωνία, κλήθηκαν να απαντήσουν εάν θεωρούν τη συντήρηση πρακτική κοινωνικού οφέλους και λειτουργήμα. Η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων (92,1%) δήλωσε την αντιλαμβάνονται κατά αυτό τον τρόπο απόλυτα ή και σε μεγάλο βαθμό. Αντίστοιχα, όσον αφορά τη σχέση της συντήρησης με τα αντικείμενα και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, το 93,8% αντιλαμβάνεται τη συντήρηση ως μέρος της συνεχιζόμενης «βιογραφίας» των αντικειμένων.

Αντιλαμβάνετε τη συντήρηση ως πρακτική κοινωνικού οφέλους/κοινωνική πρακτική και λειτουργήμα;

Γράφημα 52: Η άποψη των επισκεπτών γύρω από τη σχέση της συντήρησης με την κοινωνία.

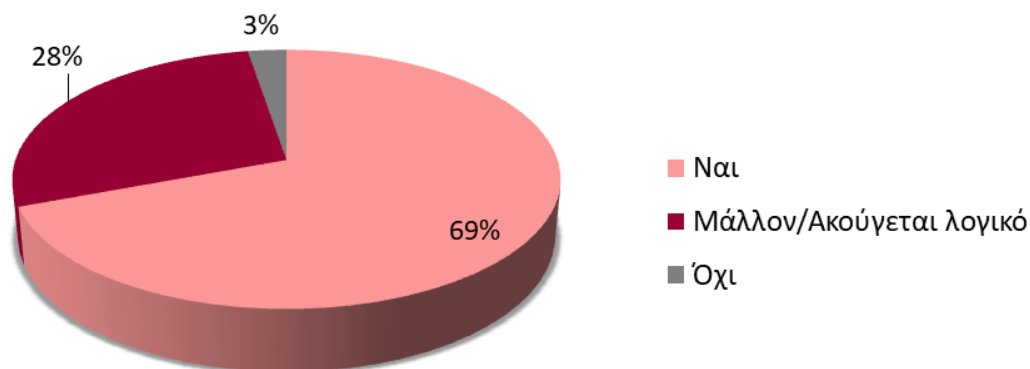
Θεωρείτε τις εργασίες συντήρησης ως μέρος της συνεχιζόμενη «βιογραφίας» των αντικειμένων;

Γράφημα 53: Η άποψη των επισκεπτών γύρω από τη σχέση της συντήρησης με τα αντικείμενα πολιτιστική κληρονομιάς.

Μια ακόμη πληροφορία, που η πλειοψηφία των επισκεπτών (79 συμμετέχοντες) δηλώνει να γνωρίζει είναι ότι κατά τη διαδικασία της συντήρησης συχνά αποκαλύπτονται νέα στοιχεία και πληροφορίες για τα αντικείμενα και τα μνημεία. Σε 32 από αυτούς ακούγεται απλά λογικό, ενώ 3 συμμετέχοντες δήλωσαν ότι δεν το γνώριζαν.

Γνωρίζετε ότι κατά τις εργασίες συντήρησης συχνά αποκαλύπτονται νέες πληροφορίες και στοιχεία για τα αντικείμενα/μνημεία;

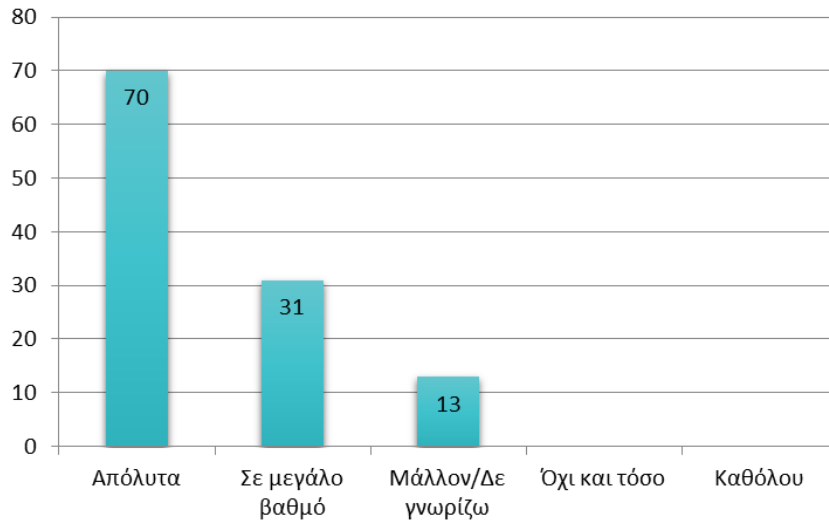
Γράφημα 54: Γνώση των επισκεπτών για τα νέα στοιχεία που συχνά αποκαλύπτονται κατά τη συντήρηση.

5.3.4 Συντήρηση και επισκέπτες

Οι δύο παράγοντες που κατά τον Μιñοζ Βίñas, σηματοδοτούν εγγύτερο ενδιαφέρον και μπορούν να οριοθετήσουν ποιες κοινωνικές ομάδες δύναται να έχουν λόγο ως προς την ευρύτερη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και επομένως να αποτελούν ουσιαστικά, αυτό που έχει περιγραφεί ως, «ενδιαφερόμενο μέρος», είναι αφενός η συνεισφορά τους στη συνολική σημασία του αντικειμένου και αφετέρου η επίδραση που έχει πάνω τους οποιαδήποτε αλλαγή που συμβαίνει σε ένα αντικείμενο (2005, p. 161). Στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι οι επεμβάσεις συντήρησης μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη τους για τα αντικείμενα και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς και η πλειοψηφία τους (61,4%) θεωρεί ότι το έργο της συντήρησης επιδρά απόλυτα στην αντίληψη τους. Το 27,2% δηλώνει ότι μπορεί να επηρεαστεί από τη συντήρηση σε μεγάλο βαθμό, ενώ το 11,4% δηλώνει αβεβαιότητα ως προς αυτό το θέμα. Μέσα από αυτή την απάντηση παρατηρείται επίσης ότι

οι συμμετέχοντες δίνουν όντως βάρος στη σημασία της συντήρησης, όχι μόνο ως προς τα αντικείμενα, αλλά και ως προς την επίδραση που έχει προς αυτούς η συντήρηση και οι αποφάσεις γύρω από αυτή.

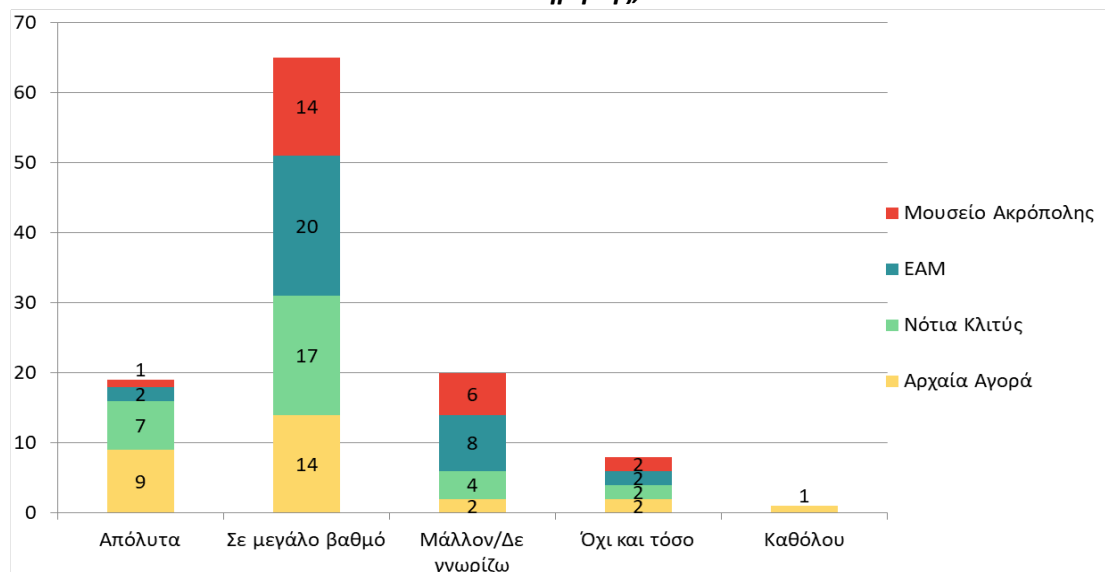
Θεωρείτε ότι οι επεμβάσεις συντήρησης επιδρούν/μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψή σας για τα αντικείμενα/μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς;

Γράφημα 55: Η επίδραση της συντήρησης στην αντίληψη των επισκεπτών για αντικείμενα/μνημεία.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει μέσω της έρευνας είναι ότι η μεγάλη πλειοψηφία των επισκεπτών (74,3%) δηλώνει ότι ήταν σε θέση να διακρίνει τις επεμβάσεις και το έργο της συντήρησης κατά την επίσκεψή της σε μεγάλο βαθμό ή και απόλυτα. Το 17,7% δήλωσε αβεβαιότητα, ενώ μόνο το 8% δήλωσε ότι ήταν σε θέση να διακρίνει τις επεμβάσεις και το έργο της συντήρησης σε μικρό βαθμό ή και καθόλου. Το στοιχείο αυτό απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση, προκειμένου να διασαφηνιστεί τι είναι αυτό που γίνεται αντιληπτό ως έργο της συντήρησης και με ποιο τρόπο από τους επισκέπτες και το «μη ειδικό» κοινό. Ένας παράγοντας, όπως έχει φανεί και μέσα από παρεμφερείς μελέτες, ο οποίος ενδεχομένως προσδίδει αίσθηση «εμφανούς συντήρησης» είναι η γενικότερη καλή εικόνα διατήρησης των αντικειμένων ή μνημείων και η αναγνωσιμότητά τους (Παπαδοπούλου, 2017, p. 89).

Θεωρείτε ότι κατά την επίσκεψή σας ήσασταν σε θέση να διακρίνετε επεμβάσεις/το έργο της συντήρησης;

Γράφημα 56: Η δυνατότητα αναγνώρισης του έργου της συντήρησης από τους επισκέπτες.

Όσον αφορά την επικοινωνία του έργου της συντήρησης, αν και παρατηρείται έντονη διχογνωμία μεταξύ των απαντήσεων, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων θεωρεί ότι η συντήρηση επικοινωνείται επαρκώς στο χώρο που επισκέφθηκαν με 48 συμμετέχοντες (42,5%) να θεωρούν ότι η συντήρηση επικοινωνείται σε μεγάλο βαθμό ή και απόλυτα. Το ένα τρίτο περίπου (32,7%) των συμμετεχόντων παρ' όλα αυτά έχει αντίθετη άποψη και θεωρεί ότι η συντήρηση προβάλλεται σε μικρό βαθμό ή και καθόλου στο χώρο που επισκέφθηκαν. Ένα σημαντικό ποσοστό επίσης (23,9%) παρουσιάζει αβεβαιότητα ως προς το θέμα.

[The] signs here [are] not very accessible to public. Tour guides do better job.⁹

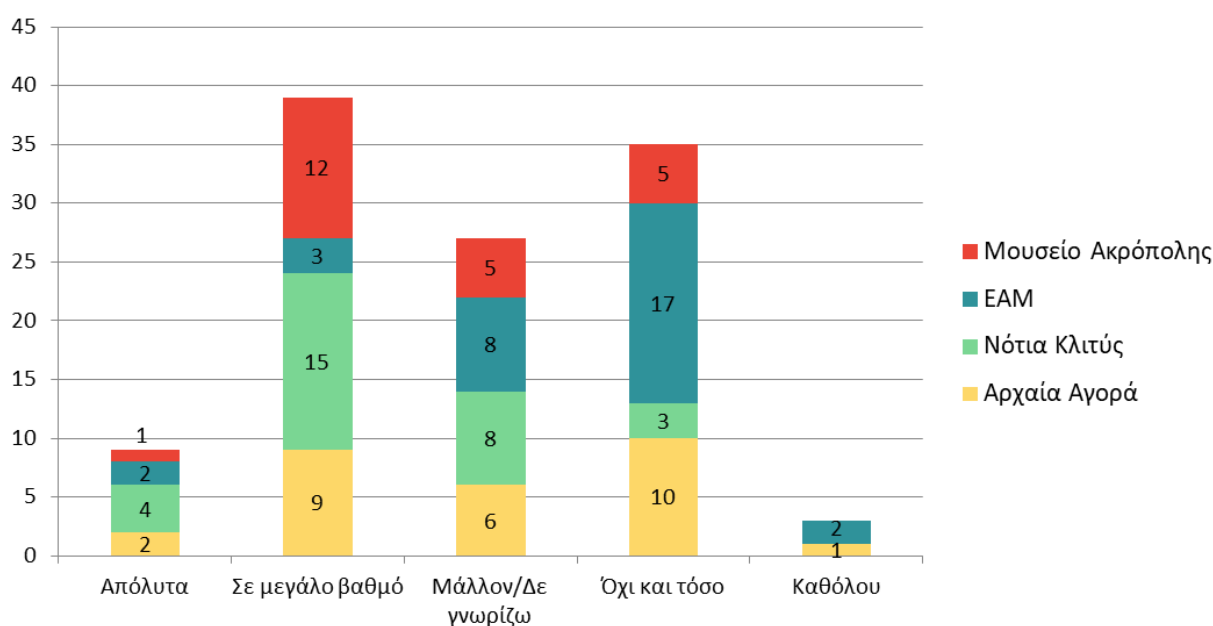
(άνδρας, 31-45, Νότια Κλιτύς)

Όπως έχει προαναφερθεί, οι συγκεκριμένοι χώροι στα πλαίσια της παρούσας εργασίας δεν αντιμετωπίστηκαν ως μελέτες περιπτώσεων και επομένως, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, τα στοιχεία που προκύπτουν από αυτή την ερώτηση απαιτούν περαιτέρω μελλοντική διερεύνηση, προκειμένου να αξιολογηθεί το πλαίσιο επικοινωνίας της συντήρησης σε κάθε χώρο και να εντοπιστούν οι πιθανές αιτίες πίσω από την αντίληψη που παρουσιάζουν οι συμμετέχοντες.

The conservations in this museum have impressed me, from those conservations we had learned the development of local culture!¹⁰

(άνδρας, 31-45, EAM)

Θεωρείτε ότι το έργο της συντήρησης επικοινωνείται επαρκώς στο χώρο που επισκεφθήκατε;

Γράφημα 57: Η αντίληψη των επισκεπτών για την επικοινωνία του έργου της συντήρησης στο χώρο που επισκέφθηκαν.

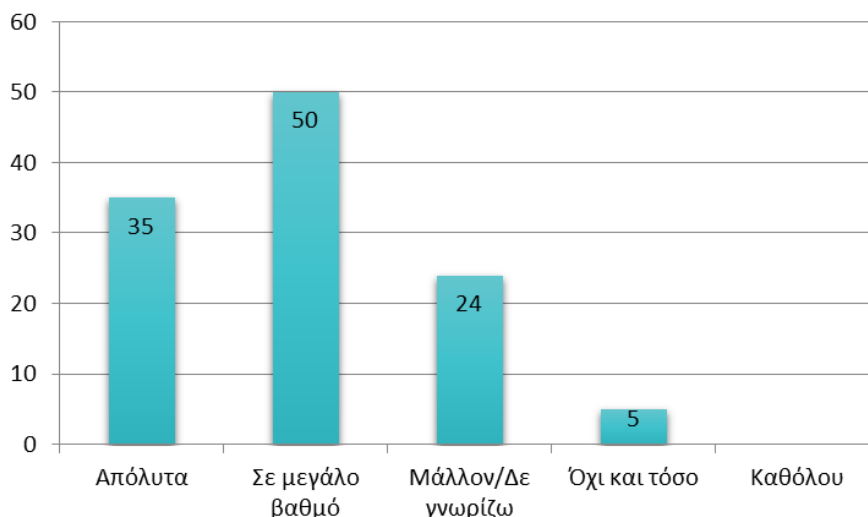
Παρά τη διχογνωμία που παρουσιάστηκε παραπάνω, όταν οι επισκέπτες ρωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην εμπειρία, αντίληψη ή και κατανόηση τους, η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων (74,6%) δήλωσαν ότι θα συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό ή και απόλυτα. Το ένα πέμπτο των συμμετεχόντων εξέφρασε αβεβαιότητα, ενώ μόνο 5 από τους

⁹ «[Οι] πινακίδες εδώ [δεν είναι] πολύ προσβάσιμες στο κοινό. Οι ξεναγοί κάνουν καλύτερη δουλειά.»

¹⁰ «Οι συντηρήσεις σε αυτό το μουσείο με έχουν εντυπωσιάσει, από αυτές τις συντηρήσεις είχαμε μάθει την ανάπτυξη του τοπικού πολιτισμού!»

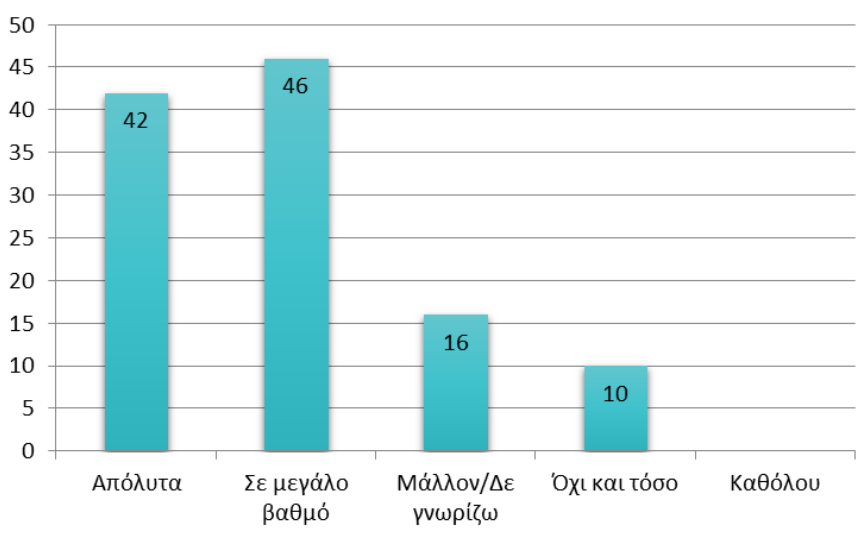
συμμετέχοντες θεώρησαν ότι περαιτέρω προβολή του έργου της συντήρησης δεν θα συνέβαλε στην αντίληψή τους για τα αντικείμενα και το χώρο που επισκέφθηκαν. Παρόμοια επίσης παρουσιάζεται η κατανομή των απαντήσεων όταν οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν ένα θα τους άρεσε να έχουν περισσότερες πληροφορίες για τη συντήρηση. Το 77,2% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι θα τους άρεσε σε μεγάλο βαθμό και απόλυτα, το 14% δεν είναι σίγουρο και 10 άτομα δήλωσαν ότι δεν θα τους άρεσε.

Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία/προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην εμπειρία/αντίληψη/κατανόηση σας;

Γράφημα 58: Η άποψη των επισκεπτών για τη συμβολή της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης στην εμπειρία και την κατανόησή τους.

Θα σας άρεσε να έχετε περισσότερες πληροφορίες για τη συντήρηση;

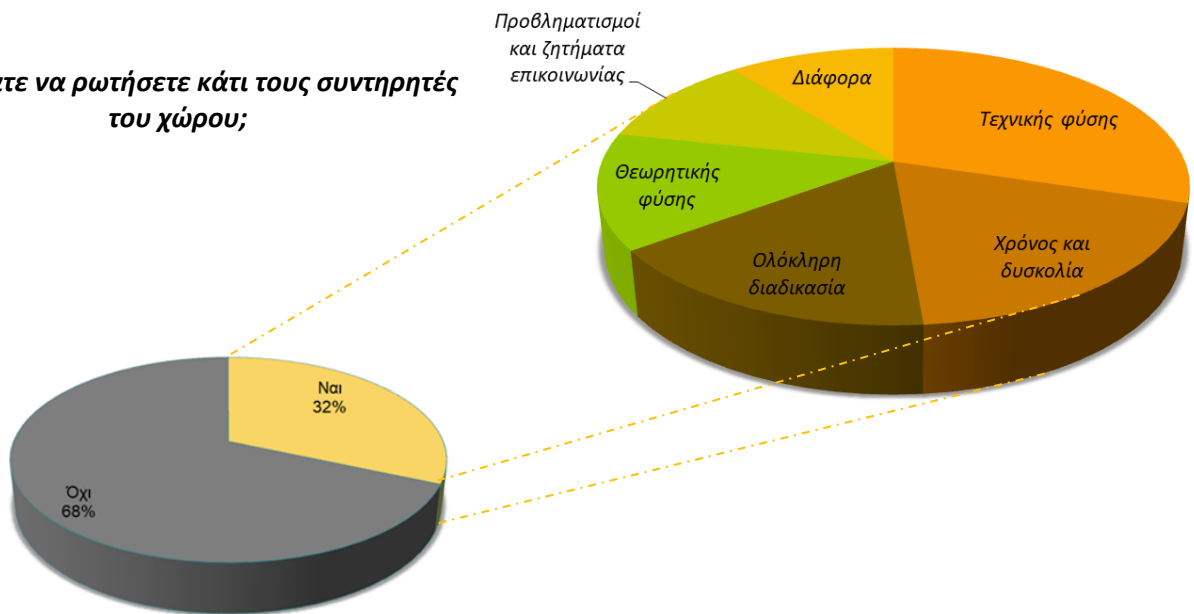

Γράφημα 59: Η επιθυμία των επισκεπτών για περαιτέρω επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης.

Τέλος, 36 από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ότι θα ήθελαν να ρωτήσουν κάτι τους συντηρητές του χώρου τον οποίο επισκέφθηκαν. Οι ερωτήσεις των επισκεπτών, καθώς και κάποιες από τις σκέψεις που μοιράστηκαν θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

5.3.5 Ερωτήσεις και σχόλια των επισκεπτών

Θα θέλατε να ρωτήσετε κάτι τους συντηρητές του χώρου;

Γράφημα 60: Τα είδη των ερωτήσεων των επισκεπτών προς τους συντηρητές των χώρων που επισκέφθηκαν.

Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 26, η θεματολογία των ερωτήσεων που συλλέχθηκαν ποικίλλει, με απορίες τεχνικής, αλλά και θεωρητικής φύσης, απορίες σε σχέση με το χρόνο που απαιτείται, απορίες γενικής φύσης γύρω από την ευρύτερη διαδικασία της συντήρησης και της διαχείρισης, αλλά και κάποιες που αναδεικνύουν τη σύγκρουση μεταξύ συντήρησης και συνεργαζόμενων ακαδημαϊκών κλάδων. Σε κάποιες από τις ερωτήσεις που εκφράστηκαν γίνονται αναφορές σε ζητήματα που υπήρχαν σε προηγούμενες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου και επομένως φαίνεται να δημιουργήθηκαν απορίες ή και ενδιαφέρον μέσω της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου.

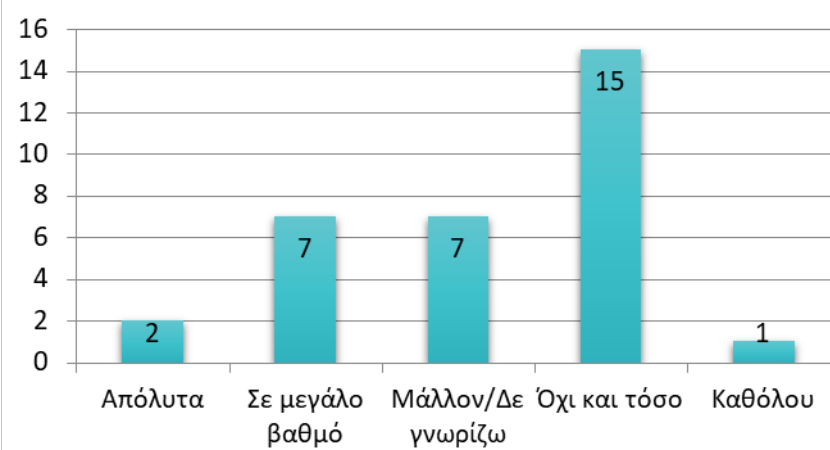

Γράφημα 61: Το ενδιαφέρον των επισκεπτών που εξέφρασαν ερωτήσεις προς τους συντηρητές για τη συντήρηση.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 61, ότι απορίες εκφράστηκαν ακόμη και από άτομα τα οποία είχαν δηλώσει ότι δεν τους προκαλεί ενδιαφέρον η συντήρηση στους χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς που επισκέπτονται. Στο Γράφημα 62 επίσης φαίνεται ότι η πλειοψηφία αυτών που είχαν κάποια ερώτηση να κάνουν στους συντηρητές, θεώρησαν ότι η συντήρηση δεν επικοινωνείται επαρκώς στο χώρο τον οποίο επισκέφθηκαν, όπως αυτό εκφράστηκε μέσα από τις απαντήσεις τους στην αντίστοιχη ερώτηση. Γενικά, παρότι η εκπροσώπησή τους ήταν εξαρχής μικρή, μεγάλο είναι το ποσοστό από τους Έλληνες επισκέπτες που συμμετείχαν στην έρευνα (10 από τους 26) που εξέφρασαν κάποια ερώτηση προς

τους συντηρητές και αποτελούν περίπου το ένα τρίτο των ατόμων που θέλησαν να ρωτήσουν κάτι. Στο σύνολό τους οι ερωτήσεις που εκφράστηκαν δείχνουν όντως ενδιαφέρον και περιέργεια εκ μέρους των ανθρώπων αυτών.

Θεωρείτε ότι το έργο της συντήρησης επικοινωνείται επαρκώς στο χώρο που επισκεφθήκατε;

Γράφημα 62: Η άποψη των επισκεπτών που εξέφρασαν ερώτηση προς τους συντηρητές για την επικοινωνία της συντήρησης στο χώρο που επισκέφθηκαν.

Η ερώτηση που επαναλήφθηκε αρκετές φορές ήταν αυτή που αφορά το χρόνο που απαιτείται για να γίνει η συντήρηση. Κάποιοι αντιλαμβάνονται τη συντήρηση ως τετελεσμένο γεγονός, ενώ κάποιοι θίγουν το ζήτημα της συχνότητας και άλλοι αναρωτιούνται πόσο ακόμη χρόνο χρειάζεται. Ένα ακόμη θέμα που προέκυψε ως ερώτημα και ενδεχομένως συνδέεται με τις απορίες που αφορούν το χρόνο, είναι η δυσκολία της συντήρησης.

How long does the conservation process take?¹¹

(άνδρας, 18-30, ΕΑΜ)

How long did conservation take?¹²

(γυναίκα, 18-30, Αρχαία Αγορά)

Κάθε πότε γίνεται συντήρηση;

(γυναίκα, 31-45, ΕΑΜ)

Πως γίνεται; Πόσα χρόνια μπορεί να κρατήσει ακόμα; Θα μου γεννιόντουσαν και άλλες σίγουρα.

(άνδρας, 31-45, Αρχαία Αγορά)

How long it took to do the works. What issues they ran into.¹³

(άνδρας, 31-45, Μουσείο Ακρόπολης)

Πόσο δύσκολη μπορεί να είναι η συντήρηση;

(γυναίκα, 18-30, Μουσείο Ακρόπολης)

¹¹ «Πόσο χρόνο απαιτεί η διαδικασία της συντήρησης;»

¹² «Πόσο χρόνο πήρε η συντήρηση;»

¹³ «Πόσος χρόνος χρειάστηκε για να γίνουν τα έργα. Τι προβλήματα αντιμετώπισαν.»

Μια ακόμη κατηγορία ερωτήσεων που συναντήθηκε αρκετά είναι αυτή που αφορούσε ένα γενικότερο ενδιαφέρον και περιέργεια γύρω από το σύνολο των διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα πριν τα αντικείμενα ή μνημεία παραδοθούν στο κοινό, έτοιμα προς έκθεση. Η κατηγορία αυτή ουσιαστικά δεν αποτελείται τόσο από ερωτήσεις με τη στενή έννοια του όρου, αλλά περισσότερο αναδεικνύει μια ευρύτερη απορία για την αθέατη πλευρά της συντήρησης, αλλά και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

I'd be very interested in many aspects of conservation, no specific questions...¹⁴

(άνδρας, 31-45, Νότια Κλιτύς)

About the process in general, I don't have a specific question: about the methodology, the aids they receive, where they document to re-create a piece...¹⁵

(γυναίκα, 18-30, ΕΑΜ)

Θα ήθελα να γνωρίζω όλη την τεχνική και την πρακτική πίσω από την συντήρηση ενός αρχαιολογικού χώρου.

(γυναίκα, 31-45, Μουσείο Ακρόπολης)

Για τις τεχνικές συντήρησης

(γυναίκα, 31-45, Μουσείο Ακρόπολης)

Επιγραμματικά όλη τη διαδικασία που ακολουθείτε.

(άνδρας, 31-45, Μουσείο Ακρόπολης)

Questions about the entire process of finding objects to finding them in a museum like this.¹⁶

(γυναίκα, 18-30, Μουσείο Ακρόπολης)

About the process in general, discovery, gathering, matching, conservation, restoration...¹⁷

(γυναίκα, 18-30, ΕΑΜ)

Κάποιοι από τους επισκέπτες εξέφρασαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα χρώματα, τόσο από άποψη υλικών, όσο και συντήρησής τους, θέμα το οποίο εξάλλου θεωρείται αρκετά προβεβλημένο ιδιαίτερα από το Μουσείο Ακρόπολης, στα πλαίσια των ερευνητικών προγραμμάτων και των εκθεσιακών δράσεων του για τα «Αρχαϊκά Χρώματα».

Για τα χρώματα...

(γυναίκα, 61+, Μουσείο Ακρόπολης)

Για χρώματα, τα υλικά από τα οποία προέρχονταν.

(άνδρας, 61+, Μουσείο Ακρόπολης)

Συντήρηση - Αποκατάσταση χρωμάτων

(γυναίκα, 18-30, ΕΑΜ)

¹⁴ «Θα με ενδιέφεραν πολύ πολλές πτυχές της συντήρησης, δεν έχω συγκεκριμένες ερωτήσεις...»

¹⁵ «Για τη διαδικασία γενικά, δεν έχω μια συγκεκριμένη ερώτηση: για τη μεθοδολογία, τη φροντίδα που δέχονται, πού τεκμηριώνουν για την εκ νέου δημιουργία ενός έργου...»

¹⁶ «Ερωτήσεις σχετικά με την όλη διαδικασία εύρεσης αντικειμένων μέχρι την εύρεση τους σε ένα μουσείο σαν αυτό.»

¹⁷ «Σχετικά με τη διαδικασία γενικά, ανακάλυψη, συγκέντρωση, ταίριασμα, συντήρηση, αποκατάσταση...»

Πολλοί από τους επισκέπτες εξέφρασαν απορίες που αφορούν σε κάποιο τεχνικό ζήτημα της συντήρησης, όπως το πώς επηρεάζονται οι χώροι από το ριζικό σύστημα των φυτών, ποια είναι τα μέτρα προστασίας που λαμβάνονται κατά τη συντήρηση, αλλά και πώς η δυνατότητά τους σε κάποιες περιπτώσεις να αγγίξουν τα εκθέματα, λόγω έλλειψης προθηκών, επηρεάζει τη συντήρησή τους σε βάθος χρόνου. Κάποιες από τις ερωτήσεις δηλαδή, φαίνεται να είναι απευθείας εμπνευσμένες από το χώρο τον οποίο επισκέφθηκαν, ενώ κάποιες άλλες αναδεικνύουν μια ευρύτερη περιέργεια, αλλά και άγνοια όσον αφορά το επάγγελμα της συντήρησης και τις πρακτικές του, όπως η απορία που εκφράστηκε για την έκταση ή το βαθμό συντήρησης ξύλινων κατασκευών, ενώ ένας άλλος συμμετέχοντας αναρωτήθηκε εάν οι ειδικότητες της συντήρησης αφορούν σε συγκεκριμένες εποχές ή ρεύματα.

How far does conservation go? for example wood structures¹⁸

(άνδρας, 18-30, Νότια Κλιτύς)

Έχει η συντήρηση έργων τέχνης ειδικότητα σε συγκεκριμένες εποχές - ρεύματα;

(γυναίκα, 18-30, ΕΑΜ)

Κάποιες από τις ερωτήσεις που αφορούσαν τεχνικά ζητήματα:

What plants' roots affect the site?¹⁹

(γυναίκα, 18-30, Αρχαία Αγορά)

The statues were generally not behind glass so that we could even touch them technically, is that a challenge for long term conservation? Is erosion happening due to air and humidity conditions?²⁰

(άνδρας, 31-45, ΕΑΜ)

Μέτρα προστασίας κατά τη συντήρηση

(γυναίκα, 18-30, ΕΑΜ)

What technologies were used in the process?²¹

(άνδρας, 31-45, Μουσείο Ακρόπολης)

Ορισμένες από τις ερωτήσεις που εκφράστηκαν, αφορούσαν πέρα από τεχνικά ζητήματα και θεωρητικά θέματα της συντήρησης, τα οποία φαίνεται να προέκυψαν ως απορίες μέσα από τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, όπως για παράδειγμα το θέμα της αποτίμησης των αξιών των αντικειμένων. Αντίστοιχα εκφράστηκε επιθυμία ενημέρωσης τόσο για τα «υλικά», όσο και για τις ηθικές αρχές που διέπουν τις επεμβάσεις συντήρησης.

How they clean things & recognize value.²²

(γυναίκα, 18-30, Αρχαία Αγορά)

I would love to learn more about the materials, ethical principles.²³

(γυναίκα, 31-45, Νότια Κλιτύς)

¹⁸ «Μέχρι πού φτάνει η συντήρηση; για παράδειγμα οι ξύλινες κατασκευές»

¹⁹ «Ποιες ρίζες φυτών επηρεάζουν το χώρο;»

²⁰ «Τα αγάλματα γενικά δεν ήταν πίσω από γυαλί, ώστε μπορούσαμε τεχνικά ακόμη και να τα αγγίξουμε, είναι αυτό μια πρόκληση για τη μακροχρόνια συντήρηση; Η διάβρωση συμβαίνει λόγω των συνθηκών αέρα και υγρασίας;»

²¹ «Ποιες τεχνολογίες χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διαδικασία;»

²² «Πώς καθαρίζουν τα πράγματα και πώς αναγνωρίζουν την αξία.»

²³ «Θα ήθελα πολύ να μάθω περισσότερα για τα υλικά, τις ηθικές αρχές.»

Ένα ακόμη θέμα που άγγιξαν οι ερωτήσεις των συμμετεχόντων είναι αυτό της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, με απορίες που αφορούν τόσο τη βεβαιότητα πίσω από τις εκάστοτε επιλογές συντήρησης, όσο και την ευρύτερη διαδικασία, τα διλήμματα και τον απώτερο στόχο της συντήρησης.

*How can you be sure of what you conclude?*²⁴

(άνδρας, 46-60, Αρχαία Αγορά)

*Who are involved in making conservation decisions? What are the major concerns/questions/debates? What is the overall goal of the conservation efforts?*²⁵

(γυναίκα, 31-45, Νότια Κλιτύς)

Κάποιοι από τους επισκέπτες αναρωτήθηκαν για το βαθμό επέμβασης στα αντικείμενα ή και μνημεία:

*To which extent do the restorations reach?*²⁶

(άνδρας, 31-45, Νότια Κλιτύς)

Βαθμός παρέμβασης.

(γυναίκα, 18-30, ΕΑΜ)

Το ζήτημα της αυθεντικότητας επίσης απασχόλησε μερικούς συμμετέχοντες, κάποιος εκ των οποίων αναρωτιέται πως «αποφασίζεται» ποια είναι η αυθεντική μορφή των αντικειμένων. Άλλες ερωτήσεις που θίγουν το ζήτημα της αυθεντικότητας αφορούν τη διάκριση μεταξύ αυθεντικών και νέων μερών.

*How do you decide what constitutes to the original appearance?*²⁷

(άνδρας, 18-30, Νότια Κλιτύς)

*What is original, what new.*²⁸

(γυναίκα, 46-60, ΕΑΜ)

*To what extent reproductions / casts etc. are used & are these communicated?*²⁹

(18-30, ΕΑΜ)

Θίγοντας το ζήτημα της αυθεντικότητας των αντικειμένων, μέσω των ερωτήσεων αυτών γίνεται επίσης φανερό ότι σε κάποιους από τους επισκέπτες δεν είναι πάντα κατανοητό ή διακριτό το τι ακριβώς βλέπουν, γεγονός που σχετίζεται άμεσα και με το ζήτημα της προβολής και επικοινωνίας του έργου της συντήρησης. Ένας από τους επισκέπτες έθεσε το ζήτημα της επικοινωνίας ευθέως στην ερώτησή του προς τους συντηρητές, εκφράζοντας έναν ευρύτερο προβληματισμό, ο οποίος σκιαγραφεί εξάλλου την ουσία του ζητήματος της «ιστορικότητας» των αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς, μέρος της οποίας φυσικά αποτελεί και η συντήρηση.

*Why do the objects not tell their stories of conservation more? An object's history should be explained in its entirety.*³⁰

(άνδρας, 18-30, ΕΑΜ)

²⁴ «Πώς μπορείτε να είστε σίγουροι για αυτό στο οποίο καταλήγετε;»

²⁵ «Ποιοι συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων συντήρησης; Ποιες είναι οι σημαντικότερες ανησυχίες/θέματα/διαφωνίες; Ποιος είναι ο γενικός στόχος των προσπαθειών συντήρησης;»

²⁶ «Σε ποιο βαθμό φτάνουν οι αποκαταστάσεις;»

²⁷ «Πώς αποφασίζετε τι συνιστά την αρχική εμφάνιση;»

²⁸ «Τι είναι αυθεντικό, τι νέο.»

²⁹ «Σε ποιο βαθμό χρησιμοποιούνται ανακατασκευές/εκμαγεία κ.λπ. και αυτά επικοινωνούνται;»

³⁰ «Γιατί τα αντικείμενα δεν αφηγούνται περισσότερο τις ιστορίες συντήρησής τους; Η ιστορία ενός αντικειμένου θα έπρεπε να εξηγείται στο σύνολό της.»

Μια ακόμη ιδιαίτερη απορία που εκφράστηκε και αναδεικνύει με ενδιαφέρον και έμμεσο τρόπο τη σημασία της συντήρησης είναι η εξής:

Πώς θα έμοιαζε τώρα η Ακρόπολη αν δεν συντηρούνταν καθόλου;
(γυναίκα, 46-60, Νότια Κλιτύς)

Ένας επισκέπτης αναρωτήθηκε εάν προβλέπονται μελλοντικές εργασίες συντήρησης για μνημείο του χώρου που επισκέφθηκε.

Is [it] planned to do more restoration for the Hephaistos' temple?³¹
(άνδρας, 46-60, Αρχαία Αγορά)

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν κάποιες ερωτήσεις, οι οποίες είναι αρχαιολογικού ή αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, μέσω των οποίων διαφαίνεται μια σύγχυση όσον αφορά τη φύση και το ρόλο της συντήρησης μεταξύ των υπόλοιπων ακαδημαϊκών κλάδων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς.

More specific details of daily life³²
(γυναίκα, 46-60, Αρχαία Αγορά)

What sort of procedure is involved in determining which ruins belong to which temple/god especially if they are only fragments?³³
(γυναίκα, 18-30, Νότια Κλιτύς)

Οι ερωτήσεις αυτές, αν και ορθότερα θα απευθύνονταν σε άλλους ακαδημαϊκούς κλάδους όπως προαναφέρθηκε, συγχρόνως αναδεικνύουν την ευρύτερη επιθυμία ή και ανάγκη των επισκεπτών για περισσότερες πληροφορίες για τα αντικείμενα και μνημεία, τα οποία επισκέπτονται. Κάποιες από τις σκέψεις που μοιράστηκαν οι συμμετέχοντες στην τελευταία ανοιχτή ερώτηση του ερωτηματολογίου θίγουν ακριβώς αυτό το θέμα, αναφέροντας την επιθυμία τους για περισσότερες πληροφορίες ή και προτείνοντας τρόπους.

In my opinion, modern museums share too little information about their objects, not too much – I would like to know more not only about an object's conservational history, but also around the significance of its entire history, including its modern context.³⁴
(άνδρας, 18-30, ΕΑΜ)

Lack of storytelling...³⁵
(γυναίκα, 18-30, Μουσείο Ακρόπολης)

I'd like to know more stories...like maybe animations!³⁶
(γυναίκα, 18-30, ΕΑΜ)

³¹ «Σχεδιάζεται να γίνει περισσότερη αποκατάσταση για τον ναό του Ηφαίστου;»

³² «Πιο συγκεκριμένες λεπτομέρειες της καθημερινής ζωής?»

³³ «Τι είδους διαδικασία συμβαίνει για να προσδιοριστεί ποια ερείπια ανήκουν σε ποιον ναό/θεό, ειδικά αν είναι μόνο θραύσματα;»

³⁴ «Κατά τη γνώμη μου, τα σύγχρονα μουσεία μοιράζονται πολύ λίγες πληροφορίες για τα αντικείμενά τους, όχι πάρα πολλές – Θα ήθελα να μάθω περισσότερα όχι μόνο για την ιστορία της συντήρησης ενός αντικειμένου, αλλά επίσης για τη σημασία γύρω από ολόκληρη την ιστορία του, συμπεριλαμβανομένου του σύγχρονου πλαισίου του.»

³⁵ «Έλλειψη αφήγησης...»

³⁶ «Θα ήθελα να μάθω περισσότερες ιστορίες... όπως ίσως κινούμενα σχέδια!»

Άλλες προτάσεις για την επικοινωνία της συντήρησης, αλλά και γενικότερων πληροφοριών είναι οι εξής:

Additional written information about conservation nearly next to the objects³⁷
(άνδρας, 31-45, ΕΑΜ)

I'd like to see some more information on the sites like written information or audio guides maybe using QR codes.³⁸
(γυναίκα, 46-60, Αρχαία Αγορά)

There should be model sized replicas of the original buildings³⁹
(γυναίκα, 46-60, Αρχαία Αγορά)

Ένα ακόμη ενδιαφέρον σχόλιο αφορά στη χρήση της γλώσσας στις πινακίδες που υπάρχουν στους χώρους, θίγοντας το ζήτημα της δυσνόητης ακαδημαϊκής και τεχνικής ορολογίας.

Signs & information need to be presented in simple, clear language! Academic & technical language is too confusing and uninteresting for "average" people.⁴⁰
(γυναίκα, 31-45, Νότια Κλιτύς)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης σχόλιο επισκέπτη, το οποίο εκφράζει τη γνώμη του για το επάγγελμα της συντήρησης και τις εργασιακές συνθήκες.

Απ' όσο γνωρίζω, το επάγγελμα του συντηρητή είναι αδίκως υποτιμημένο και οι συνθήκες εργασίας επισφαλείς. Θεωρώ δίκαιο να αλλάξει αυτή η συνθήκη.
(γυναίκα, 31-45, Νότια Κλιτύς)

Τέλος, κάποια από τα σχόλια εκφράζουν την επιθυμία για περαιτέρω επένδυση στη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα σχόλια αυτά αναδεικνύουν τη συγκινησιακή αξία που φέρει η πολιτιστική κληρονομιά, η οποία εκφράζεται μέσω θαυμασμού ή και αγωνίας, αλλά και την αναστοχαστική αξία που ενυπάρχει στην αλληλεπίδραση ανθρώπινης ύπαρξης και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Υπάρχουν τόσα μνημεία στην Ελλάδα που καταρρέουν. Πρέπει η χώρα να επενδύσει στην συντήρηση. Πρέπει να πάρουμε πίσω τα μάρμαρα!
(γυναίκα, 46-60, Νότια Κλιτύς)

Please do more conservation - Amazing heritage - Paramount importance⁴¹
(γυναίκα, 46-60, Αρχαία Αγορά)

Very cool to see remnants of an ancient civilization from 2000~3000 years ago! Reminds me that our existence is fleeting!⁴²
(γυναίκα, 18-30, Νότια Κλιτύς)

³⁷ «Πρόσθετες γραπτές πληροφορίες σχετικά με τη συντήρηση κοντά στα αντικείμενα»

³⁸ «Θα ήθελα να δω κάποιες περισσότερες πληροφορίες στους χώρους, όπως γραπτές πληροφορίες ή ηχητικούς οδηγούς, ενδεχομένως με χρήση κωδικών QR.»

³⁹ «Θα έπρεπε να υπάρχουν αντίγραφα μεγέθους μοντέλου των αρχικών κτιρίων»

⁴⁰ «Οι πινακίδες και οι πληροφορίες πρέπει να παρουσιάζονται σε απλή, σαφή γλώσσα! Η ακαδημαϊκή και τεχνική γλώσσα είναι πολύ μπερδεμένη και χωρίς ενδιαφέρον για τους «μέσους» ανθρώπους.»

⁴¹ «Παρακαλώ κάντε περισσότερη συντήρηση - Καταπληκτική κληρονομιά - Τεράστια σημασία»

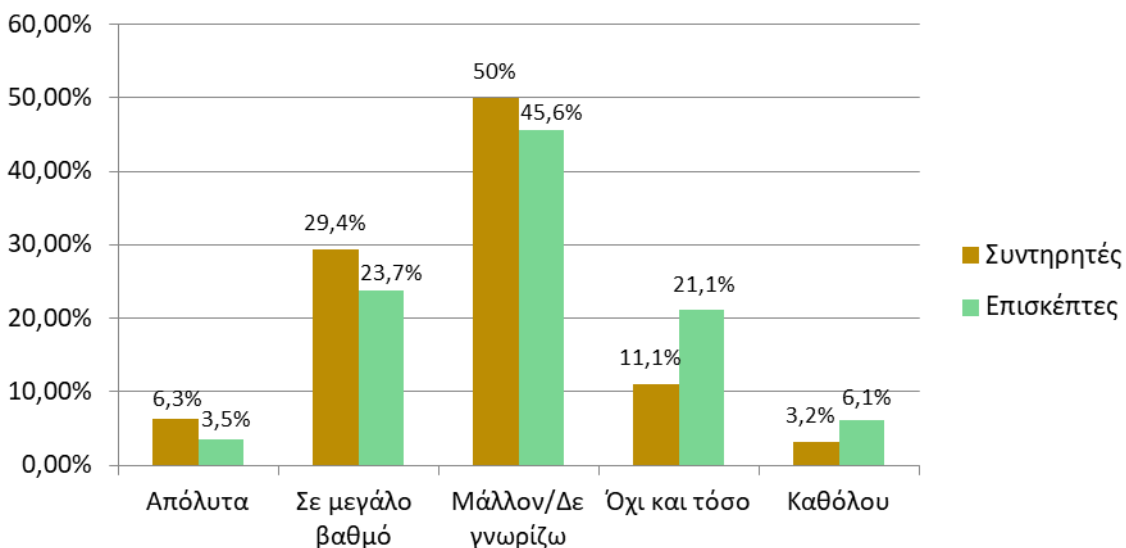
⁴² «Πολύ ωραίο να βλέπεις τα κατάλοιπα ενός αρχαίου πολιτισμού από 2000~3000 χρόνια πριν! Μου θυμίζει ότι η ύπαρξή μας είναι φευγαλέα!»

5.4 Σύνοψη δεδομένων και συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα των δύο ερευνών που διενεργήθηκαν δίνουν μια ενδιαφέρουσα εικόνα των τάσεων που επικρατούν τόσο από πλευράς συντηρητών, όσο και από πλευράς κοινού. Αρχικά, η μεγάλη πλειοψηφία των συντηρητών καθοδηγείται απόλυτα ή και σε μεγάλο βαθμό από τη θεωρία της συντήρησης, την οποία συγχρόνως αντιλαμβάνεται ως δυναμική και εξελισσόμενη, η οποία μπορεί να επανεξεταστεί. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η αντίληψη των συντηρητών για το ζήτημα της αντικειμενικότητας των αποφάσεων συντήρησης. Ενώ βιβλιογραφικά και όπως έχει αναφερθεί, η ιδέα της αντικειμενικότητας γύρω από τις αποφάσεις συντήρησης θεωρείται αρκετά απαρχαιωμένη και χωρίς πραγματική εφαρμογή (Pye & Sully, 2007, p. 28), (Sully, 2015, p. 302), (Scott, 2015, p. 6) εφόσον οι επιλογές συντήρησης (όπως το τι θα διατηρηθεί και τι θα αφαιρεθεί, ποια θα είναι η τελική εμφάνιση, ποιες αξίες και ποιες ιστορίες θα τονιστούν σε κάθε αντικείμενο ή μνημείο), λίγη σχέση έχουν με τα αντικειμενικά δεδομένα που μπορούν να προκύψουν από την επιστημονική μελέτη και ανάλυση των αντικειμένων (Muñoz Viñas, 2005, p. 101), η πλειοψηφία των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα και πήραν θέση ως προς το ζήτημα της αντικειμενικότητας (35,7%) φέρεται να θεωρεί ότι οι αποφάσεις της συντήρησης είναι αντικειμενικές. Φυσικά, αξίζει να αναφερθεί ότι οι μισοί από τους συμμετέχοντες δε θεωρούν τις αποφάσεις ούτε αντικειμενικές, ούτε υποκειμενικές, ενώ μόνο το 14,3% δε θεωρεί τις αποφάσεις αντικειμενικές.

Αντίστοιχα, παρότι και η άποψη της πλειοψηφίας των επισκεπτών γύρω από την αντικειμενικότητα των αποφάσεων συντήρησης παρουσιάζει πλειοψηφικό ποσοστό στο κέντρο και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες μοιράζονται ισάξια μεταξύ αντικειμενικότητας και υποκειμενικότητας, παρατηρείται ωστόσο ότι κατά αναλογία, οι συντηρητές αντιλαμβάνονται τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αντικειμενικές περισσότερο από τους επισκέπτες, όπως φαίνεται στο γράφημα που ακολουθεί.

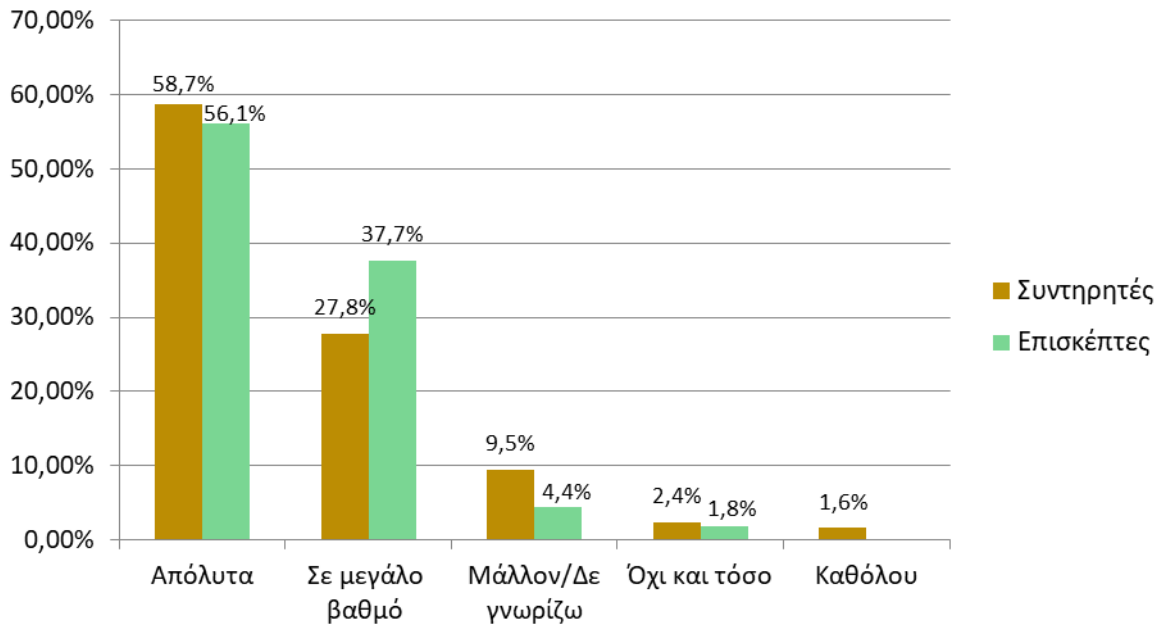
Αντιλαμβάνεστε τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αντικειμενικές;

Γράφημα 63: Η άποψη των συντηρητών και των επισκεπτών για την αντικειμενικότητα των αποφάσεων συντήρησης.

Όσον αφορά τη σχέση της πράξης της συντήρησης με την ευρύτερη ιστορία των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς, η μεγαλύτερη μερίδα των συντηρητών (86,5%) συμφωνεί ότι η συντήρηση αποτελεί μέρος της συνεχιζόμενης βιογραφίας των αντικειμένων. Αντίστοιχη είναι και η άποψη των επισκεπτών (93,8%), όπως φαίνεται και στο γράφημα που ακολουθεί.

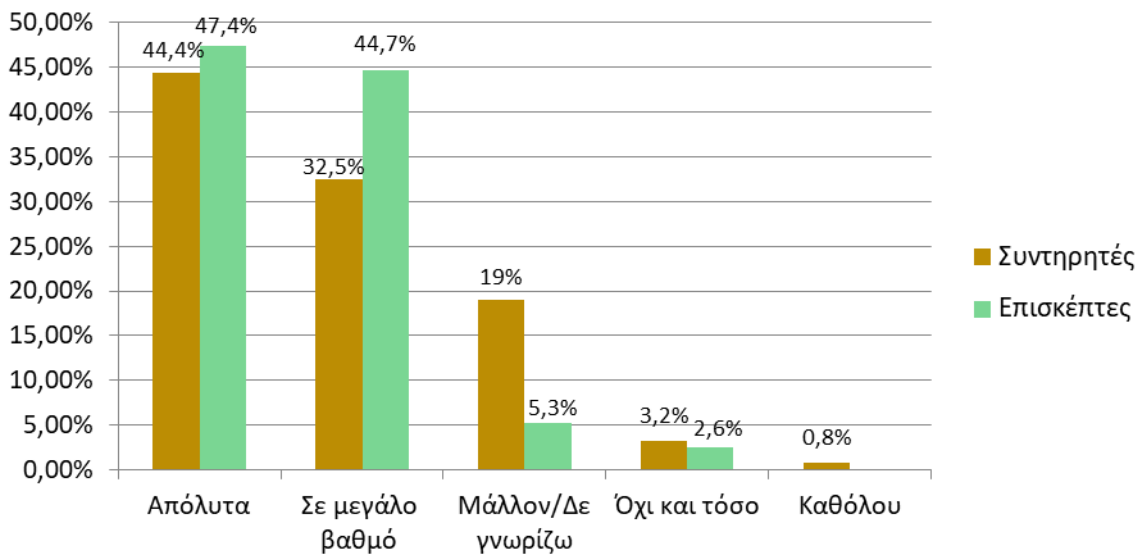
Αντιλαμβάνεστε τις εργασίες συντήρησης ως μέρος της συνεχιζόμενης «βιογραφίας» των αντικειμένων;

Γράφημα 64: Η αντίληψη των συντηρητών και των επισκεπτών για το ρόλο της συντήρησης ως προς τα αντικείμενα πολιτιστικής κληρονομιάς.

Μεγάλη παρουσιάζεται επίσης η μερίδα των συντηρητών που αντιλαμβάνονται τη συντήρηση ως κοινωνική πρακτική ή λειτουργήμα (76,9%). Ακόμη μεγαλύτερη παρουσιάζεται και η μερίδα των επισκεπτών, οι οποίοι αντιλαμβάνονται με αυτό τον τρόπο το ρόλο της συντήρησης σε σχέση με την κοινωνία. Παρατηρείται δηλαδή ότι σε σχέση με τους επισκέπτες, οι συντηρητές παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά αβεβαιότητας ως προς τον κοινωνικό ρόλο της συντήρησης.

Αντιλαμβάνεστε τη συντήρηση ως πρακτική κοινωνικού οφέλους/κοινωνική πρακτική και λειτουργήμα;

Γράφημα 65: Η αντίληψη των συντηρητών και των επισκεπτών για τον κοινωνικό ρόλο της συντήρησης.

Παρότι είναι αλήθεια ότι η εκπαίδευση των συντηρητών και η μεγάλη πλειοψηφία του παραγόμενου ερευνητικού έργου της επιστημονικής κοινότητας των συντηρητών έχει επικεντρωθεί για δεκαετίες σε ζητήματα παθολογίας των υλικών, μηχανισμών διάβρωσης και γενικότερα θέματα που άπτονται των θετικών επιστημών που σχετίζονται με τη συντήρηση (Muñoz Viñas, 2005), (Pye & Sully, 2007, p. 29), (Sully, 2015, p. 294), (Scott, 2015, p. 7), (Araoz, 2011, p. 59), (Avrami, et al., 2000, p. 5), σημαντικό είναι το ποσοστό των συντηρητών (42,2%) που θεωρούν επαρκή την κάλυψη και των υπόλοιπων παραγόντων που επηρεάζουν το σχεδιασμό και τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση. Ωστόσο ένα πλειοψηφικό ποσοστό (57,8%) των συντηρητών δηλώνει αβέβαιο ή και δε θεωρεί επαρκές το σώμα γνώσης που αφορά τους παράγοντες που σχετίζονται με την ευρύτερη διαχείριση, τις αξίες που φέρουν τα αντικείμενα και τα ζητήματα κοινωνικής νοηματοδότησης που σχετίζονται με αυτές.

Μέσω των απαντήσεων που συλλέχθηκαν από τα ερωτηματολόγια των συντηρητών, διαφαίνεται μια ελαφριά τάση των συντηρητών να θεωρούν αποκομμένες τις καταβολές ή την εδραίωση των ηθικών αρχών που καθοδηγούν τη συντήρηση με την κοινωνία της εποχής που τις παρήγαγε και εδραίωσε, ενώ συγχρόνως θεωρούν ότι μάλλον η πρακτική της συντήρησης –και μέσω των θεωρητικών αρχών που την καθοδηγούν- επιδρά σε κάποιο βαθμό ή μπορεί να διαμορφώσει την εκάστοτε κοινωνία. Ενώ η πλειοψηφία των συντηρητών συμφωνεί ότι η συντήρηση αφενός αφορά αντικείμενα στα οποία έχει ήδη προσδοθεί αξία από την κοινωνία και αφετέρου, η πράξη της συντήρησης προσθέτει αξία στα αντικείμενα, ωστόσο είναι σημαντικό το ποσοστό των συντηρητών (46%) που εκφράζουν αβεβαιότητα ή και διαφωνούν με το γεγονός ότι στα αντικείμενα στα οποία επεμβαίνουν έχει ήδη προσδοθεί αξία από την ευρύτερη κοινωνία, παρότι αυτά εκ των πραγμάτων συγκαταλέγονται στο σύνολο, το οποίο έχει οριστεί ως πολιτιστική κληρονομιά.

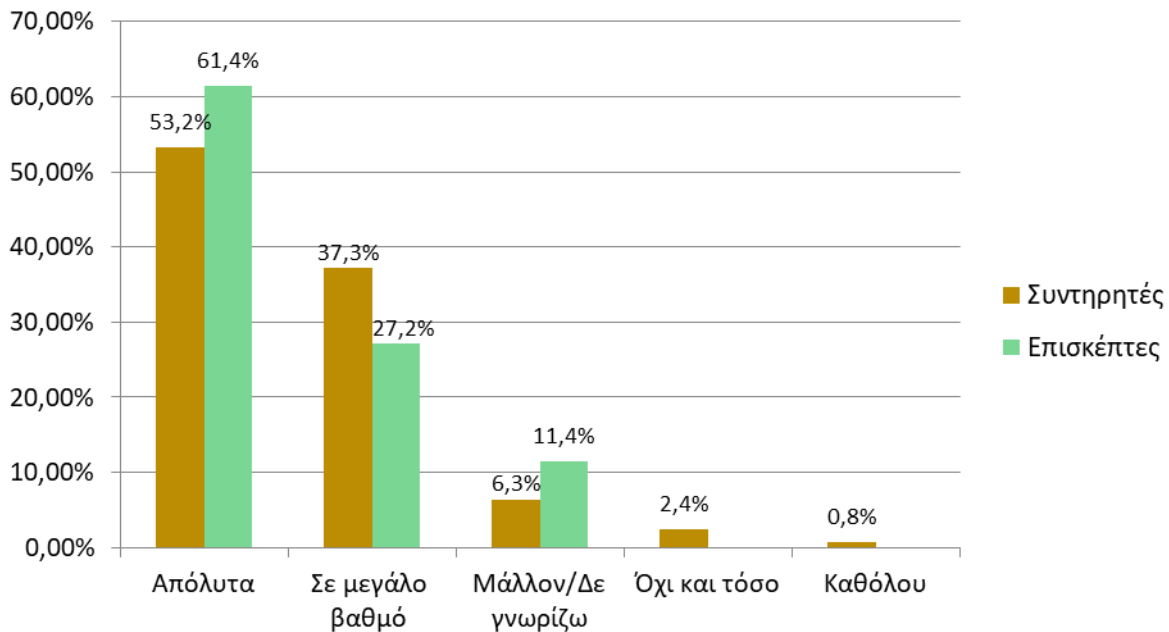
Αν και το 89% των συντηρητών θεωρεί ότι η συντήρηση προωθεί και συμβάλλει στην αλληλεπίδραση του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά, όσον αφορά το δίλημμα που προκύπτει μεταξύ διαφύλαξης των αντικειμένων για τις μελλοντικές γενιές και αμεσότερης αλληλεπίδρασης της παρούσας γενιάς με αυτά, σημαντική είναι η μερίδα των συντηρητών (42%) που διατηρεί μια ουδέτερη στάση προς το θέμα, ενώ έντονη παρουσιάζεται η διχογνωμία μεταξύ της μιας ή της άλλης άποψης στο υπόλοιπο ποσοστό των ερωτηθέντων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ωστόσο, η στάση που κλίνει υπέρ της διαφύλαξης των αντικειμένων για τις μελλοντικές γενιές, θυσιάζοντας το κοινωνικό όφελος που θα προέκυπτε από την αμεσότερη αλληλεπίδραση της παρούσας γενιάς με αυτά εκφράζεται πλειοψηφικά από τη νεότερη γενιά συντηρητών (18-30 ετών).

Παρ' όλα αυτά, η επικρατούσα άποψη μεταξύ των συντηρητών είναι ότι το κοινωνικό όφελος που προκύπτει από τη συντήρηση δεν αφορά απλά και μόνο τη μέριμνα για την υλική διατήρηση των αντικειμένων και ότι η συντήρηση αποτελεί όχι μόνο μια επιστημονική ή τεχνική προσπάθεια, αλλά και μια καίρια πολιτιστική διαδικασία. Διαφαίνεται δηλαδή τελικά μια τάση υψηλής «αυτοεκτίμησης» εκ μέρους των συντηρητών, όσον αφορά το έργο που παράγουν και τη δυναμική του ως προς την ευρύτερη κοινωνία. Αντίστοιχη «αυτοεκτίμηση» για το αντικείμενο της εργασίας τους εκφράζεται και μέσω της άποψης της πλειοψηφίας των συντηρητών ότι η συντήρηση θα προκαλούσε ενδιαφέρον στους επισκέπτες, εάν γνώριζαν παραπάνω πράγματα για τη συντήρηση, αλλά και το γεγονός ότι κανένας από τους συμμετέχοντες δε θεωρεί ότι η συντήρηση δεν προκαλεί ενδιαφέρον στο κοινό. Φυσικά, αρκετά μεγάλο ήταν και το ποσοστό όσων θεωρούν ότι συντήρηση προκαλεί το ενδιαφέρον των επισκεπτών. Η άποψη των συντηρητών επιβεβαιώνεται και από αυτή των επισκεπτών που συμμετείχαν στην έρευνα, η πλειοψηφία των οποίων δήλωσε αντίστοιχα ότι η συντήρηση τους προκαλεί ενδιαφέρον και θα τους προκαλούσε περισσότερο αν ήξεραν παραπάνω πράγματα για αυτή, με τη διαφορά ότι όντως ένα μικρό ποσοστό (5,3%)

δήλωσε αδιάφορο ως προς τη συντήρηση, κάποιιο εκ των οποίων ωστόσο είχαν κάποια απορία που ήθελαν να εκφράσουν προς του συντηρητές στο τέλος του ερωτηματολογίου.

Η πλειοψηφία των συντηρητών επίσης αναγνωρίζει και συμφωνεί ότι οι επεμβάσεις συντήρησης μπορούν να επηρεάσουν και επιδρούν στην αντίληψη του κοινού για την πολιτιστική κληρονομιά, κάτι το οποίο φαίνεται ότι αναγνωρίζουν και οι ίδιοι οι επισκέπτες.

Θεωρείτε ότι οι επεμβάσεις συντήρησης επιδρούν/μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη του κοινού/επισκεπτών (την αντίληψή σας) για τα αντικείμενα και μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς;

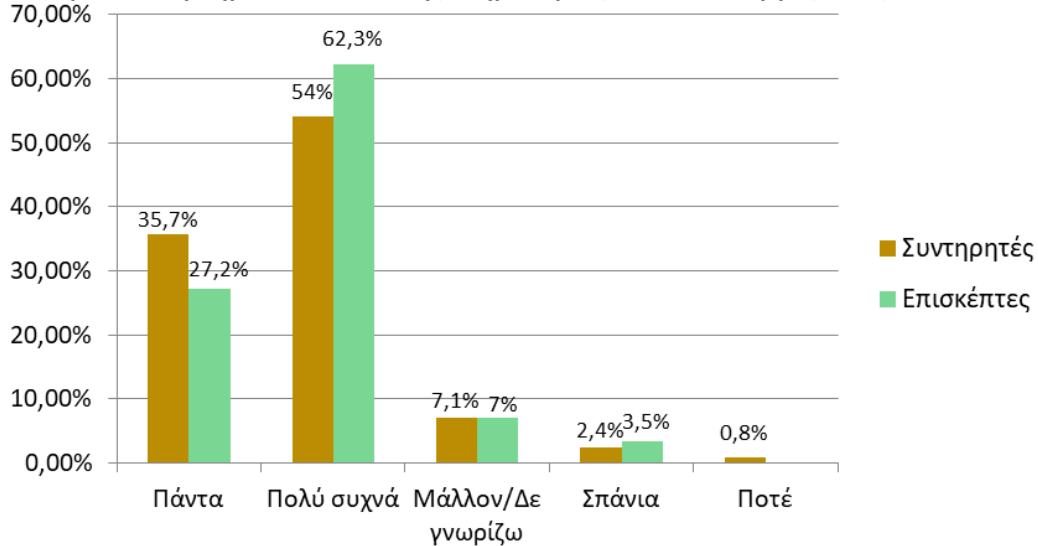
Γράφημα 66: Η επίδραση των επιλογών συντήρησης στην αντίληψη των επισκεπτών, κατά την άποψη των συντηρητών και των επισκεπτών.

Όσον αφορά το ενδιαφέρον από την πλευρά της συντήρησης για την επίδραση των επιλογών της προς το κοινό, επικρατεί ξανά αβεβαιότητα ή και ουδετερότητα μεταξύ των συμμετεχόντων συντηρητών, με τα ποσοστά που παίρνουν θέση ως προς το θέμα ωστόσο, να υπερισχύουν (46%) αυτά που θεωρούν ότι η συντήρηση λαμβάνει υπόψη της το κοινό. Παρ’ όλα αυτά, αν και αντίστοιχα πλειοψηφική είναι η ουδετερότητα/αβεβαιότητα που καταγράφεται, η πλειοψηφία των συντηρητών που παίρνουν θέση (39%) αναγνωρίζει ότι το ερευνητικό ενδιαφέρον του κλάδου επικεντρώνεται λίγο ή και καθόλου στις «ανάγκες» του κοινού. Η πλειοψηφία των συντηρητών επίσης θεωρεί ότι η αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση δεν είναι ορθή, ούτε ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και θα επιθυμούσαν η συνθήκη αυτή να αλλάξει. Όσον αφορά την αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση, κατά την άποψη των συντηρητών, η πλειοψηφία του κοινού αντιλαμβάνεται τη συντήρηση ως τεχνικό επάγγελμα ή καλλιτεχνική διαδικασία, ενίοτε συγχέομενη με άλλους ακαδημαϊκούς κλάδους, όπως αυτό της αρχαιολογίας. Το ένα τέταρτο των συντηρητών θεωρεί επίσης ότι το κοινό δε γνωρίζει την ύπαρξη του επαγγέλματος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει σε αυτό το σημείο, ότι σύμφωνα με τις απαντήσεις των επισκεπτών, φαίνεται η πλειοψηφία να γνωρίζει την ύπαρξη του επαγγέλματος, καθώς επίσης να το αντιλαμβάνεται κυρίως ως διακριτό επιστημονικό κλάδο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία των συντηρητών (περίπου το 88%) αναφέρει συναισθηματική σύνδεση και προσωπικό ενδιαφέρον για τα αντικείμενα στα οποία εργάζεται και αναγνωρίζει ότι τα αντικείμενα της εργασίας του φέρουν πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες

και ιστορίες γενικά. Έτσι, όπως γίνεται φανερό, τόσο το κοινό, όσο και οι συντηρητές, βιώνουν σε μεγάλο βαθμό αισθήματα συγκίνησης/θαυμασμού ή έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για τα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς.

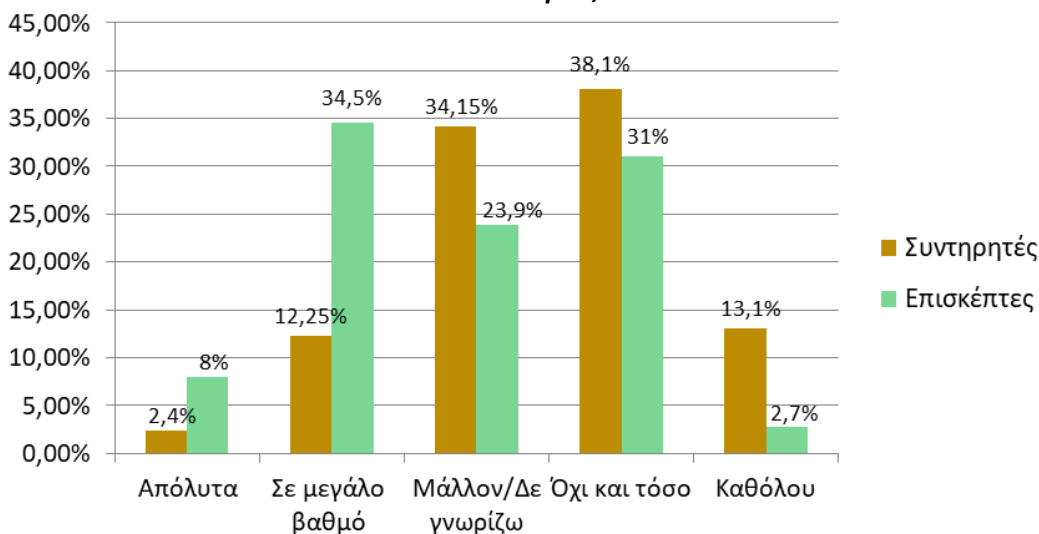
Πόσο συχνά βιώνετε αισθήματα θαυμασμού/συγκίνησης ή έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για αντικείμενα και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς στα οποία εργάζεστε (επισκέπτεστε);

Γράφημα 67: Η συναισθηματική σύνδεση των συντηρητών και των επισκεπτών για τα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς, στα οποία εργάζονται και επισκέπτονται αντίστοιχα.

Όσον αφορά την επικοινωνία του έργου της συντήρησης, η πλειοψηφία των συντηρητών αναγνωρίζει ότι δεν προβάλλονται συχνά ή και ποτέ οι ενδιαφέρουσες πληροφορίες που προκύπτουν για αντικείμενα κατά τη διαδικασία της συντήρησης και ακόμη λιγότερο το ευρύτερο έργο της συντήρησης, είτε αυτό αφορά τις προκλήσεις, είτε τα «επιτεύγματα» της συντήρησης. Συγκρίνοντας την άποψη των συντηρητών για την υφιστάμενη κατάσταση όσον αφορά την επικοινωνία του έργου της συντήρησης με αυτή των επισκεπτών παρατηρείται ότι κατά την αντίληψη μεγάλου ποσοστού των επισκεπτών (42,5%) το έργο της συντήρησης προβάλλεται σε μεγάλο βαθμό.

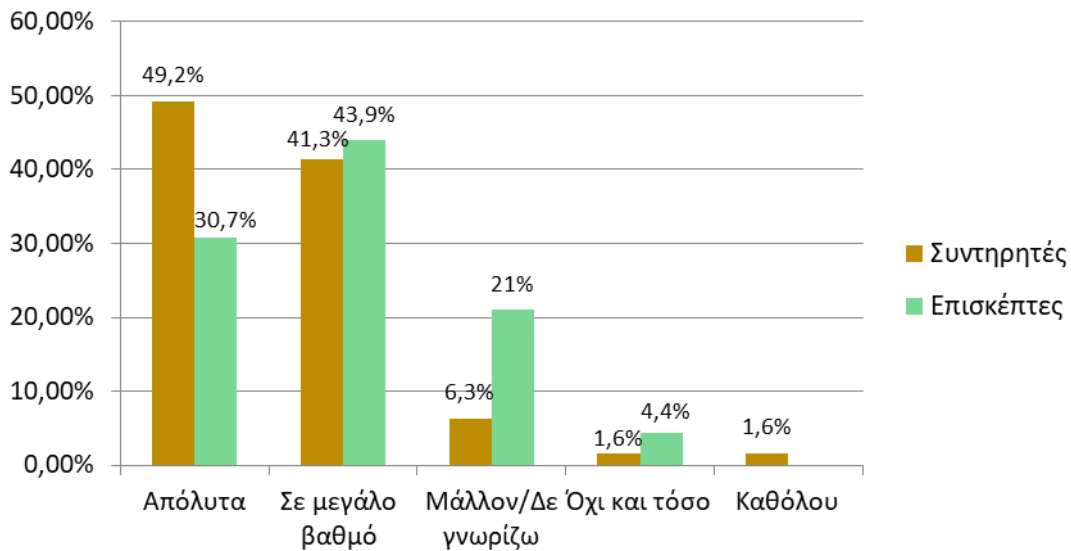
Θεωρείτε ότι το έργο της συντήρησης προβάλλεται επαρκώς στους χώρους όπου έχετε εργαστεί ή/και επισκεφτεί;

Γράφημα 68: Η άποψη των συντηρητών και των επισκεπτών για την προβολή του έργου της συντήρησης στους χώρους που έχουν εργαστεί ή και επισκεφτεί.

Η μεγάλη πλειοψηφία των συντηρητών θεωρούν ότι η επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης ωστόσο θα συνέβαλε στην εμπειρία και κατανόηση των επισκεπτών για τους χώρους τους οποίους επισκέπτονται, κάτι το οποίο θεωρεί και η μεγάλη πλειοψηφία των επισκεπτών.

Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην εμπειρία/αντίληψη/κατανόηση του κοινού (σας);

Γράφημα 69: Η άποψη των συντηρητών και των επισκεπτών για την επίδραση της προβολής της συντήρησης στην εμπειρία των επισκεπτών.

Εκτός από τη συμβολή της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης στην αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση, η πλειοψηφία των συντηρητών θεωρεί επίσης ότι η προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε και στην ευρύτερη στρατηγική της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα τρία τέταρτα επομένως των συντηρητών θεωρούν ότι η επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης θα όφειλε να αποτελεί μέρος των επιστημονικών και επαγγελματικών στόχων της συντήρησης, κάτι το οποίο φαίνεται να αποτελεί και άποψη των επισκεπτών, δεδομένου της δημοφιλούς αντίληψης τους ότι η επικοινωνία του έργου της συντήρησης αποτελεί σημαντικό μέρος της καλής πρακτικής συντήρησης κατά τη γνώμη τους. Τέλος η μεγάλη πλειοψηφία των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα δηλώνει διατεθειμένη και πρόθυμη να συμμετάσχει σε διαδικασίες επικοινωνίας και προβολής του έργου της συντήρησης.

Από τα σχόλια και τις σκέψεις που μοιράστηκαν ορισμένοι από τους συμμετέχοντες γίνεται επίσης φανερό μια θετικά προσκείμενη στάση των συντηρητών προς το ζήτημα της επικοινωνίας του έργου της συντήρησης, αναγνωρίζοντας τη σημασία τόσο προς το κοινό και την πολιτιστική κληρονομιά, όσο και προς το επάγγελμα και κάποιιοι από αυτούς θίγουν σημαντικά ζητήματα που πρέπει να διερευνηθούν βαθύτερα και να ληφθούν υπόψη κατά τις όποιες προσπάθειες εξωστρέφειας του κλάδου. Μια ακόμη ενδιαφέρουσα παρατήρηση που προκύπτει από τις απαντήσεις των συντηρητών είναι τα σημεία ενδιαφέροντος στα οποία υπερίσχυσε μια τάση ουδετερότητας ή αβεβαιότητας. Τέτοια σημεία είναι η αντικειμενικότητα των αποφάσεων συντήρησης, η ύπαρξη συνεκτικού σώματος γνώσεων για όλους τους παράγοντες που επηρεάζουν τις αποφάσεις, η βαρύτητα της συντήρησης προς την κοινωνία ως προς τις τάσεις που διαμορφώνει, το δίλημμα μεταξύ διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις μελλοντικές γενιές και αμεσότερης αλληλεπίδρασης της παρούσας γενιάς με αυτή, το ενδιαφέρον που επιδεικνύει ο κλάδος για το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς επίσης και το εάν οι ενδιαφέρουσες πληροφορίες που αποκαλύπτονται κατά τη συντήρηση επικοινωνούνται προς το κοινό. Ενώ η χρήση της κεντρικής ενδιάμεσης επιλογής στις κλίμακες Likert αντιπροσωπεύει θεωρητικά το σημείο ουδετερότητας, είναι γνωστό ότι συχνά

χρησιμοποιείται από συμμετέχοντες σε έρευνες για να δηλώσει μια σειρά από πράγματα που δεν αποτελούν απαραίτητα ουδέτερη στάση. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει αβεβαιότητα, αναποφασιστικότητα, σύγχυση, ανάγκη για περισσότερες πληροφορίες, απουσία άποψης, αδιαφορία, συγχρόνως διαφωνία και συμφωνία, όπως επίσης και «μη δυνατότητα εφαρμογής» του θέματος (Chyung, et al., 2017, p. 17), (Kulas, et al., 2008, p. 252). Ενδιαφέρον παρουσιάζει τελικά, ότι τα ζητήματα, στα οποία οι συμμετέχοντες πλειοψηφικά επέλεξαν την ενδιάμεση επιλογή της κλίμακας αποτελούν ζητήματα που εξάλλου έχουν προβληματίσει άμεσα τις σύγχρονες θεωρητικές αναζητήσεις και τα οποία στην ουσία αποτελούν σημεία ιδιαίτερου ερευνητικού ενδιαφέροντος.

Όσον αφορά τους επισκέπτες, η μεγάλη πλειοψηφία αντιλαμβάνεται την πολιτιστική κληρονομιά ως κοινό κτήμα, το οποίο έχει κληροδοτηθεί από τις παλιότερες γενιές και θεωρεί καθήκον της παρούσας γενιάς να τη διαφυλάξει για τις μελλοντικές. Όπως προαναφέρθηκε, η πλειοψηφία τους βιώνει συναισθηματική σύνδεση με τα αντικείμενα και μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς και θεωρεί τη συντήρησή της πολύ σημαντική. Αντίστοιχα, οι μισοί από τους συμμετέχοντες τρέφουν μεγάλο ενδιαφέρον για τη συντήρηση, ενώ οι άλλοι μισοί θεωρούν ότι θα τους προκαλούσε περισσότερο ενδιαφέρον, εάν ήταν καλύτερα ενημερωμένοι για τη συντήρηση. Η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων δήλωσαν επίσης ότι γνωρίζουν το επάγγελμα της συντήρησης, ενώ το ένα πέμπτο περίπου δήλωσε ότι δεν το γνώριζε, αλλά του ακούγεται λογικό να αποτελεί διακριτό επάγγελμα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη των επισκεπτών για την καλή πρακτική της συντήρησης, η οποία επικεντρώνεται σε διαδικασίες ελάχιστα επεμβατικές, όπως τα προληπτικά μέτρα, η σταθεροποίηση της κατάστασης διατήρησης, η τεκμηρίωση, αλλά και η επικοινωνία του έργου της συντήρησης. Αισθητά λιγότεροι ήταν αυτοί που αντιλαμβάνονται ως καλή πρακτική παλαιότερες τάσεις της συντήρησης όπως η αποκατάσταση στην «αρχική μορφή» και η συμπλήρωση για «αισθητικούς λόγους», αλλά επίσης και τη συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες συντήρησης. Οι επισκέπτες δηλαδή εμφανίζονται αφενός αρκετά ενημερωμένοι, αφετέρου γίνεται φανερό ότι ενώ επιθυμούν την ενημέρωσή τους, συγχρόνως διαχωρίζουν τη θέση τους, χωρίς να επιθυμούν την άμεση συμμετοχή τους στις διαδικασίες της συντήρησης. Το 30% περίπου των επισκεπτών δηλώνει ότι είναι εξοικειωμένο με τις ηθικές αρχές που διέπουν τις επεμβάσεις της συντήρησης, ενώ το υπόλοιπο σημαντικό ποσοστό εκφράζει αβεβαιότητα και δηλώνει ότι δε γνωρίζει για το ηθικό υπόβαθρο της συντήρησης, γεγονός που ενδεχομένως φέρει επιπλοκές ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται ή και κατανοούν εν τέλει τα συντηρημένα αντικείμενα ή μνημεία οι επισκέπτες.

Αντίστοιχα μεγάλη είναι η αβεβαιότητα που εκφράζεται από τους επισκέπτες όσον αφορά το θέμα της αντικειμενικότητας των επεμβάσεων συντήρησης. Παρ' όλα αυτά όπως προαναφέρθηκε και συγκριτικά, τα ποσοστά των επισκεπτών που αντιλαμβάνονται τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως μη αντικειμενικές είναι μεγαλύτερα από αυτά των συντηρητών. Η πλειοψηφία επίσης των επισκεπτών αντιλαμβάνεται τις αποφάσεις της συντήρησης ως αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης κυρίως μεταξύ των συντηρητών και των υπόλοιπων συνεργαζόμενων ακαδημαϊκών κλάδων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναγνώριση της συντήρησης ως διακριτό επιστημονικό κλάδο από την πλειοψηφία των επισκεπτών, κάτι που φαίνεται να υποεκτιμάται από την πλειοψηφία των συντηρητών. Αυτό βέβαια θα μπορούσε να οφείλεται στο γεγονός ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες επισκέπτες προέρχονται από χώρες του εξωτερικού, όπου ενδεχομένως υπάρχει μεγαλύτερη εξοικείωση με τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, από ότι στην Ελλάδα.

Όπως προαναφέρθηκε, η μεγάλη πλειοψηφία των επισκεπτών αντιλαμβάνεται τη συντήρηση τόσο ως μέρος της συνεχιζόμενης βιογραφίας των αντικειμένων, όσο και ως κοινωνική πρακτική, κάτι στο οποίο

συμφωνεί και η πλειοψηφία των συντηρητών. Τα δύο τρίτα περίπου των επισκεπτών δήλωσαν ότι γνωρίζουν ότι κατά τις εργασίες συντήρησης συχνά αποκαλύπτονται νέα στοιχεία για τα αντικείμενα και επίσης δήλωσαν ότι θεωρούν ότι επεμβάσεις συντήρησης μπορούν να επηρεάσουν και επιδρούν στην αντίληψή τους για τα αντικείμενα και μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ότι η μεγάλη πλειοψηφία των επισκεπτών δήλωσαν ότι ήταν σε θέση να διακρίνουν το έργο της συντήρησης κατά την επίσκεψή τους, παρότι μέσω της συγκεκριμένης έρευνας δε κρίνεται δυνατό να διαπιστωθεί τι είναι αυτό που γίνεται αντιληπτό ως έργο της συντήρησης από το κοινό.

Αν και παρουσιάζεται έντονη διχογνωμία στις απόψεις των επισκεπτών, όσον αφορά την προβολή του έργου της συντήρησης στο χώρο που επισκέφθηκαν, ελαφρώς υψηλότερο παρουσιάζεται το ποσοστό όσων θεωρούν ότι η συντήρηση επικοινωνείται επαρκώς στο συγκεκριμένο χώρο. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία των ατόμων που δε θεωρούν επαρκή την προβολή του έργου της συντήρησης προέρχονταν από το ΕΑΜ και την Αρχαία Αγορά. Παρ' όλα αυτά η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι θεωρούν ότι η επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην εμπειρία, αντίληψη και κατανόησή τους για τα αντικείμενα και τους χώρους της πολιτιστικής κληρονομιάς και δήλωσαν ότι θα τους άρεσε να έχουν περισσότερες πληροφορίες για τη συντήρηση.

Μέσα από τις ερωτήσεις προς τους συντηρητές και τα σχόλια που εξέφρασαν οι επισκέπτες αναδεικνύεται ένα πολυδιάστατο ενδιαφέρον εκ μέρους των επισκεπτών με ερωτήσεις τόσο γενικές, όσο και πιο στοχευμένες, οι οποίες θίγουν πιο εξειδικευμένα ζητήματα της συντήρησης. Αρκετά ήταν επίσης τα σχόλια που αναδεικνύουν ευρύτερα ζητήματα επικοινωνίας πληροφοριών, οι οποίες δεν άπτονται απαραίτητα της συντήρησης, γεγονός που αποδεικνύει αφενός ότι υπάρχει όντως σύγχυση μεταξύ συντήρησης και συνεργαζόμενων επαγγελματιών, αφετέρου όμως και το γεγονός ότι η απουσία επικοινωνίας πληροφοριών αποτελεί ένα μεγαλύτερο ζήτημα στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, το οποίο αγγίζει και αφορά και τις υπόλοιπες επιστημονικές κοινότητες που τη διαχειρίζονται. Τέλος για αρκετούς συμμετέχοντες, γίνεται φανερό ότι η ίδια η πράξη της διερεύνησης της γνώμης των επισκεπτών λειτούργησε με έναν έμμεσο τρόπο ως μέσο επικοινωνίας της συντήρησης, προκαλώντας ενδιαφέρουσες απορίες, κινώντας στην ουσία το ενδιαφέρον τους και δίνοντας ένα βήμα στη σκέψη τους.

6. ΤΕΛΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ενώ η συντήρηση αντικειμένων ή κατασκευών τα οποία εκτιμούνται για διάφορους λόγους αποτελούσε ανέκαθεν μια εγγενή ανθρώπινη δραστηριότητα, οι απαρχές και οι βάσεις της σημερινής συντήρησης ανιχνεύονται κυρίως από το 19^ο αιώνα και έπειτα. Όπως διαπιστώθηκε από τη μελέτη της εξέλιξης των διαφορετικών πρακτικών και των θεωρητικών προσεγγίσεων της συντήρησης ανά τα χρόνια, η θεωρία της συντήρησης και επομένως και η ίδια η πρακτική της είναι δυναμικά εξελισσόμενη, με ανατροπές και συχνές αναθεωρήσεις του ορθού, του αποδεκτού και του επιθυμητού. Συνολικά παρατηρείται μια αλληπάλληλη διαδοχή θεωριών και προσεγγίσεων, οι οποίες προέκυπταν είτε ως «αντίδραση» και διαφωνία με πρότερες, είτε ως γεφύρωση χάσματος μεταξύ ακραίων ή αντικρουόμενων προσεγγίσεων. Τέτοιες συμβολικά αντικρουόμενες προσεγγίσεις ήταν αυτές της ολικής στιλιστικής αποκατάστασης και του ευρύτερου anti-restoration movement, με τον Viollet-le-Duc και τον Ruskin αντίστοιχα, να μνημονεύονται συχνότερα ως οι πρώτες και κεντρικές θεωρητικές φυσιογνωμίες στη συντήρηση, πιθανότατα ακριβώς λόγω της συμβολικής αντίθεσης που παρουσιάζουν οι στάσεις τους ως άκρα στο φάσμα της πιθανής αντιμετώπισης ενός αντικειμένου ή μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς.

Αν και αυτές οι δύο θέσεις είναι δύσκολο να γεφυρωθούν, πολλοί ήταν οι θεωρητικοί και οι πρακτικοί των αποκαταστάσεων που προσπάθησαν να προσεγγίσουν το θέμα με μια ισορροπία, όπως οι Boito, Beltrami και Giannopoli και η αλήθεια είναι ότι ενώ καμία θεωρητική προσέγγιση δεν επικράτησε με ξεκάθαρο τρόπο υπέρ των άλλων για μεγάλο χρονικό διάστημα ή και χωρικά, συνολικά, επιμέρους στοιχεία από όλες αυτές τις προσεγγίσεις επιβιώνουν έως και σήμερα και επομένως, όλες συνέβαλαν σημαντικά στην αποκρυστάλλωση των σύγχρονων προσεγγίσεων και στην εδραίωση της συντήρησης. Γίνεται επίσης φανερό, λόγω και της αλληλοδιαδοχής τους, ότι οι περισσότερες προσεγγίσεις, αν όχι ιδιοσυγκρασιακές, ήταν άμεσα εξαρτώμενες από τις εκάστοτε κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες και ως φαινόμενα μπορούν να χαρακτηριστούν προϊόντα της εποχής τους. Ακόμη και μετά τη θέσπιση και υιοθέτηση του Χάρτη των Αθηνών, πολλές προσεγγίσεις ανατράπηκαν ολικά μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και πριν τη θεωρία του Brandi και την κομβική υιοθέτηση του Χάρτη της Βενετίας το 1964.

Ωστόσο, αποτελώντας κατά τρόπο μια παράταιρη εξαίρεση για την εποχή του (1903) και ιδιαίτερα ξεχωριστή θεωρητική προσέγγιση είναι αυτή του Riegl, ο οποίος προσπάθησε να κατανοήσει τη συντήρηση στο σύνολο της πολυδιάστατης φύσης της, προσεγγίζοντάς τη εννοιολογικά και καταφέροντας να εντοπίσει με τελείως επίκαιρο τρόπο το ζήτημα των πολύπλευρων και αντικρουόμενων αξιών που φέρουν τα αντικείμενα και τις προεκτάσεις που έχει αυτό σε σχέση με την εκάστοτε προσέγγιση της συντήρησης. Για το λόγο αυτό εξάλλου επανέρχεται στο προσκήνιο και στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, παραμένοντας ιδιαίτερα επίκαιρος. Σε κάθε περίπτωση, η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από την επίδραση της θεωρίας του Brandi, η οποία δίνει βάρος στην αισθητική και ιστορική αξία των αντικειμένων και η οποία σφραγίζεται κατά έναν τρόπο στη θέσπιση του Διεθνούς Χάρτη της Βενετίας το 1964 και φυσικά από την επικράτηση των επιστημονικών μεθόδων προσέγγισης της συντήρησης. Συγχρόνως, πολλές είναι οι διακηρύξεις, χάρτες και συμβάσεις που θεσπίζονται ανά τα χρόνια λόγω και της μεγάλης διεύρυνσης της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς και των επιμέρους ζητημάτων γύρω από την προστασία και διαχείρισή της, μεταξύ των οποίων αρκετές είναι αυτές που διακηρύσσουν τις κοινωνικές αξίες που φέρει η πολιτιστική κληρονομιά, τα οφέλη της επικοινωνίας και συμμετοχής του κοινού σε ζητήματα που την αφορούν, καθώς επίσης τονίζουν την ευθύνη διαμεσολάβησης των «ειδικών» προς τη βελτίωση της σχέσης και αλληλεπίδρασης του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά, ως μια διαδικασία αμοιβαίου οφέλους. Αντίστοιχα και όχι μόνο στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, αναδύεται η έννοια της συμμετοχής του κοινού και της ανάγκης σύνδεσης του επιστημονικού έργου με την ευρύτερη κοινωνία, προωθείται η

κοινωνική και πολιτισμική συμπερίληψη και η επικοινωνία προς το κοινό αναδεικνύεται ως μια από τις πρώτες και απλούστερες ενέργειες στις ευρύτερες συμμετοχικές διαδικασίες.

Οι ιδέες αυτές έχουν ιδιαίτερη επίδραση και σε διάφορους κλάδους της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως σε αυτόν της αρχαιολογίας, όπου και αναδύονται διάφορες συμμετοχικές προσεγγίσεις της αρχαιολογίας. Ο κλάδος της συντήρησης ωστόσο, ως ένας πρόσφατα καθιερωμένος κλάδος βιώνει την έντονη επικέντρωσή του σε ζητήματα και προκλήσεις επιστημονικού και τεχνικού χαρακτήρα οδηγώντας τη συντήρηση σε ιδιαίτερες κατακτήσεις και στην περαιτέρω επιστημονική και επαγγελματική καθιέρωσή της, αποτάσσοντας πλέον τις πρότερες αυθαίρετες και εμπειρικές πρακτικές. Υιοθετώντας την επιστημονική μεθοδολογία αντιμετώπισης και με το ενδιαφέρον ιδιαίτερα στραμμένο προς τις φυσικοχημικές επιστήμες, η συντήρηση εστίασε στην ύλη των αντικειμένων και ανέπτυξε πλήθος πολύτιμων μεθόδων, τεχνικών και εργαλείων. Μέσω της επιστημονικής μεθοδολογικής προσέγγισης διαμορφώθηκε και η σύγχρονη εικόνα του συντηρητή, η οποία εμπεριέχει τα χαρακτηριστικά της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας, μεγάλο μέρος της οποίας οφείλεται επίσης στην υιοθέτηση των βασικών αξιών και αρχών της, όπως η αυθεντικότητα και υλική ακεραιότητα των αντικειμένων, η ελάχιστη επέμβαση και η αντιστρεψιμότητα.

Ως αποτέλεσμα ενός βαθμού ωρίμανσης του επαγγέλματος, αλλά και των ευρύτερων αλλαγών και κοινωνικοπολιτικών φαινομένων στα τέλη του 20^{ου} αιώνα και της σύγχρονης επίδρασης που αυτά άσκησαν και σε άλλους τομείς της πολιτιστικής κληρονομιάς, ήδη από τη δεκαετία του 1990 αρχίζουν να αναδύονται νέοι θεωρητικοί προβληματισμοί στον κλάδο της συντήρησης. Η αμφισβήτηση της αποκλειστικής «εξουσίας» των ειδικών στη λήψη αποφάσεων γύρω από τη συντήρηση ιδιαίτερα στις χώρες με αποικιακό παρελθόν, καθώς επίσης και η συνειδητοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς όχι ως ένα στατικό σύνολο αντικειμένων με διασφαλισμένο νόημα, αλλά ως ένα εξίσου εξελισσόμενο φαινόμενο με την κοινωνία η οποία την προσλαμβάνει ως τέτοια, στρέφει το ενδιαφέρον προς τις πολλαπλές και συχνά αντικρουόμενες προσλαμβανόμενες αξίες που φέρουν τα αντικείμενα. Στην ανάγκη διατήρησης της υλικής ακεραιότητας, τώρα προστίθεται η εννοιολογική ακεραιότητα και γίνεται αντιληπτό ότι η συντήρηση δε μπορεί να αποτελεί μόνο ένα αυτόνομο και αυστηρώς επιστημονικό εγχείρημα, αλλά επίσης και μια κοινωνική πρακτική. Αναγνωρίζοντας το ρόλο της συντήρησης ως αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας δημιουργήθηκε μια συνθήκη αφενός προβληματισμού σχετικά με τους ευρύτερους στόχους της συντήρησης και αναζήτησης οφέλους πέρα από τα στενά πλαίσια της υλικής διατήρησης των αντικειμένων και αφετέρου επανεξέτασης των κεντρικών αρχών της συντήρησης και συνειδητοποίησης της υποκειμενικής φύσης των αποφάσεων γύρω από αυτή.

Η διαφορετικότητα στην ιεράρχηση των αξιών, η οποία έγινε ιδιαίτερα εμφανής μέσω συμμετοχικών εγχειρημάτων τα οποία έδιναν το λόγο και σε κοινότητες μη ειδικών συχνά οδήγησε σε επαναδιαπραγμάτευση και επανεξέταση των ηθικών αρχών της συντήρησης, δημιουργώντας ωστόσο συγχρόνως μια συνθήκη δυναμικής πολιτιστικής αλληλεπίδρασης μεταξύ συντηρητών και κοινοτήτων και ενδυναμώνοντας επομένως και τη σχέση τους με την πολιτιστική κληρονομιά. Η συντήρηση θεμελιωδώς βασίζεται στην πεποίθηση ότι η φροντίδα για τον υλικό κόσμο έχει σημασία και αυτό γιατί επικοινωνεί τις αξίες του παρελθόντος, επιτρέπει τη διαπραγμάτευση μεταξύ των αξιών στο παρόν και την αναγνώριση των πραγμάτων που ως κοινωνία θεωρούμε ότι θα είναι σημαντικά στο μέλλον. Είναι εξάλλου η ευρύτερη κοινωνική εκτίμηση αυτή που καθορίζει ποια αντικείμενα θα αναγνωριστούν ως κληρονομιά, η οποία αξίζει να διαφυλαχτεί και η ίδια η πράξη της συντήρησής τους αποτελεί μια φυσική έκφραση της κοινωνικά καθορισμένης αξίας τους. Γίνεται κατανοητό με αυτό τον τρόπο ότι η αξία που φέρουν τα αντικείμενα είναι κοινωνικά κυμαινόμενη και όχι αντικειμενική και επομένως η συντήρηση αφορά αν όχι μια ανανέωση, την υπενθύμιση του πολιτισμού και της κληρονομιάς με τρόπους που αφενός αντανακλούν και αφετέρου

συμβάλλουν στις αξίες της κοινωνίας, κρίσιμα στοιχεία της διαδικασίας αυτής αποτελούν η κοινωνική αλληλεπίδραση, η συμμετοχή και η ενεργοποίηση του κοινού.

Οι εξελίξεις αυτές στη θεωρία της συντήρησης, ως νέοι προβληματισμοί μετά από μια περίοδο έντονης επικέντρωσης σε θέματα επιστημονικού και τεχνικού χαρακτήρα έρχονται να καλύψουν ένα κενό στην πρότερη διαδικασία της συντήρησης και να επανεξετάσουν τους στόχους της, αυτή τη φορά όμως ως προς την επίδρασή της στους ανθρώπους, παρά ως προς τη διατήρηση της φυσικής ακεραιότητας των αντικειμένων. Συγχρόνως αναγνωρίζεται ο καταλυτικός ρόλος που έχει ή θα μπορούσε να έχει η συντήρηση στη διερεύνηση της φύσης των σχέσεων που συνδέουν τους ανθρώπους τόσο με το παρελθόν τους, όσο και με το μέλλον τους καθώς και την ενεργοποίησή τους. Οι νέες προκλήσεις για τους συντηρητές τον 21^ο αιώνα αφορούν τις κοινωνικές αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς και αναγνωρίζεται η ανάγκη στενότερης συνεργασίας με το κοινό. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι η κοινωνία θα μπορούσε να ωφεληθεί από την επικοινωνία του έργου της συντήρησης και πέρα από τα αξιακά πλαίσια της πολιτιστικής κληρονομιάς, ως δηλαδή κοινωνική στάση και ως παράδειγμα ευρύτερου κοινωνικού ήθους φροντίδας και βιωσιμότητας, το οποίο έρχεται να ταιριάζει απόλυτα στις σύγχρονες κοινωνικές προκλήσεις.

Έτσι και ενώ εκφράζεται η ανάγκη για μεγαλύτερη εξωστρέφεια του επαγγέλματος για τους λόγους οι οποίοι προαναφέρθηκαν, ως ενός είδους ηθική υποχρέωση δηλαδή προς όφελος τόσο της κοινωνίας όσο και της πολιτιστικής κληρονομιάς, γίνεται επίσης κατανοητό ότι μέσω των επικοινωνιακών διαδικασιών θα ωφελούταν και το ίδιο το επάγγελμα της συντήρησης και θα αναδεικνυόταν και η σημασία του έργου του. Ενώ υπάρχει συνειδητή προσπάθεια να συνδεθεί το κοινό με την πολιτιστική κληρονομιά, αλλά και με διάφορους κλάδους της όπως η αρχαιολογία, συγχρόνως παρατηρείται μικρή ή ελάχιστη προσπάθεια να συνδεθεί το κοινό με τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, παρότι οι ενέργειές της παίζουν κρίσιμο ρόλο και σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνουν την τελική εμπειρία του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι συντηρητές έχουν διαμορφώσει ένα αρκετά εσωστρεφές προφίλ, παραμένοντας για μεγάλο διάστημα έντονα επικεντρωμένοι σε ζητήματα των υλικών και τις προκλήσεις που παρουσιάζει η παθολογία των αντικειμένων, αλλά και σε μια προσπάθεια να μεταφέρουν και να προστατεύσουν τον επαγγελματισμό τους μεταξύ των υπόλοιπων ακαδημαϊκών κλάδων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, η συντήρηση να αποτελεί μια σχεδόν «αόρατη» διαδικασία, η οποία πραγματοποιείται κεκλεισμένων θυρών και χωρίς την παραμικρή προβολή των προκλήσεων και των επιτευγμάτων της διαδικασίας, με τα αντικείμενα να παραδίδονται έτοιμα και «τέλεια», μπροστά στον τελικό τους αποδέκτη, το κοινό.

Το ζήτημα αυτό σχετίζεται άμεσα τόσο με τη συνειδητοποίηση της υποκειμενικότητας, των αποφάσεων συντήρησης, όσο επίσης και με το γεγονός ότι η διακριτικότητα των επεμβάσεων της συντήρησης είναι απαραίτητο στοιχείο για την απρόσκοπτη κατανόηση ή και ευχαρίστηση των συντηρημένων αντικειμένων από το κοινό. Αγνωώντας όμως τη διαδικασία της συντήρησης, ως ένα μέρος της βιογραφίας των αντικειμένων, δημιουργείται μια ψευδαίσθηση στο κοινό και τους επισκέπτες, οι οποίοι στερούνται μια θεμελιώδη κατανόηση της φύσης των αντικειμένων, των υλικών και της υποβάθμισής τους, της διαδικασίας ερμηνείας τους, και επομένως και της ιστορίας τους, η οποία θα όφειλε να αποτελεί μέρος του διαλόγου με τον επισκέπτη. Η ιδέα της αντικειμενικότητας γύρω από τις αποφάσεις συντήρησης, ως αποτέλεσμα της κατάκτησης της αμεροληψίας μέσω της υιοθέτησης της επιστημονικής μεθοδολογίας και του θετικιστικού παραδείγματος, συνέβαλε επίσης στην απουσία εξωστρέφειας των συντηρητών με το κοινό, ακριβώς επειδή οι αποφάσεις της δεν αναγνωρίζονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα ως υποκειμενικές. Μέσω της έρευνας που διεξάχθηκε παρ' όλα αυτά, αν και η μεγάλη πλειοψηφία τόσο του κοινού όσο και των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα όντως αντιλαμβάνεται τη διαδικασία της συντήρησης ως μέρος

της συνεχιζόμενης βιογραφίας των αντικειμένων, ωστόσο όσον αφορά το ζήτημα της αντικειμενικότητας επί των αποφάσεων, και ιδιαίτερα από την πλευρά των συντηρητών, δε φαίνεται να αναγνωρίζεται ο υποκειμενικός παράγοντας στις αποφάσεις. Έτσι, παρότι η ιδέα της αντικειμενικότητας επί των επιλογών της συντήρησης έχει καταρριφθεί θεωρητικά, αν όχι ως ιδιοσυγκρασιακή, τουλάχιστον ως αναγκαστική ιεράρχηση και προώθηση κάποιων αξιών και ενεργοποίηση κάποιων μηνυμάτων έναντι άλλων ή ως πολιτισμική συνθήκη του δεδομένου χρονικού και χωρικού πλαισίου, λαμβάνοντας υπόψη και το μεγάλο ποσοστό αβεβαιότητας/ουδετερότητας (50%), η ίδια συνειδητοποίηση δε φαίνεται να έχει επέλθει και στην πλειοψηφία των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα, οι οποίοι (35,7%) αντιλαμβάνονται τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αντικειμενικές, ενώ συγχρόνως αρκετοί περισσότεροι από τους συντηρητές, είναι οι επισκέπτες που τις αντιλαμβάνονται ως υποκειμενικές.

Έχει υποστηριχτεί επίσης ότι μέρος των εσωστρεφών τάσεων που παρατηρούνται στο επάγγελμα της συντήρησης οφείλεται και στη φύση της εκπαίδευσής τους, η οποία στοχεύει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων μιας «αόρατης δημιουργικότητας», στα πλαίσια του σεβασμού του αντικειμένου και της ελαχιστοποίησης του αντίκτυπου των επεμβάσεων συντήρησης σε αυτό, καθώς επίσης και στη δυσκολία εκ μέρους των συντηρητών να επικοινωνήσουν με προσιτό τρόπο την ενδιαφέρουσα πλευρά του έργου της συντήρησης των αντικειμένων και των ενδιαφερουσών ιστοριών που προκύπτουν από αυτό. Κατά αυτό τον τρόπο, το κοινό αντικρίζει τους καρπούς του έργου της συντήρησης, χωρίς να είναι σε θέση να αντιληφθεί το μέγεθος της προσπάθειας, εφόσον σπάνια έρχεται σε επαφή με το έργο καθαυτό, καθώς επίσης συνήθως, έργα εξαιρετικής αποτελεσματικότητας της επιστήμης της συντήρησης περνούν απαρατήρητα στη δημόσια σφαίρα. Συχνά επίσης αυτό, γίνεται αντιληπτό ως μια αμιγώς τεχνική διαδικασία, εφόσον σπάνια προβάλλεται είτε η επιστημονική πλευρά του έργου της συντήρησης, είτε ακόμη σπανιότερα η ηθική, με το 70% περίπου των επισκεπτών, λαμβάνοντας υπόψη και το μεγάλο ποσοστό αβεβαιότητας/ουδετερότητας, να μη θεωρεί τον εαυτό του εξοικειωμένο με τις ηθικές αρχές που διέπουν τις επεμβάσεις συντήρησης.

Οι παράγοντες αυτοί, όπως γίνεται κατανοητό, σχετίζονται άμεσα με τη χαμηλή απήχηση της συντήρησης στη δημόσια σφαίρα, με την αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση αλλά και με ζητήματα θεσμικότητας του ρόλου του συντηρητή κατά την ευρύτερη διαδικασία λήψης αποφάσεων και μεταξύ των υπόλοιπων συνεργαζόμενων κλάδων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έχει εξάλλου υποστηριχτεί ότι παρά την πεποίθηση για αναγκαία συνεργασία και συνδιαλλαγή μεταξύ των κλάδων συχνά η συντήρηση αποτελεί ένα αρκετά αποκομμένο και εκτελεστικό στάδιο στην ευρύτερη διαδικασία της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, παρότι όπως αναγνωρίζει τόσο η μεγάλη πλειοψηφία των συντηρητών, όσο και του κοινού, οι επεμβάσεις της συντήρησης, ως αποτέλεσμα των επιλογών της, επιδρούν και μπορούν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό την αντίληψη ή και την εμπειρία των επισκεπτών. Συχνά επίσης, η συντήρηση παρουσιάζεται ως η πλευρά της αντίθεσης σε πολλά ζητήματα που αφορούν τη κοινωνική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς και διευκολύνουν την αμεσότερη αλληλεπίδραση του κοινού με αυτή. Όσον αφορά αυτό το θέμα, η μεγάλη διχογνωμία που παρατηρείται μεταξύ των συντηρητών που συμμετείχαν στην έρευνα είναι ενδεικτική του διλήμματος μεταξύ των αντικρουόμενων οφελών της ανάγκης διαφύλαξης των αντικειμένων για τις μελλοντικές γενιές από τη μια, και του κοινωνικού οφέλους από την αμεσότερη αλληλεπίδραση της παρούσας γενιάς με αυτά από την άλλη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ωστόσο ότι η πλειοψηφία όσων τάσσονται υπέρ του πρώτου ανήκει στη νεότερη γενιά των συντηρητών.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η θεμελιώδης πρόθεση της συντήρησης, ο ρόλος της στην κοινωνία, αλλά και ο νομοτελειακός χαρακτήρας της φθοράς της ύλης συνηγορούν υπέρ της εξωστρέφειας του επαγγέλματος της συντήρησης, υποστηρίζεται ότι η επικοινωνία της γενικότερης προσφοράς της συντήρησης, των ειδικών γνώσεων και της τεχνογνωσίας των συντηρητών, ακόμη και της ίδιας της εμπειρίας που αποκομίζουν μέσω

της στενής επαφής τους με τον υλικό πολιτισμό, θα όφειλε να αποτελεί σημαντικό μέρος του στρατηγικού σχεδιασμού της συντήρησης και θα καθιστούσε το επάγγελμα παρόν και προσιτό στη σύγχρονη πραγματικότητα. Μέσω της έρευνας που διεξάχθηκε η μεγάλη πλειοψηφία τόσο των συντηρητών, όσο και του κοινού δείχνει να συμφωνεί με αυτή την ευρύτερη τάση, με τους πρώτους να θεωρούν ότι η επικοινωνία του έργου της συντήρησης προς το κοινό θα όφειλε να αποτελεί μέρος των επιστημονικών και επαγγελματικών στόχων της, ενώ οι δεύτεροι την αντιλαμβάνονται σε υψηλή θέση και κάτω μόνο από τις μη επεμβατικές ενέργειες της συντήρησης ως μέρος της καλής πρακτικής του επαγγέλματος. Σε αυτό το πλαίσιο υποστηρίζεται επίσης η ανάγκη ανάπτυξης επικοινωνιακών δεξιοτήτων ως μέρος της εκπαίδευσης των συντηρητών, καθώς και η ανάγκη βαθύτερης κατανόησης, συνειδητοποίησης και επίγνωσης της σημασίας της συντήρησης και του γεγονότος ότι κάθε πράξη συντήρησης αποτελεί μια συνεχή επικοινωνία από και προς την ευρύτερη κοινωνία αλλά και μια δήλωση από το παρόν προς το μέλλον.

Η διεύρυνση του θεωρητικού πλαισίου με τους σύγχρονους αυτούς προβληματισμούς, οι οποίοι, προσπαθώντας να επαναπροσδιορίσουν το ρόλο του επαγγέλματος και να το καταστήσουν επίκαιρο και συναφές με τις σύγχρονες, αλλά και μελλοντικές, κοινωνικές προκλήσεις, τεκμηριώνουν την ανάγκη και προωθούν προς πιο ανθρωποκεντρικές προσεγγίσεις στη συντήρηση πολιτιστικής κληρονομιάς, αποτελούν ουσιαστικά και τις πρώτες ενδείξεις για την ανάγκη μιας στροφής της συντήρησης προς μια πιο επικοινωνιακή και εξωστρεφή στάση. Έχει υποστηριχτεί μάλιστα ότι οι νέες αυτές θεωρητικές εξελίξεις σηματοδοτούν στην ουσία μια δεύτερη «μετατόπιση παραδείγματος» για τον κλάδο της συντήρησης μετά την επικράτηση του *παραδείγματος* της επιστημονικής προσέγγισης της συντήρησης. Η δεύτερη αυτή μετατόπιση αποτελεί ουσιαστικά μια προσπάθεια ισορροπίας μεταξύ επικέντρωσης στην ύλη και κοινωνικών αξιών της πολιτιστικής κληρονομιάς και εφαρμογής του έργου της συντήρησης με μια αναστοχαστική διάθεση που αναγνωρίζει την υποκειμενική φύση των αποφάσεων της. Η διερεύνηση της άποψης των συντηρητών στα πλαίσια της παρούσας εργασίας αναδεικνύει με έντονο τρόπο την ύπαρξη αντίστοιχων τάσεων και στο ευρύτερο σώμα της επιστημονικής κοινότητας των συντηρητών στην Ελλάδα. Παρότι εντοπίζονται κάποιες αναντιστοιχίες σε σημεία της συνολικής συλλογιστικής πίσω από την ανάγκη για εξωστρέφεια (αντικειμενικότητα, σχέση μεταξύ συντήρησης και κοινωνίας), οι οποίες ενδεχομένως υποδηλώνουν μια έλλειψη εξοικείωσης με τους σύγχρονους θεωρητικούς προβληματισμούς, η μεγάλη πλειοψηφία των συντηρητών αναγνωρίζει την ανάγκη και επιθυμεί την επικοινωνία του έργου της συντήρησης, ενώ επίσης δηλώνει διατεθειμένη να συμμετέχει σε διαδικασίες επικοινωνίας του έργου της.

Αν και όχι συστηματικές, υπάρχουν ήδη αρκετές αξιόλογες προσπάθειες επικοινωνίας του έργου της συντήρησης και παρότι υπάρχει έλλειψη σε επίσημη αποτίμηση και αξιολόγηση της επίδρασης των προσπαθειών αυτών στην αντίληψη του κοινού τόσο για τη συντήρηση, όσο και για την πολιτιστική κληρονομιά γενικότερα, τα ανεπίσημα στοιχεία και οι ενδείξεις από τις εντυπώσεις του κοινού φαίνεται να είναι ιδιαίτερα θετικές. Δείχνουν να δημιουργούν μια συνθήκη ουσιαστικότερης αλληλεπίδρασής του με τα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς και στο μεγαλύτερο μέρος τους οι προσπάθειες επικοινωνίας του έργου της συντήρησης αναδεικνύουν την πρόκληση μεγάλου ενδιαφέροντος εκ μέρους του κοινού για αυτή. Το ενδιαφέρον αυτό εκδηλώνεται και μέσω της έρευνας που απευθυνόταν σε επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς, η μεγάλη πλειοψηφία των οποίων δηλώνει ότι της προκαλεί μεγάλο ενδιαφέρον η συντήρηση και θα επιθυμούσε να έχει περισσότερες πληροφορίες για το έργο της. Φάνηκε επίσης ότι μέσω διαδικασιών ενεργητικής πρόκλησης ενδιαφέροντος, που κατά έναν τελείως έμμεσο τρόπο αποτέλεσε και η συμμετοχή στο ερωτηματολόγιο, σημαντικό ποσοστό του κοινού ανταποκρίνεται θετικά και ενεργοποιείται, εκδηλώνοντας ενδιαφέρουσες απορίες και σκέψεις και μπαίνοντας έτσι ουσιαστικά σε μια διαδικασία βαθύτερου συλλογισμού για τη συντήρηση, τη σημασία και τις διάφορες πτυχές του κατά

πολύ άγνωστου έργου της, και επομένως για την ίδια την πολιτιστική κληρονομιά, τα αντικείμενα, τα μνημεία και τους χώρους της, με τα οποία ήρθαν σε επαφή.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ίδια η επικέντρωση στον άνθρωπο και η αναζήτηση της ουσίας των ενασχολήσεών μας αποτελεί εξάλλου σημείο των καιρών, όπου οι σύγχρονες προκλήσεις και το ευρύτερο κλίμα απότομων ανατροπών της κανονικότητας που ως κοινωνία έχουμε συνηθίσει ωθεί προς μια συνθήκη επανεξέτασης και επαναανοηματοδότησης των πραγμάτων που συχνά θεωρούνται δεδομένα. Με τις συζητήσεις μεταξύ των συντηρητών και το ενδιαφέρον γύρω από την εξωστρέφεια της συντήρησης, το ρόλο της στην κοινωνία, τη σημασία του έργου της και τη δυναμική της επίδρασής του σε αυτή να αυξάνονται εκθετικά το τελευταίο διάστημα γίνεται αυτομάτως φανερή η ανάδυση νέων τάσεων στη συντήρηση. Μέσω της παρούσας εργασίας επιχειρήθηκε αφενός να ανιχνευθούν οι θεωρητικές καταβολές αυτών των νέων τάσεων στη συντήρηση, αφετέρου να εξεταστεί η άποψη και η πρόθεση των συντηρητών σχετικά με το ρόλο της συντήρησης και το ευρύτερο ζήτημα της εξωστρέφειας του επαγγέλματος και η αντίληψη και το ενδιαφέρον του κοινού γύρω από τη συντήρηση και την επικοινωνία του έργου της. Συνολικά προκύπτει ότι τόσο η ανάγκη εξωστρέφειας του επαγγέλματος τεκμηριώνεται και προωθείται θεωρητικά, όσο επίσης συμφωνούν και συγκλίνουν προς αυτό και οι επιθυμίες και το ενδιαφέρον των συντηρητών και του κοινού.

Συνολικά γίνεται φανερό ότι οι τάσεις που αναδεικνύουν την ανάγκη στροφής σε μια πιο εξωστρεφή στάση του επαγγέλματος και ως αποτέλεσμα μιας ωρίμανσης του κλάδου προέρχονται στην ουσία από την αναζήτηση του σύγχρονου ρόλου της συντήρησης και τη διεύρυνση του θεωρητικού της πλαισίου, με την ανάδυση νέων προβληματισμών ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η δυναμική εξέλιξη των οποίων καλεί και συνηγορεί υπέρ πιο ανθρωποκεντρικών προσεγγίσεων στη συντήρηση. Η εξωστρέφεια του επαγγέλματος αποτελεί έτσι στην ουσία όχι τόσο το στόχο, όσο κυρίως το μέσο και τον τρόπο ενός είδους μεταβολισμού και μεταφοράς της βαθύτερης ουσίας του ιδιαίτερα σημαντικού για την κοινωνία έργου που επιτελεί η συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η επικοινωνία του έργου της συντήρησης προς το κοινό γίνεται επομένως αντιληπτή ως μια διαδικασία αμοιβαίου οφέλους, η οποία δύναται σταδιακά να μειώσει την απόκλιση μεταξύ της αντίληψης των συντηρητών για το ρόλο και τη σημασία της προσφοράς του έργου της και της αντίληψης και κατανόησης του κοινού για αυτή. Λαμβάνοντας υπόψη και τον ιδιαίτερο διεπιστημονικό χαρακτήρα του αντικειμένου της συντήρησης μεταξύ των υπόλοιπων κλάδων που εμπλέκονται στην ευρύτερη διαδικασία διαχείρισης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσω μιας πιο εξωστρεφούς στάσης, η συντήρηση δύναται επίσης να διαμεσολαβήσει και να ενεργοποιήσει μια συνθήκη συμπερίληψης και ουσιαστικότερης αλληλεπίδρασης του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά.

Όσον αφορά την ετοιμότητα και την άποψη των συντηρητών γύρω από μια πιο εξωστρεφή στάση του επαγγέλματος, αναδεικνύεται εκ μέρους τους μια έντονη επιθυμία να καταστεί το επάγγελμα πιο εξωστρεφές, αλλά και προθυμία να συμμετέχουν σε ενέργειες επικοινωνίας του έργου της συντήρησης. Παρότι ανιχνεύεται έντονη τάση, ενδιαφέρον και πρόθεση δηλαδή των συντηρητών για μια πιο εξωστρεφή στάση, ωστόσο διακρίνονται σημεία, όπου εντοπίζονται κάποια κενά ή αναντιστοιχίες ως προς την ευρύτερη συλλογιστική και το συνολικό διακύβευμα πίσω από τις ενέργειες εξωστρέφειας (αντικειμενικότητα των αποφάσεων, σχέση μεταξύ συντήρησης και κοινωνίας), και τα οποία αν και χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης, ενδεχομένως υποδηλώνουν, όπως προαναφέρθηκε μια έλλειψη εξοικείωσης ή και βαθύτερου προβληματισμού γύρω από ζητήματα και εξελίξεις του θεωρητικού και φιλοσοφικού πλαισίου της συντήρησης. Συνοδευτικά επομένως συμπεραίνεται, όπως έχει τονιστεί ήδη και βιβλιογραφικά, πέρα από την ανάγκη ανάπτυξης επικοινωνιακών δεξιοτήτων και η ανάγκη να στραφεί κάποια ποσότητα της

ενέργειας και της προσπάθειας των συντηρητών προς τη βαθύτερη κατανόηση της ανθρωπιστικής πλευράς του επαγγέλματος της συντήρησης, παράλληλα πάντα και χωρίς να παραγκωνιστεί η γνωστική και ερευνητική ανάγκη προς την επιστημονική και τεχνική πλευρά της. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί με την αύξηση της συνεισφοράς και την άντληση στοιχείων από κλάδους των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, προκειμένου να γίνουν καλύτερα κατανοητές έννοιες και ιδέες που σχετίζονται άμεσα με τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, την κοινωνική νοηματοδότησή της και την αλληλεπίδραση των ανθρώπων με αυτή, καθώς επίσης και να κατανοηθεί βαθύτερα η εκ των πραγμάτων πολυσύνθετη σχέση μεταξύ διατήρησης της ύλης και διατήρησης άυλων εννοιών, όπως οι αξίες.

Αντίστοιχα με τους συντηρητές, έτσι και το κοινό της πολιτιστικής κληρονομιάς, η άποψη του οποίου διερευνήθηκε στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, εμφανίζεται να ενδιαφέρεται έντονα και να επιθυμεί επαρκέστερη επικοινωνία του έργου της συντήρησης, αναγνωρίζοντας τη σημασία της τόσο γενικά όσο και στη διαμόρφωση της αντίληψης και της εμπειρίας του με την πολιτιστική κληρονομιά. Παρότι σε αρκετά σημεία εντοπίζεται άγνοια εκ μέρους των επισκεπτών, συνολικά η αντίληψή τους δείχνει να υποεκτιμάται από τους συντηρητές, με την πλειοψηφία τους να δηλώνει ότι γνωρίζει για το επάγγελμα της συντήρησης, και να την αναγνωρίζει κυρίως ως διακριτό επιστημονικό κλάδο. Επίσης, η γνώμη των επισκεπτών προσανατολίζεται πρωταρχικά προς μη επεμβατικές ενέργειες όσον αφορά μια «καλή πρακτική» της συντήρησης, αλλά και θεωρούν ότι είναι σε θέση να διακρίνουν τις επεμβάσεις και το έργο της. Όλα αυτά τα σημεία παρουσιάζουν ενδιαφέρον και θα άξιζε να διερευνηθούν εκτενέστερα, προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή η αντίληψή του κοινού για τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συμπεραίνεται επίσης, έμμεσα και από την ίδια τη διαδικασία διανομής των ερωτηματολογίων και διερεύνησης της άποψής του κοινού, ότι σημαντικό μέρος τους παρουσιάζει θετική απόκριση σε όρους ενεργού στοχασμού, με το ενδιαφέρον τους να ενεργοποιείται αναλογικά με την ποσότητα της προσφερόμενης πληροφορίας, αλλά και του προσφερόμενου βήματος.

Συνολικά, γίνεται εμφανές ότι παρότι υπάρχουν πολλές μέθοδοι και τρόποι αλληλεπίδρασης της συντήρησης με το κοινό, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν σημαντικές ενέργειες εξωστρέφειας του κλάδου, μια προσπάθεια για την ευρύτερη εδραίωση μιας πιο εξωστρεφούς στάσης της συντήρησης θα όφειλε να προσεγγιστεί συστηματικά και με στρατηγικό σχεδιασμό, προκειμένου να επικοινωνηθεί η συνεισφορά και η σημασία του έργου της και επομένως να παραχθεί μια συνθήκη αμοιβαίου οφέλους μεταξύ πολιτιστικής κληρονομιάς, συντήρησης και κοινού. Οι συντηρητές, όντας αυτοί που έρχονται κατεξοχήν αντιμέτωποι με τη νομοτελειακή εντροπία της ύλης, είναι σε θέση να αντιληφθούν αλλά και να διαπραγματευθούν την αλλαγή, έχοντας την πληρέστερη επίγνωση ότι η σχολαστική διατήρηση της ύλης αφορά κατά ουσία τη διατήρηση και τη διαφύλαξη άυλων αξιών, μηνυμάτων και πληροφοριών, η ουσία των οποίων με τη σειρά της, αφορά την αλληλεπίδραση και την επικοινωνία μεταξύ γενεών, συμπεριλαμβανομένης και της παρούσας. Λαμβάνοντας υπόψη το εγγενές αυτό στοιχείο στον ευρύτερο ρόλο της συντήρησης, αλλά και τη σύγχρονη, τόσο εξωγενή, όσο και ενδογενή επιταγή για εξωστρέφεια του κλάδου, γίνεται κατανοητό ότι ένας στρατηγικός σχεδιασμός καθιέρωσης της εξωστρέφειας του κλάδου σχετίζεται άμεσα και με την εκπαίδευση των συντηρητών και αφορά την ίδια την αντίληψή τους για τα αντικείμενα και επομένως για τις ιστορίες, τα μηνύματα και τις αξίες που ενυπάρχουν σε αυτά.

Έχοντας επίγνωση αυτών, αλλά και τη σε μεγάλο βαθμό υποκειμενικότητα των τελικών αποφάσεων γύρω από τη συντήρηση, ένας ευρύτερος σχεδιασμός συστηματικής αντιμετώπισης του ζητήματος της εξωστρέφειας της συντήρησης θα όφειλε να απαρτίζεται από αλληλένδετα στάδια, τόσο προκαταρκτικής διερεύνησης, όσο και κατοπινής αξιολόγησης των ενεργειών επικοινωνίας του έργου της συντήρησης και της συνεισφοράς του, όπως αυτά που προτείνονται παρακάτω:

Προκαταρκτική διερεύνηση

- Έρευνες κοινού (ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης του υποβάθρου και της αντίληψης του κοινού τόσο για το ρόλο της συντήρησης, όσο και για το έργο της, αλλά και ως μέρος της ευρύτερης αποτίμησης των επεμβάσεων της συντήρησης)

Ενέργειες επικοινωνίας και εξωστρέφειας

- Επικοινωνία θεωρητικού πλαισίου και ηθικών άρχων που διέπουν τις επεμβάσεις συντήρησης
- Επικοινωνία της επιστημονικής μεθοδολογίας που ακολουθεί η συντήρηση
- Επικοινωνία των αποφάσεων και των επιλογών συντήρησης

Επομένως και:

- Επικοινωνία ιστοριών, μηνυμάτων, αξιών και νέων πληροφοριών
- Ουσία του έργου και της σημασίας της συντήρησης

Αξιολόγηση των ενεργειών

- Διερεύνηση της αντίληψης του κοινού/επισκεπτών, κατόπιν επικοινωνιακών διαδικασιών (διερεύνηση, αξιολόγηση και αποτίμηση της επίδρασης των ενεργειών εξωστρέφειας)
- Επαναξιολόγηση/αναπροσαρμογή

Όλα αυτά τα στάδια και μέσω της επαναξιολόγησής τους, αποτελούν μια κυκλική αλληλουχία διαδικασιών, η οποία θα μπορούσε να οξύνει τα αντανακλαστικά και την κριτική σκέψη των συντηρητών ως προς τις σύγχρονες προκλήσεις και επομένως να συμβάλλει στην εξέλιξη του κλάδου της συντήρησης και να καταστήσει το ρόλο της σύγχρονο, προσιτό και ουσιαστικά ωφέλιμο. Ομοίως, θα μπορούσε επίσης να συμβάλλει προς μια πιο ουσιαστική και ισότιμη αλληλεπίδραση μεταξύ των επιστημόνων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και του κοινωνικού συνόλου. Καθώς η παρούσα εργασία ευελπιστεί να κινητοποιήσει προς αυτή την κατεύθυνση, οφείλει να τονιστεί ότι κάθε ένα από τα παραπάνω στάδια μιας συντονισμένης επικοινωνιακής πολιτικής του έργου της συντήρησης αποτελεί πεδίο περαιτέρω έρευνας όσον αφορά τόσο το κοινό, όσο και τις επικοινωνιακές μεθόδους, αλλά και της επίδρασης και οφέλους των διαδικασιών αυτών. Προτείνεται επίσης κατά αντιστοιχία με αυτή των συντηρητών και επισκεπτών, η διερεύνηση της άποψης και αντίληψης των συνεργαζόμενων επαγγελματιών στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς για τη συντήρηση και το ρόλο της, αλλά και η βαθύτερη και *ποιοτική* διερεύνηση της άποψης και αντίληψης των συντηρητών και των επισκεπτών, προκειμένου να εντοπιστούν και να διασαφηνιστούν σημεία ενδιαφέροντος που προέκυψαν μέσω της παρούσας έρευνας.

Ωστόσο, το σημαντικότερο στοιχείο μιας ωφέλιμης επικοινωνίας του έργου της συντήρησης έγκειται πρωτίστως στη διάθεση ουσιαστικής συνδιαλλαγής μεταξύ συντήρησης και κοινού της πολιτιστικής κληρονομιάς εκ μέρους της επιστημονικής κοινότητας των συντηρητών. Κατά αυτόν τον τρόπο και ανεξάρτητα τελικά της περάτωσης ενός επικοινωνιακού εγχειρήματος, γίνεται κατανοητό ότι μια αντίστοιχη διαδικασία ωφελεί και την ίδια τη διαδικασία της συντήρησης, δημιουργώντας μια συνθήκη βελτιωμένης επίγνωσης και εφαρμογής των επιλογών και των αποφάσεων στη συντήρηση, καθώς η διαδικασία αυτή απαιτεί τόσο εσωτερική όσο και εξωτερική –διεπιστημονική– διαπραγμάτευση. Δίνει επομένως και πρωταρχικά τη δυνατότητα ουσιαστικής επικοινωνίας και υπεράσπισης των επιλογών της συντήρησης, ενώ συγχρόνως και δευτερογενώς την ευκαιρία ουσιαστικότερης και στοχαστικής αλληλεπίδρασης του κοινού, ως παρούσα γενιά, με τα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agnew, N. et al., 2015. *Rock Art: A cultural treasure at risk*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Appelbaum, B., 1987. Criteria for Treatment: Reversibility. *Journal of the American Institute for Conservation*, 26(2), pp. 65-73.
- Araoz, G. F., 2011. Preserving heritage places under a new paradigm. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 1(1), pp. 55-60.
- Arnstein, S. R., 1969. A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Planning*, 35(4), p. 216 – 224.
- Ashley-Smith, J., 1982. The ethics of conservation. *The Conservator*, 6(1), pp. 1-5.
- Australia ICOMOS, 2013. *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. Burra: Australia ICOMOS.
- Avrami, E., 2009. Heritage Values, and Sustainability. In: A. Richmond & A. Bracker, eds. *Conservation Principles: Dilemmas and Uncomfortable Truths*. Oxford: Butterworth-Heinemann, p. 177–183.
- Avrami, E., Mason, R. & de la Torre, M., 2000. *Values and Heritage Conservation, Research Report*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Benson, C., 2018. 'Authenticity' for the Visited or for the Visitors? 'Collective Memory', 'Collective Imagination' and a View from the Future. Paris, ICOMOS, pp. 1-11.
- Brajer, I., 2009. *Taking the wrong path: learning from oversights, misconceptions, failures and mistakes in conservation*. *CeROArt*, 3. [Online] Available at: <https://journals.openedition.org/ceroart/1127> [Accessed 13 Ιανουαρίου 2022].
- Brandi, C., 2001. *Θεωρία της Συντήρησης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Brooks, M. M., 2008. Talking to ourselves: why do conservators find it so hard to convince others of the significance of conservation?. In: J. Bridgland, ed. *Preprints of the 15th Triennial Conference of the ICOM Committee for Conservation. Vol. II*. New Delhi: Allied Publishers, pp. 1135-1140.
- Brooks, M. M., 2011. Sharing conservation ethics, practice and decision-making with museum visitors. In: J. Marstine, ed. *The Routledge Companion to Museum Ethics: Redefining Ethics for the Twenty-First Century Museum*. London: Routledge, pp. 332-350.
- Caldararo, N. L., 1987. An Outline History of Conservation in Archaeology and Anthropology as Presented Through Its Publications. *Journal of the American Institute for Conservation*, 26(2), pp. 85-104.
- Carter, T., 2017. Nothing to See Here! The Challenges of Public Archaeology at Palaeolithic Stélida, Naxos. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, 5(3-4), pp. 311-333.
- Cather, S., 2000. The dilemma of Conservation Education. *The Getty Conservation Institute Newsletter*, 15(1), pp. 9-12.

- Chyung, S. Y., Roberts, K., Swanson, I. & Hankinson, A., 2017. Evidence-Based Survey Design: The Use of a Midpoint on the Likert Scale. *Performance Improvement*, 56(10), pp. 15-23.
- Clavir, M., 1998. The Social and Historic Construction of Professional Values in Conservation. *Studies in Conservation*, 43(1), pp. 1-8.
- Cleaver, F., 2001. Institutions, agencies and the limits of participatory approaches to development. In: B. Cooke & U. Kothari, eds. *Participation: The New Tyranny?*. London: Zed Books, pp. 36-55.
- Cocks, A. S. & Jones, S., 2010. *Conservation in Crisis. Communicating the value of what we do*. London: The International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works.
- Cooke, B. & Kothari, U., 2001. *Participation: the New Tyranny?*. 4th ed. London: Zed Books.
- Cooper, B., Glaesser, J., Gomm, R. & Hammersley, M., 2012. *Challenging the qualitative-quantitative divide: explorations in case-focused causal analysis*. London: Continuum International Publishing Group.
- Council of Europe, 2005. *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro: Council of Europe.
- Council of Europe, 2009. *Heritage and Beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Deisser, A. M. & Eastop, D., 2008. Community Management of Cultural Heritage at Ankober, Ethiopia: A partnership in preventive conservation. In: J. Bridgland, ed. *Diversity in Heritage Conservation: Tradition, innovation and participation – Preprints of the ICOM- CC 15th Triennial Conference, Vol II*. New Delhi: Allied Publishers, pp. 1029-1034.
- Delgado Vieira, A. C., Xavier Cury, M. & Peters, R. F., 2017. Saving the present in Brazil: Perspectives from collaborations with indigenous museums. In: J. Bridgland, ed. *ICOM- CC 18th Triennial Conference Preprints, Copenhagen, 4– 8 September 2017*. Paris: International Council of Museums, pp. 1-7.
- Dykstra, S. W., 1996. The Artist's Intentions and the Intentional Fallacy in Fine Arts Conservation. *Journal of the American Institute for Conservation*, 35(3), pp. 197-218.
- Eastop, D., 2018. Changing Decisions. In: A. Heritage & J. Copithorne, eds. *Sharing Conservation Decisions: Current Issues and Future Strategies*. Rome: ICCROM, pp. 93-96.
- Emerick, K., 2014. *Conserving and Managing Ancient Monuments: Heritage, Democracy, and Inclusion*. Suffolk: Boydell & Brewer.
- Gilberg, M., 1987. Friedrich Rathgen: The Father of Modern Archaeological Conservation. *Journal of the American Institute for Conservation*, 26(2), pp. 105-120.
- Glaister, J., 2005. The power and potential of collections. In: *Collections for the Future*. London: Museums Association, pp. 8-9.
- Glendinning, M., 2013. *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation: Antiquity to Modernity*. Abingdon: Routledge.

- Hamilakis, Y. & Ifantidis, F., 2016. *Camera Kalaureia: An Archaeological Photoethnography*. Oxford: Archaeopress.
- Iamandi, C., 1997. The Charters of Athens of 1931 and 1933: Coincidence, controversy and convergence. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 2(1), pp. 17-28.
- ICCROM, 2015. *People-Centred Approaches to the Conservation of Cultural Heritage: Living Heritage*. Rome: ICCROM.
- ICOM, 1984. *Code of Ethics, The Conservator-Restorer: a definition of the profession*. Copenhagen: ICOM.
- ICOMOS, 1990. *Charter for the Protection and Management of the Archeological Heritage*. Lausanne: ICOMOS.
- ICOMOS, 2008. *Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*. Quebec: ICOMOS.
- ICOMOS, 2014. *The Florence Declaration on Heritage and Landscape as Human Values*. Florence: ICOMOS.
- Johnson, J. S. et al., 2005. Practical Aspects of Consultation With Communities. *Journal of the American Institute for Conservation*, 44(3), pp. 203-215.
- Jokilehto, J., 1986. *A History of Architectural Conservation*. D.Phil. Thesis: University of York, Institute of Advanced Architectural Studies.
- Jokilehto, J., 2009. Conservation Principles in the International Context. In: A. Richmond & A. Bracker, eds. *Conservation: Principles Dilemmas and Uncomfortable Truths*. Oxford: Butterworth-Heinemann, pp. 73-83.
- Jokilehto, J., 2011. *ICCROM and the Conservation of Cultural Heritage. A history of the Organization's first 50 years, 1959-2009*. Rome: ICCROM.
- Jones, H., 2002. The Importance of Being Less Earnest: Communicating For and About Conservation. *V&A Conservation Journal*, Volume 41, pp. 20-22.
- Jones, S. & Holden, J., 2008. *It's a Material World*. London: Demos.
- King, G., Keohane, R. O. & Verba, S., 1994. *Designing Social Inquiry: Scientific inference in qualitative research*. 3d ed. New Jersey: Princeton University Press.
- Kirby Talley Jr., M., 1997. Conservation, science and art: Plum puddings, towels and some steam. *Museum Management and Curatorship*, 15(3), pp. 271-283.
- Kopytoff, I., 1986. The cultural biography of things: Commoditization as process. In: A. Appadurai, ed. *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 64-94.
- Koutromanou, D., 2015. *Public Engagement in Cultural Heritage Conservation: An Investigation of Museum Visitors' Views*. York: MPhil Thesis. University of York.
- Kulas, J. T., Stachowski, A. A. & Haynes, B. A., 2008. Middle Response Functioning in Likert-Responses to Personality Items. *Journal of Business and Psychology*, 22(3), pp. 251-259.

- Kyriakidis, E. & Anagnostopoulos, A., 2017. Engaging Local Communities in Heritage Decision-Making: The Case of Gonia, Crete, Greece. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, 5(3-4), pp. 334-348.
- Lekakis, S., 2013. Distancing and Rapproching: Local Communities and Monuments in the Aegean Sea — A Case Study from the Island of Naxos. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 15(1), pp. 76-93.
- Lowenthal, D., 2000. Stewarding the Past in a Perplexing Present. In: E. Avrami, R. Mason & M. de la Torre, eds. *Values and Heritage Conservation, Research Report*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, pp. 18-25.
- Macdonald, S., 2006. Collecting Practices. In: S. Macdonald, ed. *A companion to museum studies*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, pp. 81-97.
- Mason, J., 1994. Linking qualitative and quantitative data analysis. In: A. Bryman & R. G. Burgess, eds. *Analyzing qualitative data*. London and New York: Routledge, pp. 89-110.
- Matsuda, A. & Okamura, K., 2011. Introduction: New perspectives in global public archaeology. In: A. Matsuda & K. Okamura, eds. *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York: Springer, pp. 1-18.
- McGimsey, C. R., 1972. *Public archeology*. New York: Seminar Press.
- Morris, W., 1877. *Manifesto of the Society for the Protection of Ancient Buildings (SPAB)*. UK: Bloomsbury.
- Moshenska, G., 2017. Introduction: public archaeology as practice and scholarship where archaeology meets the world. In: G. Moshenska, ed. *Key Concepts in Public Archaeology*. London: UCL Press, pp. 1-13.
- Muñoz Viñas, S., 2005. *Contemporary Theory of Conservation*. 2011 ed. New York: Routledge.
- National Co-ordinating Centre for Public Engagement, n.d. *What is public engagement?*. [Online] Available at: <https://www.publicengagement.ac.uk/> [Accessed 3 Δεκεμβρίου 2021].
- Olin, M., 1985. The Cult of Monuments as a State Religion in Late 19th Century Austria. *Wiener Jahrbuch für kunstgeschichte*, 38(1), pp. 177-198.
- Pacca, B., 1820. *Editto dell' Ėmo, e Rñno Sig. Cardinal Pacca sopra le antichità e gli scavi*. Rome: Presso Vincenzo Poggioli.
- Papida, S., 2009. *Communicating Conservation: The informal communication of Conservation to the visitors of the three most appointed Athenian cultural heritage museums*. University of Leicester: M.A. Thesis.
- Peters, R. F., 2020. Conservation and engagement: transforming and being transformed. In: R. F. Peters, I. L. F. den Boer, J. S. Johnson & S. Pancaldo, eds. *Heritage Conservation and Social Engagement*. London: UCL Press, pp. 6-29.

- Podany, J. C. & Lansing Maish, S., 1993. Can the Complex be Made Simple? Informing the Public about Conservation Through Museum Exhibits. *Journal of the American Institute for Conservation*, 32(2), pp. 101-108.
- Pye, E., 2001. *Caring for the Past: Issues in Conservation for Archaeology and Museums*. London: James and James.
- Pye, E., 2008. The benefits of access through handling outweigh the risks. *Studies in Conservation*, 53(1), pp. 162-165.
- Pye, E. & Sully, D., 2007. Evolving challenges, developing skills. *The Conservator*, 30(1), pp. 19-37.
- Quatremère de Quincy, A. C., 1832. *Dictionnaire historique d'architecture : comprenant dans son plan les notions historiques, descriptives, archéologiques, biographiques, théoriques, didactiques et pratiques de cet art. Tome 2*. Paris: Librairie d'Adrien Le Clère et Cie.
- Rowe, G. & Frewer, L. J., 2005. A Typology of Public Engagement Mechanisms. *Science, Technology & Human Values*, 30(2), pp. 251-290.
- Ruskin, J., 1903. *The Seven Lamps of Architecture*. London: George Allen.
- Sakellariadi, A., 2011. *Archaeology for the people? Greek archaeology and its public: an analysis of the socio-political and economic role of archaeology in Greece*. PhD Thesis: University College London (UCL). Faculty of Social and Historical Sciences. Institute of Archaeology.
- Salomon, F. & Peters, R., 2009. Governance and Conservation of the Rapaz Khipu Patrimony. In: H. Silverman & D. Fairchild Ruggles, eds. *Intangible Heritage Embodied*. New York: Springer, pp. 101-125.
- Saunders, J., 2014. Conservation in Museums and Inclusion of the Non-Professional. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 12(6), pp. 1-13.
- Schadla-Hall, T., 1999. Editorial: Public archaeology. *European Journal of Archaeology*, 2(2), pp. 147-158.
- Scott, M., 2015. Normal and Extraordinary Conservation Knowledge: Towards a Post-normal Theory of Cultural Materials Conservation. *Bulletin of the Australian Institute for the Conservation of Cultural Material*, 36(1), pp. 3-12.
- Sease, C., 1998. Codes of ethics for conservation. *International Journal of Cultural Property*, 7(1), pp. 98-115.
- Smith, L., 2006. *Uses of heritage*. London: Routledge.
- Smith, L. & Waterton, E., 2009. *Heritage, Communities and Archaeology*. London: Gerald Duckworth and Co.
- Sully, D., 2015. Conservation Theory and Practice: Materials, Values, and People in Heritage Conservation. In: C. McCarthy, ed. *The International Handbooks of Museum Studies, Volume 2: Museum Practice: Critical Debates in the Museum Sector*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd, pp. 293-314.
- Thomas, S., 2017. Community archaeology. In: G. Moshenska, ed. *Key Concepts in Public Archaeology*. London: UCL Press, pp. 14-30.

- UCL - Institute of Archaeology, 2009. *Conservation's Catch 22*. [Online] Available at: <https://www.ucl.ac.uk/archaeology/research/directory/conservations-catch-22> [Accessed 17 Φεβρουαρίου 2022].
- UNESCO, ICCROM, ICOMOS, 1994. *Nara Document on Authenticity*. Nara: ICOMOS.
- UNESCO, 1972. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris: UNESCO.
- UNESCO, 2020. *Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. 2020 ed. Paris: UNESCO.
- United Nations, 1948. *The Universal Declaration of Human Rights*. Paris: United Nations General Assembly.
- van Saaze, V., 2013. *Installation Art and the Museum: Presentation and Conservation of Changing Artworks*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Villers, C., 2004. Post minimal intervention. *The Conservator*, 28(1), pp. 3-10.
- Viollet-le-Duc, E. E., 1869. *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle, Τόμος 8*. Paris: A. Morel.
- Walter, N., 2014. From values to narrative: a new foundation for the conservation of historic buildings. *International Journal of Heritage Studies*, 20(6), p. 634–650.
- Warrack, S., (2007) 2012. Involving the Local Community in the Decision-Making Process: The German APSARA Project at Angkor Wat. In: S. Sullivan & R. Mackay., eds. *Archaeological sites: conservation and management*. Los Angeles: Getty Conservation Institute, pp. 626-634.
- Wharton, G., 2005. Indigenous claims and heritage conservation: an opportunity for critical dialogue. *Public Archaeology*, 4(2-3), pp. 199-204.
- Wharton, G., 2008. Dynamics of participatory conservation: the Kamehameha I sculpture project. *Journal of the American Institute for Conservation*, 47(3), pp. 159-173.
- Wijesuriya, G., 2000. Conserving the Temple of the Tooth Relic, Sri Lanka. *Public Archaeology*, 1(2), pp. 99-108.
- Williams, E., 2013. *The Public Face of Conservation*. London: Archetype Publications.
- Wylie, A., 2013. Interdisciplinary practice: archaeology and philosophy. In: W. L. Rathje, M. Shanks & C. Witmore, eds. *Archaeology in the making: conversations through a discipline*. London: Routledge, pp. 93-121.
- Zucconi, G., 2014. Gustavo Giovannoni: A Theory and a Practice of Urban Conservation. *Change Over Time*, 4(1), pp. 76-91.
- Δελή, Μ., 2019. Ένας αιώνας συντήρησης στην Ελλάδα και την Κρήτη (από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τη Μεταπολίτευση) με επίκεντρο τη συντήρηση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων της Κνωσού και των

αρχαιολογικών συλλογών της Κρήτης. Διδακτορική Διατριβή: Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης.

Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ., 2015. *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Μαλλούχου-Τυφانو, Φ., 2015. *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων: Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: ΣΕΑΒ, www.kallipos.gr.

Μαλλούχου-Τυφانو, Φ. & Πετροπούλου, Ε., 2007. Έρευνα κοινής γνώμης για την αναστήλωση της Ακρόπολης. *Ενημερωτικές Ειδήσεις από την αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης, Volume 7*, pp. 15-18.

Παπαδοπούλου, Μ., 2017. *Ο ρόλος της συντήρησης στην ερμηνεία μνημείων και μουσειακών αντικειμένων*. Διπλωματική Εργασία: Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Πουλή, Π., 2012. *Διεθνές Βραβείο στο Μουσείο της Ακρόπολης και το ΙΤΕ για τη συντήρηση των Καρυάτιδων με λέιζερ*. [Online] Available at: <https://www.forth.gr/el/news/show/&tid=281> [Accessed 28 Φεβρουαρίου 2022].

Τουρνικιώτης, Π., 2010. Ιδεολογικά και θεωρητικά προβλήματα αναστήλωσης αρχιτεκτονικών μνημείων στην Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. In: Χ. Μπούρας & Π. Τουρνικιώτης, eds. *Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, pp. 13-28.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ - Ερευνητικά εργαλεία

Ερωτηματολόγιο προς συντηρητές:

Το παρόν ερωτηματολόγιο διενεργείται στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας της Ελένης Κανελλοπούλου, φοιτήτριας του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Συντήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, με θέμα «*Η συντήρηση σε συνδιαλλαγή με το κοινό: Διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου και των τάσεων εξωστρέφειας της επιστημονικής κοινότητας*».

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και απευθύνεται σε συντηρητές αρχαιοτήτων και έργων τέχνης. Στόχος του είναι να διερευνηθεί η άποψη των συντηρητών γύρω από ζητήματα εξωστρέφειας του επαγγέλματος και επικοινωνίας του έργου της συντήρησης, αλλά και η στάση τους απέναντι σε θέματα που άπτονται της θεωρίας της συντήρησης και τα οποία αφορούν την ευρύτερη σχέση μεταξύ συντηρητών και κοινού της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων θα πλαισιώσουν το υπάρχον θεωρητικό πλαίσιο και η καταγραφή της άποψής τους θα συμβάλει στην τεκμηρίωση των αποτελεσμάτων και συμπερασμάτων της διπλωματικής εργασίας, εμπλουτίζοντας τη συζήτηση γύρω από το ζήτημα της εξωστρέφειας του επαγγέλματος.

Οφείλει να τονιστεί, ότι:

- Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι ανώνυμη και σε καμία περίπτωση δε μπορεί να γίνει ταυτοποίηση των συμμετεχόντων.
- Η συμμετοχή στο συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο είναι προαιρετική και μπορείτε οποιαδήποτε στιγμή να εγκαταλείψετε τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.
- Τα δεδομένα θα παραμείνουν εμπιστευτικά και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας.

Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου απαιτεί περίπου 10 λεπτά.

1. Οι γενικές ηθικές αρχές και οι κεντρικοί άξονες της θεωρίας της συντήρησης λαμβάνονται υπόψη ή/και σας καθοδηγούν κατά το σχεδιασμό και την εκπόνηση των επεμβάσεων συντήρησης, στις οποίες συμμετέχετε;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

2. Αντιλαμβάνεστε τη θεωρία της συντήρησης και τους κεντρικούς άξονές της ως κάτι:

- Σταθερό και εδραιωμένο, το οποίο διδαχτήκατε κατά την εκπαίδευσή σας
- Το οποίο εξελίσσεται και επανεξετάζεται, στα πλαίσια των σύγχρονων κοινωνιών μας

Άλλο:

3. Αντιλαμβάνεστε τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αντικειμενικές;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

4. Αντιλαμβάνεστε τη διαδικασία της συντήρησης ως μέρος της συνεχιζόμενης «βιογραφίας» του αντικειμένου/μνημείου πολιτιστικής κληρονομιάς;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

5. Αντιλαμβάνεστε τη συντήρηση ως πρακτική κοινωνικού οφέλους/ κοινωνική πρακτική και λειτουργήμα;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

6α. Ποιοι από τους εξής παράγοντες επηρεάζουν κατά τη γνώμη σας τη διαδικασία λήψης αποφάσεων για το σχεδιασμό των επεμβάσεων συντήρησης;

- Κατάσταση διατήρησης και παθολογία
- Ευρύτερη διαχείριση και διαθεσιμότητα πόρων
- Πολιτιστική σημασία* και κοινωνική νοηματοδότηση
- Όλοι οι παραπάνω

Άλλο:

*Ως πολιτιστική σημασία ορίζεται το σύνολο των αξιών που δύναται να φέρει το αντικείμενο/μνημείο της πολιτιστικής κληρονομιάς

6β. Εάν στην 6α επιλέξατε «όλοι οι παραπάνω», θεωρείτε ότι υπάρχει συνεκτικό σώμα γνώσης ή/και ότι η εκπαίδευσή σας καλύπτει όλους τους παραπάνω παράγοντες;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

7. Παρακαλώ δηλώστε το βαθμό συμφωνίας σας στις εξής φράσεις:

α) Οι ηθικές αρχές που καθοδηγούν την πρακτική της συντήρησης *διαμορφώνονται* μέσω της κοινωνίας.

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

β) Η συντήρηση και οι ηθικές αρχές που καθοδηγούν την πρακτική της *διαμορφώνουν* την κοινωνία.

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

γ) Η συντήρηση επεμβαίνει σε αντικείμενα στα οποία έχει ήδη προσδοθεί αξία από την κοινωνία.

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

δ) Η συντήρηση προσθέτει αξία στα αντικείμενα/μνημεία.

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

ε) Η συντήρηση δεν έχει να προσφέρει κάτι στο κοινό/επισκέπτες, πέρα από τη μέριμνα για την υλική διατήρηση των αντικειμένων/μνημείων.

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

στ) Η μέριμνα για να διαφυλαχτούν τα αντικείμενα για τις μελλοντικές γενιές υπερκεράζει το κοινωνικό όφελος όποιας χρήσης/πρόσβασης/αμεσότερης αλληλεπίδρασης της παρούσας γενιάς με αυτά.

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

ζ) Η συντήρηση εξυπηρετεί/συμβάλλει/προωθεί την αλληλεπίδραση του κοινού/επισκεπτών με την πολιτιστική κληρονομιά.

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

η) Η συντήρηση αποτελεί μια καίρια πολιτιστική διαδικασία και όχι απλά μια επιστημονική και τεχνική προσπάθεια.

Συμφωνώ απόλυτα Συμφωνώ Ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ Διαφωνώ Διαφωνώ απόλυτα

8. Θεωρείτε ότι οι επεμβάσεις συντήρησης επιδρούν/μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη του κοινού/επισκεπτών για τα αντικείμενα και μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

9. Θεωρείτε ότι η συντήρηση προκαλεί ενδιαφέρον στο κοινό/επισκέπτες των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς;

- Δεν τους προκαλεί καθόλου ενδιαφέρον, δεν τους αφορά
 Θα τους προκαλούσε περισσότερο ενδιαφέρον, αν ήξεραν παραπάνω πράγματα για τη συντήρηση
 Τους προκαλεί μεγάλο ενδιαφέρον

Άλλο:

10. Θεωρείτε ότι η συντήρηση (ως επιστημονικός και επαγγελματικός κλάδος) ενδιαφέρεται για την επίδραση των επιλογών της στο κοινό/επισκέπτες (ως μείζον ενδιαφερόμενο μέρος σε ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς);

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

11. Θεωρείτε ότι οι ανάγκες του κοινού αποτελούν μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας των συντηρητών;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

12. Θεωρείτε ότι η αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση είναι ορθή/ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

13. Θεωρείτε ότι το κοινό αντιλαμβάνεται τη συντήρηση ως:

- Διακριτό επιστημονικό κλάδο
 Τεχνικό επάγγελμα
 Καλλιτεχνική διαδικασία

Άλλο:

14. Θα θέλατε οι όποιες λανθασμένες αντιλήψεις του κοινού για τη συντήρηση να αλλάξουν;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

15. Πόσο συχνά βιώνετε αισθήματα θαυμασμού/συγκίνησης ή έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για αντικείμενα και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς στα οποία έχετε εργαστεί;

Πάντα Πολύ συχνά Μάλλον/Δε γνωρίζω Σπάνια Ποτέ

16. Θεωρείτε ότι τα αντικείμενα/μνημεία στα οποία έχετε εργαστεί φέρουν ωραίες ιστορίες η/και ενδιαφέρουσες πληροφορίες ;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

17. Θεωρείτε ότι οι ενδιαφέρουσες πληροφορίες, που συχνά αποκαλύπτονται κατά τη συντήρηση για τα αντικείμενα, επικοινωνούνται/προβάλλονται προς το κοινό;;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

18. Θεωρείτε ότι το έργο της συντήρησης (οι προκλήσεις και τα επιτεύγματα) επικοινωνούνται/προβάλλονται επαρκώς στους χώρους όπου έχετε εργαστεί ή/και επισκεφτεί;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

19. Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην εμπειρία/κατανόηση του κοινού για τα αντικείμενα/μνημεία/χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

20. Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία και προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

21. Θεωρείτε ότι η επικοινωνία του έργου της συντήρησης προς το κοινό θα όφειλε να αποτελεί μέρος των επιστημονικών και επαγγελματικών στόχων της συντήρησης;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

22. Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία /αναγνώριση του έργου της συντήρησης με το κοινό θα μπορούσε να συμβάλει προς την ευρύτερη στρατηγική της ενσωματωμένης προστασίας και διατήρησης των αντικειμένων πολιτιστικής κληρονομιάς;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

23. Θα ήσασταν διατεθειμένοι/Θα θέλατε να επικοινωνήσετε το έργο της συντήρησης προς το κοινό/επισκέπτες;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

24. Έχετε κάποια σκέψη που θα θέλατε να μοιραστείτε, σχετικά με την εξωστρέφεια του επαγγέλματος και την επικοινωνία του έργου της συντήρησης;

Τέλος, παρακαλώ συμπληρώστε:
 Σε ποια ηλικιακή ομάδα ανήκετε:

18-29 30-45 46-60 60+

Το επίπεδο σπουδών σας:

Φοιτητής Βασικός τίτλος σπουδών Μεταπτυχιακό Διδακτορικό

Η απάντησή σας καταγράφηκε. Ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας!

Ερωτηματολόγιο προς επισκέπτες:

Έρευνα κοινού: Η αντίληψη του κοινού για τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και την επικοινωνία του έργου της

Το παρόν ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε επισκέπτες χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς και διεξάγεται στα πλαίσια διπλωματικής εργασίας με θέμα: «Η συντήρηση σε συνδιαλλαγή με το κοινό: Διερεύνηση του θεωρητικού πλαισίου και των τάσεων εξωστρέφειας της επιστημονικής κοινότητας» στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Συντήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής.

Στόχος της έρευνας είναι να διερευνηθεί η αντίληψη του κοινού για το επάγγελμα της συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και η άποψή του απέναντι σε ζητήματα εξωστρέφειας και επικοινωνίας του έργου της συντήρησης προς το κοινό.

Τα ερωτηματολόγια είναι **ανώνυμα**, τα δεδομένα θα παραμείνουν εμπιστευτικά και θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τους επιστημονικούς σκοπούς της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας.

Η συμβολή σας, με την καταγραφή της άποψής σας, είναι πολύτιμη!

1. Έχετε επισκεφτεί ξανά το συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο/μουσείο;

Ναι

Όχι

2. Αντιλαμβάνεστε την πολιτιστική κληρονομιά ως κοινό κτήμα όλων μας, κληρονομιά της παρούσας γενιάς από τις γενιές του παρελθόντος;

Απόλυτα

Σε μεγάλο βαθμό

Μάλλον/Δε γνωρίζω

Όχι και τόσο

Καθόλου

3. Θεωρείτε καθήκον της παρούσας γενιάς να διατηρήσει και να διαφυλάξει την πολιτιστική κληρονομιά για τις μελλοντικές γενιές;

Απόλυτα

Σε μεγάλο βαθμό

Μάλλον/Δε γνωρίζω

Όχι και τόσο

Καθόλου

4. Πόσο συχνά βιώνετε αισθήματα θαυμασμού/συγκίνησης ή έντονο προσωπικό ενδιαφέρον για αντικείμενα και μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς που επισκέπτεστε;

Πάντα

Πολύ συχνά

Μάλλον/Δε γνωρίζω

Σπάνια

Ποτέ

5. Θεωρείτε τη συντήρηση των αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς σημαντική;

Απόλυτα

Σε μεγάλο βαθμό

Μάλλον/Δε γνωρίζω

Όχι και τόσο

Καθόλου

6. Σας προκαλεί ενδιαφέρον η συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς που επισκέπτεστε;

Δε μου προκαλεί καθόλου ενδιαφέρον, δε με αφορά

Θα ενδιαφερόμουν περισσότερο, αν ήξερα παραπάνω πράγματα για τη συντήρηση

Μου προκαλεί μεγάλο ενδιαφέρον

Έχω επαγγελματικό ενδιαφέρον στη συντήρηση

Άλλο:

7. Γνωρίζετε ότι η συντήρηση αντικειμένων και μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί συγκεκριμένο επάγγελμα και οι εργασίες εκτελούνται από επαγγελματίες συντηρητές;

Ναι

Μάλλον/Ακούγεται λογικό

Όχι

8. Κατά τη γνώμη σας, τι συνιστά μια καλή πρακτική συντήρησης; (Επιλέξτε όσες απαντήσεις ισχύουν)

- Καταγραφή και τεκμηρίωση της κατάστασης διατήρησης
- Καθαρισμός
- Συμπλήρωση ελλειπόντων μερών για την καλύτερη κατανόηση των αντικειμένων/μνημείων
- Συμπλήρωση ελλειπόντων μερών για αισθητικούς λόγους
- Σταθεροποίηση της κατάστασης διατήρησης
- Προληπτικά μέτρα για τον περιορισμό της περεταίρω φθοράς
- Αποκατάσταση των αντικειμένων/μνημείων στην αρχική τους μορφή
- Αποτίμηση των αξιών που φέρουν τα αντικείμενα/μνημεία (ιστορική, αισθητική, κ.ά.)
- Ενημέρωση του κοινού
- Συμμετοχή του κοινού

Άλλο:

9. Θεωρείτε ότι είστε εξοικειωμένοι με τις ηθικές αρχές που διέπουν τις επεμβάσεις συντήρησης;

- Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

10. Αντιλαμβάνεστε τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αντικειμενικές;

- Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

11α. Αντιλαμβάνεστε τις αποφάσεις γύρω από τη συντήρηση ως αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης;

- Ναι Όχι

11β. Αν ναι, ποιοι θεωρείτε ότι οφείλουν να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων; (Επιλέξτε όσες απαντήσεις ισχύουν)

- Επαγγελματίες συντηρητές
- Συνεργαζόμενοι ακαδημαϊκοί κλάδοι (αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, κτλ)
- Εκπρόσωποι της τοπικής κοινότητας
- Επισκέπτες
- Κεντρικές ή τοπικές αρχές

Άλλο:

12. Κατά τη γνώμη σας, η συντήρηση αποτελεί:

- Διακριτό επιστημονικό κλάδο
- Τεχνικό επάγγελμα
- Καλλιτεχνική διαδικασία

Άλλο:

13. Αντιλαμβάνεστε τη συντήρηση ως πρακτική κοινωνικού οφέλους/κοινωνική πρακτική και λειτουργήμα;

- Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

14. Θεωρείτε τις εργασίες συντήρησης ως μέρος της συνεχιζόμενη «βιογραφίας» των αντικειμένων;

- Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

15. Θεωρείτε ότι οι επεμβάσεις συντήρησης επιδρούν/μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψή σας για τα αντικείμενα/μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς;

- Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

16. Γνωρίζετε ότι κατά τις εργασίες συντήρησης συχνά αποκαλύπτονται νέες πληροφορίες και στοιχεία για τα αντικείμενα/μνημεία;

Ναι Μάλλον/Ακούγεται λογικό Όχι

17. Θεωρείτε ότι κατά την επίσκεψή σας ήσασταν σε θέση να διακρίνετε επεμβάσεις/το έργο της συντήρησης;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

18. Θεωρείτε ότι το έργο της συντήρησης επικοινωνείται επαρκώς στο χώρο που επισκεφθήκατε;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

19. Θεωρείτε ότι η επαρκέστερη επικοινωνία/προβολή του έργου της συντήρησης θα συνέβαλε στην εμπειρία/αντίληψη/κατανόηση σας;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

20. Θα σας άρεσε να έχετε περισσότερες πληροφορίες για τη συντήρηση;

Απόλυτα Σε μεγάλο βαθμό Μάλλον/Δε γνωρίζω Όχι και τόσο Καθόλου

21α. Θα θέλατε να ρωτήσετε κάτι τους συντηρητές του χώρου;

Ναι Όχι

21β. Αν ναι, τι θα θέλατε να ρωτήσετε;

22. Έχετε κάποια άλλη σκέψη που θα θέλατε να προσθέσετε;

Τέλος, εάν επιθυμείτε παρακαλώ συμπληρώστε:

Είστε: κάτοικος Αθηνών επισκέπτης

Η ηλικία σας:

Κάτω των 18 18-30 31-45 46-60 61+

Φύλο:

Γυναίκα Άνδρας Άλλο

Το επίπεδο ολοκληρωμένων σπουδών:

Πρωτοβάθμια εκπαίδευση Δευτεροβάθμια εκπαίδευση Τριτοβάθμια εκπαίδευση Μεταπτυχιακό Διδακτορικό

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας!

Questionnaire: *Public's perception for the conservation of cultural heritage and the communication of its work*

This questionnaire is addressed to visitors of cultural heritage sites and is conducted in the context of my Master's under the title: "*Conservation in conciliation with the public: Exploring the theoretical framework and extroversion of the scientific community*", as part of the Postgraduate Program "Conservation of Cultural Heritage" in the University of West Attica.

The aim of this study is to explore the public's perception of the profession of conservation of cultural heritage, along with its views on issues of extroversion and communication of the conservation's work towards the public.

The questionnaires are **anonymous**; the data will remain confidential and will be used solely for the scientific purposes of this study.

Your contribution, by participating and sharing your views, is valuable!

1. Have you visited again this particular archaeological site/museum?

Yes

No

2. Do you perceive the cultural heritage as a common good of all of us, as a heritage of the present generation from the generations of the past?

Absolutely

To a large extent

I guess/I don't know

Rather not

Not at all

3. Do you consider it a duty of the present generation to preserve and safeguard the cultural heritage for future generations?

Absolutely

To a large extent

I guess/I don't know

Rather not

Not at all

4. How often do you experience feelings of admiration / emotion or a strong personal interest for objects / monuments / sites of cultural heritage that you visit?

Always

Very often

I guess/I don't really
care

Rarely

Never

5. Do you consider that conservation of objects and monuments of cultural heritage is important?

Absolutely

To a large extent

I guess/I don't know

Rather not

Not at all

6. Are you interested in the process of conservation of objects and monuments of cultural heritage that you visit?

I am not interested at all

I would be more interested, if I knew more about conservation

I am very interested

I have a professional interest in conservation

Other:

7. Do you know that the conservation of objects and monuments of cultural heritage is a specific profession and that it is performed by professional conservators?

Yes

Maybe / It makes sense

No

8. In your opinion what does good practice in conservation involve? (You may choose more than one answer)

- Recording of the present condition
- Cleaning
- Filling of missing parts for the better understanding of the objects / monuments
- Filling of missing parts for aesthetic reasons
- Stabilizing the present condition
- Preventive measures for the limitation of further deterioration
- Restoration of objects / monuments to their original appearance
- Assessment of the values carried by the objects / monuments (historic, aesthetic, etc.)
- Informing the public
- Involving the public

Other:

9. Do you consider yourself familiar with the ethical principles that guide conservation procedures?

- Absolutely To a large extent I guess/I don't know Rather not Not at all

10. Do you perceive decisions around conservation as objective?

- Absolutely To a large extent I guess/I don't know Rather not Not at all

11α. Do you consider conservation decisions as a result of negotiation?

- Yes No

11β. If yes, who do you think should be involved in the decision-making process? (You may choose more than one answer)

- Conservation professionals
- Collaborating academic disciplines (archaeologists, architects, etc)
- Representatives of the local community
- Visitors
- Central or local authorities

Other:

12. In your opinion, conservation is:

- Distinct scientific discipline
- Technical profession
- Artistic procedure

Other:

13. Do you consider conservation as a practice of social benefit / social practice and a public service?

- Absolutely To a large extent I guess/I don't know Rather not Not at all

14. Do you consider the conservation work as part of the ongoing "biography" of the objects?

- Absolutely To a large extent I guess/I don't know Rather not Not at all

15. Do you think that conservation work can affect your perception of cultural heritage objects / monuments?

- Absolutely To a large extent I guess/I don't know Rather not Not at all

16. Did you know that during conservation work, new information and data about objects / monuments are often revealed?

Yes

I guess / It makes sense

No

17. Do you think that during your visit you were able to distinguish / recognise the interventions and the conservation work?

Absolutely

To a large extent

I guess/I don't know

Rather not

Not at all

18. Do you think that the conservation work is adequately communicated in the place you visited?

Absolutely

To a large extent

I guess/I don't know

Rather not

Not at all

19. Do you think that more adequate communication of the conservation work would contribute to your experience / perception / understanding?

Absolutely

To a large extent

I guess/I don't know

Rather not

Not at all

20. Would you be interested in having more information about the conservation?

Absolutely

To a large extent

I guess/I don't know

Rather not

Not at all

21α. Would you have any question for the conservators of this site / museum?

Yes

No

21β. If yes, what would you like to ask?

22. Do you have any other thought you would like to share?

Finally if you wish, please share:

You are:

citizen of Athens

visitor

Your age is:

Under 18

18-30

31-45

46-60

61+

Gender:

Female

Male

Other

Your highest completed level of education is:

Primary

Secondary

Bachelor's

Master's

Doctorate

Thank you for your participation!